ISSN 2616-7948 (print)
ISSN 2617-1244 (online)

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

2021 #1 (7)

UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Науковий журнал
Виходить двічі на рік
Видається з 2018 року

Scientific journal
Issued two times per year
Published since 2018

Київ | 2021 | Київський національний університет культури і мистецтв
Kyiv | 2021 | Kyiv National University of Culture and Arts

Друкується за ухвалою Вченої ради Київського національного університету культури і мистецтв (протокол № 12 від 29.04.2021

Журнал друкується на підставі Свідоцтва про державну реєстрацію друкованого засобу інформації (серія КВ № 23123-12963р від 25 січня 2018 року), виданого Міністерством юстиції України

Головний редактор — д-р філол. н., проф. Микола Тимошик
Editor-in-chief: Doctor of Sciences (Philology), Professor Mykola Tymoshyk

Відповідальний секретар — канд. пед. н., проф. Юлія Трач
Executive Secretary: PhD in Pedagogy, Professor Yulia Trach

Редакційна колегія:

Балаклицький Максим – д-р н. із соц. комунік., проф.;
Гарачковська Оксана – д-р філол. н., проф.;
Гжебик Маріола – д-р габ., проф. (Жешувський ун-т, Польща);
Гуменюк Тетяна – д-р філос. н., проф.;
Зикун Наталія – д-р н. із соц. комунік., проф.;
Новальська Тетяна – д-р іст. н., проф.

Editorial Board:

Maksym Balaklytskyi – Doctor of Social Communications, Prof.;
Oksana Harachkovska – Doctor of Philology, Prof.;
Mariola Grzebyk – Dr hab., Prof. (University of Rzeszów, Poland);
Tetiana Humeniuk – Doctor of Philosophy, Prof.;
Natalia Zykun – Doctor of Social Communications, Prof.;
Tetiana Novalska – Doctor of History, Prof.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 № 420 (додаток №3) науковий журнал «Український Інформаційний Простір» включено до Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями:
061 – «Журналістика та інформація»
029 – «Інформаційна, бібліотечна, архівна справа».

Журнал зареєстровано та індексується в наступних науково-метричних базах даних і каталогах:
Index Copernicus, Academic Resource Index, PKP Index, BASE, Crossref, GoogleScholar, Academia, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), ResearchGate, ResearchBib, Journal Factor, Worldcat, Каталоги НБУВ (IRBIS-NBUV), Наукова періодика України (УРАН).

Шеф-редактор — д-р пед. н., проф. Михайло Поплавський
Editor director: Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor Mykhailo Poplavskyi

Адреса редакції:
Кімн. 917, вул. Є. Коновальця, 36
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, 01133

Editorial office address:
Office 917, 36 Ye. Konovaltsia Street
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, 01133

Тел./tel.: +38 (096) 104 79 53
e-mail: ukrinfoprostir@gmail.com

Редакція залишає за собою право на редагування текстів, яке не змінює позиції автора. Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.

© Київський національний університет культури і мистецтв, 2021

ЗМІСТ

CONTENT

Від головного редактора 7 **The editor's-in-chief address**

The editor's-in-chief address 10 **Від головного редактора**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

ACTUAL ISSUES OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Михайло Поплавський
Соціальні мережі як інструмент просування вищого навчального закладу (на матеріалах КНУКіМ) 14 **Mykhailo Poplavskyi**
Social networks as a tool for higher education institutions promotion (based on KNUKiM materials)

Микола Тимошик
Як звільнити журналістську освіту з пут теорій масової комунікації: до проблеми викладання фахових дисциплін на факультетах журналістики українських університетів 31 **Mykola Tymoshyk**
How to release journalist education from the hobble of mass communication theory: to the problem of teaching professional disciplines at the faculties of journalism of Ukrainian universities

Ярослав Калакура
Методологічні засади інформаційного менеджменту в умовах окупаційно-гібридної війни Росії проти України 69 **Yaroslav Kalakura**
Methodological principles of information management in the conditions of the occupation-hybrid war of Russia against Ukraine

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ

THEORY AND PRACTICE OF CONTEMPORARY JOURNALISM AND PUBLISHING

Оксана Гарачковська
Жанрові особливості інтерв'ю в сучасному інформаційному просторі
86
Oksana Harachkovska
Genre features of interviews in modern information space

Мар'ян Житарюк
Закриття телеканалів News One, ZIK та «112 Україна»: медійний і політичний складник
94
Marian Zhytariuk
Closure of News One, ZIK and 112 Ukraine TV channels: media and political component

Ігор Скленар
Нові форми інформаційної взаємодії масмедіа УГКЦ у суспільному контексті під час пандемії коронавірусу
105
Ihor Sklenar
New forms of the UGCC mass-media information interaction in the public context during the coronavirus pandemic

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ

HISTORY OF JOURNALISM AND BOOK PUBLISHING

Олександр Галич
Періодика в дитячі, юнацькі та молоді роки С. Єфремова: мемуарний вимір
120
Oleksandr Halych
Periodicals in S. Efremov children's, youth and younger years: memoir dimension

Тарас Гринівський
Українське книговидання Буковини кінця XIX — початку XX ст.: організаційний та тематичний аспекти
138
Taras Hrynivskyi
Ukrainian book publishing of Bukovyna late 19th — early 20th century: the organizational and thematic aspects

Михайло Скорик
Повернення із розстріляного забуття (за матеріалами судового процесу над Сергієм Жигалком) 149 **Mykhailo Skoryk**
The return from shot oblivion (based on the materials of Serhii Zhyhalko trial)

Василь Яременко
Борис Грінченко про українські національні справи: епістолярний, мовний та редакторський аспекти 175 **Vasyl Yaremenko**
Borys Hrinchenko about Ukrainian national affairs: epistolary, language and editorial aspects

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ
SOCIAL NETWORKS

Victoriia Haludzina-Horobets
The phenomenon of social networks in the context of modern information space 198 **Вікторія Галудзіна-Горобець**
Феномен соціальних мереж у контексті сучасного інформаційного простору

Артем Онкович
Соцмережа Фейсбук та інформаційно-психологічні операції 206 **Artem Onkovych**
Social network Facebook and psychological operations (PSYOP)

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ
PUBLIC RELATIONS

Ігор Парфенюк
Протестні комунікації в Білорусі після виборів президента 2020 року: засоби та їх ефективність 222 **Ihor Parfeniuk**
Protest communications in Belarus after the 2020 presidential election: means and their effectiveness

РЕЦЕНЗІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

REVIEWS, MESSAGES

Іван Дзюба
«Нашого цвіту — по всьому світу»: до виходу в світ Антології сатири і гумору української діаспори у двох книгах «Право на сміх» (за матеріалами часописів «Лис Микита», «Мітла», «Комар», «Їжак») 238

Ivan Dziuba
Ukrainian seeds make a good crop all over the world: dedicated to the publication of the Anthology of Satire and Humor of the Ukrainian Diaspora in two books "The Right to Laughter" (based on the magazines "Lys Mykyta", "Mitla" ("La escoba"), "Komar", "Yizhak")

Ігор Павлюк
Український медіаматерик на «Туманному альбіоні»: до виходу у світ двох монографій М. Тимошика про українську журналістику і книговидання в діаспорі 245

Ihor Pavliuk
Ukrainian media mainland on the "Foggy albion": dedicated to publishing of two monographs by M. Tymoshyk on Ukrainian journalism and book publishing in the diaspora

Володимир Іваненко
Журнал «Україна» в Америці 255

Volodymyr Ivanenko
Journal "Ukraine" in America

Новини від Української Світової Інформаційної Мережі 258

News from Ukrainian Worldwide Information Network

Від головного редактора

Шановний читачу!

«Український Інформаційний Простір», який у статусі міжнародного наукового журналу стало, двічі в рік, приходить до свого читача від 2018 року, осмілився взяти на себе місію чи не єдиного в Україні літописця поступу національної журналістики та інформації. З небайдужим вивченням уроків драматичного минулого, чесним і прискіпливим відстеженням неоднозначних тенденцій тривожного сучасного та з надійним загляданням у день завтрашній.

І це за умов, що низка фахових видань, у тім числі й легендарний «Журналіст України», не витримавши хронічних негараздів передусім фінансового характеру, припинили своє існування. А така ж низка наукових університетських періодичних видань із колись ключовим словом «Журналістика» в назвах переформатувалася в останні роки під модний нині, але узагальнений і дещо розмитий за об'єктами та предметами досліджень, бренд «Соціальні комунікації».

Початок нинішнього року виявився таким, коли до професії, чину, покликання й відповідальності журналіста зокрема і журналістики загалом була прикута особлива увага не лише всього українства, а і світової спільноти.

Детонатором незвичного для наших реалій явища стало несподівано сміливе рішення Ради Національної Безпеки й Оборони (РНБО) про запровадження санкцій щодо телеканалів «112», «ZIK», «News One» та одіозних політиків, що за ними стоять. Фактично йдеться про заборону їхньої діяльності.

Потужну підтримку такому важливому, хоча й запізнілому, рішенню, надала не лише небайдужа українська спільнота, а і Європа в особі акредитованих в Україні послів «великої сімки». Під час зустрічі з Президентом України з цього питання погодилися, що «існує потреба боротися з дезінформацією в рамках свободи і плюралізму ЗМІ».

Втім, такої однозгідності не проявила, на превеликий жаль, журналістська спільнота. Гучні фрази на кшталт «рішення незаконне», «наступ на свободу слова», «політична розправа», «тиск влади на ЗМІ», «цензура повертається» — це з лексикону високооплачуваних хазяями впізнаваних багатьма телеглядачами творчих співробітників цих каналів, підхоплених для поширення іншими ЗМІ. І такі заяви «з того боку» були прогнозовані.

Не зрозумілою виявилася позиція голови Національної спілки журналістів України Сергія Томіленка. З власної сторінки Фейсбук він поспішив оприлюднити сентенції про те, що це «наступ на сво-

боду слова», «надзвичайна ситуація», про яку має намір повідомити Міжнародну федерацію журналістів, Європейську федерацію журналістів і Офіс ОБСЄ з питань свободи медіа.

Така заява очільника єдиної в Україні організації, яка об'єднує у своїх рядах тисячі журналістів, не на жарт обурила громаду. Державницьку, національну й політичну зрілість проявила, скажімо, Київська організація НСЖУ. Тут оперативно виступили зі спеціальною заявою, у якій рішуче відмежувалися від заяви голови спілки, а діяльність заборонених каналів названо «медіаокупацією українського інформаційного простору», «насаджуванням російських смислів», «свідомою дискредитацією всього українського».

Особливо гостра дискусія довкола проблеми «журналістика і час», «чин професії і міра продажності журналіста» розгорнулася після цих заяв у соціальних мережах.

Проглядається тенденція: колеги, які пройшли гарт реальної журналістики, справедливо обурені поведінкою голови НСЖУ; новітні ж комунікатори, сформовані на «каналізаційних технологіях» невігласів від журналістики, до яких очевидно належить і пан Томіленко, і далі готові служити олігархам-хазяям ЗМІ, лукаво апелюючи до європейських стандартів нашої професії, до неминучості дотримання в цих стандартів балансу. У хворому суспільстві, яке веде виснажливу війну аж на три фронти — російському, олігархічному і ватно-малоросійському, такі стандарти механічно накладати категорично не можна. Безумовно, що Правління НСЖУ, яке в нинішньому його складі дискредитує кращі традиції національної журналістики, потребує рішучого оновлення. Цьому загравання з ворогом під прикриттям ефемерних «прав на інформацію» слід покласти край.

Ситуація з угодовською заявою очільника НСЖУ та гостра дискусія довкола неї оголила низку проблем, які накопичилися й у самій журналістській спільноті, і в теорії та практиці української журналістики. Це і змістове наповнення понять «свобода слова», «об'єктивність факту», «фабрика шейків» і розрізнення питань пропаганди та інформаційного тероризму, інформації й дезінформації, засобів масової інформації і засобів масового знищення. Це також і якість підготовки журналістських кадрів на відповідних факультетах університетів, і присутність (чи відсутність) у їхніх навчальних програмах таких засадничих понять, що формулюють своєрідну професіограму українського журналіста, — професіоналізм, порядність, патріотизм.

Окрема тема для обговорення — стандарти журналістики. Наскільки виправданими й доцільними є нині спроби сліпо копіювати стандарти журналістики розвинутого демократичного суспільства (особливо в питаннях дотримання балансу подачі інформації) у країні, генетичний код нації якої все ще не вилікуваний?

Спонукані неординарною для суспільства подією гострі питання, про які йшлося вище, так чи так піднімають у своїх статтях автори нинішнього числа «УІП».

Насичений гарячою тематикою є перший розділ журналу — «Актуальні питання українського інформаційного простору».

У статті професора Михайла Поплавського аналізуються, на прикладах практики КНУКІМу, соціальні мережі не лише як багате на інформацію сировинне джерело для журналістики, а і як ефективний засіб просування в широкі верстви молоді освітніх послуг та іміджу навчального закладу.

Відповіді на запитання: чому в навчальних програмах факультетів журналістики українських університетів в останній час стає все менше журналістики і чому повільно впроваджуються в цій справі творчі методики західних шкіл журналістики, якими колеги з Європи щедро ділилися з українцями в 10-х роках нинішнього тисячоліття, читач знайде в аналітичному огляді професора Миколи Тимошика.

Свіже дослідження професора Ярослава Калакури присвячене гостро актуальній натепер проблемі інформаційного менеджменту за умов окупаційно-гібридної війни Росії проти України. Професор із факультету журналістики Львівського національного університету ім. І. Франка Мар'ян Житарюк увиразнює згадане вище рішення РНБО щодо закриття трьох проросійських телеканалів у конкретиці медійного і політичного складника цієї проблеми.

У розділі «Теорія і практика сучасної журналістики» результати своїх досліджень презентують: Вікторія Галудзіна-Горобець (про феномен соцмереж у сучасному інформпросторі), Оксана Гарачковська (про специфіку жанру інтерв'ю) та Ігор Скленар (про особливості використання засобів масової інформації Українською Греко-Католицькою Церквою під час пандемії коронавірусу).

Як завжди, насичений духом незнаної правди й цінного досвіду натепер про минуле української журналістики та книговидання крізь долі і творчість відомих або й зовсім ще незнаних особистостей — Бориса Грінченка, Сергія Єфремова, Сергія Жигалка, а також низки творців українськомовної книги Буковини.

Варто сподіватися, що цікавим для читачів буде й постійний наш розділ «Рецензії, повідомлення».

Усіх колег, хто поділяє редакційну політику нашого журналу, запрошую до співпраці.

Микола Тимошик,
головний редактор
«Українського Інформаційного Простору»

The editor's-in-chief address

Dear Reader!

"Ukrainian Information Space", which in the status of an international scientific journal, is published twice a year since 2018, and has dared to take on the mission of being almost the only chronicler of national journalism and information in Ukraine. With an indispensable study of the dramatic past lessons, honest and picky tracking of ambiguous trends of the disturbing present, and with a reliable look into the future. All this is described on the journal pages — with an attachment to the European, and more broadly, the global context of media development and book publishing in the era of state-of-the-art technologies for the creation, distribution, and the existance of a particular information product.

And this is under the conditions that several professional editions, including the legendary "Journalist of Ukraine", have not withstood chronic troubles, primarily of a financial nature, have ceased to exist. And the same range of scientific university periodicals with the once keyword "Journalism" in the titles have been reformed in recent years under the trendy now, but generalized and somewhat blurred by objects and subjects of research brand "Social Communications".

The beginning of this year turned out to be such when the profession, rank, vocation, and responsibility of a journalist in particular and journalism, in general, were given special attention not only by all Ukrainians but also by the world community.

The detonator of an unusual phenomenon for our realities was the unexpectedly bold decision of the National Security and Defense Council (NSDC) to impose sanctions on TV channels 112, ZIK, News One, and the odious politicians behind them. In fact, it is a ban on their activities.

Powerful support for such an important, albeit belated, decision was provided not only by the not indifferent Ukrainian community but also by Europe in the person of the G7 ambassadors accredited in Ukraine. During the meeting with the President of Ukraine on this issue, they agreed that "there is a need to combat disinformation within the framework of media freedom and pluralism".

However, the journalistic community, unfortunately, did not show such coherence. Loud phrases such as illegal decision, attack on freedom of speech, political massacre, pressure on the media, censorship returns — are used in the lexicon of highly paid owners recognized by many viewers creative employees of these channels, picked up for distribution by other media. And such statements "from the other side" were predictable.

The position of the head of the National Union of Journalists of Ukraine, Serhii Tomilenko, was not clear. From his Facebook page, he hastened to

publish statements that this is an attack on freedom of speech, an "emergency" that he intends to report to the International Federation of Journalists, the European Federation of Journalists, and the OSCE Office for Media Freedom.

This statement by the head of the only organization in Ukraine, which unites thousands of journalists, outraged the community. For example, the Kyiv organization of the National Union of Journalists of Ukraine has shown state, national and political maturity. Here they quickly made a special statement, in which they strongly dissociated themselves from the union's head statement and called the activities of banned channels "media occupation of the Ukrainian information space", "planting Russian meanings", "deliberate discrediting of everything Ukrainian".

Especially intensive discussion on the issue of "journalism and time", "the rank of the profession and the measure of a journalist's corruption" unfolded after these statements on social networks.

There is a trend: colleagues who have been trained in real journalism are rightly outraged by the behavior of the head of the National Union of Journalists. The modern communicators, formed on the "sewer technology" of ignorant journalists, who obviously include Mr. Tomilenko, are still ready to serve the oligarchs-owners of the media, slyly appealing to the European standards of our profession, to the inevitability of compliance of these balance standards. In a sick society, which is waging a grueling war on three fronts — Russian, oligarchic, and Little Russian(Malorossian), such standards can not be mechanically imposed. Certainly, the Board of the NUJU, which in its current composition discredits the best traditions of national journalism and requires decisive renewal. This flirtation with the enemy under the guise of ephemeral "rights to information" should end.

The situation with the agreement statement of the head of the NSJU and the controversial discussion around it, exposed several problems that have accumulated both in the journalistic community and in the theory and practice of Ukrainian journalism. It is also the concepts content of "freedom of speech", "fact objectivity", and the distinction between propaganda and information terrorism, information and disinformation, mass media and mass destruction. It is also the quality of journalists" training at the relevant faculties of universities, and the presence (or absence) in their curricula of such basic concepts that formulate a kind of Ukrainian journalists' professional profile: professionalism, decency, patriotism.

A separate topic for discussion is journalism standards. How justified and expedient are now attempts to blindly copy the journalism standards of a developed democratic society (especially in matters of maintaining information balance) in a country whose genetic code of the nation is still not cured?

Motivated by an extraordinary event for the society, the heated issues mentioned above are somehow raised by the authors of the current issue of "Ukrainian Information Space" in their articles.

The first section of the journal — "Current issues of Ukrainian information space" is full of hot topics.

Professor Mykhailo Poplavskyi's article analyzes, using the examples of KNUKIM's practice, social networks not only as a rich source of information for journalism but also as an effective means of promoting educational services and the image of an educational institution to a wide range of young people.

In the analytical review of Professor Mykola Tymoshyk, the reader will find answers to the question: why the curriculum of journalism faculties of Ukrainian universities has recently become less and less journalistic and why the creative methods of Western schools of journalism are slowly being introduced in this matter, which colleagues from Europe generously shared with Ukrainians in the 10s of this millennium.

Recent Professor Yaroslav Kalakura's study is devoted to the acute problem of information management in the conditions of the occupation-hybrid war of Russia against Ukraine. Professor of the Faculty of Journalism, Ivan Franko National University of Lviv, Marian Zhytariuk emphasizes and concretizes the above-mentioned decision of the National Security and Defense Council to close three pro-Russian TV channels in the specifics of the media and political component of this problem.

In the section "Theory and practice of contemporary journalism", the research results are presented by Victoriia Haluzdina-Horobets (on the phenomenon of social networks in the modern information space), Oksana Harachkovska (on the specifics of the interview genre) and Ihor Sklenar (on the peculiarities of the mass media use by the Ukrainian Greek Catholic Church during the coronavirus pandemic).

As always, full of the spirit of unknown truth and valuable experience about the past of Ukrainian journalism and book publishing through the fate and creativity of famous or even unknown personalities — Borys Hrinchenko, Serhii Efremov, Serhii Zhyhalko, as well as several authors of the Ukrainian-language book of Bukovyna from the time of its precedence, depending on cultural Austria.

It was to be hoped that our regular section "Reviews, Messages" would be interesting for readers.

I invite all colleagues who share the editorial policy of our journal to cooperate.

Mykola Tymoshyk,
Editor-in-Chief
of "Ukrainian Information Space"

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

ACTUAL ISSUES
OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

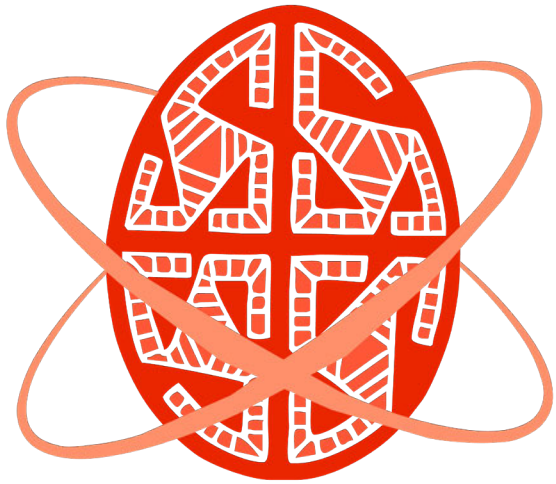

УДК 659:004.738.5]:[378.4(477-25)КНУКіМ

Соціальні мережі як інструмент просування вищого навчального закладу (на матеріалах КНУКіМ)

Михайло ПОПЛАВСЬКИЙ
д-р пед. н., проф.
Київський національний університет культури і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36,
Київ, Україна, 01601,
pomm20180326@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8234-8064
© Поплавський М., 2021

У статті аналізуються особливості та ефективність застосування SMM-технологій Київським національним університетом культури і мистецтв, як провідним закладом вищої освіти у сфері культури, у напрямі просування своїх освітніх послуг та брендингу закладу.

Наголошено на значенні соціальних мереж у просуванні освітніх послуг і бренда університету, особливо у світлі статистичних даних світових аналітичних агентств про кількість інтернет-користувачів, констатовано недостатність володіння модераторами сторінок ЗВО в соцмережах механізмами залучення уваги аудиторії через соціальні платформи.

Акцентовано увагу на тому, що ситуація на ринку освітніх послуг вимагає від українських ЗВО не лише створювати конкурентоспроможні освітні послуги, а й постійно вдосконалювати свої маркетингові комунікації для залучення аудиторії, бути компетентними в тому комунікаційному середовищі, у якому функціонує їхній навчальний заклад, з метою просування своїх пропозицій.

На прикладі сторінок КНУКіМ у соціальних мережах Facebook та Instagram наведено дані про ефективність застосування SMM-технологій факультетами університету, зокрема представлено рейтинг сторінок останніх в Instagram за коефіцієнтами охоплення та залучення аудиторії тощо. Звернено увагу на значення персонального бренда «Михайло Поплавський» під час просування КНУКіМ у соцмережах, з огляду на положення, що цільова аудиторія завжди більше довіряє тим закладам, за якими стоїть конкретна особистість.

Наголошено на тенденціях подальшого розвитку соціальних мереж, які закладам вищої освіти треба врахувати під час розробки стратегії маркетингу в соціальних мережах. Зроблено висновок, що активна присутність ЗВО в соціальних мережах може стати вирішальним інструментом досягнення перемоги в конкурентній боротьбі вишу на ринку освітніх послуг. Водночас важливою умовою ефективного просування ЗВО є правильний вибір найбільш популярної соціальної мережі, або соціальних мереж, відповідно до цільової аудиторії, на яку ЗВО скеровують свій вплив. Сучасним закладам вищої освіти необхідно активніше взаємодіяти з аудиторією в соціальних мережах, вивчаючи її смаки та уподобання, тим самим визначаючи найбільш дієві підходи до побудови комунікаційної політики закладу.

Ключові слова: *соціальні мережі, Facebook, Instagram, КНУКіМ, коефіцієнти охоплення і залучення аудиторії, SMM.*

SOCIAL NETWORKS AS A TOOL FOR HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS PROMOTION (BASED ON KNUKIM MATERIALS)

Mykhailo Poplavskyi
Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
pomm20180326@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8234-8064

The article analyzes the features and effectiveness of SMM technologies use by the Kyiv National University of Culture and Arts, as a leading higher education institution in the field of culture, in the direction of promoting its educational services and the institution branding.

The research emphasizes the importance of social networks in the promotion of educational services and the university brand, especially in the view of world analytical agencies' statistical data on the Internet users' number. The author of the article stated the mastery lack of the moderators of higher education institutions' pages in social networks with the mechanisms of attracting the audience's attention through social platforms.

Emphasis is placed on the fact that the situation on the market of educational services requires Ukrainian higher education establishments not only to create competitive educational services but also to constantly improve their marketing communications: to attract audiences, to be competent in the communication environment in which their educational institution operates to promote their proposals.

On the example of KNUKiM pages in social networks, Facebook, and Instagram, data on the effectiveness of SMM technologies use by the university faculties are given, in particular, the rating of the last pages in Instagram on the audience coverage coefficients and others is presented. Attention is drawn to the importance of "Mykhailo Poplavsky" personal brand in the KNUKiM promotion in social networks, based on the position that the target audience always trusts the institutions behind which a particular person stands.

Emphasis is placed on the trends of social networks' further development, which higher education institutions should take into account when developing a marketing strategy on social networks. It is concluded that the active presence of educational institutions in social networks can be a crucial tool for achieving victory in the competitive struggle of higher education establishments in the market of educational services. In this case, an important condition for the effective promotion of educational institutions is the correct choice of the most popular social network, or social networks, following the target audience to which higher education establishments direct their influence. Modern universities need to interact more actively with the audience on social networks, studying its tastes and preferences, thereby determining the most effective approaches to building a communication policy of the institution.

Keywords: *social networks, Facebook, Instagram, KNUKiM, coefficients of audience coverage and engagement, SMM.*

Актуальність теми

Соціальні мережі сьогодні стали важливою частиною життя величезної кількості людей у всьому світі, що спонукає компанії розглядати Facebook, Instagram та інші як платформу для просування свого бренда в інтернеті, для надання підтримки своїм клієнтам у режимі реального часу тощо. Вплив інформаційного середовища на життя громадян — величезний, багато хто навіть не усвідомлює масштаби цього явища, яке стало найпопулярнішим серед усіх інших сервісів інтернету. Сьогодні зі 100 найбільш відвідуваних сайтів у світі 20 — це класичні мережі й ще 60 — певною мірою соціалізовані (Семенов, б.г.). Приблизно 78% користувачів довіряють інформації із соціальних мереж, більш ніж 80% компаній у всьому світі використовують інтернет-мережі у своїй роботі. Комунікаційні платформи перетворюються на повноцінний засіб інформування, просування, пропаганди та іншого впливу щодо користувачів. Загалом, соціальні мережі стали центром сучасного інтернету: згідно зі щорічним звітом про стан цифрового середовища «Digital 2020», підготовленим аналітичним агентством We Are Social спільно з SMM-платформою Hootsuite, сьогодні нараховується 4,20 мільярда користувачів соціальних мереж (а це майже половина від загальної кількості населення на планеті). За останній рік ця цифра зросла на 490 мільйонів, що означає зростання більш ніж на 13% в річному обчисленні (Kemp, 2021), тобто майже кожен інтернет-користувач одночасно є користувачем соціальних мереж, який проводить на цих платформах 2 години 25 хвилин щодня (Kemp, 2021). Ці дані означають, що інтернет-мережі впроваджуються в кожну сферу життєдіяльності людства і є невід'ємною характеристикою сучасного модернізованого суспільства.

Закономірно, що соціальні мережі, які за відсутності часових і територіальних обмежень, можливості управління інформацією та фінансової економії дають змогу організовувати всебічну комунікацію людей, з одного боку, все більше приваблюють представників сфери освіти, а з іншого — для потенційних і наявних споживачів освітніх послуг стають одним із найпопулярніших засобів комунікацій. Ці аргументи дають підстави розглядати інтернет-маркетинг, скерований на просування освітніх послуг і бренда закладу вищої освіти (ЗВО) у соціальних мережах, як необхідну умову його стратегічного розвитку. Більшість українських ЗВО для підтримки своєї освітньої і наукової діяльності вже створили власні сторінки в соціальних мережах і активно їх використовують. Проте, звертає на себе увагу недостатність володіння модераторами сторінок закладів вищої освіти в соцмережах механізмами залучення уваги через соціальні платформи — так званому SMM (англ. Social Media Marketing).

До того ж, в окремих українських ЗВО майже відсутня стратегія їхнього просування в інтернет-просторі, про що свідчать низька відвідуваність їхніх сайтів і затребуваність розміщеної на них інформації (Жегус, 2018).

Втім, ситуація на ринку освітніх послуг вимагає від українських ЗВО не лише створювати конкурентоспроможні освітні послуги, а й постійно вдосконалювати свої маркетингові комунікації для залучення аудиторії, бути компетентними в тому комунікаційному середовищі, в якому функціонує їхній навчальний заклад, з метою просування своїх пропозицій. Грамотне використання навчальним закладом SMM-технологій дасть їм змогу домогтися не лише привернення уваги якомога більшої кількості потенційних абітурієнтів, а й розширити межі своєї діяльності, а відтак вигідно відрізнятися від своїх конкурентів.

Огляд останніх публікацій і досліджень з теми

Вивченню та аналізу методів SMM-просування присвячені праці зарубіжних маркетологів Ф. Котлера (Котлер и др., 2011), М. Стелзнера (2013), Д. Халілова (Халилов, 2014) та ін. Можливості й переваги просування товарів і послуг під час використання інструментів соціального медіамаркетингу розглянуто в працях Н. Богданова (2017), О. Грищенка та А. Нєшева (2013), С. Ілляшенка (2011), О. Кифяка і В. Урди (2017), Р. Кожухівської (2012), А. Можарової (2012), Г. Мозгової (2013), М. Смірнової (Смирнова, 2015), О. Сохацької і Т. Олексина (2012), О. Суровцева (2016), Т. Старицького (2015), Д. Терехова (2015), С. Романишина та І. Греськіва (2015), О. Ярмолюка, Ю. Фісун та А. Шаповалової (2020). Авторами досліджено окремі види маркетингу у соціальних медіа, тенденції його розвитку, методи роботи в соціальних мережах, окремі інструменти інтернет-маркетингу, специфіку монетизації соціальних медіа, запропоновано підходи до оцінювання ефективності окремих інструментів і засобів, тенденції застосування інтернет-технологій у маркетингу й бізнесі загалом.

Безпосередньо теоретичним і практичним аспектам просування ЗВО та їхніх освітніх послуг у мережі інтернет присвячено праці А. Бахметьєвої (2018), С. Коновалової (2014), М. Костюк (2016), В. Попової (2016), Д. Сорочан (2014) та ін. Авторами визначено переваги та можливості просування ЗВО та їхніх послуг за допомогою інтернет-технологій, охарактеризовано інструментарій інтернет-маркетингу у сфері вищої освіти, обґрунтовано необхідність використання соціальних мереж як елемента інтегрованих маркетингових комунікацій ЗВО.

Проте, незважаючи на значний науковий доробок, звертає на себе увагу недостатність практичного досвіду та швидше інтуїтивне, ніж цілеспрямоване застосування методів маркетингу в соці-

альних мережах закладами вищої освіти, що спонукає до аналізу досвіду конкретного університету, який може претендувати на роль лідера в застосуванні маркетингової стратегії просування своїх послуг та брендингу в соціальних мережах.

Мета статті — з'ясувати особливості та ефективність застосування SMM-технологій Київським національним університетом культури і мистецтв, як провідним закладом вищої освіти у сфері культури, у напрямі просування своїх освітніх послуг та брендингу закладу.

Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні процесного аналізу, статистичної обробки даних і візуалізації отриманих результатів з урахуванням специфіки освітньої діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в доведенні необхідності застосування закладами вищої освіти (ЗВО) SMM-технологій, а також розробки відповідної стратегії маркетингу в соціальних мережах як пріоритетної в питаннях просування освітніх послуг, що дасть змогу підвищити інтерес цільової аудиторії до ЗВО та підтримувати його протягом тривалого часу, збільшити впізнаваність освітнього закладу, а також лояльність потенційних абітурієнтів.

Виклад основного матеріалу

Від початку свого виникнення SMM мав хаотичний, неофіційний характер, і лише з розвитком соціальних мереж, коли кількість користувачів перевищила кілька мільйонів, почалася його справжня активність. Сьогодні SMM, як перспективний спосіб просування товарів і послуг за допомогою соціальних мереж, набирає стрімкої популярності завдяки таким його особливостям, як: пряма комунікація із цільовою аудиторією; відстеження реакції останньої в режимі реального часу; щоденний і безпосередній контакт із цільовою аудиторією; оперативність; широке охоплення цільової аудиторії (до слова, жоден інший маркетинговий інструмент не дає змоги сконцентрувати навколо однієї онлайн-спільноти десятки й сотні тисяч людей), а відтак значний резонанс за відносно низької вартості просування; використання таргетованої реклами; можливість застосування нестандартних інтерактивних форматів; маркетинг подій. Ці переваги SMM ефективно можуть використовувати й заклади вищої освіти в просуванні своїх освітніх послуг за допомогою безпосередньої взаємодії з цільовою аудиторією. Йдеться про такі можливості, як: використання соціальних мереж потенційними абітурієнтами і студентами не тільки для спілкування та обміну інформацією, а й з освітньою метою; умовно безкоштовне, оперативне й у потрібному обсязі донесення необхідної інформації до цільової аудиторії; досягнення безперервності освітнього процесу за умови використання соціальних мереж у якості постійного засобу спілкування викла-

дача і студентів. Отже, соціальні мережі є потужним інструментом взаємодії освітнього закладу з його цільовою аудиторією: абітурієнтами, студентами, викладацьким складом ЗВО. Водночас загалом у соціальних мережах ЗВО використовують відносно однакові інструменти просування: таргетована реклама, промо-пости, ретаргетинг за складеною базою зацікавлених користувачів, постинг думок відомих особистостей, популярні хештеги, а також розміщення нативних форматів відео (ненав'язливо додане в контент) і їхнє просування, проведення конкурсів, що генерують контент, збільшують репости, взаємна підписка.

Київський національний університет культури і мистецтв, як один із провідних закладів вищої освіти у сфері культури, має свої сторінки у Facebook, Instagram та ін. Такий вибір соціальних мереж обумовлений їхньою популярністю серед основної цільової аудиторії ЗВО — молоді віком від 15 до 25 років. На сторінках КНУКіМ у соцмережах публікується приблизно однаковий контент, але підходи до просування бренда університету та його освітніх послуг є різними, тому ефективність комунікаційних дій є не схожою навіть для одного об'єкта рекламування. Це пов'язано з тим, що контингент, функції й можливості соціальних мереж відрізняються один від одного. У зв'язку з цим варто розглянути кожну мережу окремо та з'ясувати, які соціальні мережі є найбільш ефективними майданчиками в комунікаційній діяльності КНУКіМ.

У Facebook сторінка КНУКіМ ведеться досить активно — власний контент оновлюється щодня, даючи змогу підтримувати інтерес до сторінки, формувати залученість підписників у життя університету. На сторінці публікується важлива інформація для абітурієнтів, іміджеві поради для студентів, звіти про численні PR-заходи університету тощо. Наповнення сторінки містить цікаву для користувачів текстову та ілюстративну (фото, відео) інформацію, більша частина якої орієнтована саме на інтереси відвідувачів, а не на формування бренда закладу. Про ефективність такої стратегії свідчить 3-відсотковий коефіцієнт залучення (Engagement Rate), що є середнім показником, враховуючи 6-тисячну аудиторію підписників сторінки КНУКіМ.

Для підтримання інформаційного потоку і стабільності кількості розміщених постів на офіційній сторінці КНУКіМ у Facebook адміністратором групи ведеться регулярна систематична робота з добору новин, їхня модерація й адаптація. Будь-який користувач може надіслати повідомлення, відповідь на яке оперативно надасть адміністратор сторінки або переадресує його у відповідний структурний підрозділ університету, хоча це й передбачає значні часові трудовитрати на спілкування з користувачами і впливає на якісне адміні-

стрування сторінки. Крім того, одночасна відкритість і прозорість менеджменту в профілі накладає на керівництво закладу і викладачів додаткову відповідальність за свої дії і змушує працювати ефективніше, а від SMM-фахівця вимагає не просто спеціальних знань, а й певного досвіду і креативності.

У розділі «Статистика» соціальною мережею Facebook представлена інформація з відвідуваності сторінки та її аудиторію. На основі кількості натискань опції «Мені подобається» і коментарів Facebook формує графік перегляду сторінки і відгуків користувачів, а також схему інтернет-трафіку сторінки й демографічні дані користувачів (до слова, 41 % підписників — це мешканці м. Києва). Найбільш відвідуваним є розділ «Хроніка», який, по суті, і є індикатором активності університету.

В Instagram КНУКіМ публікує візуально привабливий контент, оновлюваний щодня і розподілений за розділами «Університетське життя», «Зіркові зустрічі», «Абітурієнту», «Вступ-2021», «День іменинника» і «КНУКіМ 50», — це понад 2700 публікацій із тисячами лайків і переглядів і десятками й сотнями коментарів. В Instagram на сторінці КНУКіМ підписано більш ніж 16 тис. користувачів, а коефіцієнт залучення становить 3 % (при оптимальному показникові від 10 %), коефіцієнт охоплення — 20 % (при оптимальному показникові 20–25 %), що є хорошим результатом.

Наведені дані й досвід інтернет-комунікації університету переконливо свідчать, що для спілкування із цільовою аудиторією варто орієнтуватися саме на Instagram — соціальну мережу, яка розвивається швидше за всі інші, і візуальний контент якої краще сприймається й запам'ятовується, ніж деталізований і докладний текст. Відтак, стратегії просування на цьому соціальному майданчику обов'язково пов'язані із візуальним власним контентом. Попри те, що в останні роки текстам надається досить багато уваги, усе ж активніше розвивається саме відеоконтент — Stories і IGTV. Сьогодні Instagram є найбільш перспективною платформою для просування бренда, а його популярність зростає з кожним днем. Це вже давно не сервіс, де підлітки викладають свої селфі, фото їжі й кошенят — контент Instagram досить гетерогенний, тут представлені різні організації, кожна з яких прагне просунути свій бренд на ринку з допомогою саме цього сервісу.

Позитивним і перспективним напрямом у просуванні КНУКіМ та його освітніх послуг є те, що його структурні підрозділи також створюють свої сторінки в соціальних мережах і напряму комунікують зі своєю цільовою аудиторією. Так, підписниками сторінки факультету журналістики і міжнародних відносин в Instagram є більш ніж 10 тис. осіб — це не лише студенти і викладачі катедри,

а і її випускники, роботодавці та потенційні абітурієнти з усіх куточків України, що є виразною ознакою ефективної комунікації. На сторінці факультету в розділах «Курс «Акули PR»», «ЗНО», «Абітурієнту», «Практика», «Дозвілля», «Топ-викладачі», «Майстер-класи» та ін. розміщено майже 2500 публікацій із сотнями й тисячами лайків і переглядів та десятками коментарів. Таким чином забезпечується можливість не просто розміщувати інформацію про освітні послуги, події, що проводяться факультетом, а й безпосередньо вести діалог із зацікавленими особами. Цей досвід є дуже цікавим і підвищує інтерес і до факультету та пропонованих ним освітніх програм, і загалом до КНУКіМ. Крім того, сторінки всіх структурних підрозділів університету пов'язані з головною його сторінкою у Facebook та Instagram, що свідчить про послідовність комунікаційної стратегії та цілеспрямоване застосування методів SMM. Для порівняння на Рис. 1 та Рис. 2 представлено рейтинг сторінок факультетів університету в Instagram за коефіцієнтами залучення та охоплення аудиторії впродовж трьох місяців 2021 року (на рисунках абревіатурою позначені назви факультетів: ФРЕМС — факультет режисури і масових свят; ФІПіКБ — факультет інформаційної політики і кібербезпеки; ФКіТБ — факультет кіно і телебачення; ФХМ — факультет хореографічного мистецтва; ФЖіМВ — факультет журналістики і міжнародних відносин; ФГРіТБ — факультет готельно-ресторанного і туристичного бізнесу; ФІМіШБ — факультет івент-менеджменту і шоу-бізнесу; ФТіК — факультет театру і кіно; ФДіР — факультет дизайну і реклами; ФММ — факультет музичного мистецтва).

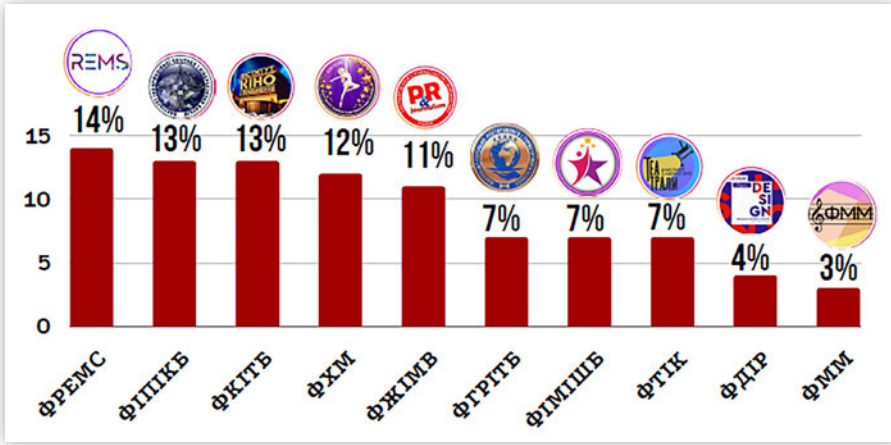

Рис. 1. *Рейтинг сторінок факультетів КНУКіМ в Instagram за коефіцієнтом залучення аудиторії.*

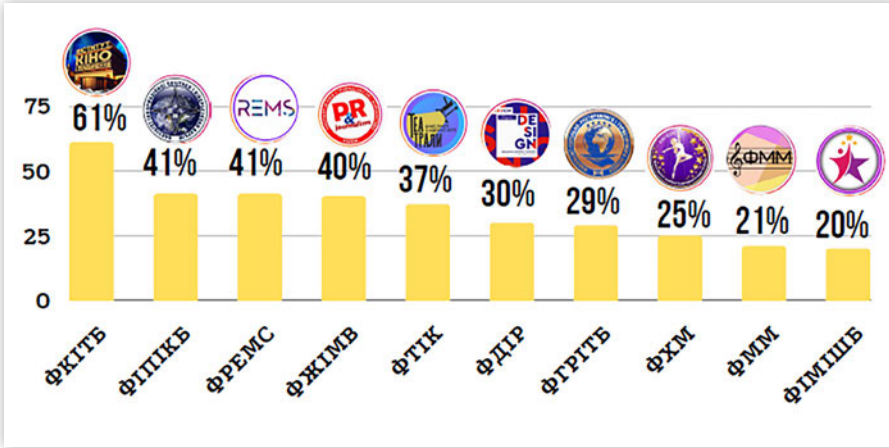

Рис. 2. *Рейтинг сторінок факультетів КНУКіМ в Instagram за коефіцієнтом охоплення аудиторії.*

Але, головне, на чому зроблено наголос при просуванні КНУКіМ у соціальних мережах — це акцент саме на персональному бренді. Адже цільова аудиторія завжди більше довіряє тим закладам, за якими стоїть конкретна особистість, особливо, коли йдеться про просування в соціальних мережах. Сторінка «Михайло Поплавський» у Facebook має 34 тис. підписників, активність яких характеризується значно більшою кількістю кліків, лайків, репостів і коментарів у порівнянні зі сторінками університету в соцмережах.

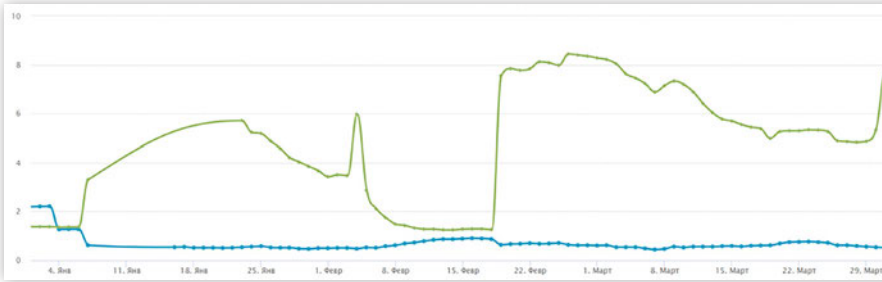

Рис. 3. *Динаміка коефіцієнта залучення на сторінці «Михайло Поплавський» у Facebook (протягом січня-березня 2021 р.).*

Контент сторінки «Михайло Поплавський» — це численні презентації, інтерв'ю з відомими особистостями, інформація для абітурієнтів, постійні рубрики, наприклад, «ЩАСТЯ Є.?!» тощо, новини університетського життя, інформація про майстер-класи, зіркових гостей університету, розіграші тощо.

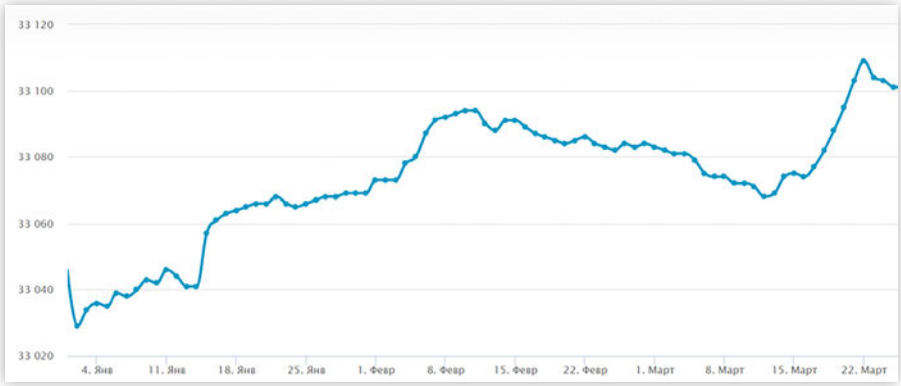

Рис. 4. *Динаміка відміток «Подобається» на сторінці «Михайло Поплавський» у Facebook (протягом січня-березня 2021 р.).*

Найбільша кількість підписників у бренда «Михайло Поплавський» у соціальній мережі Instagram — 1,6 млн. На сторінці є не лише найрізноманітніша інформація для абітурієнтів про конкурси та розіграші, заходи університету, презентації та челенджі, а й передбачена можливість вести діалог із підписниками в розділі «Ваші питання». Представлені на сторінці публікації викликають неабиякий інтерес у користувачів соцмереж, про що свідчать сотні тисяч переглядів, десятки тисяч коментарів і лайків. Так, відео «Закрили тренд з @murafa» набрало понад 305 тис. переглядів і більш ніж 7 тис. коментарів, «Dvizh Poplavskogo» — понад 373 тис. переглядів і більш ніж 28 тис. коментарів.

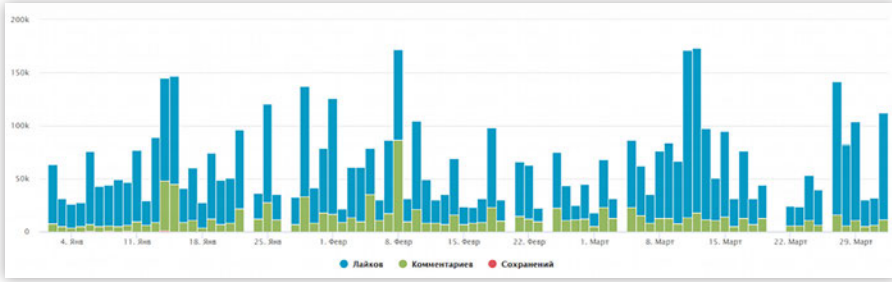

Рис. 5. *Динаміка реакцій підписників (лайки, коментарі, збереження) на сторінці «Михайло Поплавський» в Instagram.*

Головне, що вирізняє контент сторінок КНУКіМ і «Михайло Поплавський» у соціальних мережах — це не просто позитивні й сильні емоції, а унікальна контент-стратегія, яка передбачає використання таких трендів, як: популярні відео, контент «за кулісами», думки експертів, винятковий і головне — власний і постійно оновлюваний

фото- і відеоконтент, нестандартні формати контенту (Wiki розмітки, gif — зациклені короткі відео, оригінальні механіки комунікації), персоналізована комунікація, прямі ефіри та ін. Такий контент завжди викликає зацікавленість і бажання поділитися ним із друзями. Крім того, можливість використовувати застосунок буквально на ходу (адже головна версія застосунку призначена саме для телефону) робить Instagram практично ідеальною соціальною мережею для людини, яка живе в ритмі великого міста.

Особливу актуальність в умовах посиленої конкурентної боротьби на освітньому ринку має вивчення взаємодії ЗВО за допомогою соціальних мереж із потенційними абітурієнтами, випускниками шкіл. У цій роботі саме соціальні мережі можна вважати тим інструментом, який, будучи умовно безкоштовним ресурсом, дає змогу закладу вищої освіти самостійно знаходити абітурієнтів і доносити до них необхідну інформацію. Профорієнтаційна робота в соціальних мережах має бути побудована на принципах оперативності, доступності, актуальності, достовірності й безперервності. Ці принципи передбачають, що інформація, яку заклад освіти доносить до абітурієнтів, повинна постійно оновлюватися й бути максимально достовірною. Також необхідно формулювати й надавати інформацію в такому вигляді, у якому вона може зацікавити абітурієнтів. Саме такою є стратегія активності окремих факультетів університету в соцмережах, про що свідчать показники ефективності в Instagram упродовж трьох місяців 2021 року (Рис. 6, Рис. 7).

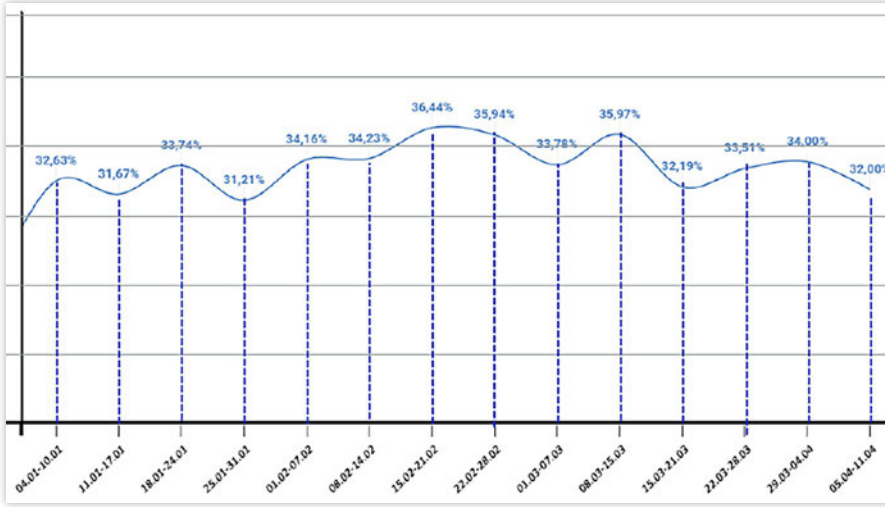

Рис. 6. *Показник ефективності факультету кіно і телебачення КНУКіМ в Instagram.*

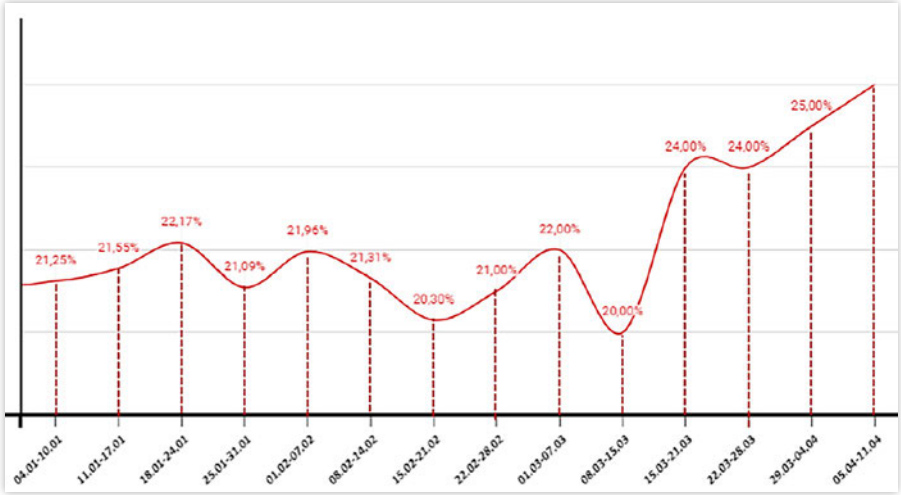

Рис. 7. *Показник ефективності факультету журналістики і міжнародних відносин КНУКіМ в Instagram.*

Таким чином, Київський національний університет культури і мистецтв в умовах посилюваної з кожним роком конкуренції між українськими ЗВО ефективно використовує соціальні мережі в просуванні своїх освітніх послуг та брендингу закладу. Це вимагає від керівництва закладу вміння діяти на випередження і враховувати тенденції розвитку соцмереж. Ідеться про те, що будь-яка соціальна мережа вже сьогодні має величезні можливості для персоналізації своєї роботи під конкретного користувача. Вона може відстежувати його поведінку, інтереси, місце розташування і на цій основі подавати персоналізований контент. З огляду на те, що в інтернеті циркулює величезна кількість інформації, яку користувач не в змозі самостійно обробляти, у недалекому майбутньому персоналізація дасть змогу добирати конкретні дані для конкретної людини в певний момент часу й у певному місці.

Крім персоніфікації, соціальні мережі з кожним роком все більше використовують поведінкові технології, які демонструють користувачеві рекламу не лише на основі даних із його профілю, а й на основі аналізу його поведінки. Оскільки мережі володіють різною інформацією про користувачів, це дає їм можливість демонструвати рекламу, максимально таргетовану і з високим рівнем конверсії відвідувачів у споживачів. А якщо врахувати величезну базу користувачів соцмереж, яка до того ж зростає швидкими темпами, це робить соціальні мережі дуже привабливими рекламними майданчиками. Використовуючи не лише такі параметри, як місто, район, стать, вік, сімейний стан, освіта, посада, інтереси та ін., а й час пока-

зу, кількість показів, покази після певних дій та ін., можна з високою точністю вибрати з величезної маси чітко визначену цільову аудиторію, не витрачаючи при цьому значних коштів. Такий унікальний потенціал соціальних мереж надасть ще більші можливості закладам вищої освіти в просуванні їхніх освітніх послуг.

Щодо контенту, то сьогодні соціальні мережі працюють за принципом «User-Generated Content», тобто соціальна мережа надає потрібні інструменти, а користувачі, використовуючи їх, генерують новий контент. Модель досить добре працює, проте інструментів створення професійного контенту поки мало, а інтернет-користувачі прагнуть отримувати все більше різноманітного, якісного контенту. Отож, якщо раніше соціальні мережі намагалися в основному структурувати контент користувачів, а згодом почали створювати інструменти фільтрації якісного контенту, то в найближчому майбутньому, на думку фахівців, варто очікувати створення функціоналу нового рівня зі створення–відбору контенту, а також інтеграцію з контент-провайдерами (Семенов, б.г.). Отже, якщо заклади вищої освіти прагнутимуть ефективно використовувати потенціал соціальних мереж, то їм варто буде враховувати спрямування розвитку останніх при розробці рекламних кампаній, під час профорієнтаційної роботи з потенційними абітурієнтами, з роботодавцями тощо.

Ці тенденції актуалізують потребу розробки закладом вищої освіти чіткої стратегії маркетингу в соціальних мережах як пріоритетної в питаннях просування освітніх послуг, що дасть змогу підвищити інтерес цільової аудиторії до ЗВО та підтримувати його протягом тривалого часу, збільшити впізнаваність ЗВО, а також лояльність потенційних абітурієнтів. Разом із тим, під час просування освітніх послуг у соціальних мережах варто пам'ятати про переваги SMM (невисока конкуренція при невисокій вартості й одночасно високій вірусності, а також привабливі перспективи розвитку) та його недоліки (потреба в адмініструванні, обов'язкове «розкручування» бренда, контроль із боку модераторів мереж, і головне — нерозвинута на даний час аналітика).

Висновки

У конкурентній боротьбі за кожного абітурієнта багато університетів уже усвідомили, що інтернет-сайт навчального закладу — далеко не єдиний спосіб просування своїх послуг, й активна присутність закладу вищої освіти в соціальних мережах може стати вирішальним інструментом досягнення перемоги в процесі просування ЗВО. Сьогодні соціальні мережі є досить дієвим і перспективним інструментом комунікації, який необхідно задіяти в інтеграції з традиційними засобами комунікаційної діяльності ЗВО. Водночас важливою

умовою ефективного просування закладу вищої освіти є правильний вибір найбільш популярної соціальної мережі, або соціальних мереж, відповідно до цільової аудиторії, на яку заклад скеровує свій вплив. Сучасним ЗВО необхідно активніше взаємодіяти з аудиторією в соціальних мережах, вивчаючи її смаки та уподобання, тим самим визначаючи найдієвіші підходи до побудови комунікаційної політики закладу. Приміром, найбільш ефективним майданчиком для просування Київського національного університету культури і мистецтв є соціальна мережа Instagram, однак університет не нехтує роботою і з іншими соціальними мережами, тим самим розширюючи коло свого впливу на цільову аудиторію.

Зважаючи на недостатність розроблення закладами вищої освіти маркетингової стратегії просування своїх послуг у соціальних мережах, у подальшому на цей аспект варто звернути увагу в теоретичних і практичних дослідженнях фахівців із SMM.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Бахметьєва, А. (2018). Використання вітчизняними університетами соціальних мереж у PR-комунікаціях. *Комунікації та комунікативні технології*, *18*, 4–12. https://doi.org/10.15421/291801

Богданов, М. М. (2017). «SMM»: маркетинг в соціальних мережах як інструмент просування музичного контенту в мережі Інтернет. *Мистецтвознавчі записки*, *31*, 77–85.

Грищенко, О. Ф., & Нєшева, А. Д. (2013). Соціальний медіа маркетинг як інструмент просування продукту підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, *4*, 86–98.

Жегус, О. В. (2018). Формування стратегії маркетингу в соціальних мережах закладу вищої освіти. *Маркетинг і цифрові технології*, *2*(2), 58–75. https://doi.org/10.15276/mdt.2.2.2018.5

Ілляшенко, С. М. (2011). Сучасні тенденції застосування Інтернет-технологій у маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, *4*(2), 64–74.

Кифяк, О. В., & Урда, В. (2017). Маркетинг у соціальних медіа (smm) як інструмент просування товарів та послуг. *Інтернаука. Серія: Економічні науки*, *14*(36), 123–130.

Кожухівська, Р. Б. (2012). Інтернет-технології в маркетингу: специфіка, класифікація, переваги та недоліки. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*, *6*(2), 180–186.

Коновалова, С. О. (2014). Інструменти електронного маркетингу в системі просування освітніх послуг. *Бізнес Інформ*, *11*, 342–346.

Костюк, М. К. (2016). Необхідність використання соціальних мереж як елемента інтегрованих маркетингових комунікацій для просування вищих навчальних закладів. *Траектория науки*, *4*(9), 146–160.

Котлер, Ф., Картаджайя, Х., & Сетиаван, А. (2011). *Маркетинг 3.0. От продуктов к потребителям и далее — к человеческой душе* (А. Заякина, Пер. & Ред.). ЭКСМО.

Можарова, А. В. (2012). Маркетинговые технологии брендинга в виртуальном пространстве. *Маркетинг*, *6*(127), 53–65.

Мозгова, Г. В. (2013). Інструменти інтернет-маркетингу та їх переваги для сучасних українських підприємств. *Ефективна економіка*, *10*. www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2429

Попова, В. Г. (2016). Інтернет-маркетинг освітніх послуг університету в сучасних умовах. *Економіка і організація управління*, *3*(23), 262–271.

Романишин, С. Б., & Греськів, І. Р. (2015). Особливості маркетингової діяльності в соціальних мережах. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*, *819*, 183–188.

Семенов, Н. (б.г.). *Все о социальных сетях. Перспективы развития* (Ч. 2). SECL Group. https://seclgroup.ru/article-vse-o-socialnyh-setjah-perspectivy-razvitija.html

Смирнова, М. В. (2015). SMM самостоятельно: как использовать социальные сети для продвижения бизнеса профессиональных услуг. *Интернет-маркетинг*, *5*, 312–320.

Сорочан, Д. В. (2014). Використання вищим навчальним закладом інструментарію SMM для просування власного бренду. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*, *5*(3), 57–60.

Сохацька, О., & Олексин, Т. (2012). Монетизація соціальних медіа у глобальному інформаційному просторі. Журнал європейської економіки, 11(1), 104–114. http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/20430

Старицький, Т. М. (2015). Використання соціального медіа маркетингу як ефективного засобу просування продукції. *Інноваційна економіка*, *4*(59), 221–226.

Стелзнер, М. (2013). *Контент-маркетинг. Новые методы привлечения клиентов в эпоху Интернета* (Д. Баймухаметова & О. Терентьева, Пер.; 2-е изд.). Манн, Иванов и Фербер.

Суровцев, О. О. (2016). Соціальний медіа-маркетинг як маркетингова комунікація підприємств під час виходу на зовнішні ринки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, *9*, 145–148.

Терехов, Д. С. (2015). SMM-маркетинг у системі управління сучасним підприємством. *Наука й економіка*, *1*(37), 77–79.

Халилов, Д. (2014). *Маркетинг в социальных сетях* (2-е изд.). Манн, Иванов и Фербер.

Ярмолюк, О. Я., Фісун, Ю. В., & Шаповалова, А. А. (2020). Соціальні мережі як сучасний інструмент просування. *Підприємництво та інновації*, *11*(2), 62–65. https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.28

Kemp, S. (2021). *Digital in 2021. Global Overview Report*. We Are Social. https://wearesocial.com/digital-2021

REFERENCES

Bakhmetieva, A. (2018). Vykorystannia vitchyznianymy universytetamy sotsialnykh merezh u PR-komunikatsiiakh [PR-Activity of Ukrainian Universities in Social Networks]. *Communications and Communicative Technologies*, *18*, 4–12. https://doi.org/10.15421/291801 [in Ukrainian].

Bohdanov, M. M. (2017). "SMM": marketynh v sotsialnykh merezhakh yak instrument prosuvannia muzychnoho kontentu v merezhi Internet ["SMM": Marketing on Social Networks as a Tool to Promote Music Content on the Internet]. *Notes on Art Criticism*, *31*, 77–85 [in Ukrainian].

Hryshchenko, O. F., & Niesheva, A. D. (2013). Sotsialnyi media marketynh yak instrument prosuvannia produktu pidpryiemstva [Social Media Marketing as a Tool of Enterprise's Product Promotion]. *Marketing and Management of Innovations*, 4, 86–98. [in Ukrainian].

Illiashenko, S. M. (2011). Suchasni tendentsii zastosuvannia Internet-tekhnolohii u marketynhu [Current Trends in the Use of Internet Technologies in Marketing]. *Marketing and Management of Innovations*, *4*(2), 64–74 [in Ukrainian].

Kemp, S. (2021). *Digital in 2021. Global Overview Report*. We Are Social. https://wearesocial.com/digital-2021 [in English].

Khalilov, D. (2014). Marketing v sotsial'nykh setyakh [Social Media Marketing] (2nd ed.). Mann, Ivanov i Ferber [in Russian].

Konovalova, S. O. (2014). Instrumenty elektronnoho marketynhu v systemi prosuvannia osvitnikh posluh [E-Marketing Tools in the System of Promoting Educational Services]. *Business Inform*, *11*, 342–346 [in Ukrainian].

Kostiuk, M. K. (2016). Neobkhidnist vykorystannia sotsialnykh merezh yak elementa intehrovanykh marketynhovykh komunikatsii dlia prosuvannia vyshchykh navchalnykh zakladiv [The Necessity of the Use of Social Networks as an Ingredient of Computer-Integrated Marketing Communications for Advancement of Higher Educational Establishments]. *Path of Science*, *4*(9), 146–160 [in Ukrainian].

Kotler, F., Kartadzhaiya, Kh., & Setiavan, A. (2011). *Marketing 3.0. Ot produktov k potrebitelyam i dalee — k chelovecheskoi dushe* [Marketing 3.0. From products to consumers and further to the human soul] (A. Zayakina, Trans. & Ed.). EKSMO [in Russian].

Kozhukhivska, R. B. (2012). Internet-tekhnolohii v marketynhu: spetsyfika, klasyfikatsiia, perevahy ta nedoliky [Internet Technologies in Marketing: Specifics, Classification, Advantages and Disadvantages]. *Herald of the Dnipropetrovsk National University. Series: Economics*, 6(2), 180–186 [in Ukrainian].

Kyfiak, O. V., & Urda, V. (2017). Marketynh u cotsialnykh media (smm) yak instrument prosuvannia tovariv ta posluh [Marketing in Social Media (SMM) as a Tool for Promoting Goods and Services]. *Internauka. Series:Economical Sciences*, *14*(36), 123–130 [in Ukrainian].

Mozghova, H. V. (2013). Instrumenty internet-marketynhu ta yikh perevahy dlia suchasnykh ukrainskykh pidpryiemstv [Tools of Internet Marketing and their Advantages for Modern Ukrainian Enterprises]. *Efektyvna ekonomika*, *10*. www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2429 [in Ukrainian].

Mozharova, A. V. (2012). Marketingovye tekhnologii brendinga v virtual'nom prostranstve [Marketing technologies for branding in the virtual space]. *Marketing*, *6*(127), 53–65 [in Russian].

Popova, V. H. (2016). Internet-marketynh osvitnikh posluh universytetu v suchasnykh umovakh [Internet Marketing of Educational Services of the University in Modern Conditions]. *Economics and Organization of Managment*, *3*(23), 262–271 [in Ukrainian].

Romanyshyn, S. B., & Hreskiv, I. R. (2015). Osoblyvosti marketynhovoi diialnosti v sotsialnykh merezhakh [Features of Marketing Activities in Social Networks]. *Management and Entrepreneurship in Ukraine: the Stages of Formation and Problems of Development*, *819*, 183–188 [in Ukrainian].

Semenov, N. (n.d.). *Vse o sotsial'nykh setyakh. Perspektivy razvitiya* [Everything about social networks. Development prospects] (Pt. 2). SECL Group. https://seclgroup.ru/article-vse-o-socialnyh-setjah-perspectivy-razvitija.html [in Russian].

Smirnova, M. V. (2015). *SMM samostoyatel'no: kak ispol'zovat' sotsial'nye seti dlya prodvizheniya biznesa professional'nykh uslug* [SMM on your own: how to use social media to promote your professional services business]. *Internet-marketing*, *5*, 312–320 [in Russian].

Sokhatska, O., & Oleksyn, T. (2012). Monetyzatsiia sotsialnykh media u hlobalnomu informatsiinomu prostori [Monetization of Social Media in the Global Information Space]. *Journal of European Economy*, *11*(1), 104–114. http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/20430 [in Ukrainian].

Sorochan, D. V. (2014). Vykorystannia vyshchym navchalnym zakladom instrumentariiu SMM dlia prosuvannia vlasnoho brendu [Higher Education Institution's Use of SMM Tools to Promote its Own Brand]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, *5*(3), 57–60 [in Ukrainian].

Starytskyi, T. M. (2015). Vykorystannia sotsialnoho media marketynhu yak efektyvnoho zasobu prosuvannia produktsii [Using of Social Media Marketing as an Effective Means of Promoting Products]. *Innovative Economy*, *4*(59), 221–226 [in Ukrainian].

Stelzner, M. (2013). *Kontent-marketing. Novye metody privlecheniya klientov v epokhu Interneta* [Content Marketing. New Methods of Attracting Customers in the Internet Era] (D. Baimukhametova & O. Terent'eva, Trans.; 2nd ed.). Mann, Ivanov i Ferber [in Russian].

Surovtsev, O. O. (2016). Sotsialnyi media-marketynh yak marketynhova komunikatsiia pidpryiemstv pid chas vykhodu na zovnishni rynky [Social Madia Marketing as a Marketing Communications Enterprises in Entering Foreign Markets]. *Uzhorod National University Herald. International Economic Relations And World Economy*, *9*, 145–148 [in Ukrainian].

Terekhov, D. S. (2015). SMM-marketynh u systemi upravlinnia suchasnym pidpryiemstvom [SMM-Marketing in the Management System of Modern Enterprise]. *Science and Economics*, *1*(37), 77–79 [in Ukrainian].

Yarmoliuk, O. Ya., Fisun, Yu. V., & Shapovalova, A. A. (2020). Sotsialni merezhi yak suchasnyi instrument prosuvannia [Social Networks as a Modern Tool for Promotion]. *Entrepreneurship and Innovation*, *11*(2), 62–65. https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.28 [in Ukrainian].

Zhehus, O. V. (2018). Formuvannia stratehii marketynhu v sotsialnykh merezhakh zakladu vyshchoi osvity [Formation of Marketing Strategy in Social Networks of Higher Education Institution]. *Marketing and Digital Technologies*, *2*(2), 58–75. https://doi.org/10.15276/mdt.2.2.2018.5 [in Ukrainian].

УДК 070:378.016]:378.4(477)

Як звільнити журналістську освіту з пут теорій масової комунікації:

до проблеми викладання фахових дисциплін на факультетах журналістики українських університетів

Микола ТИМОШИК
д-р філол. н., проф.
Київський національний університет культури і мистецтв
вул. Коновальця, 36,
Київ, Україна, 01133
nkin@ukr.net
ORCID ID 0000–0002–7011–3022
© Тимошик М, 2021

Стаття присвячена проблемі викладання фахових дисциплін на факультетах журналістики українських вишів. Головне в дослідженні — пошук відповіді на запитання: чому в навчальних програмах на цих факультетах в останній час стає все менше журналістики?

Зроблено огляд проєктів європейської спільноти, спрямованих на впровадження в Україні західних методик викладання журналістських дисциплін. Допомога ця на початку 10-х років нового тисячоліття надавалася в різних формах. Це і перенавчання українських викладачів за кордоном, і проведення семінарів та тренінгів в Україні на базі Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, Ужгородського та Сімферопольського університетів, і фінансування студентського мережевого видання LiveJournal «Жорна». Ідеться про кількарічну українську програму Шведського інституту перепідготовки журналістських FOJO та таку ж програму Євросоюзу в співробітництві з Міжнародною службою світового трасту Бі-Бі-Сі «Жорна».

Як безпосередній учасник кількох міжнародних тренінгів, автор описує особливості викладання журналістики в західних школах журналістики.

З'ясовуються причини, через які ця методика не прижилася в українських університетах. Серед головних — позиція керівників журналістської освіти в Україні щодо формування нових навчальних планів за напрямком «Журналістика та інформація». Вони помітно поглибили прірву між теорією та практикою журналістики. Явна тенденція до збільшення обсягу дисциплін, плани яких хибують теорією, не конкретикою і не забезпечують набуття студентами практичних навичок для роботи в реальній журналістиці.

Називається низка прийнятих упродовж останніх 15 років директивних рішень, за якими в науках із соціальних комунікацій витіснялося журналістикознавство як самостійний напрямок досліджень історії, теорії та практики засобів масової інформації. Це також і спроби перейменувати Інститут журналістики КНУ ім. Шевченка, як базовий навчальний заклад з підготовки журналістських кадрів, в Інститут масових комунікацій, а освітньо-науковий напрям підготовки кадрів «Журналістика та інформація» замінити на «Комунікативістику».

Окремо йдеться про авторську методику викладання журналістики на основі набутих навичок під час неодноразового стажування за кордоном, подаються кращі зразки різних творчих вправ студентів за цими методиками під час викладання лекційно-практичного курсу «Основи журналістики».

Ключові слова: *журналістська освіта, західна школа журналістики, методика викладання, Шведський інститут перепідготовки журналістів FOJO, теорія і практика журналістики, основи журналістики, журналістика і комунікативістика.*

HOW TO RELEASE JOURNALIST EDUCATION FROM THE HOBBLE OF MASS COMMUNICATION THEORY: to the problem of teaching professional disciplines at the faculties of journalism of Ukrainian universities

Mykola Tymoshyk
Doctor of Philology, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
nkin@ukr.net
ORCID ID 0000–0002–7011–3022

The article is devoted to the problem of teaching professional disciplines at the faculties of journalism of Ukrainian universities. The main thing in the research is to find an answer to the question: why in the curricula of these faculties is there less and less journalism lately?

The author made the review of the European community projects directed on introduction in Ukraine of the western methods of journalistic disciplines' teaching. This assistance was provided in various forms in the early 10s of the new millennium. This includes retraining of Ukrainian teachers abroad, conducting seminars and trainings in Ukraine based on the Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University, Uzhhorod and Simferopol universities, and funding the student online publication LiveJournal "Zhorna". It is about the multi-year Ukrainian program of the Swedish Institute for the Retraining of Journalists Fojo and the same program of the European Union in cooperation with the International Trust Service of the BBC "Zhorna".

As a direct participant in several international trainings, the author describes the peculiarities of teaching journalism in Western schools of journalism.

The reasons why this technique has not taken root in Ukrainian universities are being clarified in the research. Among the main ones is the heads of journalism education in Ukraine position on the formation of new curricula in "Journalism and Information" field. They have significantly deepened the gap between the theory and practice of journalism. There is a noticeable tendency to increase the volume of disciplines, which plans are full of theory, not specifics, and do not provide students with practical skills to work in real journalism.

There are several directive decisions made during the last 15 years, according to which journalism has been supplanted in the social communications sciences as an independent direction of research of history, theory and mass media practice. These were also attempts to rename the Institute of Journalism of the Taras Shevchenko National University of Kyiv as a basic educational institution for the journalists training at the Institute of Mass Communications, and the educational and scientific direction of training "Journalism and Information" to replace into "Communication Studies".

Separately, we are talking about the author's method of teaching journalism based on skills acquired during repeated internships abroad, the best examples of various creative exercises of students on these methods during the teaching of the lecture-practical course "Basics of Journalism".

Keywords: *journalism education, western school of journalism, teaching methods, Swedish Institute for the Retraining of Journalists Fojo, theory and practice of journalism, basics of journalism, journalism and communicative studies.*

Актуальність проблеми та стан її розробки

Проблематика взаємозв'язку журналістської освіти з реальною практикою засобів масової інформації ніколи не сходила з порядку денного того чи того періоду поступу спільноти, причетної до цієї архіважливої справи.

І ті, хто по отриманні омріяного диплому журналіста переступав редакційні пороги в застійні 70–80 роки, і хто ставав літописцем нової України від початку 90-х років, і ті, хто поповнює її ряди в новочасну пору, можуть майже однозгідно потвердити: відомі фрази від старших колег на кшталт «і чому вас на тому журфаці вчили», чи «забудьте ті ваші абстрактні комунікаційні теорії, починайте освоювати журналістику заново» таки чули не раз у ранню пору свого професіонального становлення.

Втім, не буде перебільшенням ствердити, що останнім часом вимоги чи й навіть претензії до факультетів журналістики практики галузі стали виставляти частіше й категоричніше.

Причин тут низка. Але найголовніша бачиться в тому, що ті зразки, канони й базові напрацювання, на які й досі орієнтується журналістська освіта в українських університетах, сильно відстають від реалій і потреб практичної журналістики, а в останній час вони все сильніше відцентрувалися.

Гальмівними перепонами на шляху оновлення й осучаснення журналістської освіти нині стали:

- розмитий щодо особистості й сутності журналістського фаху новий стандарт бакалаврського ступеню вищої освіти України за спеціальністю 061 — Журналістика (введений у дію 20.06.2019 року);
- безнадійно застарілий державний класифікатор журналістських професій;
- переобтяжена низкою теоретичних нормативних предметів, що не мають прямого стосунку до журналістики, навчальна програма з цієї спеціальності;
- відсутність сучасних національних підручників із журналістики з орієнтацією не на російську, а західноєвропейську школи практичного журналізму;
- затеоретизована й досить спрощена процедура захисту кваліфікаційних робіт здобувачів ступеня «бакалавра» журналістики;
- розмиті щодо специфіки спеціальності акредитаційні вимоги на право підготовки університетами фахівців за напрямом «Журналістика та інформація»;
- нерозв'язаність проблеми підготовки і перепідготовки викладацьких кадрів.

Реакцією практичної журналістики на явне відставання університетської журналістської освіти стала тенденція щодо відкриття при

редакціях провідних газет і телеканалів власних шкіл і курсів журналістики, де кадри для своїх редакцій стали готувати самі журналісти-практики.

Однією з перших, ще 2003 року, таку школу започаткувала редакція газети «День» (Павлюк, 2015). Згодом справу цю взяли до власних рук на центральних телеканалах: «Інтер» (Інтершкола, б.р.) та «1+1» (Media School, б.р.).

Окрім редакцій газет та телеканалів охочих набути практичні навички телеведучого, коментатора, новинаря, інтерв'юера стали запрошувати творці різноманітних шкіл журналістики — як у Києві, так і в інших областях. З-поміж них варто виділити найбільш просунуті в мережі: «Новий журналіст» («П'ята школа», 2013), «Школа економічної журналістики» («Школа економічної журналістики», 2021).

Звісно, що розраховані на всіх бажаючих (поза віковим чи освітнім рівнем слухачів), такі скоростиглі школи діють на комерційних засадах. Ціновий діапазон різний — від кількох сотень гривень за одне заняття до кількох тисяч за повний курс. Щодо змісту програм, то в більшості випадків вони, зі зрозумілих причин, пересічному відвідувачеві платформи не розкриваються. Тому перевірити їхню якість чи ефективність складно.

Досліджень цього сегменту журналістської освіти досі також ніхто не проводив. Втім, судячи з рясноти їхньої присутності в мережі, можна зробити висновок, що така форма набуття навичок практичної журналістики є натепер витребувана.

Про нагальну потребу якісної трансформації журналістської освіти в Україні засвідчує й ініціатива громадського об'єднання «Український інститут медіа і комунікації» провести в червні 2021 року загальноукраїнську онлайн-дискусію на тему «Журналістська освіта: що потрібно для якісної трансформації?». На ній планується обговорити проєкт Академії викладачів журналістики (Journalism Teachers' Academy) у співпраці з Deutsche Welle Akademie, який готує представити виконавча директорка цього інституту Діана Дуцик («Журналістська освіта», 2020).

Завдання статті — окреслити ґенезу спроб міжнародного співтовариства допомогти українській журналістиці вийти на світові стандарти, з'ясувати причини повільного впровадження в журналістську університетську освіту прогресивних творчих методик західних шкіл журналістики та на основі власного досвіду викладання дисципліни «Основи журналістики» в КНУКІМі, продемонструвати ефективність таких методик у роботі зі студентами спеціальностей «Журналістика» та «Видавнича справа і редагування».

Виклад основного матеріалу

Ретроспектива проблеми

На початок третього тисячоліття українська преса, телебачення і радіо поставали перед цивілізованим Заходом як важко впізнаваний, розхристаний за вартісно-ідеологічними орієнтирами й відсталий із матеріально-технічного боку гібрид, утворений із двох моделей журналістики: залишків тоталітарно-радянської і паростків нової, зі слабко вираженими національними ознаками, втім, із посилюючими російськомовними акцентами та формально декларованими намірами сповідувати європейські стандарти.

Із тоталітарно-радянським слідом у журналістиці було все зрозуміло: у переважної більшості «старих» українських ЗМІ змінилися засновники: замість органів компартійних комітетів (райкомів, обкомів, ЦК) та відповідних виконкомів радянських рад вони ставали органами державних адміністрацій та рад різних рівнів (районних, міських, обласних), а кілька центральних ЗМІ — Верховної Ради, Кабміну, окремих міністерств та відомств). Про самостійність, незалежність редакційної політики таких видань за цих умов, звісно, не йшлося.

Складніше із другою половиною гібриду, кістяк якого складали активно утворювані від початку 90-х років XX ст. нові редакції газет, журналів, а особливо радіо- та телеканалів (від столиці до райцентрів). Тут за журналістськими «трудовими колективами» як юридичними засновниками ЗМІ все зриміше й частіше проглядалася невидима рука грошовитих або впливових на владному олімпі спритних ділків від бізнесу та політики. Поступово цей сегмент журналістики, за умов фактично проваленого державою процесу роздержавлення та приватизації ЗМІ, що закінчився 2019 року, прогнозовано опинявся в міцному кулаку кількох олігархічних кланів.

Саме в цей період боротьба за українські ЗМІ між такими кланами, розгорілася з новою силою. І на цю тривожну тенденцію звернув увагу дослідник В. Абліцов (2018). Початком розв'язання перезрілого конфлікту між олігархічними кланами і суспільством за право формувати національнне інформаційне поле стало прийняте 2 лютого 2021 року рішення Ради національної безбеки й оборони (РНБО) про запровадження санкцій щодо народного депутата «ОПЗЖ» Тараса Козака, а також телеканалів «112», «ZIK» та «News One», які йому належать («Зеленський „вимкнув"», 2021). Звідси стає зрозуміло: хто, як і чому визначав, контролював та впливав на редакційну політику журналістських колективів.

Спільною для обох складників новоутворюваної системи так званої української національної журналістики була кадрова проблема. І вона особливо загострилася від середини 90-х років XX ст.

Як відомо, у ту переломову для Української держави пору основою журналістського корпусу, особливо керівної його частини, залишалися виховані на партійних принципах комуно-радянської журналістики і загартовані реаліями життя аксакали професії. В Україні до 1991 року їх готували практично лише на двох факультетах журналістики — Київського і Львівського університетів. Ще було Львівське військово-політичне училище, де «виковували» військових журналістів практично для всього СРСР, а згодом СНД. Розміщення такого училища зі всесоюзним статусом у Львові явно відповідало давнім намірам Москви й у такий спосіб русифікувати П'ємонт українського відродження — Галичину з її давньою столицею. Також у цій системі неабияку роль відігравало відділення журналістики Вищої партійної школи при ЦК КПУ. Тут проходили дворічний стаціонарний вишкіл відібрані обкомами партії кращі журналісти з районних та обласних газет, яких згодом мітили на посади головних редакторів.

Стрімкий розвиток нової структури українських ЗМІ і, відповідно, підвищення суспільного запиту на журналістські кадри збіглися в часі з епохою так званої суцільної університезації (кінець 90-х XX ст. — початок 10-х років XXI ст.), коли традиційні для пострадянської освіти педінститути спішно переформатовувалися в університети класичного типу, а статуси академій та університетів раптом отримували колишні технікуми, коледжі або й училища. Саме в таких «університетах» стали масово акредитувати й осібну та надто складну для підготовки кадрів спеціальність «Журналістика». За п'ять-десять років Україна вкрилася мережею відповідних факультетів і відділень. За короткий час їхня кількість зросла майже до 70. Отож, «на журналіста» можна було йти вчитися практично в кожному обласному центрі (навіть по кілька), зосібно й у низці районних міст. Лише в столиці України журналістів готують у восьми університетах.

У цьому контексті слід мати на увазі ще одну важливу обставину. Все навчально-методичне, наукове, ідеологічне й матеріально-технічне підґрунтя розвитку журналістської освіти впродовж десятиліть формувалося й контролювалося з одного центру — Москви. Будучи тісно й надовго прив'язаними до російської школи журналістики, українські дослідники-журналістикознавці часто змушені були виступати у своїх текстах простими інтерпретаторами чи просто перекладачами наукових сентенцій російських авторів.

За таких умов підготувати на достатньому рівні нове покоління висококваліфікованих викладачів журналістики, створити новий корпус підручників і посібників, розробити новітні навчальні програми виявилося справою важко підйомною.

Перед керівниками й організаторами журналістської освіти в Україні відкривалися два шляхи: або й надалі залишатися в тіні ро-

сійського «старшого брата», або рішуче розвернутися в бік цивілізованої Європи.

І саме в цю складну пору формування нової української журналістики в наш бік пильніше подивилася Європа.

Чи не першим серед іноземних представництв в Україні спеціальну програму для українських «працівників пера» та викладачів журналістики з вивчення зарубіжного досвіду розробив німецький фонд Конрада Аденауера. У березні 1996 року представники фонду, на конкурсній основі, сформували першу мобільну українську групу в складі восьми чоловік, куди увійшов і автор цих рядків (Запрошення професору М. Тимошику, 1996).

Базою для вивчення досвіду німецької школи журналізму, зокрема специфіки діяльності німецьких центральних ЗМІ у висвітленні суспільно-важливих тем та видавництв у продукуванні навчальної літератури, став Берлін та його добре знаний у Європі Інститут журналістики.

Із насиченої тієї першої «німецької програми» для українців виділимо кілька засадничих пунктів: вивчення роботи самого інституту журналістики, зустрічі й інтерв'ю із його директором Робертом Лохнером, викладацьким складом та професорами фахових дисциплін, бесіда із заступником голови сенату Берліна Едуардом Хойсеном на тему «Взаємовідносини політики і преси», прийом у президента палати депутатів Берліна Гервіга Хаазе, зустріч із редакторами найвідомішого в західній Європі видавництва Акселя Шпрінгера та вивчення досвіду його роботи (*Informationsreise ukrainischer,* 1996).

Із початком нового тисячоліття представникам українського викладацького корпусу з журналістики було запропоновано ще дві посутні програми з підвищення за кордоном своєї фахової кваліфікації. Йдеться про здійснення за фінансової підтримки Євросоюзу та уряду Швеції таких програм упродовж 10-ти років у Швеції, Франції та Великій Британії.

Про змістове наповнення двох останніх проєктів — детальніше.

Шведський Інститут підвищення кваліфікації журналістів (FOJO) в допомозі українській журналістиці

Інститут перепідготовки журналістів FOJO у шведському Кальмарі (The Institute For Further Education of Journalism, Sweden) добре відомий у світі як чи не єдина навчально-наукова інституція Західної Європи із суто журналістикознавчим профілем, діяльність якої поширена не лише на свою країну, а і близьке та далеке зарубіжжя.

Інститут цей засновано 1972 року і входив в освітню систему Кальмарського університету (Кальмар — невелике історичне містечко південно-східної частини Швеції на березі Балтійського моря). На початку

йшлося про короткотермінові інтенсивні курси для практикуючих журналістів Швеції — на них безкоштовно міг потрапити кожен бажаючий.

Згодом зміст і проблематика програм Інституту помітно розширилися: окрім журналістів організовуються семінари і тренінги для викладачів цієї спеціальності з країн Західної Європи. Від середини 80-х років до Кальмара системно стали приїздити журналісти-викладачі з Азії, Африки й Латинської Америки. Після повалення Берлінської стіни це шведське місто стало майданчиком із набуття навичок за унікальною програмою для викладачів факультетів журналістики країн колишньої соціалістичної співдружності. Від початку 2000 років список країн поповнили колишні республіки СРСР.

Україну долучили до цієї міжнародної програми 2003 року. Впродовж трьох років там побували три групи викладачів журналістики (по 10 осіб у кожній). Кістяк цих груп складали професори й доценти Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, яких доповнювали також представники відповідних факультетів Таврійського (у Сімферополі), Ужгородського, Запорізького та Дніпропетровського університетів.

Важлива деталь: міжнародний шведський майстер-клас із основ журналізму для кожної із таких груп тривав майже місяць і фінансувався коштом із держбюджету Швеції. Опіку над проєктом здійснювала розширена Рада при FOJO із числа відомих представників ЗМІ, громадськості та професорів журналістики, а організаційно-фінансову частину забезпечував державний департамент SIDA — Шведське управління з міжнародного розвитку.

Загалом на час відкриття програми для українців у Швеції лише з країн Східної Європи та колишнього СНД там підвищили свою кваліфікацію 2279 журналістів і викладачів цієї спеціальності (*The Institute,* 2003, p. 4).

Окремі витяги з цієї програми, яка зберігається в домашньому архіві автора як безпосереднього учасника цих шведських тренінгів, можуть дати уявлення читачеві про методику, проблематику та змістові акценти інтенсивного навчання (*Journalist Pedagogy,* 2003).

Зі щоденних творчих вправ найперше виділю: *«Слово»* (самопредставлення себе за п'ять хвилин через пам'ятну річ, яку людина бере із собою в далеку дорогу); *«Актуальне слово в актуальному світі»* (ранкова новина — експромтом для телеканалу), *«Аргументую так або ні»* (миттєве продовження першої половини речення модератора в ствердній або заперечній формі); *«Ключове слово, що вплинуло на вибір професії»* (про сіль журналістського фаху); *«Емоційна домінанта»* (публіцистичні підходи в створенні образу).

Щоразу зовсім в іншому ключі поставав тематичний і жанровий діапазон журналістики, коли «семінаристи» переживали у творчій

напрузі «День інтерв'ю», «День портрету та створення образу», «День новин», «День етики», «День Інтернету», «День творення газетного випуску» тощо.

Безцінними для мене як журналіста-практика і викладача журналістики були робочі дні, проведені під егідою досвідченого редактора Роберта Оувена в редагованій ним упродовж двадцяти років редакції крайової газети міста Векше «Smoland Posten», у товаристві керівника пресслужби місцевого муніципалітету Томаса Карлссона, на практичних заняттях зі студентами-журналістами Кальмарського університету; у книжкових сховищах начиненої надсучасними мультимедійними технологіями наукової бібліотеки місцевого університету. А чого вартувало виїзне заняття з написання подорожнього нарису, проведене в досі незнаній аурі вітряних млинів та вітряків на дивному острові Еланд чи в дводенній мандрівці до столиці сусідньої Данії Капенгагена.

І все це — незвично, творчо, інтенсивно, в ігровій манері, в контексті безпосередньої участі кожного учасника щодо моделювання конкретної виробничої ситуації в реальній журналістиці:

- пошуку, відбору інформації та обґрунтування фактів;
- формування новинної передачі для телебачення;
- інтерв'ю з реальним героєм газетного числа;
- вдосконалення дизайну народжуваного на очах чергового випуску газети;
- редагування вже написаного;
- засвоєння азів демократії розвиненого суспільства та свободи преси в такому суспільстві.

І після такого калейдоскопічно різноманітного та захопливого інтенсиву хіба що цілковито байдужий, інертний або випадковий учасник не пробував застосовувати набуті навички в час викладання своїх дисциплін після повернення додому.

Тут доречно додати, що шведська частину проєкту Інституту FOJO тим не закінчувалася. Модератори і викладачі цього курсу Клас Тур та Кент Хальтутнен двічі приїздили в Україну й на базі Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка уроки шведської журналістики були продовжені. І не лише для учасників цієї програми, а й викладачів з інших вишів, хто цим зацікавився.

Міжнародний проєкт Євросоюзу з розвитку медіанавичок

Іншим переконливим прикладом сталої небайдужості Європи до майбутнього України загалом і її журналістики зокрема став ще один європейський проєкт, який отримав промовисту, суто українську, назву «Жорна». Йшлося про місію і покликання нової журналістики перемолоти, перетерти, як у колишніх селянських жорнах, зне-

силити все темне, несправедливе, грубе в тривожних на тоді реаліях ствердження Української незалежності і створення натомість помолу борошна високої проби — якісної журналістики, яка б відповідала стандартам журналістики демократичного Заходу.

Спільний проєкт Євросоюзу (European Commission) та міжнародної радіотрансляційної мережі Бі-Бі-Сі (BBC World Trust) *«Розвиток медіанавичок — Україна» («Жорна»)* стартував в Україні в лютому 2006 року під керівництвом виконавчого директора Ентоні Хаусона.

Конкретна ціль цього проєкту полягала в спробі допомогти Україні підготувати для національних ЗМІ журналістські кадри — політично не зашорені, професіонально підготовлені, зорієнтовані на стандарти якісної європейської журналістики. У ширшому плані йшлося про сприяння закономірного відходу однієї зі знакових 15-ти радянських республік колишнього СРСР від всуціль не демократичної, не вільної політично журналістики з її специфічно московським тлумаченням принципів партійності, народності, правдивості.

Початок виявився багатообіцяючим.

У березні 2006 року була організована ознайомча поїздка кількох українських викладачів журналістики до університетів та шкіл журналістики країн Європи з метою вивчення викладання там фахових дисциплін. Вибір випав на представників трьох університетів — Київського імені Шевченка (директор професор Володимир Різун, завідувач катедри професор Микола Тимошик та заступник директора з міжнародних зв'язків асистент Ольга Гресько), Ужгородського національного (декан Юрій Бідзіля) та Таврійського ім. В. Вернадського (декан Галина Богданович).

Витрати на ознайомчу поїздку фінансувалися Євросоюзом.

Ту поїздку можна вважати справжнім проторенням шляху для пізнання наживо невідомої досі в Україні журналістикознавчої Європи, яка базувалася на цілковито відмінних від радянської, а згодом російської журналістики, принципах і засадах. Уявити обшир і проблематику програми можна вже з наступного переліку навчальних закладів та редакцій ЗМІ, де представникам журналістської спільноти з України розкривалися секрети кухні з підготовки кадрів та функціонування реальної журналістики в суспільствах високої демократії: Лілльський університет та редакція крайової газети «La Voix du Nord» міста Лілль у Франції, Оксфордський, Вестмістерський університети, школи журналістики у Волверхемптоні, Шеффілді в Англії, головний офіс Всесвітньої Служби Бі-Бі-Сі в Лондоні (Англія), Кардіфська школа журналістики (Уельс, Велика Британія).

Зарубіжні організатори надавали особливого значення цьому проєкту. Тому його широко висвітлювали в тамтешній пресі. І, що показово, у низці таких публікацій наголошувалося на необхідності

введення української журналістики в європейський контекст. Скажімо, розлогий фоторепортаж французької газети «La Voix du Nord» про навчання викладачів журналістики з України в тамтешньому університеті вийшов під заголовком «Le Journalizme a L'Ukrainienne en marche (українська журналістика на марші) («Le Journalisme», 2006).

Газета «наживо» за шість годин від студентів-журналістів у Франції

Спробую подати кілька живих картин щодо особливостей викладання предметів із журналістики у Франції та Великій Британії.

Викладі ці мають осібну манеру, бо й журналістика — осібна спеціальність. У лекційних аудиторіях відсутня академічна сухість, монотонний речитатив мовця за професорською катедрою. Ніхто не диктує під запис. Мультимедійна розповідь професора раз у раз переривається короткими вправами-розминками, завдяки яким краще засвоюється матеріал, тримається увага слухачів. Декілька запитань до аудиторії, ліс рук, рівноправний короткий діалог між професором і обраним ним співмовцем.

Ще жвавіша атмосфера на практичних заняттях. Вони і близько не нагадують наші аудиторії, де зазвичай викладач опитує, а студенти, похапцем шукаючи щось у конспектах, аби хоч щось відповісти «для оцінки».

Ось початок звичайного навчального дня для студентів 2 курсу відділення газетної журналістики Лілльського університету, куди був прикріплений викладачем-стажером автор цих рядків. А реальним викладачем виявився співробітник уже знайомої для нас газети «La Voix du Nord» Доротті Тромпарент.

За розкладом того дня значилася дисципліна «Виробництво газети» — шість аудиторних годин. Упродовж цього часу студенти мали підготувати і випустити 12 шпальт свого кольорового навчального денника форматом А-3. Звісно, що напередодні, у час самостійної роботи, вже мали бути напрацьовані певні заготовки. До моменту виведення готового оригінал-макету «наживо» на факультетському поліграфічному обладнанні, що поруч, викладачеві слід буде поділити групу на два редакційні колективи, роздати в кожен із них журналістські посади (кореспондента-новинаря, кореспондента-аналітика, кореспондента-есеїста, коректора, фотокореспондента, дизайнера, літературного редактора, головного редактора), провести три редакційні «летючки» (план номера за шпальтами, перша та друга верстка, підписна до друку), ретельно проаналізувати «позитив» і «негатив» цільного випуску газети та виставити оцінки кожному учаснику редакційно-видавничого процесу.

Почали з того, що мій колега, подивившись на годинник, мовив до аудиторії з півтора десятка різношкірих своїх підопічних, які вже чекали на його, як завжди, несподівану вказівку. Цього разу вона була такою: «Даю вам 30 хвилин для пошуку теми номера на першу шпальту. Маршрут: половина групи виходить з університету в керунку головної вулиці ліворуч у радіусі 200 метрів, друга половина групи — праворуч на таку ж відстань. Збираємося тут о 9.30 на першу редакційну «летючку».

Повернулися направду в точно призначений час. Викладач вмикає для всіх телевізор, де традиційно о цій порі йде наживо п'ятихвилинна програма міжнародних новин інформаційної служби Франс-Прес.

Обмін враженнями: і від новин із телевізора, і від «знайденого» на головній вулиці міста в радіусі 200 метрів в обидва боки — такого, що приховане, непомітне для очей звичайного перехожого (у своїх викладах я це називаю «вміти помітити зорі в калюжах»). Приймається рішення: з усіх помічених картинок щоденного життя міста перше місце посів сюжет із бородатим «безхатьком» із дорогою мобілкою в руках, що розмістився біля міської мерії на новому матраці з електричним підігрівом і подорожньою кавоваркою. Отож, на першій шпальті крупним планом — фотосвітлина незвичного «героя», а про явище безхатченків у різножанрових матеріалах — на наступному розвороті. Центром міжнародного блоку, зважаючи на присутність в аудиторії гостя з України, стане окрема сторінка про реванш біло-синіх кольорів у час Помаранчевої революції на майдані Незалежності в Києві (поїздка до Франції якраз збіглася з тими драматичними подіями в Україні).

У проміжках між «летючками» колега пояснює: надрукуватися в солідних французьких газетах студентам-журналістам початкових курсів практично неможливо. Планка вимог до журналістських публікацій у Франції досить висока. Тому мірилом набуття практичних навичок стають ось такі газети. Починаючи з другої верстки, яку здійснюють самі ж студенти, усі шпальти газети вивішуються в головному вестибюлі на спеціальному стенді, що займає майже ціле крило. Зазвичай, їх читають і студенти інших курсів та спеціальностей, і викладачі інших предметів. Роблять помітки на полях, щось підкреслюють, ставлять знаки питань, окликів, плюсів та мінусів (поруч — із десяток фломастерів). Усе це враховується редакцією в останній верстці перед підписанням її до друку.

Наприкінці занять усі студенти групи отримують до рук свіжий випуск газети. Підготовлені кожним окремі публікації стануть додатком до власного портфоліо, яке з кожним новим курсом буде поповнюватися. На бакалаврський захист, окрім власного творчого дороб-

ку за обраною проблематикою, студент надає кваліфікаційній комісії віддрукований оригінал-проєкт «власної» газети (журналу, буклету, книги), до яких додається (в окремій оправі) теоретико-практичне обґрунтування теми всього лиш на кільканадцять сторінок.

«Жорна» в розвитку й у загасанні

Як і у випадку з програмою перепідготовки викладачів-журналістів у Швеції, цей проєкт Євросоюзу не обмежився лише набуттям досвіду кількох викладачів за кордоном. Зарубіжні модератори «Жорен» незабаром прибули в Україну з чіткою програмою дій.

Важливою складовою проєкту Євросоюзу-ТАСІС-Бі-Бі-Сі «Розвиток медіа навичок» став пункт про підготовку та видання в Україні українськомовних підручників і навчальних посібників із журналістики. Лише упродовж 2007 року було видано чотири такі видання. Щоправда, акцент у цій програмі було зроблено чомусь на перевиданні вже знаних в Україні українських авторів. Тоді як у час обговорення 2006 року в Інституті журналістики КНУ імені Тараса Шевченка у її змісті йшлося про гостру потребу перекладу кращих журналістських підручників із англійської, французької, німецької мов. На жаль, до кінця цю обнадійливу програму не було втілено в життя.

Упродовж осені 2006 — весни 2007 року в Києві, Сімферополі, Ужгороді відбулося три тренінги викладачів. Отож, коло учасників, що мали можливість засвоїти незвичні для них навички, помітно розширилося.

Окремим пунктом тренінгової програми в Україні стало залучення у творчий журналістський процес студентів. Для цього європейці профінансували проєкт створення студентського новинного мережевого порталу «Жорна». Перший його випуск припав на початок фестивалю «Журналістська весна» в Інституті журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. Про завдання новинного видання, творцями якого стала збірна команда студентів-журналістів трьох університетів — Анна Полуденко, Євгенія Васильєва, Марина Бобровська, Єлизавета Олійник — читаємо на сайті видання у випуску від 24 травня 2007 року таке:

> «У день, коли Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка відсвяткував 60-річчя, почав діяти цей бюлетень новин «ЖОРНА». Тут йтиметься про життя студентів, викладачів і тих, хто навчався в Київському інституті журналістики, але ще — в школах журналістики Таврійського національного та Ужгородського національного університетів.
>
> Саме з цими трьома школами журналістики співпрацює проєкт Євросоюзу-ТАСІС-Бі-Бі-Сі «Розвиток медіанавичок» — «ЖОРНА», мета

якого — сприяти перетворенню журналістської освіти в Україні на практичніше явище (Жорна, 2007).

Подальше знайомство зі змістом цього електронного журналу переконувало: нарешті, з'явилося те, чого давно очікували; нарешті, вустами студентів порушено питання, які рано чи пізно мусили «прорватися» назагал. Питання ці стосувалися кричущої відірваності змісту навчання в студентських аудиторіях українських журфаків і тих реалій, які чекали їх спочатку на виробничих практиках, а незабаром, з отриманням диплома журналіста, і в реальній журналістиці.

Переглянемо те, що боліло студентам, які прийшли в університет здобувати фах реального журналіста, а не звичайний диплом, який не підкріплений витребовуваними роботодавцями навичками.

Низка публікацій стосувалися практики в ЗМІ. І тут, з оприлюднених відгуків самих студентів, наяву постали недоробки факультетів: бази практик формальні; студент залишається сам-на-сам у виборі невідомого йому того чи того сегменту журналістики; керівники редакцій газет, телебачення, радіо, мережевих видань відмовляють, дорікають, критикують, обурюються.

Чим?

Найперше, безграмотністю самих студентів, невмінням відібрати з потоку інформації головне, нездатністю орієнтуватися в жанрових особливостях матеріалу, невмінням вести бесіду, не готовність ставити професійні питання. Дісталося й університетам за формальний підхід до організації практик. Ось як оцінили її студенти в головному журналістському виші країни:

> «Оцінювання студентської літньої практики в Інституті журналістики суто формальне. Існують так звані «керівники практики», яким виш делегує наглядати за студентами в цей період. Вони приймають студентські щоденники зі звітами, характеристики, продивляються зроблені впродовж стажування матеріали, виставляють оцінки або заліки... Іноді керівників практики студенти бачать уперше, коли подають заліковку на підпис про пройдену практику» (Олійник, 2007).

Ще гостріші оцінки фахової підготовки студентів-практикантів дають журналісти, які погоджуються працювати з такими студентами. Відгук редакторки телеканалу «Сіті» Тетяни Федорів має назву «Як практик, я не задоволена підготовкою, кажу це чесно». Це її відповідь на запитання, чи задоволена вона практикантами з факультетів журналістики (Федорів, 2007).

Тут же наводяться слова (здається, дещо перебільшені й категоричні) керівника інформагенції «Інтерфакс-Україна» Олександра Макаренка щодо цієї проблеми: «Ліпше навчити журналістським азам

історика, математика, економіста за освітою, аніж перевчати студента-журналіста», з яким Тетяна Федорів (2007) згодна частково.

Останній випуск студентського журналу «Жорна» датується 12 вересня 2007 р. У публіцистичному есе «Українська мрія» Анна Полуденко розмірковує над вчинками багатьох ровесників, хто, розчарувавшись у безперспективності зробити професійну кар'єру в Україні, їде в пошуку кращої долі за кордон. І ця ось цитата в публікації змушує задуматися: «75 годин роботи на тиждень. Мінімальна заробітна плата — $7,25 на годину. Проживання — 8 людей у маленькому будинку. Таке тепер життя трьох молодих українців, що вирішили після закінчення літньої відпустки залишитися в Сполучених Штатах» (Полуденко, 2007).

Причини припинення випуску міжуніверситетського студентського мережевого видання «Жорна», присвяченого якості української журналістської освіти, на поверхні: проєкт Євросоюзу закінчився, програма згорнута. Згорнуто було й щойно розпочату програму з видання підручників із журналістики.

Що далі?

Чому на факультетах журналістики в Україні стає все менше журналістики?

Здавалося б, після такого успішного старту фінансованих коштом західних платників податків програм із переорієнтації української журналістики із посттоталітарної моделі на західну навчальні програми підготовки журналістських кадрів в українських університетах помітно зміняться.

Починаючи з другої половини десятих років, програми змінилися. Але, на жаль, не в бік наближення змісту викладання з набутками кращих шкіл європейської журналістики, які щедро надали українцям західні партнери, а, навпаки, у цілковито протилежний.

За прикладами ходити далеко не треба. Варто просто вникнути в зміст навчальних планів за спеціальністю «Журналістика», які розроблялися після завершення вищезгаданих міжнародних проєктів у базовому навчальному закладі України з підготовки журналістських кадрів — Інституті журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. Свідомо підкреслюю на поняття «базовий», бо так склалося за останні 20 років, що розроблювані однією-двома особами плани ці формально затверджувалися на засіданні Навчально-методичної комісії з журналістики при Міністерстві освіти і ставали фактично узаконеними для всіх інших факультетів і відділень в Україні. Ставали без жодного обговорення в інших вишах і, що важливо, у спільноті журналістів-практиків.

Навіть неозброєним оком видно засилля теоретичних дисциплін із так званого соціально-комунікаційного блоку. Варто перелічити

ті, на які виділилося невиправдано забагато екзаменаційних кредитів і які майже повюди є обов'язковими: «Теорія масової комунікації», «Теорія масової інформації», «Соціологія масової комунікації», «Комунікаційні технології», «Теорія твору і тексту» (в додачу до цілковито невиразного за об'єктом і предметом вивчення «Текстознавства», що вже багато років дивним чином «затесався» до журналістських програм гібридом мовознавчої «Текстології»). І це в блоці дисциплін професійної і практичної підготовки майбутніх журналістів.

Виникає одне принципове питання: а на який рівень підготовки розрахована ця настільки затеоретизована програма? Виявляється, це не «магістратура», а саме «бакалаврат».

Складається враження, що ніхто з розробників цієї навчальної програми не працював у практичній журналістиці й не розуміє головного: там потребують не знавців відірваних від життя комунікаційних технологій, а фахівців, здатних передусім шукати, аналізувати й обробляти факти, створювати придатні для оприлюднення в розмаїтих складниках системи ЗМІ текстів різної складності і призначення.

Важливий блок мовних і літературних дисциплін для журналістів (підкреслюю: саме для журналістів, а не філологів) знову явно переважив шальку терезів у бік чи то школярства, чи то академічності. Знову готуємо фахівців-мовників або літературознавців, знову студенти на екзаменах переказують твори зі шкільної програми. Але ж на такій спеціальності покликані вчити не суфіксно-префіксної схоластики, а елементарних навичок писати, редагувати, правити, вдосконалювати структурно вибудовані, логічно вмотивовані й розмаїті за специфікою творення та призначення тексти: газетно-журнальні, ефірні, мережеві, книжкові, рекламні, офіційні, нормативні, навчальні наукові, довідкові, дитячі художні, публіцистичні… Це дає така дисципліна як «Основи редагування». Вона надійно прописана в головному блоці фахових дисциплін усіх університетів Заходу, де готують журналістів («The basis of Publishing and Editing» нарівні із «The basis of Journalism»). У більшості ж українських вишів цю дисципліну невиправдано витіснили, замінивши її на суто мовознавчу «Літературне редагування», або на гібриди між мовою і піаром (як самопредставлення, самореклама) ефемерні «Едитології», «Едиторики», «Копірайтинги», «Спічрайтинги» тощо.

Невмотивовано обкраяними виглядають із таких планів «Жанри журналістики». У деяких вишах для засвоєння такого огрому проблематики виділяють лише 20 лекційних годин. І це на три блоки жанрів: інформаційного, аналітичного, художньо-публіцистичного. З багатьох факультетів журналістики студенти йдуть на чергові виробничі практики без елементарного розуміння основ величезного розмаїття

журналістських жанрів, без власних спроб ними оволодіти практично, зате з колосальним обсягом не зовсім дотичних до журналістики теоретичних знань і комунікаційних технологій.

Детонуючий розрив між теорією і практикою журналістики

Проблема кричущої непідготовленості студентів-журналістів до реальної практики в реальних ЗМІ не нова. Вона раз у раз загострювалася в переломні часи розвитку журналістської освіти в Україні. А в 1965 році навіть переросла в справжній бунт студентів на факультеті журналістики Київського університету, на якому авторові цих рядків пощастило навчатися вже в 70-х роках.

Цю повчальну, але призабуту сторінку історії варто нагадати нинішнім керманичам журналістської освіти, оскільки нинішня ситуація дуже нагадує ту, більш ніж 55-річної давності.

Передумовою студентського бунту стали партійно-комсомольські збори третього курсу, який на факультеті вважався зразковим, із конкретною темою для обговорення «З чим ідемо на практику?». Тема виникла відразу після оприлюдненої деканатом програми практики. Із майже півсотні пунктів тієї програми, яка виявилася простим переказом тез головного натоді навчального предмету «Марксистсько-ленінське вчення про пресу» (чи не нагадує це, шановний читачу, нинішнього головного предмету для журналістів «Теорія масової комунікації»?), майбутні практиканти не побачили нічого, що б стосувалося конкретної роботи журналіста в газеті, на радіо чи телебаченні.

Далі — цитата з архівного документу, автором якого є безпосередній учасник тих подій, колишній студент третього курсу, якого згодом виключать із університету за той же націоналізм, Михайло Скорик:

> «Заплановані збори відбулися. Як засвідчує збережений протокол, майже всі третьокурсники виступили, навели неспростовні факти невмілого планування навчального процесу. Лекції часто-густо повторювалися, накладаючись одна на одну, а деякі викладачі читають геть не цікаво, оперують давно застарілими тематичними планами й не вміють відповідати на поставлені запитання (в документі подано низку прізвищ викладачів журналістики. — *М. Т.*). Наводилися безліч аргументів, що ці викладачі не дбають про те, щоби студенти вміли аналізувати й обробляти факти, не сприймають їхнє вміння доказово критично мислити, не мають газетної чи телевізійної практики» (Скорик, 2019, с. 106).

Подальший розвиток подій засвідчив: звичайні студентські збори з невинною темою здетонували низкою гучних справ, які вийшли далеко за межі університету й поганьбили кращі традиції класики ви-

щої освіти і самої журналістської професії. Тоді звільнили з роботи не викладачів-теоретиків, на яких скаржилися студенти, а декана Матвія Шестопала — чи не єдиного на той час журналіста-професіонала, знаного в професії колишнього фронтового кореспондента й дослідника-журналістикознавця, звинувативши його в… націоналізмі. Заодно влада покарала і студентів-ініціаторів зборів. А тих, кого вони критикували, залишалися на посадах і далі.

У відповідь на такі репресивні заходи адміністрації університету 67 студентів різних курсів факультету журналістики підписали листа і скерували його 12 березня 1965 року до міністерства освіти та ЦК компартії України. Вимоги в цьому листі були дві: повернути на факультет улюбленого викладача та звільнити від викладання журналістських дисциплін тих викладачів, які не мали до журналістського фаху жодного стосунку. І то був ультиматум. Бо в іншому випадку студенти погрожували однозгідно залишити університет.

Ті насправжки гарячі події відбувалися в час згортання хрущовської відлиги, коли в Україні вже розкручувався зініційований Москвою маховик антиукраїнських репресій.

Студентський бунт київського журфаку був звісно придушений. Але його уроки змушують аналізувати сучасні тенденції, які відбуваються в журналістській освіті. А вони, на жаль, є тривожними. І пов'язані, як це не парадоксально звучить, з подальшим, свідомим чи несвідомим, витравленням із журналістики її передусім професійно-практичного компоненту.

Для чіткого розуміння цих тенденцій спробую виокремити їх у стислій хроніці змін у журналістській освіті впродовж 10-х років нового тисячоліття:

- на подання керівництва Інституту журналістики КНУ приймається урядове рішення, за яким журналістика як наука, переводиться з напряму «Філологія» в новопридуманий — «Соціальні комунікації»;
- створюється головний напрям наукових досліджень (з окремою спецрадою із захисту кандидатських і докторських дисертацій) — «Теорія соціальних комунікацій»;
- захищено десятки дисертацій, які до справжньої журналістики не мають ні найменшого стосунку, але автори яких отримали законне право викладати журналістику;
- замість традиційних наукових збірників «Журналістика» в низці навчальних закладів, де все ще прописана журналістика як спеціальність, засновуються наукові видання з новим брендом — «Соціальні комунікації»;
- низка катедр із традиційною назвою «Журналістика» замінюється на катедри соціальних комунікацій;

– керівництво Інституту журналістики виступає з ініціативою про перейменування колишнього факультету журналістики в Інститут масової комунікації;
– через не підтримку вченої ради цієї ідеї на базі Інституту журналістики створюється приватний навчальний заклад із назвою «Інститут масової комунікації».

2017-й рік відзначився новим наступом на традиційну національну журналістику. У Києві реєструється громадська організація «Національна академія комунікативістики».

Під прикриттям цієї ефемерної академії та двох катедр журналістики в Києві (університети Шевченка і Грінченка) відбувається «круглий стіл» із назвою «Впровадження в Україні освітньої галузі «Комунікативістика». Вислід такого «столу», керований, безумовно, головними «комунікаторами» України з Інституту журналістики, — підготовлений для передачі на підпис тодішньому прем'єр-міністру В. Гройсману проєкт постанови Кабінету Міністрів України, за якою галузь знань «Журналістика» перестає існувати.

Втім, завдяки оперативно підготовленим гострим публікаціям у пресі щодо недопущення такої відвертої наруги над національною журналістикою, те подання так і залишилося не підписаним (Лизанчук, 2018; Тимошик, 2018a; Тимошик, 2018b).

Західна методика викладання — в руках ентузіастів-одинаків

Західна методика викладання журналістики, яку так активно прагнула нещодавно прищепити Україні європейська спільнота, на факультетах журналістики, на жаль, не прижилася. Натепер вона залишилася в руках кількох викладачів-ентузіастів.

Чому?

Відповідь на поверхні.

У західних університетах головні фахові предмети зазвичай викладають вчені, які прийшли в науку з журналістської практики. Власне, там і факультети журналістики виникали первинно на базах популярних газет чи газетних концернів, працівники яких складали основу викладацького складу новозаснованої журналістської школи. Тому в Західній Європі багато таких шкіл, які не лише змагаються між собою за студента, а й доповнюють одна одну. Інтенсивне навчання журналізму там передбачає передусім щоденне писання, перевірку, аналіз вправним навчителем та публікацію написаного після його вдосконалення. Такий навчитель працює з маленькими мобільними групами, творчість яких сам і виводить згодом на шпальти справдешніх газет.

В українських вишах, як засвідчує практика, переважна більшість студентів журфаків упродовж вивчення фахових дисциплін зазвичай

пишуть і публікуються дуже мало. І головна причина цього, відважуся назвати, нетипового явища в тому, що викладачів-практиків журналістики, які самі пишуть і друкуються, також дуже мало. Традиція залучення до викладання фахових дисциплін кращих журналістів із редакцій, що особливо була поширена на факультеті журналістики Київського університету в 70–90 роки минулого століття, через специфіку сучасного формування педагогічного навантаження в українських вишах фактично знівельована.

З іншого боку, в останні роки ряди викладачів журналістського фаху поповнило нове покоління дослідників, які прийшли в науку через аспірантуру відразу після закінчення університетів. Такі зазвичай не мають практичного журналістського досвіду й захищали свої дисертації здебільше з тем соціально-комунікаційної, а не журналістської проблематики.

Втім, ця тема потребує окремого розгляду.

У цьому ж підрозділі пропоную увазі дещо з особистих практичних результатів викладання за тими методиками, які пощастило опанувати від зарубіжних колег під час вище описаних стажувань та тренінгів.

Широке використання цієї методики в мультимедійному викладі автор цих рядків започаткував ще в часи праці в Інституті журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. Спонукою до цього стали… китайські студенти, яких особливо багато було там від початку 2000-х років (щороку від 15 до 25 осіб). Зазвичай вони обирали спеціальності «Видавнича справа та редагування» і «Реклама та зв'язки з громадськістю».

З одного боку, можна було порадіти тоді за київську школу журналістики, яку обирали для освоєння бакалаврських програм студенти з далекої країни. Однак керівництво університету, підписавши угоду на таку фінансово вигідну і перспективну співпрацю з китайцями, не подбало про головне — належне забезпечення мовного чинника в оволодінні фахом. Одного року вивчення української мови на підготовчих курсах для таких виявилося недостатньо.

Прикро було спостерігати, як нудилися ті студенти на загальних потокових лекціях для всіх, не знаючи достатньо української мови, зокрема термінів та головних понять фаху. Справді, ті затеоретизовані лекції, як і практичні, їм майже нічого не давали. Про українсько-китайські чи китайсько-українські словники Українська держава просто забула. Як також і не подбала, щоби такі студенти-іноземці оволодівали азами журналістики, принаймні на перших курсах, в окремих групах, а не загальному потоці з українськими ровесниками. Якщо врахувати, що в гуртожитках та на перервах між лекціями більшість студентів Шевченкового університету традиційно спілкували-

ся між собою і з китайцями російською, то перспектива ефективності такого навчання в загальному потоці була сумнівною.

Виходячи з цього, освоювати ази спеціальності «Видавнича справа та редагування» китайські студенти розпочали з перекладу спеціально розробленого для них конспекту курсу лекцій. На лекціях вони були тепер сповна зайняті — просто перекладали, з допомогою наявних словників головне з теми китайською. Далі працювали над перекладом китайською спеціально створених лектором словників-розмовників за кожною темою. На практичних заняттях із верстки вони ці напрацювання макетували в окремі брошури. Затим настала черга випуску навчальних газет і книг. І під час захисту бакалаврських робіт виходили з конкретними і, варто наголосити, цікавими видавничими проєктами.

У домашньому архіві автора зберігається немало з тих проєктів. Найбільше подобалося китайським студентам видавати дві газети: двомовну китайсько-українську «Молодіжна комунікація» (Молодіжна комунікація, 2006) та українськомовна «Молодість» (Молодість, 2006).

Українським студентам західна методика викладання журналістики виявилася і простіше, і цікавіше, і результативніше.

Популярні на Заході творчі вправи просто були одягнені в емоційні змістові домінанти українських реалій. І ці вправи цілком накладалися на сформовану впродовж багатьох років практично-науково-педагогічної журналістики автором цих рядків формулу «Трьох П» у підготовці сучасного українського журналіста: Професіоналізм, Порядність, Патріотизм.

З найбільш улюблених студентами КНУКІМу, де в останні роки отримав можливість викладати за цією методикою, є такі творчі вправи: «Ключове слово, що вплинуло на вибір професії журналіста», «Зорі в калюжах», «Солом'яна лялька», «Чорні лебеді», «Обличчя з фотографії на стіні», «Деталь на картині», «Інтерв'ю з пам'ятником». Ці вправи дають можливість віднайти та розкрити в юних душах те, що лиш вибруньковується, формується. Треба лише це вчасно помітити, підтримати. А найголовніше — посприяти вийти на процес написання, розквітнути.

Зазвичай, кращі матеріали за кожною такою вправою оприлюднюються в пресі. В останні роки надійним майданчиком для створення власного творчого доробку став для моїх вихованців всеукраїнський тижневик «Слово Просвіти», який охоче надає для цього по кілька розворотних шпальт. На редакційних летючках вони стало отримують найвищі оцінки професіоналів.

Подаю для історії вивчення порушеної в цій статті проблеми кращі зразки із деяких вправ, які постійно практикую в час лекційного викладу курсу «Основи журналістики».

Творча вправа «Ключове слово, що вплинуло на вибір професії журналіста»

Добірка цих матеріалів у «Слові Просвіти», — несподівано сильна за своїм змістом і відвертістю. Таку не вмістять редакції тих центральних друкованих чи мережевих видань, хазяями яких є олігархи або неприховані вороги українського в Україні. Там подібна тематика давно вже отримала дивний новотвір епохи — «неформат».

Зимового семестру на першій лекції з «Основ журналістики» мої вихованці виконували незвичну для них творчу вправу — «Ключове слово, яке вплинуло на вибір моєї професії». Показово, що з-поміж не одного десятка слів, які вони обрали для творчого осмислення, були цілковито протилежні поняття: *чесність і брехня, справедливість і обман, вірність і продажність, професіоналізм і невігластво, патріотизм і пристосуванство.* І в контексті цих слів вони писали історії, які самі пережили і які були знакові у виборі майбутнього самостійного шляху.

Із більш ніж сотні щирих, хвилюючих і таки вправно написаних своєрідних есеїв я відібрав ті, які стосуються болючої загальноукраїнської рани — російсько-української війни на сході нашої держави. Хтось із цих юних побачив її власними очима, когось вона торкнулася долями родичів, друзів, інші прагнули шукати відповіді на запитання з публікацій преси й телепередач.

Це — голос покоління, народженого вже на початку другого десятиліття існування відновленої Української держави. Чим вони стурбовані й розчаровані? Як оцінюють те, що відбувається вдома і в країні? Як війна вплинула на їхні вразливі душі та їхній ще не сформований світогляд?

У цих текстах — інший Донбас та інші його мешканці по обидва боки його тимчасового розмежування. Тут — протилежність тому, про що офіційно повідомляється.

Читаєш тексти цих юних і мимоволі запитуєш себе: чому про таке й у такому ключі в нас мало пишуть професійні журналісти, чому фальшивлять політики, чому уникають правди про Донбас і навколо нього державники?

Читаймо, думаймо разом.

(Див. Додаток 1)

Творча вправа «Зорі в калюжах»

Ці історії зачіпають «за живе», викликають емоції, спонукають думати. Вони про те, що сьогодні хвилює молодь: чому ми й досі живемо в несправедливості, чому українцеві незатишно в себе вдома, чому на очах гине наше село, чому наша українська мова все ще є в рідному домі попелюшкою, чому на вершках влади знову опинилися невігласи, не професіонали й не патріоти?

Тішуся за ці зрілі думки студентів, їхню сміливість і рішучість через якийсь час, уже з дипломами журналістів, стати в ряди борців за справді українську Україну.

Переймаюся лише тим, аби цей ентузіазм у них не вичерпався на старших курсах, аби вогник надії й рішучості, який лише став розгоратися, не погас передчасно від стабільної сірості й одноманітності тих буднів, серед яких їм доводиться жити. А ще — від примітивно-убогих і далеких від справжньої журналістики навчальних планів і дисциплін, які в руках очільників наук із соціальних комунікацій, куди на біду потрапила ця вкрай важлива сьогодні для суспільства спеціальність. Тут мали б навчати україноцентричної, з європейським контекстом, журналістики, але здебільше готують теоретиків-знавців ефемерних комунікаційних технологій, що обслуговують владу, формують слухняних виконавців, свідомо витравлюючи національне, осібне, творче.

(Див. Додаток 2)

Творча вправа «Обличчя з фотографії на стіні»

Ця вправа повертає людське обличчя нашій, чи не всуціль зденаціоналізованій, пресі.

Багато нинішніх керівників-медійників свідомо, за вказівками своїх роботодавців, перетворили національну журналістику на відкриту фабрику фейків, нахабно нав'язуючи так званий чорний піар, засмічуючи свідомість пересічних громадян країни, сіючи з-поміж них примітивізм, зневіру й апатію.

Натомість багато тем та історій із непізнаної українцями своєї правди як із минулого, так і з сьогодення така «фабрика фейків» не друкує й не оприлюднює в мережі. Це для більшості новочасних керівників ЗМІ давно вже стало «не форматом».

Попросив народжених уже в третьому тисячолітті студентів-першокурсників «розговорити» котрусь із десятків домашніх фотографій. Зазвичай у будинках чи квартирах їхніх родичів — здебільше бабусь і дідусів — такі світлини за давньою українською традицією, висять, як ікони, на стінах в обгорнутих вишитими рушниками рамках. Десятиліттями, вони спостерігають за тими, хто живе в цій хаті, ніби вичікуючи запитань: хто ми, за що, чому, для чого?

Героями написаних студентами текстів є прості українці. Коротко й у різній манері оповіді подані історії родин, у яких віддзеркалюється наша непроста українська доля. Це те, що очищує, що спонукає думати, співпереживати, накладати прочитаний фактаж на канву доль власних родин. Це укорінює в минуле самого себе, формує певний набір головних житейських орієнтирів і принципів, руйнує ментальність мільйонів безпам'ятних іванів-перекотиполів, які десяти-

літтями виховувалися чужинською для українців владою засобами схоластичних ідеологічних лозунгів, зосібно й пісень на кшталт *«мой адрєс — не дом і не уліца, мой адрєс — Совєтскій Союз».*

Промовистий тематичний діапазон текстів: три українські голодомори 20-х, 30-х, 40-х років; колективізація, розкуркулення, репресії і справжнє обличчя радянської влади; повстанці з УПА та їх сучасні послідовники; війни світова, в Афганістані, новочасна російсько-українська на Донбасі; розвал СРСР, революції Помаранчева та Гідності; еміграція в кількох її хвилях — від першої до останньої; знекровлене українське село. І про все це — чесно, правдиво, емоційно, нетрадиційно — очима й розумом молоді. Із цих текстів постає вона таки свідомою, патріотичною, розумною, з чітко вираженою громадянською позицією.

За зразок написання текстів слугували есеї автора цих рядків на родинну тематику, які свого часу в мережі набули широкого розголосу, — «Куркульська донька» та «Батькові в соту річницю народження» і які студенти творчо опрацювали.

(Див. Додаток 3)

ДОДАТКИ

Додаток 1

ТВОРЧА ВПРАВА «КЛЮЧОВЕ СЛОВО, ЩО ВПЛИНУЛО НА ВИБІР ПРОФЕСІЇ ЖУРНАЛІСТА»

ШУКАЮ МІСЦЕ, ДЕ Є УКРАЇНСЬКЕ В УКРАЇНЦЯХ

Маріуполь. Одні вважають, що місто названо на честь Марії Федорівни, дружини Павла І. Інші з цим не погоджуються й доводять, що назва походить із грецької і складається з двох частин: «мар» — море, і «поль» — місто. Цей варіант мені подобається більше.

Але це не принципово. Важливо, що Маріуполь — це місто, де народилася я, мій молодший брат, батьки й батьки батьків.

Біжу з танців — серйозно займаюся спортивними бальними. Щороку беру призові місця на міжнародному турнірі в Харкові. Танці — моє життя. Вдома по телевізору показують Київ. Я була там один раз, але Майдан пам'ятаю. Тепер на ньому багато людей. Чому?

Тепер на ньому вбивають людей. Чому?

Травень, їдемо із родиною на вихідних у центр міста. Всюди гарно розмальовані дивні фігури. Нам сказали, що навіть був конкурс серед художників, хто краще оздобить триногу скульптуру з бетону. Зупиняємося на світлофорі, повз нас уперше проїжджає бронетранспортер — гарні фігури виявилися протитанковими загорожами.

Червень. Мені виповнилося 12. Відпочиваємо і святкуємо на морі. Мама натякає, що в місті занадто неспокійно і, мабуть, нам доведеться кудись переїхати.

Субота. Клеїмо з батьками шпалери на другому поверсі будинку бабусі з дідусем. За планом — це нова кімната брата. У неділю приїжджаємо сказати, що їдемо в Київ, надовго. У понеділок сідаємо в потяг, у вівторок сидимо на валізах у столиці. Поки що схоже на пригоду.

Закінчила в Києві сьомий клас. Танцями більше не займаюся, у столиці на це потрібні зовсім інші фінанси. Мені тут подобається, але дуже сумую за рідними.

Я в київському метро, дзвонить бабуся. Їх дачний кооператив постраждав від обстрілу, який було націлено на українські війська, що дорогою вище змінювали свою позицію. Тепер у наших воротах на згадку діра від уламку снаряду.

24 січня 2015 року. Обстріл мікрорайону «Східний», півгодини машиною від місця, де ми раніше жили. Уперше бойові дії відбуваються в самому Маріуполі. Батькові дзвонить кум, плаче в трубку, каже, дружину його друга пошматувало склом вікон у власній квартирі, маленька донька вижила. У місті паніка, постріли чутно всім районам.

Осінь 2019 року. Мені 17.

Сидимо з хлопцем у великій компанії друзів, набагато старших за мене, на Подолі. Одна з нових знайомих годину розповідає, як вона була сьогодні вражена після розмови з військовим зі Сходу. Виявляється, дивується та, що є ще люди зі справжнім почуттям любові до України, патріотизмом, розумінням, що це — земля їх пращурів.

Усі інші з компанії теж дивуються….

А я кажу їм прямо, що відчуваю кожною клітиною мозку й серця все те, що тільки-но було перераховано, — патріотизм, Україна, вірність Батьківщині.

На мене всі дивляться з лукавою посмішкою, відповідають, що не розуміють таких людей.

Тихо плачу. Просто сидячи за столом. Відчуваю жахливий біль за свою країну.

Я не хочу більше знаходитися в такій компанії.

А де мені взагалі знаходитись?

Чи є місце, де ще є українці в українцях?

Олександра Капаніна
м. Маріуполь

ДОНЕЦЬК, ЯКОГО ДЛЯ МЕНЕ ВЖЕ НЕМАЄ

Я народилася в Донецьку. Це місто завжди було для мене рідним, теплим, затишним. Із ним мене пов'язує безліч радісних дитячих спогадів: мій перший похід у кіно, перший велосипед, перший боязкий підйом на верхню точку оглядового колеса, коли тобі здається, що ти на самісінькій вершині цього світу.

Вихована в атмосфері патріотизму та цілковитій впевненості в завтрашньому дні, я ніколи не змогла б уявити, що саме в моєму регіоні у 2014 році можуть початися бойові дії. Що саме в Донецьку буде литися стільки крові невинних. Крові, навпіл змішаної з політичним брудом.

Неможливо передати це гіперболізоване дитяче почуття страху, несправедливості, образи та огиди, коли ти розумієш, що все це відбувається в реальності, буквально з тобою. І що ці події наскрізь просочені брехнею. Що

так звана «статистика» — ніщо інше, як тотальна фальсифікація даних. Що ти — дванадцятирічна дівчинка — на власні очі бачила те, про що ЗМІ не розкажуть ніколи. Бо це не вигідно, це не поєднується з тією ілюзією, яку треба нав'язати натовпу. Ілюзію, у яку всі мають повірити. І люди вірили. А більшість журналістів, які висвітлювали події на Донбасі, продавали своє слово, були однією із ключових складових цієї страшної, політичної гри. На жаль.

У той момент мені так хотілося донести всім хоч крихту правди, сказати, що ми, українці, самі того не розуміючи, поринаємо в інформаційну оману все більше й більше. Це почуття, коли тобі так по-дитячому нестримно хочеться кричати про це…

Але ти не можеш. Ти — дитина. Ти не маєш впливу. Ти не маєш слова. Ти — німа в очах суспільства.

Тоді я почала писати. Писати про те, що важливо. Писати про те, що стосується кожного. Я зрозуміла, що в подальшому житті я не хочу мовчати. Не хочу бачити, як українців із головою занурюють в інформаційний морок, у якому вони не зможуть відрізнити правду від брехні.

Колись мені сказали, що журналістика — це асиміляція, пристосування. Уміння писати те, що вигідно комусь. Тому, хто заплатить більше.

Для мене журналістика — це вільне, незалежне ***СЛОВО***, рупор правди. Джерело подачі інформації, яке повинно залишатися чистим і прозорим. Завжди. Незважаючи ні на що.

Я не була вдома вже шість років. І в моєму Донецьку я не побуваю вже ніколи. Для мене це місто стало чужим та неіснуючим. Зникло. Сонячні вулиці, якими я гуляла з мамою в дитинстві, забризкані кров'ю. Кінотеатр зачинено. Оглядове колесо не працює. Від мого міста в мене залишаться лише спогади. Спогади маленької дівчинки.

Але зараз, коли мені 18, я вже не просто дівчинка, у якої вкрали дім, вкрали дитинство. Я — майбутній журналіст. Обравши цю професію, я більше не маю права мовчати. Обравши цю професію, я *буду говорити.*

Дар'я Березан,
м. Волноваха Донецької області
(народилася та зростала у Донецьку)

ТОГО ДНЯ МІЙ ДРУГ «ЗУСТРІВСЯ» З МІНОЮ

Згадую найсонячніший день того літа. Приємний вітерець трохи торкається обличчя, навколо гармонія. Здавалося б, ніщо не може це зруйнувати…

Мала, яка щойно закінчила на відмінно шостий клас, не може вийти на вулицю цієї днини… Мама просто її не відпускає… Істерика, сльози — нічого не могло змінити маминого рішення. А дитина? Що вона могла зрозуміти? У величезних оченятах усе виглядало несправедливо: мама просто не хоче відпускати її до друга, найкращого друга, який захищав малу постійно…

Сльози… уже в маминих очах.

В іншій кімнаті бабуся розгублено збирає речі, не зрозуміло… «Ми не надовго поїдемо звідси, дитинко», — каже вона.

Куди поїдемо? Навіщо? А мама? Чому вона досі плаче?

У маленькій голові дівчинки зароджується страх, стає неможливим дихати. Коли вийшли з дому, на вулиці стемніло.

Глянула в бік, де стояв звичний нам скляний завод — там виготовляли скло. На його даху блискотіло багато якихось вогнів — їх раніше на помічала. Неймовірна зацікавленість замінила страх у голові дівчинки, вона дивилася, не відриваючи очей, на ті вогники, допоки не помітила тіні. Величезні тіні чоловіків, які тримали… автомати.

Знову страх, але не такий, як від картини бабусі з валізами, а такий, що зробив малу нерухомою, тільки коліна тремтіли… Мама швидко забрала дівчинку від вікна, загорнула в обійми та чекала з молитвами ранку.

У той день сепаратисти захопили Скляний завод міста Лисичанськ.

Наступна днина видалася ще страшнішою… Малу відправляють до Вінниці з бабусею. А мама? Як же мама? Мама залишилася піклуватися про дідуся… Біль ломав дитину в потязі, що кожну годину віддалявся від домівки, рідної домівки. Мала готова була відмовитися від усього, від усіх друзів, від усіх сонячних днів на цьому світі, аби хоч раз поглянути на маму…

Біль переріс у злість, жорстокість, навіть ненависть.

Але кого ненавидіти? Хто ті люди? Аби зрозуміти, дівчина почала дивитися новини, читати газети, з гучними назвами типу «Сепаратистський Донбас», «Вони відриваються від нас». А ті, хто писав заголовки, не замислювалися над тим, що в людей не було можливості бігти, вони просто сидять по розбитих від снарядів хатках, але на СВОЇЙ землі.

Мама дівчинки — українка, люди, які жили поряд — українці, вони люблять свою Батьківщину, їм нічого не було треба іншого, як жити на своїй землі, поряд зі своїми рідними. Вони дихали Україною, а тепер це від них відбирають.

Газети писали, що населення донбасу не хоче жити в Україні. Але ж її зрадили не всі з того населення, Зрадили небагато з тих, хто незабаром став убивати братів.

Чому не написали правду? Чому заголовок не мав вигляду «Захоплений зрадниками УКРАЇНСЬКИЙ ДОНБАС»?

Де та правда? Вона ж тут, біля серця. Її треба відчувати.

Там, де вчилася мала, вчителі казали: «У вас дві матінки: одна та, що народила, друга — Україна, що годує, і любити їх треба однаково». Тільки от любить не той, хто кричить на всі заставки про любов, а той, хто віддає всього себе своїм рідним, своїй Батьківщині й залишається з ними поряд назавжди.

Що робити з тією правдою? Як донести її до людей? Як зруйнувати ворожнечу між українцями й українцями? Запитання, на які й досі шукаю відповіді…

То був 2014 рік. Лисичанськ зараз — українське місто. Живе й дихає з Україною. Усі мої рідні живі та здорові. І люди, які там живуть, — справжні українці. Маю право так сказати. Я тамнародилася і виросла.

Чому мама не пустила тоді малу до друга? Бо він у той день «зустрівся» з міною…

Олександра Бервінова
м. Лисичанськ Луганської області

Джерело першопублікації:
Тимошик, М. (2020, 12–18 березня). «Моя хата скраю? Неправда!». Новітня російсько-українська війна очима першокурсників спеціальності «Журналістика» КНУКІМу. *Слово Просвіти,* 11, с. 8–10.

Додаток 2
ТВОРЧА ВПРАВА «ЗОРІ В КАЛЮЖАХ»

НЕЗРЯЧІ ЧАСОМ ВЕДУТЬ ЗА СОБОЮ ЗРЯЧИХ

Склалося так, що я не бачу. Від народження. Але, наперекір усьому, вирішила здійснити свою давню мрію — стати журналісткою.

Мені або співчували, або вважали за вкрай віднадити від цього, посіяти сумнів. Пропонували вибрати професію спокійнішу. Скажімо, масажиста. Працюй собі, мовляв, механічно і вправно на одному місці, заробляй гроші на свій кусень хліба.

Такі поради не ображали мене, а мотивували, змушували рухатися вперед. І я з кожним днем, місяцем, роком робила все можливе, аби моя мрія не залишилася просто мрією.

Спочатку ніхто, окрім моїх рідних, навіть не здогадувався, що маю вже власні тексти-замальовки. Направду боялася показати комусь своє писання — страшно було уявити, що тебе не зрозуміють, сміятимуться, дорікатимуть, повчатимуть. Та одного разу все ж затямила: що якщо не відважуся зараз — не зроблю цього ніколи.

Так і з'явився перший пост у соціальній мережі, а за ним другий, третій. Та з'явилися мої перші читачі…

Після вступної лекції з «Основ журналістики» я була вражена й розчулена незвично поданою творчою вправою про зорі в калюжах. Я зайшла тоді у вагон метро, остаточно вибрала своє слово — НЕЗЛАМНІСТЬ. І стала складати текст у голові.

Я й тепер повністю не усвідомлюю, як написала ту розповідь-сповідь… Здається, що слова самі складалися в речення… Напевне, мені було необхідно —

поділитись із кимось своєю історією. І подякувати тому, хто мене на це надихнув.

У 14 років я остаточно вирішила зламати ненависний для мене стереотип про те, що незрячі можуть бути лише вправними музикантами чи масажистами. Пізніше довідалася про житейський чин героя минулої війни, випускника моєї школи та юридичного факультету Київського університету Якова Батюка. Він теж був незрячим. В окупованому німцями Ніжині організував зі своїми однодумцями підпілля. Незрячий, повів за собою зрячих…

Кожна людина має право на те, аби її мрія здійснилася. Гадаю, це стається лише тоді, коли мрійник сильніший за свою мрію!

Тетяна Антоненко
м. Київ

У НАС НЕМАЄ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Я народився в селищі енергетиків на Харківщині. Сюди новітні тенденції незалежної України доходять досить повільно й цього самого «майбутнього» в нього немає. Населений пункт тримається лише на ТЕЦ, яка доживає свої останні роки. На центральній площі стоїть монументальна споруда — Палац Культури, з актовою залою на 700 місць. Тепер порожня, не доглянута.

Оглядаючись на минуле нашої країни періоду незалежності, що можна побачити?

Зруйновану економіку, розвалену політичну владу, Конституцію, на яку «наплювали», та найстрашніше — розколоте, розсварене суспільство. Головною мотивацією населення в глибинці є дати шанс своїм дітям втекти звідти.

У якомусь сенсі я теж втік — став фіналістом програми FLEX, за якою мав шанс жити один рік у США як звичайний американець та доторкнутися до славнозвісної «американської мрії». Отримав просто велетенську дозу досвіду з цієї поїздки та безліч питань, на які доти не мав відповіді.

Після того, як повернувся звідти, головним із них було: «А чим ми гірше?» Чому ми маємо жити та помирати в безвиході в країні, за незалежність якої наші діди та прадіди так активно боролися?

Звісно, життя в Штатах не таке ідеальне, як його описують у Голлівуді, але ж вони, звичайні американці, чомусь вірять у майбутнє, а ми ні.

Дуже скоро, методом аналізу та спілкуванням із батьками, родичами та оточуючими, я зрозумів, у чому проблема. Всі в один голос звикли заявляти: «А який сенс? За що ми боремось?».

У нас немає власної національної ідеї, а тільки ідеї, нав'язані нашими сусідами. Ми не повірили в щось, що могло б об'єднати нас в одне ціле. Українці завжди боролися за незалежність, а коли ми її здобули, просто не знали, що робити далі.

Саме після поїздки в США, я почав замислюватися над роботою у сфері журналістики, адже я вірю в майбутнє України та справді хочу тут залишитися, але всі ці продажні ЗМІ та політичні партії своїми хаотичними діями, часто конфліктними, знищували всі можливості зародження нової національної ідеї.

Я просто втомився бачити безвихідь в очах людей, я хочу змусити людей повірити в майбутнє нашої країни. В Україні це майбутнє формувалося, та й формується досі, тільки шляхом маніпуляції в політиці або ж у журналістиці.

Майбутнє — ось що змусило мене обрати професію журналіста. Моє майбутнє, майбутнє моїх дітей, а головне — майбутнє моєї країни.

Дмитро Мартиненко,
с. Енергетиків Харківської області

ТЯЖКО ВІДЧУВАТИ СЕБЕ УКРАЇНЦЕМ — У СЕБЕ ВДОМА

Так сумно повертатись у рідне місто Шостка.

Скажу відверто: ніколи не любила тамтешню атмосферу. Типове зрусифіковане місто. У нас майже не почуєш української мови. А якщо почнеш говорити — на тебе будуть дивись так, ніби ти розмовляєш японською або китайською.

Якщо в місті щось і змінюється, так це найчастіше в гірший бік — щось руйнується, щось занепадає. Але місцева преса прославляє депутатів та мера. Назовні виходить, ніби все гаразд: живуть собі люди та й горя не знають.

Ніби в суцільній темряві шукаю відповіді на питання: «Хто я?», «У чому сенс?», «Чому?».

Українці так довго й так затято боролися за свою свободу.

Але сьогодні свобода — це лінія горизонту, загалом і для національної журналістики. Чим ближче до неї ми йдемо, тим далі вона від нас.

У наш час журналістів вбивають, правду замовчують, розслідування фальсифікують, поширюють фейки, маніпулюють, джинсують. І замість

того, щоби бути ланцюговим «псом демократії» та «четвертою владою», наша журналістика продається олігархам. Маючи необмежену свободу слова, самоцензурою приглушує поклик душі.

Дійсно боляче бачити нашу країну такою.

Часто думаю: невже за таке життя боролися наші пращури?

Наше покоління розбещене, ми не вміємо цінувати людську простоту, щирість, доброту. У нас немає національної ідентичності. Наші люди часто не відчувають себе українцями. А це, на мою думку, те, про що потрібно говорити й писати!

Ні! Журналістика має говорити! Журналістика має кричати! Наша зброя — це слово. Свобода — є! Творчість — жива! Україна — єдина для українців! Для мене журналістика — це революція свідомості, тому я хочу вплинути й на свідомість широких мас.

Моя мрія — це квітуча Україна, щасливий рідний край, українськомовні міста, українські традиції. Наше, осібне, дороге серцю, від діда-прадіда.

Анна Федоренко
м. Шостка, Сумська область

Джерело першопублікації:
Тимошик, М. (2020, 22–28 жовтня). Зорі в калюжах буденщини: як їх помічають і «прочитують» студенти-журналісти КНУКіМу. *Слово Просвіти,* 43, с. 8–10.

Додаток 3
ТВОРЧА ВПРАВА «ОБЛИЧЧЯ З ФОТОГРАФІЇ НА СТІНІ»

«ГОЛОВНЕ, ЩОБ ТИ ЗАЛИШИЛАСЯ ЖИВОЮ»

Цю фразу часто повторювала моя бабуся, прикриваючи своїм тілом мене щоразу під час нових обстрілів. Вони часто сипалися над нашим селом відтоді, як воно у 2014 році опинилося на новоутвореному кордоні між Україною й окупованою російськими найманцями частиною моєї рідної Донеччини. Тоді мені було 12 років.

Вона про це зізналася лиш тепер. А тоді повторювала ці слова, як молитву, коли відновлювалися бойові дії.

Від початку війни, опинившись на лінії розмежування, моя сім'я ховалася в багатьох місцях, де були родичі.

Раз, повернувшись до рідного, але вже до болю незнайомого села, ми з батьками дізналися, що нашого дому більше немає. На вщент згорілому обійсті застали живим лише улюбленого маленького песика…

Ми переїхали до бабусі. Поки батьки будували дім, я весь свій час проводила з нею. Вона вчила мене всьому: і шкільному матеріалу, і болісним урокам життя. Пам'ятаю, як я тулилася поближче до бабусі, коли починалися обстріли десь за кілька кілометрів. Бабуся тихо переконувала, що це далеко й боятись уже нічого, що треба бути, як вона, — сміливою.

Доля в моєї бабусі — Лідії Бєлої (Соловйової) незвичайна.

Народилася в 1946 році. Її дитинство припало на післявоєнну розруху й новий голод 1947-го. Те ж пережила у 20–30-х роках її мати Надія Соловйова (Русакова), яка з'явилася на світ в 1916 році, переживши дві світові війни.

На долю останньої випало виховувати й годувати дев'ятьох дітей самотужки. Чоловік покинув її, коли діти були зовсім малими.

Лідії було всього чотири роки, коли її батько пішов із сім'ї. Через деякий час, уже в дорослому віці, вона все ж зустрілася з тим, хто кинув її й ще сімох старших братиків і сестричок напризволяще, у вихор суцільного голоду та бідності, не переймаючись, чи залишаться вони живими чи ні. Бабуся вигнала його, просто сказавши: «У мене немає батька». То була доросла відповідь за біль, яку вона бачила в очах зрадженої матері, за те розбите серце, яке прагнуло кращого життя в повноцінній щасливій сім'ї. Батьківської любові вона так ніколи й не відчула.

Лідія росла в бідності. Часто не було що їсти. Взуття діти носили по черзі. Їх на вулиці називали байстрюками. Але дівчинка виявилася надзвичайно розумною та сміливою. Найкраще навчалася в школі, завжди посміхалася, намагалася допомагати всім, хто того потребував. Закінчивши школу і вступивши до технікуму, вона познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком — Миколою Бєлим, з яким потім створила щасливу сім'ю, народивши трьох прекрасних синів.

Проте безтурботне життя продовжувалося недовго. 2003-го, у рік мого народження, вона поховала свого чоловіка, який раптово помер через серцевий напад. Через чотири роки померла її сміливa матір, не доживши до 92 років.

Сталося так, що в період мого раннього дитинства ми з бабусею ладували не добре. Кажуть, не зійшлися характерами. Напевно, були занадто схожі, разом гордовиті, вперті, борці за свою правоту, які не могли відступатися від своєї думки та свого рішення. Я рідко приходила до неї в гості. Бабуся навіть каже, що тоді вже і втратила надію, що колись ми станемо з нею друзями та знайдемо спільну мову.

Що ж стало причиною того, що люди, які ніяк не могли поладнати між собою, стали тепер найріднішими?

Моя гірка відповідь: війна.

Переживши з нею стільки всього гіркого, я все більше розуміла, що мені надзвичайно пощастило. Вона стала для мене символом наполегливості, позитивної впертості, генетично даної гордості та самоповаги. Від неї навчилася не соромитись, не принижуватись, уміти постояти за себе. Бо в цьому житті, часто повторює вона, головна тільки ти сама й ніхто не дійде до твоєї мети за тебе.

Анна Бєла
с. Карлівка Донецької області

МОЛОДІ КУЧЕРІ В КРОВІ МАЙДАНУ

Надворі мороз, 18 лютого 2014 року.

Для когось це простий вівторок зимового дня, а для когось — останній день життя. Хтось сидить перед телевізором та спостерігає за напруженою ситуацією, яка відбувається на головній площі країни, а хтось там… у пеклі… Складає бруківку, несе пораненого чи вбитого героя-майданівця, при цьому оббиваючи мужні чоловічі руки або тендітні жіночі пальчики, бо українського козака потрібно витягнути з-під куль. Ніхто не зважає на біль, чи на стерті до крові коліна, усіх болить лише одне — серце, яке розривається за долю України.

З-поміж таких — Роман.

Так звали студента Івано-Франківського університету, гордого сина своєї країни та просто «свого пацана», який вивчав філософію, любив бути в центрі уваги, а ще більше любив неньку Україну.

Гурик Роман народився 2 жовтня 1994 року в родині бандерівців та патріотів. У генетичному коді Романа вже було закладено, що він боротиметься за Батьківщину: його прадід та його два брати були вояками УПА та загинули у віці 19 та 20 років від рук московських загарбників. Із родини Гуриків Роман є шостим, хто загинув за Україну.

Та ось картинка раніше.

Худорлявий хлопець із пишною кучерявою шевелюрою прямує рідною вулицею свого міста до університету. Уже протягом 12-ти років, кожного ранку він іде вже знайомими стежками, бо школа та університет знаходяться поряд. Він іде, милуючись погожою дниною, відчуває, як у обличчя прилітає тоненька павутинка, жовтий листочок падає до ніг. Хлопець посміхається.

Роман любить «бабине літо». Він поспішає — запізнюється на пару, бо любить довго спати. Але попри це все ж встигає озирнутися навколо та подумати про людське буття. Молодий студент будує плани на майбутнє, «кайфує» від життя, гуляє в парку з коханою чи йде «на пиво» зі своїми друзями. Роман ще не знає, що може статись у його надто рідній країні. Йдучи, він малює в голові європейську державу мрії та чекає підписання асоціації з ЄС.

Рома був «своїм чуваком», малював волосся в зелений, мав тунелі у вухах, ходив на дискотеки з друзями. Незважаючи на ці юнацькі тусовки, хотів створити щось значуще, бути капітаном далекого плавання чи актором, а може й ще кимось… Він мріяв винайти вічний двигун, багато читав та думав про своє, про всесвіт…

У щоденниках Романа було знайдено його неймовірно філософські роздуми. Батьки були вражені, що в 17–18 років можна таке обдумувати. Ось пару витягів із його «Щоденника»:

«Я хочу розказати вам про будову світу з моєї точки зору і з погляду алхімії. 1. Усе в одному й один є у всьому — це можна підтвердити простими словами: без атому б не існувало всесвіту, тому що він не мав би з чого складатися, також без всесвіту не було б атома, він би не мав призначення для існування. Можна дійти висновку, що все має своє призначення, ніщо не з'являється нізвідки й ніщо не пропадає безслідно. 2. Людина має право творити життя не тільки розмножуючись природним шляхом, а і штучним, адже Бог створив нас саме так. 3. Всесвіт не є безкінечним, просто ми не можемо знайти кінця».

Таку філософію любив ще зовсім юний хлопець, який народився покликаним творити нову історію України. На жаль, не судилося творити літопис розумом — він створив його своїм геройством.

Поки хлопець сидить на парі, уряд Азарова повідомляє про припинення підписання Угоди про асоціацію з ЄС.

21 листопада — початок мирних протестів на Майдані. Далі — побиття студентів. І Рома не може всидіти вдома. Своїй мамі він скаже: «Ну, не можна так — усі хлопці будуть на Майдані, а я залишусь? Скажу, що мама не пускає?! Це взагалі смішно!».

На Майдан їздив чотири рази. Останній і став фатальним.

18 лютого 2014 рік. 19-ти річний хлопчина з твердим характером та патріотичним серцем, серцем справжнього українця, який бореться за вільну Україну. Його впертість не змогла подолати навіть власна мати, яка говорить сину: «Не їдь, не йди на Майдан». Проте через сльози вона його відпускає, хоч і відчуває, що має статися дещо страшне…

Останній допис на сторінці в соціальній мережі Романа: «Зараз або ніколи. Всі на Грушевського, на смерть».

20 лютого Роман вирушає в найгарячішу точку протистояння, щоби допомогти врятувати своїх товаришів, але його зупиняє ворожа снайперська куля, яка потрапляє в самісіньку скроню. Тіло Романа падає до кривавої землі, але він ще дихає! Його кладуть на носилки, сильна кровотеча…

«Все, що змогли зробити — це заткнути рулончиком бинта отвір від кулі…, в тих умовах його було нереально врятувати», — так сказала волонтерка, яка опинилася першою біля Ромчика.

На честь Романа назвуть його рідну школу, вулицю, дадуть орден «Герой України» посмертно.

Але чи варте воно того?

Чи варте життя одного з наймолодших Героїв Небесної Сотні та клята залізяка, яку вручили його мамі?

Нехай кожен поставить собі таке запитання й задумається, чи не підвів він 19-ти літнього Рому, який так віддано ліз під кулі за Україну та за кожного з нас.

Дякую, Романе, що виборював майбутнє! Для нас.

Ігор Салюк
м. Івано-Франківськ

З РОДИНИ ГОЛОД ЗАБРАВ ШІСТЬОХ

Ця історія розпочинається в роки голодомору 1932–1933 роках, в селі Залужани. І стосується моєї прабабусі Павліни Косак. Тоді їй було лише сім років.

Жила-була собі працелюбна багатодітна родина: мала аж 12 дітей — шість хлопчиків і шість дівчаток. Мала також багато землі, худоби. Всі в цьому дворі були працелюбними. Та в один день цей двір розкуркулили.

Колись своя земля стала колгоспним полем. Туди й бігали діти за колосками. Присідали, щоб їх не бачили, та скоро розтирали колосочок у долонях — так сухим і поїдали це. Від цього часто наставали нестерпні болі в животах.

Раз після жнив поїхали всією сім'єю кудись далеко за кропивою. Привезли цілий віз, який на ніч залишили у дворі та й, змучені дорогою, поснули. На ранок усіх охопив відчай: віз був порожній. Сусіди, які також помирали з голоду, за ніч розікрали всю привезену здалека кропиву.

Діти стали помирати один за одним. Тим, хто залишався ще жити, їхня мама щоразу говорила: «Ваша сестричка (чи братик) іде в рай».

Ще була історія зі свіжовипеченими булочками. Мама тих дітей, витягнувши їх із печі, наказала дітям не брати до рук, аж поки булочки не випустять спекоту. Але ода дитина, уже певне втрачаючи від голоду свідомість, вхопила одну й за мить проковтнула.

Померла дівчинка уві сні під ранок в обіймах старшої сестрички Марійки. Вона вмирала від голоду, але життя зробило так, що померла вона від їжі.

Із колись великої щасливої сім'ї залишилося шестеро дітей, три хлопчика та три дівчинки.

Від повсякденного стресу, мама моєї прабабусі сильно захворіла. Під один вечір вона зрозуміла, що помирає.

Зібралася духом, помолилася, розчесала коси, зібрала своїх дітей та сказала: «Діти, на жаль, я покину вас. Я йду в рай до ваших сестер і братів».

Попрощалася. І наступив ранок, який і забрав її.

Незабаром помирає батько.

Діти, які пройшли через пекло, опинилися в дитячому будинку.

Дізнавшись про цю історію моїх рідних, через велику повагу за те, що вони пережили, я щороку 1 листопада, їжджу на їх могили. Молюся за них та ставлю свічку.

Ця історія повчає цінувати все, що маєш.

Анастасія Гура
м. Дрогобич Львівської області

ЧОМУ В НІМЕЧЧИНІ НЕ ЛЮБИЛИ РАДЯНЦІВ

Мої батьки — українці, народилися в Радянському Союзі й до деякого моменту не могли уявити, що за межами СРСР є абсолютно інше життя.

Батько був офіцером і впродовж 1989–1993 років служив у Німеччині в західній групі так званих радянських військ.

Розвал СРСР змінив і їхнє життя. Почалася «нерозбериха». Мама розповідала, що деякі сім'ї радянських офіцерів не хотіли повертатися назад, просили політичного притулку в Німеччині. У відповідь на такі запити німецької сторони Москва реагувала жорстоко: подальша доля таких сімей після повернення до Москви була невідома. Їм усе ще грозив статус «прєдатєля родіни», якої вже фактично не було.

Із 1989 року, мешкаючи в німецькому військовому містечку Берліна, мої батьки були свідками грандіозної історичної події — падіння 1990 року Берлінської стіни. Воно означало остаточне об'єднання роз'єднаних німців на «західних» і «східних». За словами мами, життя там було чудове, вони бачили те, що не бачили в Союзі, не було комуністичної сірості й пам'ятників Леніну на кожному кроці, не було серпа з молотом на червоному тлі. Їх вражала вишукана архітектура і європейська свіжість.

Звісно, що в будь-якої медалі завжди є два боки.

Не дивлячись на прекрасне життя, де можна ні в чому собі не відмовляти, радянські люди для звичайних німців були окупантами. Отож, ставлення до радянців там було повсюдно ворожим.

Усі факти й події ці описую зі слів батьків. Щоразу вони вражають мене, як уперше.

На День народження Гітлера німці мали традицію «пригнічувати» своїх кривдників: обстрілювали радянські КПП із вигуками «Німеччина для німців», лякали мешканців радянських військових містечок і влаштовували показові стрілянини в повітря на великих площах.

Я не роблю негативних висновків щодо такої поведінки німців. Адже така сама ситуація відбувається нині в моїй країні, де місцевим населенням є — українці, а окупантами все так само — «старший російський братній народ».

Після закінчення строку перебування батька на службі, батьки повернулися додому.

На їх житейських шляхах був рекет, кордони, міліція, повернення українського громадянства та подальше тяжке життя в союзі.

У 90-х усе змінилося кардинально: не вистачало коштів на хліб, військові — без заробітної плати.

Згодом з'явилась я, але це вже інша історія.

Єлизавета Мельниченко
м. Кривий Ріг
Дніпропетровської області

Джерела першопублікацій:
Тимошик, М. (2021, 25 березня–7 квітня). Обличчя з фотографії на стіні. Долі людські очима студентів-журналістів КНУКіМу. *Слово Просвіти,* 12–13, с. 1, 7–8;
Тимошик, М. (2021, 8–21 квітня). Обличчя з фотографії на стіні. Долі людські очима студентів-журналістів КНУКіМу. Продовження. *Слово Просвіти,* 14–15, с. 7.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Абліцов, В. (2018). Боротьба за українські ЗМІ загострюється. *Український інформаційний простір*, *2*, 238–245.

Жорна (zhorna). (2007, 24 травня). *Welcome to LiveJournal*. https://zhorna.livejournal.com/

Журналістська освіта: що потрібно для якісної трансформації? Онлайн-дискусія. (2020, 17 червня). Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3045315-zurnalistska-osvita-so-potribno-dla-akisnoi-transformacii.html

Запрошення професору М. Тимошику від директора Представництва Фонду Конрада Аденауера Доктора Манфреда Ломанна для поїздки в Берлін з метою участі в інформаційній програмі для журналістів 20 березня 1996 року. (1996). (Папка «Німеччина»). Домашній архів М. Тимошика.

Зеленський «вимкнув» 112, ZIK і News One з ефіру. Що відомо. (2021, 3 лютого). BBC NEWS Україна. https://www.bbc.com/ukrainian/news-55907449?xtor=AL-73-%5Bpartner%5D-%5Bukr%5D-%5Bheadline%5D-%5Bukrainian%5D-%5Bbizdev%5D-%5Bisapi%5D

Інтершкола — медіа освітній проект. (б.р.). *Про нас*. Інтер. https://inter.ua/ua/interschool

Лизанчук, В. (2018). Комунікативістика як загроза журналістиці. *Український інформаційний простір*, *2*, 246–249.

Молодіжна комунікація: *навчальна газета китайських студентів спеціальності «Видавнича справа та редагування»*. (2006). (Ч. 1–5). Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Молодість: навчальна газета китайських студентів спеціальності «Видавнича справа та редагування». (2006). (Ч. 1–3). Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Олійник, Є. (2007, 17 липня). *Талановиті й амбіційні прагнуть працювати*. LiveJournal Жорна. https://zhorna.livejournal.com/1956.html

П'ята школа «Новий журналіст» стартує у лютому! (2013, 3 грудня). Новомедіа. https://novomedia.ua/news/pjata-shkola-novij-zhurnalist-startu/

Павлюк, І. (2015, 15 червня). *Газета «День» запрошує журналістів до Літньої школи журналістики*. Мост. http://most.ks.ua/news/url/gazeta_den_zaproshuje_zhurnalistiv_do_litnoji_shkoli_zhurnalistiki

Полуденко, А. (2007, 12 вересня). *Українська мрія?* LiveJournal Жорна. https://zhorna.livejournal.com/2690.html

Скорик, М. (2019). Бунт на Факультеті журналістики Київського університету 1965 року як реакція студентів на початок згортання хрущовської відлиги. *Український інформаційний простір*, *1*(3), 102–117.

Тимошик, М. (2018a). Витруювання національного в журналістиці триває. *Український інформаційний простір*, *2*, 250–253.

Тимошик, М. (2018b, 4–10 жовтня). Про «хронічні хвороби» національної журналістики. *Слово Просвіти*, *40*.

Тимошик, М. (2020a, 12–18 березня). «Моя хата скраю? Неправда!». Новітня російсько-українська війна очима першокурсників спеціальності «Журналістика» КНУКіМу. *Слово Просвіти*, *11*, с. 8–10.

Тимошик, М. (2020b, 22–28 жовтня). Зорі в калюжах буденщини: як їх помічають і «прочитують» студенти-журналісти КНУКіМу. *Слово Просвіти*, *43*, с. 8–10.

Тимошик, М. (2021a, 25 березня–7 квітня). Обличчя з фотографії на стіні. Долі людські очима студентів-журналістів КНУКіМу. *Слово Просвіти*, *12–13*, с. 1, 7–8.

Тимошик, М. (2021b, 8–21 квітня). Обличчя з фотографії на стіні. Долі людські очима студентів-журналістів КНУКіМу. Продовження. *Слово Просвіти*, *14–15*, с. 7.

Федорів, Т. (2007, 23 липня). *Тетяна Федорів, редактор телеканалу «Сіті»: «Як практик, я не задоволена підготовкою, кажу це чесно»* (інтерв`ю провела Є. Олійник). LiveJournal Жорна. https://zhorna.livejournal.com/2185.html).

«Школа економічної журналістики» розпочинає відбір студентів на онлайн-курс. (2021, 16 березня). Економічна правда. https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/16/671988/

Informationsreise ukrainischer Journalisten nach Berlin. Programm. (1996). Konrad Adenauer Stiftung. Berlin.

Journalist Pedagogy. Program the Teachers of Journalism of Ukrainian Universities. (2003). Kalmar, Sweden.

Le Journalisme a L'Ukrainienne en marche. (2006). *La Voix du Nord*, *192*.

Media School. (б.р.). *Головна*. Студія 1+1. https://school.1plus1.ua/

The Institute For Further Education of Journalism. (2003). Sweden. Kalmar.

REFERENCES

Ablitsov, V. (2018). Borotba za ukrainski ZMI zahostriuietsia [Struggle for Ukrainian Mass Media is Becoming More Aggravated]. *Ukrainian Information Space*, *2*, 238–245 [in Ukrainian].

Fedoriv, T. (2007, July 23). *Tetiana Fedoriv, redaktor telekanalu «Siti»: «Iak praktyk, ya ne zadovolena pidhotovkoiu, kazhu tse chesno»* [Tetyana Fedoriv, Editor of the

City TV Channel: «As a Practitioner, I am Not Satisfied with the Training, I Say it Honestly»] (Interviewer Ye. Oliinyk). LiveJournal Zhorna. https://zhorna.livejournal.com/2185.html) [in Ukrainian].

Informationsreise ukrainischer Journalisten nach Berlin. Programm [Ukrainian Journalists' Information Trip to Berlin]. (1996). Konrad Adenauer Stiftung. Berlin [in German].

Intershkola — media osvitnii proekt [Interschool is a Media Educational Project]. (n.d.). *About us*. Inter. https://inter.ua/ua/interschool [in Ukrainian].

Journalist Pedagogy. Program the Teachers of Journalism of Ukrainian Universities. (2003). Kalmar, Sweden [in English].

Le Journalisme a L'Ukrainienne en marche [Ukrainian Journalism on the Move]. (2006). *La Voix du Nord*, *192* [in French].

Lyzanchuk, V. (2018). Komunikatyvistyka yak zahroza zhurnalistytsi [Communicativistics as a Threat to Journalism]. *Ukrainian Information Space*, *2*, 246–249 [in Ukrainian].

Media School. (n.d.). *Home*. Studiia 1+1. https://school.1plus1.ua/ [in Ukrainian].

Molodist: navchalna hazeta kytaiskykh studentiv spetsialnosti «Vydavnycha sprava ta redahuvannia» [Youth: an Educational Newspaper for Chinese Students Majoring in Publishing and Editing]. (2006). (Pt. 1–3). Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

Molodizhna komunikatsiia: navchalna hazeta kytaiskykh studentiv spetsialnosti «Vydavnycha sprava ta redahuvannia» [Youth Communication: a Textbook for Chinese Students Majoring in Publishing and Editing]. (2006). (Pt. 1–5). Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

Oliinyk, Ye. (2007, July 17). *Talanovyti y ambitsiini prahnut pratsiuvaty* [Talented and Ambitious Aspire to Work]. LiveJournal Zhorna. https://zhorna.livejournal.com/1956.html [in Ukrainian].

P'iata shkola «Novyi zhurnalist» startuie u liutomu! [The Fifth School «New Journalist» will Start in February!]. (2013, December 3). Novomedia. https://novomedia.ua/news/pjata-shkola-novij-zhurnalist-startu/ [in Ukrainian].

Pavliuk, I. (2015, June 15). *Hazeta «Den» zaproshuie zhurnalistiv do Litnoi shkoly zhurnalistyky* [The Day Invites Journalists to the Summer School of Journalism]. Most. http://most.ks.ua/news/url/gazeta_den_zaproshuje_zhurnalistiv_do_litnoji_shkoli_zhurnalistiki [in Ukrainian].

Poludenko, A. (2007, September 12). *Ukrainska mriia?* [Ukrainian dream?]. LiveJournal Zhorna. https://zhorna.livejournal.com/2690.html [in Ukrainian].

«*Shkola ekonomichnoi zhurnalistyky» rozpochynaie vidbir studentiv na onlain-kurs* [The School of Economic Journalism Begins Selecting Students for the Online Course]. (2021, March 16). Ekonomichna pravda. https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/16/671988/ [in Ukrainian].

Skoryk, M. (2019). Bunt na Fakulteti zhurnalistyky Kyivskoho universytetu 1965 roku yak reaktsiia studentiv na pochatok zghortannia khrushchovskoi vidlyhy [Rebellion at Kyiv University Faculty of Journalism in 1965 as a Students Reaction to the Beginning of Khrushchev's thaw Drawdown]. *Ukrainian Information Space*, *1*(3), 102–117 [in Ukrainian].

The Institute For Further Education of Journalism. (2003). Sweden. Kalmar [in English].

Tymoshyk, M. (2018a). Vytruiuvannia natsionalnoho v zhurnalistytsi tryvaie [Extermination of the National Colouring in Journalism is Continuing]. *Ukrainian Information Space*, *2*, 250–253 [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2018b, October 4–10). Pro «khronichni khvoroby» natsionalnoi zhurnalistyky [On the «Chronic Diseases» of National Journalism]. *Slovo Prosvity*, *40* [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2020a, March 12–18). «Moia khata skraiu? Nepravda!». Novitnia rosiisko-ukrainska viina ochyma pershokursnykiv spetsialnosti «Zhurnalistyka» KNUKiMu [«My House is on the Edge? Falsehood!». The Latest Russian-Ukrainian War Through the Eyes of Freshmen Majoring in «Journalism» KNUKiM]. *Slovo Prosvity*, *11*, pp. 8–10 [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2020b, October 22–28). Zori v kaliuzhakh budenshchyny: yak yikh pomichaiut i «prochytuiut» studenty-zhurnalisty KNUKiMu [Dawns in the Puddles of Everyday Life: How they are Noticed and «Read» by Students-Journalists of KNUKiM»]. *Slovo Prosvity*, *43*, pp. 8–10 [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2021a, March 25 — April 7). Oblychchia z fotohrafii na stini. Doli liudski ochyma studentiv-zhurnalstiv KNUKiMu [Face from the Photo on the Wall. Human Destinies Through the Eyes of KNUKiM Student Journalists]. *Slovo Prosvity*, *12–13*, pp. 1, 7–8 [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2021b, April 8–21). Oblychchia z fotohrafii na stini. Doli liudski ochyma studentiv-zhurnalstiv KNUKiMu. Prodovzhennia [Face from the Photo on the Wall. Human Destinies Through the Eyes of KNUKiM Student Journalists. Continuation]. *Slovo Prosvity*, *14–15*, p. 7 [in Ukrainian].

Zaproshennia profesoru M. Tymoshyku vid dyrektora Predstavnytstva Fondu Konrada Adenauera Doktora Manfreda Lomanna dlia poizdky v Berlin z metoiu uchasti v informatsiinii prohrami dlia zhurnalistiv 20 bereznia 1996 roku [Invitation of Professor M. Tymoshyk from the Director of the Konrad Adenauer Foundation Representation, Dr. Manfred Lohmann, to Travel to Berlin to Participate in a News Program for Journalists on March 20, 1996]. (1996). (Folder «Germany»). Home Archive of M. Tymoshyk [in Ukrainian].

Zelenskyi «vymknuv» 112, ZIK i News One z efiru. Shcho vidomo [Zelensky «Turned off» 112, ZIK and News One from the Air. What is Known]. (2021, February 3). BBC NEWS Ukraine. https://www.bbc.com/ukrainian/news-55907449?xtor=AL-73-%5Bpartner%5D-%5Bukr%5D-%5Bheadline%5D-%5Bukrainian%5D-%5Bbizdev%5D-%5Bisapi%5D [in Ukrainian].

Zhorna (zhorna). (2007, May 24). *Welcome to LiveJournal*. https://zhorna.livejournal.com/ [in Ukrainian].

Zhurnalistska osvita: shcho potribno dlia yakisnoi transformatsii? Onlain-dyskusiia [Journalism Education: What is Needed for Quality Transformation? Online Discussion]. (2020, June 17). Ukrinform. https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3045315-zurnalistska-osvita-so-potribno-dla-akisnoi-transformacii.html [in Ukrainian].

УДК 327.88(470+571):323.266:[070+004(477)

Методологічні засади інформаційного менеджменту в умовах окупаційно-гібридної війни Росії проти України

Ярослав КАЛАКУРА
д-р іст. н., проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна, 01033
kalajar@ukr.net
ukrainainc@gmail.com
ORCID ID 0000–0001–9007–4991
© Калакура Я., 2021

З'ясовується сутність, принципи, функції та особливості менеджменту інформаційної діяльності в умовах інформатизації і глобалізації сучасного світу, ескалації окупаційно-гібридної війни Росії проти України як геополітичного реваншу, аналізуються її цілі, форми та методи щодо протидії дезінформації українського суспільства. На основі теорії інформаційного менеджменту, нормативно-правових документів, з урахуванням праць В. Бебика, В. Горбуліна, О. Матвієнко, Д. Дубова, О. Золотаря, І. Кресіної, В. Лизанчука, Є. Магди, Я. Малик, Є. Мануйлова, Ю. Палеха, М. Тимошика та ін. розглянуто методологічний інструментарій вироблення та реалізації єдиної і дійової державної політики в рамках національного та світового інформаційного простору, основоположні принципи, методи та засоби управління інформаційним процесом на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях з метою якісного, своєчасного, достовірного і ефективного інформування населення України, включаючи тимчасово окуповані території, а також зарубіжний світ.

Звернуто увагу на менеджмент інформаційної безпеки, зокрема «кібербезпеки» — захисту комп'ютерних систем від вірусів і хакерських атак, на забезпечення захищеності систем продукування, обробки і зберігання інформації, її конфіденційності. Значне місце відведено висвітленню діяльності новоствореного Центру протидії дезінформації в умовах активної фази російської окупаційно-гібридної війни, політики «керованого хаосу» в Україні з метою розмивання української ідентичності, почуття нації та народу, консервації стереотипів «молодшого брата», меншовартості та вторинності українців, домінування російської мови, культури та традицій. Обґрунтовано необхідність підвищення ролі традиційних та інноваційних інформаційних технологій, зокрема комп'ютерних і телекомунікаційних на тлі цифровізації країни, удосконалення способів перевірки правдивості інформації, боротьби з інформаційними фейками, кібернетичним тероризмом у державних і комунальних засобах масової інформації, у соціальних мережах та Інтернет.

Сформульовано низку пропозицій щодо подальших наукових досліджень у сфері інформаційного менеджменту, підвищення його значення в захисті національного інформаційного простору, розвінчування інформаційно-психологічних маніпуляцій російської пропаганди та її агентури в Україні.

Ключові слова: *інформаційний менеджмент, методологія, функції, принципи, методи, російська окупаційно-гібридна агресія, окуповані території, інформаційна війна, свідомість, дезінформація, маніпуляція.*

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF INFORMATION MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF THE OCCUPATION-HYBRID WAR OF RUSSIA AGAINST UKRAINE

Yaroslav Kalakura
Doctor of Historical Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60 Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine, 01033
kalajar@ukr.net, ukrainainc@gmail.com
ORCID ID 0000–0001–9007–4991

Clarified the essence, principles, functions and features of information activity management in the conditions of informatization and globalization of the modern world, escalation of the occupation-hybrid war of Russia against Ukraine as an act of geopolitical revenge, analyzes its objectives, forms, and methods to counter misinformation Ukrainian society. Based on the theory of information management, legal documents, taking into account the works of V. Bebyk, V. Gorbulin, O. Matvienko, D. Dubov, O. Zolotar, I. Kresina, V. Lizanchuk, E. Magda, Ya. Malyk, E. Manuylov, Yu. Paleh, M. Tymoshyk, etc., considered methodological tools for developing and implementing a unified and effective public policy within the national and world information space, basic principles, methods, and means of managing the information process at the national level, regional and local levels to provide quality, timely, reliable and effective information to the population of Ukraine, including the temporarily occupied territories, as well as the foreign world.

Attention is drawn to information security management, in particular "cybersecurity" — protection of computer systems from viruses and hacker attacks, to ensure the security of production systems, processing and storage of information, its confidentiality. A significant place is given to the coverage of the newly created Center for Countering Disinformation in the active phase of the Russian occupation-hybrid war, the policy of "managed chaos" in Ukraine in order to erode Ukrainian identity, feelings of the nation and the people, preservation of stereotypes of the "younger brother", inferiority and secondaries of Ukrainians, dominance of the Russian language, culture and traditions. Grounded the need to increase the role of traditional and innovative information technologies, including computer and telecommunications against the background of digitalization of the country, improving ways to verify the veracity of information, combating information fakes, cyber terrorism in state and municipal media, social networks and the Internet.

Formulated a number of proposals for further research in the field of information management, increasing its importance in the protection of the national information space, debunking the information and psychological manipulations of Russian propaganda and its agents in Ukraine.

Keywords: *information management, methodology, functions, principles, methods, Russian occupation-hybrid aggression, occupied territories, information warfare, consciousness, misinformation, manipulation.*

Постановка проблеми та її актуальність

Восьмий рік окупаційно-гібридної агресії путінської Росії проти України переконливо засвідчив, що однією з пріоритетних її складових є інформаційна війна, спрямована на дезінтеграцію і знищення української державності шляхом дезінформації суспільства і світової громадськості, маніпуляції свідомістю населення та нав'язування парадигм «общей історії», «одного народа», «руского міра». До інформаційно-світоглядної та психологічної війни долучилися фінансовані Росією антиукраїнські сили всередині країни, формуючи п'яту колону зі своїми політичними об'єднаннями та засобами масової інформації, пресою, радіо- та телевізійними каналами, агентурою в онлайн-мережах, створюючи внутрішню загрозу безпеці держави. За словами президента України, особи, які вели бізнес на тимчасово окупованих територіях і фінансували канали Медведчука, сформували «дезоінформаційні батальйони, які атакували українців залпами брехні та маніпуляцій» з метою розколоти суспільство, деморалізувати і підірвати його з середини (Зеленський, 2021).

За таких умов на пріоритетне місце національної безпеки держави висувається протидія гібридній війні та інформаційної інтервенції Росії адекватними засобами і методами інформаційно-розвінчувальної контрпропаганди, підвищення ефективності усієї інформаційної діяльності, удосконалення форм координації та управління нею. У цьому зв'язку ***особливої ваги і актуальності набуває інформаційний менеджмент як наука про управління інформаційними системами,*** визначення стратегічних, оперативних і тактичних цілей, форм, методів і засобів інформаційної політики, її вироблення та реалізації, мобілізації кадрових, технологічних, фінансових та інших ресурсів для досягнення поставленої мети.

Актуальність означеної проблеми зумовлюється низкою наступних чинників.

По-перше, на зміну індустріальному суспільству приходить цифрове або інформаційне як принципово нова цивілізаційна модель, в якому володіння інформацією (а не лише матеріальними благами) є рушійною силою соціокультурних перетворень, а пріоритетом його розвитку виступає інтелектуальна творчість людини. Інформаційне суспільство спричинило появу нових форм воєн — гібридних та інформаційних, як способів інформаційного протистояння між різними суб'єктами (державами, народами, неурядовими, економічними та іншими структурами). Вони передбачають проведення комплексу заходів і дій для нанесення шкоди інформаційній сфері конкуруючої сторони і захисту власної інформаційної безпеки. Завдання інформаційної війни: створення атмосфери невпевненості, розгубленості, бездуховності, негативного ставлення до власних цінностей, що

в свою чергу диктує необхідність наукового осмислення цих процесів та їх упередження.

По-друге, російська окупаційно-гібридна війна продиктувала нагальну потребу створення єдиного інформаційного поля для адекватного протистояння і рішучої відсічі ворожій пропаганді, що в сучасних умовах не може бути успішно зреалізоване без опори на наукові студії та прогнози.

По-третє, розвиток інформаційного суспільства передбачає цілеспрямовану і скоординовану діяльність усіх органів державної влади та місцевого самоврядування, громадянських інститутів, засобів масової комунікації, а також установ культури, освіти і науки, спрямовану на формування та реалізацію державної інформаційної політики, забезпечення інформаційної безпеки та інформаційного супроводу деокупації Криму, частини Донецької і Луганської областей, враховуючи, що тамтешні окупаційні та терористичні організації діють за сценаріями, інструкціями, фінансовою і технічною підтримкою Кремля.

По-четверте, не дивлячись на помітний пласт наукових студій із інформаційного менеджменту, його модернізації в умовах глобалізації та окупаційно-гібридної війни, питання методології управлінської діяльності в інформаційній сфері залишаються недостатньо дослідженими. З цією проблемою переплітається й необхідність оновлення освітніх програм підготовки нового покоління фахівців з інформаційної діяльності, включаючи й журналістів.

Не менш актуальною видається й *мета* пропонованого дискурсу, яка полягає в тому, щоб на основі загальної теорії менеджменту з'ясувати сутність і особливості його інформаційної складової, розкрити її методологічний інструментарій і значення в умовах російської окупаційно-гібридної агресії. Реалізуючи цю мету, автор опирався передусім на законодавчо-нормативну базу інформаційної діяльності та управління нею (Верховна Рада України, 2011; Верховна Рада України. (1992); Верховна Рада України, 1994; Верховна Рада України, 1998; Верховна Рада України, 2017), на доктрину інформаційної безпеки України (Президент України, 2017), на теоретико-методологічні засади менеджменту як наукової основи керування інформаційними процесами, на опубліковані наукові праці і навчально-методичну літературу з інформаційного менеджменту, на вже набутий досвід інформаційної діяльності в умовах війни.

Стан розробки проблеми

Оцінюючи стан дослідження теми, вважаємо доцільним наявну її історіографію класифікувати умовно за трьома напрямами:

а) наукові праці із загальної теорії і практики менеджменту (Кулицький, 2002; Сухарський, 2002; Мельник та ін., 2006; Гордієнко 2016; Калакура, 2018);

б) студії з теорії інформаційної діяльності та практики управління нею (Матвієнко, 2004; Бебик, 2005; Жежнич, 2010; Кресіна, 2019; Лизанчук, 2017; Тимошик, 2018; Палеха та ін., 2019);

в) дослідження, присвячені сутності окупаційно-гібридної війни та місця в ній інформаційного сегменту (Магда, 2015; Тымчук и др., 2016; Малик, 2015; Полянський, 2015; Дубов, 2016; Петрик, 2009; Штогрін, 2014; Я. Малик & І. Малик, 2016; Горбулін, 2017).

Особливо цінними є студії В. Бебика (2005), В. Горбуліна (2015; 2017), О. Матвієнко (2004), Д. Дубова (2016), О. Золотаря (2017), І. Кресіної (2019), В. Лизанчука (2017), Є. Магди (2015), Я. Малик (2015; 2016), Є. Мануйлова, Ю. Палехи (2019), М. Тимошика (2018) та ін., у яких органічно поєднані ключові питання теорії інформаційної діяльності з особливостями інформаційного менеджменту в умовах окупаційно-гібридної війни.

Появу терміна «інформаційний менеджмент» (Informatsiynyy menedzhment) пов'язують з іменем видатного британського вченого Т. Бернерса-Лі, засновника всесвітнього Інтернету на межі 1970–1980-х рр. Під цим терміном, який в Україні почав поширюватись у середині 1990-х рр., розуміють широкий спектр діяльності, пов'язаної з управління інформаційними системами, ресурсами та інформаційним процесом у різних сферах суспільного життя. Майже три десятиріч триває формування національного комунікаційного простору, вироблення законодавчого поля державної інформаційної політики, її реалізації, а водночас й опрацювання основ інформаційного менеджменту, адже в умовах СРСР Україна була частиною совєтської інформаційної системи. Умовно можна виокремити щонайменше п'ять етапів цього процесу: перший (1991–1995) — формування засад інформаційного законодавства, розроблення доктрини інформаційної безпеки, визначення принципів, завдань, основних напрямів державної інформаційної політики, інституціоналізація її органів; другий (1996–2004) — конституційне унормування державної інформаційної політики і програми, становлення організаційної системи управління інформаційним полем, уніфікація нормативно-правової бази та інформаційних відносин; третій (2005–2013) — поступове згортання цінностей Євромайдану, зростання впливу російської пропаганди під виглядом лібералізації інформаційної сфери, надання публічності політичній діяльності через ЗМІ; четвертий (з 2014–2019) — оновлення змісту інформаційної системи під впливом Революції гідності, її модернізація з урахуванням умов окупаційно-гібридної війни РФ проти України, наближення до європейських стандартів. З 2020 р. почався сучасний етап, пов'язаний з поглибленням взаємодії інформаційної сфери із стратегічними завданнями національної безпеки, активізацією контрпропаганди та діяльністю новостворених Центрів

протидії дезінформації на тлі нової фази російської окупаційно-гібридної війни. На сьогодні вимальовується два таких центри боротьби з дезінформацією: Рада національної оборони і Міністерство культури та інформаційної політики.

Більшість дослідників, трактуючи інформаційний менеджмент як управління інформаційним впливом на суспільство, виокремлюють три його рівні в Україні: вищий (загальнодержавний), середній (у межах областей, міст, районів і територіальних громад); нижчий або базовий (місцеві громади, підприємства, установи, організації). Що ж до структури інформації, то вона включає такі сегменти як міжнародна, внутрішньо політична, соціокультурна, економічна, ідеологічна, релігійна на інші.

Управління інформаційною сферою в Україні покладено на два регуляторних органи: Національну раду з питань телебачення і радіомовлення та Національну комісію з питань зв'язку та інформації. Нині у сфері інформації функціонує п'ять органів виконавчої влади: Міністерство культури та інформаційної політики, Міністерство цифрової трансформації, Державний комітет з телебачення і радіо, Національне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації, Державна служба спеціального зв'язку. Крім того, у складі Верховної Ради цією ділянкою опікуються два комітети: свободи слова та інформації і інформаційних технологій. З погляду менеджменту, така багатоаспектна та багатоступенева структура державних органів, пов'язаних з управлінням інформаційною діяльністю на загальнодержавному та місцевому рівнях, потребує більшої координації і взаємодії, особливо з урахуванням умов війни. Йдеться про необхідність більш системного підходу до стратегічного та оперативного планування інформаційної діяльності, своєчасне ухвалення управлінських рішень з питань задоволення інформаційних потреб держави, суспільства і людини, а також забезпечення доступності інформації, її правдивості, об'єктивності, своєчасності та захисту державної таємниці.

Методологічний інструментарій інформаційного менеджменту включає систему принципів (правил), методів і управлінських процедур, пов'язаних з обґрунтуванням цілей, плануванням і прогнозуванням очікуваних результатів, виділення необхідних ресурсів, стимулюванням організації інформаційної діяльності, спрямованої на досягнення поставленої мети. При цьому корегування цілей інформаційного процесу, прийняття рішень щодо підвищення ефективності роботи системи інформаційно-комунікаційних засобів, оптимізації джерел отримання інформації, регулювання інформаційних потоків мають носити комплексний та безперервний характер і потребують постійної уваги на різних рівнях менеджменту (Калініна,

2009). Що ж стосується безпосереднього управління інформаційними ресурсами, то воно передбачаю: оцінку конкретної ситуації, формулювання мети і постановку завдань; забезпечення інформаційного супроводу-виконання завдань; ухвалювання оперативних рішень відповідно до кожного етапу інформаційної діяльності; аналіз підсумків проведеної роботи.

Важливе місце в інформаційному менеджменті посідає безпека, тобто захищеність систем обробки і зберігання інформації, її конфіденційність. У новітній практиці інформаційної діяльності і відповідно у лексиці появились такі поняття як «інформаційний тероризм» — використання комп'ютерних та телекомунікаційних технологій, насамперед Інтернету в терористичних цілях, «кібербезпека», тобто захист від вірусів, які спроможні вивести з ладу комп'ютерні системи, знищити інформацію, від хакерських атак, від перехоплення інформації, від підробки веб-сайтів і даних тощо (Ліпкан, 2003). Принагідно нагадаємо, що в Україні діє комплексна система захисту інформації (КСЗІ), функціонує Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, створений Національний центр кібербезпеки.

Одна з особливостей сучасного етапу інформаційного менеджменту полягає в тому, що відбувається антропологізація та інтелектуалізація усіх його систем і механізмів шляхом запровадження адаптивних архетипів, тобто своєрідних образів у свідомість і психіку людини. Саме людина залишається головним об'єктом морально-психологічного ураження, її світогляд, а також нервова система та психіка. З цією метою використовується подвійна психобіологічна суть інформації, яка може бути «комфортна» з погляду психобіологічного сприйняття, завдаючи водночас шкоду на психосоціальному рівні або, навпаки, «цікава» і «захоплююча», але спроможна призвести до неусвідомлюваних психобіологічних змін, моральних зсувів, стимулюючи девіантну поведінку особи та руйнуючи позитивні соціальні тенденції в суспільстві. Мова йде фактично про наміри програмування суспільної свідомості і психіки з тим, щоб змінити особистість, індивідуальну або групову свідомість, її ідентичність, добитися очікуваної еволюції поведінки індивіда (Шевчук, 2014). Російська сторона, реалізуючи подібні наміри, якраз і посилює негативні інформаційно-психологічні та маніпулятивні впливи, спрямовані проти інтересів України на всіх рівнях — особи, суспільства і держави загалом.

З огляду означеної теми особливої уваги заслуговують погляди тих дослідників, які безпосередньо торкаються менеджменту забезпечення інформаційної діяльності та інформаційної безпеки на тлі окупаційно-гібридної війни Росії як інструменту нищення державності України. За визначенням Є. Магди (2015), в умовах гібридної

війни бойові дії певною мірою стають другорядними, а на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу (с. 3). Автор, як інші дослідники (Я. Малик & І. Малик, 2016; Курбан, 2017) наголошують, що підготовку до анексії АР Крим і вторгнення на Донбас Росія розпочала задовго до 2014 р. як частини спланованої військово-політичної спецоперації «Русская весна». Вона передбачала широкий спектр розвідувальної, агентурної та пропагандистської діяльності. Не випадково, що вже в перші дні агресії так звані «ополченці» та «зелені чоловічки» за вказівкою кремлівських наставників відключили українські радіо- та телеканали, заборонили видання газет на окупованих територіях, замінивши їх російськими.

Найбільш об'єктивну, цілком справедливу і прогностичну оцінку тогочасних дій Москви з приходом до влади Путіна дав В. Горбулін, назвавши їх довгонапрацьовуваним «геополітичним реваншем», проявом ностальгії за розпадом СРСР. Стратегія російської сторони стосовно України полягала в тому, щоб зберегти її в зоні своїх інтересів та впливу, ослабити центральну владу, посіяти певне «безвладдя» на місцях, а на цьому тлі актуалізувати суперечності Центром і регіонами, провокувати незадовільний психологічний і матеріально-технічний стан українських безпекових структур і підігрівати антагонізм між різними силовими структурами. При цьому пріоритетна роль відводилась інформаційно-пропагандистській роботі (Горбулін, 2015). У зовнішньополітичній сфері головний акцент робився на перешкоджання євроінтеграції України, згортання її співпраці з НАТО, поширення упередженої, недостовірної та викривленої інформації про Революцію гідності з метою назування упередженого ставлення світової громадськості до українських патріотичних сил та їх лідерів (Петрик & Канарський, 2015).

Українська сторона не тільки не вживала асиметричних контрзаходів, але навпаки, протягом тривалого часу інформаційне поле України продовжувало залишатися залежним від російського або й підконтрольним. Пропагандистська машина РФ успадкувала інформаційний потенціал СРСР та його «інформаційну політику» в світі. В її інтересах працюють Інтернет-портал «Sputnik» як інтерактивний майданчик з можливістю підключення Інтернет-радіостанції «Sputnik», а також Інтернет-доступ до телеканалів RT, де мовлення здійснюється 45 мовами і використовується для для пропагандистських цілей. До того ж упродовж 2010–2013 рр. за мовчазної згоди тодішнього президента В. Януковича та підтримки голови СБУ В. Хорошковського в Україні була допущена діяльність агентурних мереж ФСБ РФ та ГРУ ГШ ВС РФ («Діяльність СБУ», 2020).

Важливу роль в інформаційній війні противник відводить друкованій продукції. Наприклад, в Києві видавалася і безкоштовно по-

ширювалася газета «Вести», в окупованому Луганську було засновано новий ілюстрований дитячий пізнавально-розважальний журнал «Вежливые человечки», розрахований на дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку. Головними героями розповідей тут виступають «героїчні дітлахи» в образах так званих «бійців Малоросії», а в негативних героях — керівники Української держави, командири та воїни ЗС України, а також добровольці.

Після окупації Криму і частини Донбасу, провалу операції щодо створення так званої «Харківської народної республіки», починаючи з весни 2015 р. стала активно поширюватись ідея «Югоросії» на півдні України. Зокрема, в межах Одеської області вона передбачала реалізацію проєкту міфічних «Народного Совета Бессарабии» та створення «Бессарабской народной республики». Інформаційний супровід цього проєкту забезпечували вже відомі на той час мережеві групи під брендами «Антимайдан», «Киберберкут», «Новороссия» й відповідні інтернет-портали. Можна згадати поширення таких медіавірусів, як «бандерівці», «фашисти в Києві», «звірства каральних батальйонів», «розіп'ятий хлопчик», «два раба», «іноземні найманці в ВСУ» та ін., що супроводжувалися відповідними тропами-хештегами. Залучивши додаткові матеріально-фінансові, технічні та людські ресурси, російська сторона забезпечила досить потужний інформаційний супровід спільних із найманцями воєнних дій шляхом поширення дезінформації; залякування місцевих жителів та здійснення психологічного тиску; нав'язування українській стороні своїх правил ведення переговорів та дій щодо обміну військовополоненими і заручниками.

Російська пропаганда постійно намагається ввести в оману світове співтовариство щодо реальних подій, ізолювати Україну інформаційно, створити викривлене бачення її позиції щодо виконання Мінських угод тощо. Вона спрямована на політику «керованого хаосу» в Україні, на розмивання української ідентичності, почуття нації та народу, на формування стереотипу меншовартості та вторинності українців, а відтак на домінування російської мови, культури та традицій. З цією метою широко використовується мережа Інтернет, програми «Skype», «Viber», російські сайти «Российский диалог», «Правда.Ру», створення фейкових сторінок у соціально-спрямованих ресурсах «Вконтакте», «Одноклассники», «Facebook» для розпалювання сепаратистських настроїв серед населення різних регіонів України, дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні, формування протестних настроїв і сприяння діяльності терористичних організацій «ДНР», «ЛНР» (Семен, 2017).

При цьому варто зазначити, що в багатьох випадках із боку владних структур України не було дій на випередження, не давалась своєчасна і належна відповідь інформаційним атакам РФ. Це й спону-

кало громадськість взяти на себе частину інформаційних функцій держави. Так появилися волонтерські проєкти («Миротворець», «Інформаційний спротив», «InformNapalm»), активізувалася діяльність блогерів. Суспільство стало свідком того, що поряд з професійною (традиційною) журналістикою сформувалася «народна», або *«блогерна»,* діяльність якої, на жаль, досі не отримала правового захисту.

Виходячи з результатів та наслідків семирічної російської окупаційно-гібридної війни та інформаційної агресії на Сході України, критично осмислюючи набутий досвід, можна зазначити, що українські владні структури та інформаційні служби, хоч із запізненням, але зуміли зробити певні висновки з прорахунків і невдач на початку подій, зосередитись на ключових питаннях національної інформаційної безпеки. Було визначено пріоритетні напрями подальшого удосконалення державної політики у сфері національного інформаційного простору, управління ним та інформаційною безпекою. Йдеться, передусім, про ширше використання інформаційного потенціалу телекомунікацій та соціальних онлайнмереж, стимулювання участі в них патріотично налаштованих громадян, створення та підтримку незалежних аналітичних центрів та громадських рухів. Оскільки в умовах війни ***єдиний інформаційний простір*** держави порушений, інформаційна політика повинна враховувати специфіку як окупованих, так і вже вже звільнених територій. Можна погодитись з думкою деяких експертів про те, що для їх населення має проводитись дещо інша версія державної інформаційної політики, спрямована на деміфологізацію спотворюваного російською пропагандою та її агентурою на місцях образу України, враховувати специфіку різних цільових аудиторій.

Висновки

Підсумовуючи, можна зробити низку **висновків та сформулювати** декілька **рекомендацій**.

По-перше, в умовах окупаційно-гібридної війни РФ проти України на пріоритетне місце висунулись проблеми дійового менеджменту інформаційної діяльності, оскільки, за визначенням американського дослідника Г. Маклюена, гібридну війну можна віднести до істинно тотальних, тобто воєн за допомогою інформації, яка також потребує стратегічного і оперативного управління.

По-друге, сучасний етап інформаційного менеджменту супроводжується оновленням як людських, технологічних та фінансових ресурсів, так і змісту інформаційної діяльності, її модернізацією з урахуванням нової фази окупаційно-гібридної війни РФ проти України та наближенням до європейських стандартів. На пріоритетне місце висунулись завдання поглиблення координації та взаємодії інформаційної сфери із стратегічними завданнями національної безпеки,

активізацією контрпропаганди та діяльністю новоствореного Центру протидії і боротьби з дезінформацією.

По-третє, потужна антиукраїнська пропагандистсько-підривна кампанія Росії висвітлила суттєві недоліки і прорахунки інформаційного менеджменту України, слабку скоординованість і відсутність належної взаємодії органів державної влади, громадянського суспільства, наукового, експертного середовищ та журналістів у протидії інформаційній агресії.

Уроки інформаційної війни засвідчили необхідність ***подальшого удосконалення законодавства*** країни з питань управління інформаційною системою і політикою, приведення його не лише до європейських стандартів, але й максимально адаптувати до умов затяжної окупаційно-гібридної війни. Як справедливо зазначають В. Тарасюк (2018) та І. Розкладай (2018), практика останніх років диктує необхідність переформатувати діючу модель функціонування медіапростору з тим, щоб вона повніше відповідала особливостям функціонування суспільства у стані війни.

Державна інформаційна діяльність покликана чіткіше проєктуватися на тимчасово окуповані території з метою морально-психологічної підготовки задурманеного ворожою пропагандою населення до його повернення в Україну. Окремої уваги заслуговує удосконалення формату і змісту інформаційного позиціонування України на міжнародній арені, надання їй більшої переконливості та ефективності, підвищення професіоналізму її організаторів (Тарасюк, 2018; Розкладай, 2018).

І найголовніше, державна інформаційна політика, вся її система і новітні комунікаційні технології мають відігравати роль «диригента» у створенні позитивного іміджу України на міжнародній арені, утвердженні морально-ціннісних орієнтацій суспільства, його консолідації, вихованні патріотизму, формуванні національної та цивілізаційної ідентичності українців.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Бебик, В. М. (2005). *Інформаційно-комунікаційний менеджмент* у *глобальному суспільстві*: *психологія*, *технології*, *техніка паблік рилейшнз* [Монографія]. Міжрегіональна академія управління персоналом.

Верховна Рада України. (1992). *Про інформацію.* Закон України (від 02.10.1992, № 2657–XII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657–12

Верховна Рада України. (1994). *Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах*. Закон України (від 05.07.1994, № 80/94-ВР). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80/94-%D0%B2%D1%80

Верховна Рада України. (1998). *Про Національну програму інформатизації.* Закон України (від 4.02.1998, № 74/98-ВР). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/74/98-%D0%B2%D1%80

Верховна Рада України. (2011). *Про доступ до публічної інформації*. Закон України (від 13.01.2011, № 2939–VI). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939–17

Верховна Рада України. (2017). *Про основні засади забезпечення кібербезпеки України*. Закон України (від 05.10.2017, № 2163–VIII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2163–19

Горбулін, В. (2015, 23 січня). «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Дзеркало тижня. Україна*, *2*.

Горбулін, В. (Ред.). (2017). *Світова гібридна війна: український фронт* [Монографія]. Національний інститут стратегічних досліджень.

Гордієнко, Л. Ю. (2016). *Адміністративний менеджмент*. Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця.

Діяльність СБУ в період президентства Віктора Януковича. (2020, 5 серпня). В *Вікіпедія*. https://uk.wikipedia.org/w/index.php?curid=1744503

Дубов, Д. В. (2016). Державна інформаційна політика України в умовах гібридного миру та війни. *Стратегічні пріоритети*, *3*(40), 86–93.

Жежнич, П. І. (2010). *Технології інформаційного менеджменту*. Видавництво Львівської політехніки.

Зеленський, В. (2021, 13 квітня). *Зеленський: Ми заблокували дезінформаційні батальйони, які атакували українців залпами брехні*. Всеукраинские вести. https://vv.org.ua/poslednie-novosti/zelenskij-mi-zablokuvali-dezinformacijni-bataljoni-jaki-atakuvali-ukrainciv-zalpami-brehni/

Калакура, Я. С. (2018). *Менеджмент в архівній справі*. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

Калініна, Л. М. (2009). Генезис інформаційного менеджменту як галузі наукового знання. *Стратегічні пріоритети*, *4*(13), 71–76.

Кресіна, І. О. (2019). Державна інформаційна політика: аксіологічний та правовий виміри. *Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки*, *21*. http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3851/3511

Кулицький, С. П. (2002). *Основи організації діяльності у сфері управління*. Міжрегіональна академія управління персоналом.

Курбан, О. В. (2017). Інформаційне супроводження російської гібридної агресії в Донбасі (2014–2016). *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, *2*, 66–73.

Лизанчук, В. (2017). *Інформаційна безпека України*. Львівський національний університет імені Івана Франка.

Ліпкан, В. А. (2003). *Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення*. Текст.

Магда, Є. (2015). *Гібридна війна: вижити і перемогти*. Віват.

Малик, Я. (2015). Інформаційна війна і Україна. *Демократичне врядування*, *15*. http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Malyk.pdf

Малик, Я., & Малик, І. (2016, 24 березня). Інформаційна безпека суспільства та інформаційні війни: співвідношення понять. В *Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики*, матеріали III Регіональної науково-теоретичної конференції (с. 21–24). Національний університет «Львівська політехніка».

Матвієнко, О. В. (2004). *Основи інформаційного менеджменту*. Центр навчальної літератури.

Мельник, А. Ф., Васіна, А. Ю., & Кривокульська, Н. М. (2006). *Менеджмент державних установ і організацій*. Професіонал.

Палеха, Ю. І., Палеха, О. Ю., & Комісаренко, О. С. (2019). *Інформаційна культура*. Ліра-К.

Петрик, В. (2009). Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. *Юридичний журнал*, *5*(83), 122–132.

Петрик, В., & Канарський, Ю. (2015). Методи гібридної війни Росії проти України. Напрями протидії. *Information Technology and Security*, *3*(1), 30–37.

Полянський, П. (2015, 23 квітня). *Освіта як об'єкт інформаційної війни Росії проти України і як ресурс протидії такій війні*. MAIDAN https://maidan.org.ua/2015/03/osvita-yak-objekt-informatsijnoji-vijny-rosiji-proty-ukrajiny-i-yak-resurs-protydiji-takij-vijni/

Президент України. (2017). *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»* (від 25.02.2017, № 47/2017). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/47/2017

Розкладай, І. (2018, 15 січня). *Як Україна протидіє інформаційній агресії Росії* (Ч. 2). Центр демократії та верховенства права. https://cedem.org.ua/articles/yak-ukrayina-protydiye-informatsijnij-agresiyi-rosiyi-chastyna-2/

Семен, Н. Ф. (2017). Висвітлення інформації про події на Сході України російськими Інтернет-ресурсами (на прикладі матеріалів російських сайтів «Российский диалог» і «Правда.ру» за 2016 рік). *Теле- та радіожурналістика*, *16*, 221–226.

Сухарський, В. С. (2002). *Менеджмент: теорія, методологія, практика* [Монографія]. Астон.

Тарасюк, В. М. (2018). Інформаційний простір в Україні: виклики і загрози. *Правова держава*, *29*, 375–381.

Тимошик, М. (2018, 18–24 січня). Українська книжка як виклик Москві, або Історія про те, як імперська влада через заборону книг знесилювала дух російських українців. *Слово Просвіти*, с. 2–3.

Тымчук, Д., Карин, Ю., Машовец, К., & Гусаров, В. (2016). *Вторжение в Украину: хроника российской агрессии*. Брайт Стар Паблишинг.

Шевчук, П. (2014). Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти. *Демократичне врядування*, *13*. http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik13/fail/Shevchuk.pdf

Штогрін, І. (2014, 11 березня). *Називай агресію «захистом»: принципи інформаційної війни проти України*. Радіо Свобода https://www.radiosvoboda.org/a/25293307.html

REFERENCES

Bebyk, V. M. (2005). *Informatsiino-komunikatsiinyi menedzhment u hlobalnomu suspilstvi: psykholohiia, tekhnolohii, tekhnika pablik ryleishnz* [Information and Communication Management in Global Society: Psychology, Technology, Technique of Public Relations] [Monograph]. Interregional Academy of Personnel Management [in Ukrainian].

Diialnist SBU v period prezydentstva Viktora Yanukovycha [Activities of the SBU During the Presidency of Viktor Yanukovych]. (2020, August 5). In *Wikipedia*. https://uk.wikipedia.org/w/index.php?curid=1744503 [in Ukrainian].

Dubov, D. V. (2016). Derzhavna informatsiina polityka Ukrainy v umovakh hibrydnoho myru ta viiny [State Information Policy in Ukraine in Terms Hybrid Peace and War]. *Strategic priorities*, *3*(40), 86–93 [in Ukrainian].

Horbulin, V. (2015, January 23). «Hibrydna viina» yak kliuchovyi instrument rosiiskoi heostratehii revanshu [«Hybrid War» as a Key Tool of Russia's Geostrategy of Revenge]. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*, *2* [in Ukrainian].

Horbulin, V. (Ed.). (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front* [World Hybrid War: Ukrainian Front] [Monograph]. National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].

Hordiienko, L. Yu. (2016). *Administratyvnyi menedzhment* [Administrative Management]. Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics [in Ukrainian].

Kalakura, Ya. S. (2018). *Menedzhment v arkhivnii spravi* [Management in Archives]. Kyiv University Publishing and Printing Center [in Ukrainian].

Kalinina, L. M. (2009). Henezys informatsiinoho menedzhmentu yak haluzi naukovoho znannia [Genesis of Information Management as a Branch of Scientific Knowledge]. *Strategic priorities*, *4*(13), 71–76 [in Ukrainian].

Kresina, I. O. (2019). Derzhavna informatsiina polityka: aksiolohichnyi ta pravovyi vymiry [State Information Policy: Axiological and Legal Dimensions]. *International Relations. Series: Political Science*, *21*. http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3851/3511 [in Ukrainian].

Kulytskyi, S. P. (2002). *Osnovy orhanizatsii diialnosti u sferi upravlinnia* [Fundamentals of Organization of Activities in the Field of Management]. Interregional Academy of Personnel Management [in Ukrainian].

Kurban, O. V. (2017). Informatsiine suprovodzhennia rosiiskoi hibrydnoi ahresii v Donbasi (2014–2016) [Information Support of the Russian Hybrid Aggression in Donbass (2014–2016)]. *Library science. Record studies. Informology*, *2*, 66–73 [in Ukrainian].

Lipkan, V. A. (2003). *Natsionalna bezpeka Ukrainy: normatyvno-pravovi aspekty zabezpechennia* [National Security of Ukraine: Regulatory and Legal Aspects of Security]. Tekst [in Ukrainian].

Lyzanchuk, V. (2017). *Informatsiina bezpeka Ukrainy* [Information Security of Ukraine]. Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].

Mahda, Ye. (2015). Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty [Hybrid War: Survive and Win]. Vivat [in Ukrainian].

Malyk, Ya. (2015). Informatsiina viina i Ukraina [Information War and Ukraine]. *Democratic Governance*, *15*. http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Malyk.pdf [in Ukrainian].

Malyk, Ya., & Malyk, I. (2016, March 24). Informatsiina bezpeka suspilstva ta informatsiini viiny: spivvidnoshennia poniat [Information Security of Society and Information Wars: the Relationship Between Concepts]. In *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn ta zovnishnoi polityky* [Current Issues of International Relations and Foreign Policy], Proceedings of the III Regional Scientific and Theoretical Conference (pp. 21–24). Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].

Matviienko, O. V. (2004). *Osnovy informatsiinoho menedzhmentu* [Fundamentals of Information Management]. Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

Melnyk, A. F., Vasina, A. Yu., & Kryvokulska, N. M. (2006). *Menedzhment derzhavnykh ustanov i orhanizatsii* [Management of Government Agencies and Organizations]. Profesional [in Ukrainian].

Palekha, Yu. I., Palekha, O. Yu., & Komisarenko, O. S. (2019). *Informatsiina kultura* [Information Culture]. Lira-K [in Ukrainian].

Petryk, V. (2009). Sutnist informatsiinoi bezpeky derzhavy, suspilstva ta osoby [The Essence of Information Security of the State, Society and the Individual]. *Yurydychnyi zhurnal*, *5*(83), 122–132 [in Ukrainian].

Petryk, V., & Kanarskyi, Yu. (2015). Metody hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy. Napriamy protydii [Methods Hybrid War of Russia Against Ukraine. Areas Counter]. *Information Technology and Security*, *3*(1), 30–37 [in Ukrainian].

Polianskyi, P. (2015, April 23). *Osvita yak ob'iekt informatsiinoi viiny Rosii proty Ukrainy i yak resurs protydii takii viini* [Education as an Object of Russia's Information War Against Ukraine and as a Resource for Counteracting Such a War]. MAIDAN https://maidan.org.ua/2015/03/osvita-yak-objekt-informatsijnoji-vijny-rosiji-proty-ukrajiny-i-yak-resurs-protydiji-takij-vijni/ [in Ukrainian].

Prezydent Ukrainy. (2017). *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy»* [On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 29, 2016 «On the Doctrine of Information Security of Ukraine»] (February 25, 2017, № 47/2017). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/47/2017 [in Ukrainian].

Rozkladai, I. (2018, January 15). *Yak Ukraina protydiie informatsiinii ahresii Rosii* [How Ukraine Counteracts Russia's Information Aggression] (Pt. 2). Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava. https://cedem.org.ua/articles/yak-ukrayina-protydiye-informatsijnij-agresiyi-rosiyi-chastyna-2/ [in Ukrainian].

Semen, N. F. (2017). Vysvitlennia informatsii pro podii na skhodi Ukrainy rosiiskymy Internet-resursamy (na prykladi materialiv rosiiskykh saitiv «Rossiiskii dialog» i «Pravda.ru» za 2016 rik) [Coverage of Information About Events in Eastern Ukraine by Russian Internet Resources (on the Example of Materials from the Russian Sites «Russian Dialogue» and «Pravda.ru» in 2016)]. *TV and Radio Journalism*, *16*, 221–226 [in Ukrainian].

Shevchuk, P. (2014). Informatsiino-psykholohichna viina Rosii proty Ukrainy: yak yii protydiiaty [Information and Psychological War of Russia Against Ukraine: How to Counteract it]. *Democratic Governance*, *13*. http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik13/fail/Shevchuk.pdf [in Ukrainian].

Shtohrin, I. (2014, March 11). *Nazyvai ahresiiu «zakhystom»: pryntsypy informatsiinoi viiny proty Ukrainy* [Call Aggression «Protection»: Principles of Information War Against Ukraine]. Radio Svoboda https://www.radiosvoboda.org/a/25293307.html [in Ukrainian].

Sukharskyi, V. S. (2002). *Menedzhment: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Management: Theory, Methodology, Practice] [Monograph]. Aston [in Ukrainian].

Tarasiuk, V. M. (2018). Informatsiinyi prostir v Ukraini: vyklyky i zahrozy [Information Space in Ukraine: Challenges and Threats]. *Pravova derzhava*, *29*, 375–381 [in Ukrainian].

Tymchuk, D., Karin, Yu., Mashovets, K., & Gusarov, V. (2016). *Vtorzhenie v Ukrainu: khronika rossiiskoi agressii* [Invasion of Ukraine: A Chronicle of Russian Aggression]. Brait Star Pablishing [in Russian].

Tymoshyk, M. (2018, January 18–24). Ukrainska knyzhka yak vyklyk Moskvi, abo Istoriia pro te, yak imperska vlada cherez zaboronu knyh znesyliuvala dukh rosiiskykh ukraintsiv [The Ukrainian Book as a Challenge to Moscow, or the Story of How the Imperial Government Weakened the Spirit of Russian Ukrainians by Banning Books]. *Slovo Prosvity*, pp. 2–3 [in Ukrainian].

Verkhovna Rada Ukrainy. (1992). *Pro informatsiiu* [On Information]. Law of Ukraine (October 2, 1992, № 2657–XII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2657–12 [in Ukrainian].

Verkhovna Rada Ukrainy. (1994). *Pro zakhyst informatsii v informatsiino-telekomunikatsiinykh systemakh* [On Protection of Information in Automated Systems]. Law of Ukraine (July 5, 1994, № 80/94–VR). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80/94-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

Verkhovna Rada Ukrainy. (1998). *Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii* [On the National Informatization Program]. Law of Ukraine (February 4, 1998, № 74/98–VR). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/74/98-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

Verkhovna Rada Ukrainy. (2011). *Pro dostup do publichnoi informatsii* [On Access to Public Information]. Law of Ukraine (January 13, 2011, № 2939–VI). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2939–17 [in Ukrainian].

Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). *Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy* [On the Basic Principles of Cybersecurity in Ukraine]. Law of Ukraine (October 5, 2017, № 2163–VIII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2163–19 [in Ukrainian].

Zelenskyi, V. (2021, April 13). *Zelenskyi: My zablokuvaly dezinformatsiini bataliony, yaki atakuvaly ukraintsiv zalpamy brekhni* [Zelenskyi: We Blocked Disinformation Battalions that Attacked Ukrainians with Volleys of Lies]. Vseukraynskye vesty. https://vv.org.ua/poslednie-novosti/zelenskij-mi-zablokuvali-dezinformacijni-bataljoni-jaki-atakuvali-ukrainciv-zalpami-brehni/ [in Ukrainian].

Zhezhnych, P. I.(2010). *Tekhnolohii informatsiinoho menedzhmentu* [Information Management Technologies]. Lviv Polytechnic Publishing House [in Ukrainian].

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ

THEORY AND PRACTICE OF CONTEMPORARY JOURNALISM AND PUBLISHING

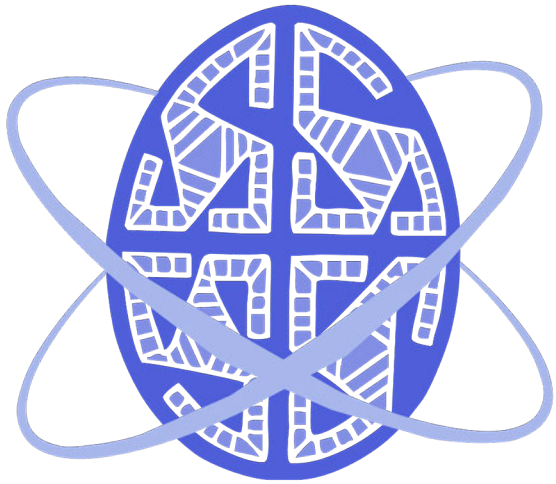

УДК 070:303.62]:[316.774:004:070

Жанрові особливості інтерв'ю в сучасному інформаційному просторі

Оксана ГАРАЧКОВСЬКА
д-р філол. н., проф.
Київський національний університет культури і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133
garachkovskaoksana@gmail.com
ORCID ID 0000–0001–8599–6430
© Гарачковська О., 2021

Стаття присвячена осмисленню жанрових особливостей інтерв'ю в сучасному інформаційному просторі.

Теоретико-методологічною базою дослідження стали праці сучасних журналістикознавців. Зокрема, специфіку жанроутворення в масмедіа досліджувала І. Артамонова. Прояв мультимедійності при адаптації інформаційних жанрів в інтернеті вивчає Н. Виговська. Вивченню телевізійного інтерв'ю з позицій семантичного і прагматичного аспектів присвятила своє дослідження Т. Попова тощо.

З'ясовано, що сьогодні в ЗМІ все голосніше заявляють про себе інформаційні тексти, автори яких не ховаються за образом оповідача, як у класичній художній літературі, а розмовляють із адресатом. Окреслено, що інтерв'ю вважається одним із основних інформаційних жанрів у журналістській діяльності. Воно активно використовується в практиці масмедіа, зокрема, у структурі інформаційно-аналітичних і художньо-публіцистичних програм.

У статті підкреслюється, що важливою жанровою рисою будь-якого інтерв'ю є його діалогічний характер. Тематична різноманітність такого популярного нині жанру як інтерв'ю в друкованих та електронних ЗМІ визначається двома основними типами: 1) інтерв'ю у зв'язку з чимось; 2) інтерв'ю ні про що.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок про те, що журналістські матеріали мають переважно діалогічний характер, незалежно від того, притаманна їм діалогічна форма викладу (як в інтерв'ю, або, скажімо, у бесіді) чи ні. Автор журналістського матеріалу в багатьох випадках безпосередньо звертається до читача, або ж аргументує для нього щось важливе у своїй свідомості як для співрозмовника. Саме тому в журналістських текстах багатьох жанрів порушуються конкретні питання, пропонуються на них відповіді, наводяться докази на користь того чи іншого кута зору і висуваються контрдокази тощо, що створює ілюзію взаємообміну думками з читачем. Формування уявлень про жанрові особливості журналістики має вагому практичну значущість, оскільки дає можливість свідомо орієнтуватися в тій чи іншій пізнавальній ситуації на створення цілком конкретного типу тексту, максимально наближеного для адекватного висвітлення фактів, що зацікавили аудиторію та ЗМІ.

Ключові слова: *інтерв'ю, жанрові особливості інтерв'ю, ЗМІ, журналістські матеріали, сучасний інформаційний простір, масмедіа, комунікативний простір.*

GENRE FEATURES OF INTERVIEWS IN MODERN INFORMATION SPACE

Oksana Harachkovska
Doctor of Philology, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
garachkovskaoksana@gmail.com
ORCID ID 0000–0001–8599–6430

The article is devoted to understanding the genre features of interviews in the modern information space.

The theoretical and methodological basis of the study were the works of modern journalists. In particular, I. Artamonova studied the specifics of genre formation in the mass media. N. Vyhovska studies the manifestation of multimedia in the adaptation of information genres on the Internet. T. Popova and others devoted their research to the study of television interviews from the standpoint of semantic and pragmatic aspects.

It has been found that today informational texts in the media more and more loudly declare themselves, whose authors do not hide behind the narrator image, as in classical fiction, and speak with the recipient. The research states that the interview is considered one of the principal information genres in journalism. It is actively used in the mass media practice, in particular, in the structure of information-analytical and artistic-journalistic programs.

The article emphasizes that a considerable genre feature of any interview is its dialogical nature. The thematic diversity of such a popular genre today as interviews in print and electronic media is determined by two main types: 1) interviews in connection with something; 2) interview about nothing.

Based on the research, it was concluded that journalistic materials have a predominantly dialogical nature, regardless of whether they are inherent in a dialogue form of presentation (as in an interview or a conversation) or not. The author of journalistic material, in many cases, directly appeals to the reader or argues for him something important in consciousness as for the interlocutor. That is why in journalistic texts of many genres, specific questions are raised, answers are offered, evidence is given in favor of one or another point of view, and counter-evidence is put forward, etc., which creates the illusion of mutual exchange of views with the reader. The formation of ideas about the genre features of journalism has great practical importance since it makes it possible to consciously focus on one or another cognitive situation for the creation of a particularly specific type of text, as close as possible to adequately cover the facts of interest to the audience and the media.

Keywords: *interviews, genre features of interviews, mass media, journalistic materials, modern information space, mass media, communicative space.*

Актуальність теми

Сучасна журналістика має цілісну й добре розвинену систему жанрів, що склалися історично на основі літературних. Жанри журналістики постійно розвиваються, їх традиційно поділяють на інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні. Вони мають стійкі, характерні ознаки. Сьогодні в ЗМІ все голосніше заявляють про себе інформаційні тексти, автори яких не ховаються за образом оповідача, як у класичній художній літературі, а розмовляють із адресатом.

Будь-який етап розвитку масмедіа безпосередньо пов'язаний із трансформацією суспільства, модернізацією системи засобів масової інформації. Прикметно, що першість серед текстів зайняли такі, що мають «діалогічну природу»: інтерв'ю, «круглий стіл» тощо, у яких простежуються різні погляди на одне й теж саме питання або проблему, які цікавлять аудиторію.

У сучасному суспільстві наявна інтенсивна тенденція глобалізації, що безпосередньо впливає на розвиток комунікативних систем, відбувається перехід від процесу інформування до комунікації як взаємодії. Інтерв'ю є незамінним помічником у роботі будь-якого журналіста, адже в інтерв'юйованого є можливість висловити в розмові з журналістом свою думку.

Інтерв'ю вважається одним із основних інформаційних жанрів у журналістській діяльності. Воно активно використовується в практиці масмедіа, зокрема, у структурі інформаційно-аналітичних і художньо-публіцистичних програм. Необхідність в інтерв'ю, тобто в отриманні компетентної думки, судження або коментаря, виникає тоді, коли надбанням гласності стають нові відомості, факти, проблеми, досі невідомі громадськості.

Журналісти під час підготовки матеріалів для друку або ефіру, як правило, використовують різні види інтерв'ю. Найчастіше вони не виходять за межі інформаційного жанру.

Стан розробки проблеми

Інформаційні жанри виступали об'єктом досліджень багатьох науковців. Зокрема, специфіку жанроутворення в масмедіа досліджувала І. Артамонова (2008). Прояв мультимедійності при адаптації інформаційних жанрів в інтернеті вивчає Н. Виговська (2013). Вивченню телевізійного інтерв'ю з позицій семантичного і прагматичного аспектів присвятила своє дослідження Т. Попова (2004). Функціональні та прагматичні ознаки мовленнєвого жанру інтерв'ю досліджує О. Саламатіна (2011), лінгвістичні аспекти — О. Селіванова (2008) тощо. Проте комплексне дослідження інтерв'ю з урахуванням його складників не отримало належного висвітлення.

Завданнями статті є осмислення жанрових особливостей інтерв'ю в сучасному інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу

Кожен жанр має свої внутрішні закони творення та мовностилістичні особливості, цілеспрямування. У сучасній журналістиці активно розвиваються процеси синтезування жанрових особливостей у журналістському творі. Запорукою успішного оволодіння мистецтвом поєднувати жанрові особливості є досконале володіння автором кожним із таких жанрів (Кривошея, 2003). У кожного жанру є свої особливості, свої характерні, усталені ознаки.

Інтерв'ю — жанр публіцистики, зорієнтований на оприлюднення в масмедіа бесіди з відомими людьми на актуальні теми. Специфіка жанру дозволяє ставити перед митцем, ученим, політичним діячем різноманітні запитання, і здебільшого їх калейдоскопічність, а головне — відповіді на них в інтерв'ю розкривають погляди певної особи на якусь важливу проблему. Так, скажімо, інтерв'ю з письменником дозволяє читачеві заглянути у творчу робітню майстра, глибше осягнути психологію творчості улюбленого автора, своєрідність його письма. Особливу цінність становлять прижиттєві інтерв'ю видатних митців, оскільки саме в них висвітлені погляди відомої людини щодо конкретики буття (почасти це єдине достовірне свідчення про сприйняття письменником тієї чи іншої поточної події, що стала вже надбанням історії). Прикладом подібних інтерв'ю є опубліковані прижиттєві бесіди з Григором Тютюнником, Олесем Гончарем, Євгеном Гуцалом.

Переважна більшість дослідників вважає інтерв'ю одним з інформаційних жанрів, або методом збирання інформації. У публіцистиці він набирає ознак аналітичності, що випливає з її природи. Тут його своєрідність «полягає в тому, що факт, подія, явище, їхнє суспільно-політичне значення розкриваються через повідомлення, думку компетентного співбесідника, який володіє інформацією. Надання її «з перших рук», через пряму мову створює відчуття більшої достовірності» (Здоровега, 2004).

Важливою жанровою рисою будь-якого інтерв'ю є його діалогічний характер. Щоправда, дослідники виділяють ще й «інтерв'ю-монолог,... інтерв'ю-полілог (бесіда за круглим столом), інтерв'ю-звіт, інтерв'ю-зарисовку, інтерв'ю-анкету, прес-конференцію, брифінг» (Гриценко та ін, 2000, с. 99).

Тематична різноманітність такого популярного нині жанру як інтерв'ю в друкованих та електронних ЗМІ визначається двома основними типами: 1) інтерв'ю у зв'язку з чимось; 2) інтерв'ю ні про що.

Перший можна позначити як інтерв'ю у зв'язку з... (подією, проблемою, фактом). Воно, зазвичай, має конкретний характер, інформаційний привід і є тематично орієнтованим. Найбільш характерними прикладами тут є інтерв'ю офіційних осіб і відповідальних

посадовців із питань суспільно-політичного життя та соціально-економічного розвитку.

Другий тип інтерв'ю не є конкретно-спрямованим на подію, проблему або факт. Його визначаємо як інтерв'ю ні про що. У цьому випадку чинниками, що визначають структуру бесіди, є: особистість інтерв'юйованого, рівень абстрактності й конкретності обговорюваних тем, їхній позачасовий характер. Прикметно, що в такій ситуації розмова зі знаменитістю будується як інтерв'ю про сенс життя, де біографічні подробиці учасника діалогу дають поштовх до більш широких і узагальнюючих висновків. Тут найголовніше — співрозмовник, його думка.

Такий тип інтерв'ю популярний сьогодні в «глянцевих» журналах, бульварних виданнях, численних радіо- і телепрограмах, де спілкування із запрошеним гостем вибудовується за схемою «про природу і про погоду» (Шебеліст, 2010, с. 274).

Різниця між двома основними типами інтерв'ю в нинішній журналістській практиці відбувається за лінією окреслення мети. У першому випадку інтерв'ю конкретно спрямоване на отримання інформації, що і є його метою. У другому випадку метою та сенсом інтерв'ю є сам факт розмови з людиною, лідером думки, чиї судження з огляду на популярність та популярність їхнього автора можуть бути цікаві читацькій, слухацькій або глядацькій аудиторії.

Але в обох типах інтерв'ю структуроутворювальним елементом цього жанру журналістської творчості є: наявність запитуючої та відповідаючої персон, ситуативна послідовність запитань і відповідей, завершений характер. Ці інтегруючі ознаки й дозволяють визначати інтерв'ю як один із найпоширеніших способів отримання інформації, як про вид спілкування людей, що має певні закономірності, як про професійний метод журналіста, що має чіткі соціально-громадські ознаки й морально-психологічні межі.

Ось, скажімо, інтерв'ю «Андрій Демиденко: «Борщ на дачі в Андрія Малишка ми їли дерев'яними, розписаними народними умільцями ложками» (Демиденко, 2018), опубліковане з нагоди 60-річчя першого виконання «Пісні про рушник» у кінофільмі «Літа молодії». Якби поет А. Малишко створив лише одну «Пісню про рушник» («Рідна мати моя, ти ночей не доспала...»), то вже увійшов би в золотий фонд української літератури. Цей твір, написаний у співавторстві з композитором Платоном Майбородою, став візитною карткою України в усьому світі. Митець прожив лише 57 років. На жаль, його єдина донька Валентина також померла. Про те, якою відкритою, доброзичливою людиною був Малишко, розповів його учень, відомий поет А. Демиденко (2018) в інтерв'ю журналістці Ользі Сметанській.

У якості непересічного зразка цього жанру можна навести також публікацію «Олесь Гончар. Інтерв'ю, якого не було» оприлюднене Костянтином Бобрищевим із нагоди 100-річчя з дня народження класика української літератури XX ст. (Бобрищев, 2018).

У вступному слові публікатор зауважив про те, що доля подарувала йому можливість не раз зустрічатися й розмовляти з Олесем Гончарем. На доказ цього вміщено невідому широкому загалові світлину письменника, зроблену К. Бобрищевим (2018) під час однієї з таких зустрічей. Уже в наші дні, перечитуючи «Щоденники» Гончара, почав усвідомлювати багато речей, яких не розумів тоді, коли мав щастя живого спілкування з письменником. «Очевидно, таке розуміння й підштовхнуло мене до думки зробити цей матеріал у вигляді інтерв'ю: запитання — відповідь. Тобто я ставлю запитання, а відповідь знаходжу в щоденнику письменника. Щоби читачі ще раз переконались: Гончар, його думки актуальні завжди. Бо в них — правда й сила».

Процитуємо одне з таких «запитань» і відповідей письменника:

«***— У своїх творах Ви багато говорите про духовність. Скажіть, а Ви вірите в Бога?***

— Бачите, я виростав у релігійній сім'ї, дістав од віруючої бабусі таке моральне багатство, такий запас світла, що його впродовж усього життя не вдалося погасити цій сатанинській кривавій системі тоталітарщини. Скільки докладалось нею зусиль, щоби спотворити живу душу, та все, виявилося, марно: світло є!

Бо тільки віра здатна повністю відродити український народ, дати йому силу світла й духовності, як це бачимо в геніальних прозріннях Кобзаря. Тільки віруюча людина постає перед нами очищеною, моральною, одухотвореною, як це бачимо в очах тих, хто натхненно виконує хори Веделя, Бортнянського чи Березовського… Досягти вершин віри, досягти внутрішньої чесності здатне лише мистецтво — більше ніхто».

В умовах радянського тоталітаризму, коли релігія оголошувалася опіумом для народу, а вірити можна було лише у світле майбутнє, про публікацію подібних роздумів письменника годі було й думати (Бобрищев, 2018, с. 8).

Вартими уваги є також численні інтерв'ю професора Миколи Тимошика. Зокрема, інтерв'ю «Микола Тимошик: Україна в боргу перед історією своєї книги», оприлюднене на «Читомо» — порталі про культуру читання й мистецтво книговидання (автор Оксана Хмельовська) у 2015 році. Мова йшла про одне з найбільших захоплень Миколи Тимошика — історію видавничої справи, недосліджені «білі плями», роботу в архівах у нас і за кордоном, незвичайні книжкові сюжети, які трапляються на шляху дослідника (Тимошик, 2015).

Висновки

Отже, журналістські матеріали мають переважно діалогічний характер, незалежно від того, притаманна їм діалогічна форма викладу (як в інтерв'ю, або, скажімо, у бесіді) чи ні. Автор журналістського матеріалу в багатьох випадках безпосередньо звертається до читача, або ж аргументує для нього щось важливе у своїй свідомості як для співрозмовника. Саме тому в журналістських текстах багатьох жанрів порушуються конкретні питання, пропонуються на них відповіді, наводяться докази на користь того чи іншого кута зору і висуваються контрдокази тощо, що створює ілюзію взаємообміну думками з читачем.

Формування уявлень про жанрові особливості журналістики має вагому практичну значущість, оскільки дає можливість свідомо орієнтуватися в тій чи іншій пізнавальній ситуації на створення цілком конкретного типу тексту, максимально наближеного для адекватного висвітлення фактів, що зацікавили аудиторію та ЗМІ.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Артамонова, І. (2008). Жанри онлайнової журналістики. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальная коммуникация*, *21*(60), 302–309.

Бобрищев, К. (2018, 12 квітня). Олесь Гончар. Інтерв'ю, якого не було. *Літературна Україна*, *14*, с. 8.

Виговська, Н. А. (2013). Журналістські жанри в мультимедійному світі (на прикладі запорізьких ЗМІ). *Світ соціальних комунікацій*, *10*, 60–62.

Гарачковська, О. О. (2019). *Жанри журналістики в системі друкованих ЗМІ*. Видавничий центр КНУКіМ.

Гриценко, О., Кривошея, Г., & Шкляр, В. (2000). *Основи теорії журналістської діяльності*. Міжнародний інститут лінгвістики і права.

Демиденко, А. П. (2018, 26 квітня). «Борщ на дачі в Андрія Малишка ми їли дерев'яними, розписаними народними умільцями ложками» (Інтерв'юер О. Сметанська). *Літературна Україна*, *16*, с. 2, 7.

Здоровега, В. Й. (2004). *Теорія і методика журналістської творчості* (2-ге вид.). ПАІС.

Кривошея, Г. П. (2003). *Журналістика: методологічні аспекти літературної праці*. Київський міжнародний університет.

Попова, Т. И. (2004). *Телевизионное интервью: семантический и прагматический аспекты* [Автореферат диссертации доктора филологических наук]. Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург.

Саламатіна, О. О. (2011). Прагматичний аспект сучасного публіцистичного інтерв'ю. *Нова філологія*, *47*, 122–126.

Селіванова, О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Довкілля-К.

Тимошик, М. (2015, 9 червня). «Україна в боргу перед історією своєї книги» (Інтерв'юер О. Хмельовська). *Читомо*. https://archive.chytomo.com/interview/mikola-timoshik-ukraiina-v-borgu-pered-istoriyeyu-svoyeii-knigi

Шебеліст, С. (2010). Трансформаційні процеси в системі журналістських жанрів. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, *9*(1), 274–280.

REFERENCES

Artamonova, I. (2008). Zhanry onlainovoi zhurnalistyky [Genres of Online Journalism]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsional'nogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo. Seriya: Filologiya. Sotsial'naya kommunikatsiya*, *21*(60), 302–309 [in Ukrainian].

Bobryshchev, K. (2018, April 12). Oles Honchar. Interviu, yakoho ne bulo [Oles Gonchar. An interview that Was Not]. *Literaturna Ukraina*, *14*, p. 8 [in Ukrainian].

Demydenko, A. P. (2018, April 26). «Borshch na dachi v Andriia Malyshka my yily derevianymy, rozpysanymy narodnymy umiltsiamy lozhkamy» [«We Ate Borsch at Andriy Malyshko's dacha with wooden spoons painted by Folk Craftsmen»] (Interviewer O. Smetanska). *Literaturna Ukraina*, *16*, p. 2, 7 [in Ukrainian].

Harachkovska, O. O. (2019). *Zhanry zhurnalistyky v systemi drukovanykh ZMI* [Genres of Journalism in the System of Print Media]. KNUKiM Publishing [in Ukrainian].

Hrytsenko, O., Kryvosheia, H., & Shkliar, V. (2000). *Osnovy teorii zhurnalistskoi diialnosti* [Fundamentals of the Theory of Journalistic Activity]. International Institute of Linguistics and Law [in Ukrainian].

Kryvosheia, H. P. (2003). *Zhurnalistyka: metodolohichni aspekty literaturnoi pratsi* [Journalism: Methodological Aspects of Literary Work]. Kyiv International University [in Ukrainian].

Popova, T. I. (2004). *Televizionnoe interv'yu: semanticheskii i pragmaticheskii aspekty* [Television Interview: Semantic and Pragmatic Aspects] [Abstract of DSc Dissertation]. Saint Petersburg University, St. Petersburg [in Russian].

Salamatina, O. O. (2011). Prahmatychnyi aspekt suchasnoho publitsystychnoho interv'iu [The Pragmatic Aspect of Modern Journalism Interviews]. *New Philology*, *47*, 122–126 [in Ukrainian].

Selivanova, O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy* [Modern Linguistics: Directions and Problems]. Dovkillia-K [in Ukrainian].

Shebelist, S. (2010). Transformatsiini protsesy v systemi zhurnalistskykh zhanriv [Transformational Processes in the System of Journalistic Genres]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, *9*(1), 274–280 [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2015, June 9). «Ukraina v borhu pered istoriieiu svoiei knyhy» [«Ukraine is Indebted to the History of Its Book»] (Interviewer O. Khmelovska). *Chytomo*. https://archive.chytomo.com/interview/mikola-timoshik-ukraiina-v-borgu-pered-istoriyeyu-svoyeii-knigi [in Ukrainian].

Vyhovska, N. A. (2013). Zhurnalistski zhanry v multymediinomu sviti (na prykladi zaporizkykh ZMI) [Journalistic Genres in the Multimedia World (on the Example of Zaporozhye Media)]. *Svit sotsialnykh komunikatsii*, *10*, 60–62 [in Ukrainian].

Zdoroveha, V. Y. (2004). *Teoriia i metodyka zhurnalistskoi tvorchosti* [Theory and Methods of Journalistic Creativity] (2nd ed.). PAIS [in Ukrainian].

УДК 070+654.197]:351.751](477)

Закриття телеканалів News One, ZIK та «112 Україна»: медійний і політичний складник

Мар'ян ЖИТАРЮК
д-р н. із соц. комунік., проф.
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Генерала Чупринки, 49, Львів, Україна, 79044
mgzhyt@gmail.com
ORCID ID 0000–0002–5690–5701
© Житарюк М., 2021

У статті М. Житарюка проаналізовано тему санкцій Ради Національної безпеки України (РНБО), запроваджених Указом Президента України 2 лютого 2021 р., виявлено глибину прірви в оцінці внутрішньої й зовнішньої політики не тільки пересічними громадянами, а і представниками українського політикуму, громадських організацій, медійного середовища.

Актуальність піднятої в статті проблеми зумовлена потребою переосмислення сучасних медійних практик в Україні (часом нейтральних, тільки в нас зареєстрованих, а часом відверто ворожих до титульної нації), пошуку в них патріотичного та національного складників як запоруки їхньої трансформації і створення нових контентів та ЗМІ, які можна було б вважати не медіа «обслугою» (партій, організацій, корпорацій), а власне українською журналістикою.

Джерельною базою обрано журналістські матеріали на інформаційних ресурсах в інтернеті, які допомагають з'ясувати суть цього складного питання. Наукова методологія дослідження — це осмислення й науковий аналіз інформаційного та політичного контенту, порівняння й узагальнення, досягнуті з допомогою цитатної та графічної візуалізації.

У процесі дослідження використано широку палітру думок щодо усвідомлення / неусвідомлення морально-етичного, професійного, фахового складників в утвердженні національної української журналістики в Україні. Виявлено й низку проблем, що випливають із пасивності та соціальної байдужості сучасних журналістів.

Осмислення піднятої проблеми показало низку негативних системних явищ в інформаційному просторі України, що є результатом політичної маргіналізації та світоглядного релятивізму; цьому сприяли культурна, ментальна, історична спадщини, що постали внаслідок тривалого колоніального становища й численних катастроф. Підмічено й те, що нерідко домінує жага вислужитися перед політичними силами-спонсорами, перед медіавласниками-олігархами.

Зроблено й основний висновок: допоки в професійному журналістському середовищі триватиме дискусія у форматі «Хто кращий? Кого слід покарати?», а не «Треба об'єднатися задля збереження й розбудови України», доти й наша держава, і наша журналістика будуть у небезпеці.

Ключові слова: *телеканали в Україні, медійне середовище, санкції РНБО, моральний релятивізм журналістів, національний інформаційний простір.*

CLOSURE OF NEWS ONE, ZIK AND 112 UKRAINE TV CHANNELS: MEDIA AND POLITICAL COMPONENT

Marian Zhytariuk
Doctor of Science in Social Communications,
Professor
Ivan Franko National University of Lviv
49 General Chuprynka St., Lviv, Ukraine, 79044
mgzhyt@gmail.com
ORCID ID 0000–0002–5690–5701

M. Zhytariuk's article analyzes the topic of sanctions of the National Security and Defense Council of Ukraine (NSDC), introduced by the Decree of the President of Ukraine on February 2, 2021. The study reveals the depth of the gap in domestic and foreign policy assessment not only by ordinary citizens but also by Ukrainian politicians environment.

The relevance of the problem raised in the article is due to the need to rethink modern media practices in Ukraine (sometimes neutral, only registered in our country, and sometimes frankly hostile to the title nation), the search for patriotic and national components as a guarantee of their transformation and creation of new content and media. It could not be considered a media "service" (parties, organizations, corporations), but actually Ukrainian journalism.

The source base is selected journalistic materials on information resources on the Internet, which help to clarify the essence of this complex issue. Scientific research methodology is the comprehension and scientific analysis of informational and political content, comparisons and generalizations achieved with the help of citation and graphic visualization.

The research used a wide range of opinions on the awareness/non-awareness of moral and ethical, professional components in the national Ukrainian journalism establishment in Ukraine. Several problems arising from the passivity and social indifference of modern journalists have been identified.

Understanding of the raised problem showed some negative systemic phenomena in the information space of Ukraine, which is the result of political marginalization and ideological relativism. That process was facilitated by the cultural, mental, and historical heritage that arose as a result of the long colonial situation and numerous catastrophes. It has also been noted that the desire to serve political sponsors and media owners-oligarchs often dominates.

The main conclusion is made: as long as the professional journalistic environment will continue the discussion in the format "Who is the best? Who should be punished?" but not "We must unite for the preservation and development of Ukraine" until then our state and our journalism will be in danger.

Keywords: *TV channels in Ukraine, media environment, sanctions of the National Security and Defense Council, moral relativism of journalists, national information space.*

Постановка проблеми

Тема санкцій Ради Національної безпеки України (РНБО), запроваджених Указом Президента України 2 лютого 2021 р., виявила всю глибину прірви в оцінці внутрішньої й зовнішньої політики не тільки пересічними громадянами, а і представниками українського політикуму, громадських організацій, медійного середовища.

Закриття телеканалів показало, що насправді багато-хто за три десятиліття Незалежності не спромігся прийняти Україну як свою батьківщину, багато-хто — не здатний на це взагалі, частина — нібито нейтральна, але, потураючи злу, фактично на боці ворогів. Дивує, що навіть політики й чиновники, які існують на кошти українського народу, утримуються з наших податків, займають відверту антиукраїнську позицію, сповідують політику «русского міра», а титульній нації відводять місце на маргінесі.

Усе це — наслідки байдужого ставлення до злочинів більшовизму, відсутності люстрації після розвалу СРСР, толерування двомовності, багатовекторності, пробачення державної зради в Криму тощо. Крім того, в освітньому процесі досі домінує технологічний складник, тому головне тут — запропонувати всілякі новації, звичні поняття й терміни замінити на нібито модерні й чужинські. У вишах і школах доволі часто викладання досі російською, мабуть, для керівників освітніх установ зовсім не важливо, якою мовою навчати учнів-студентів. Тому й маємо не тільки продажних або байдужих політиків-політиканів, невдах-господарників, а й безпринципних медійників, які, мов мантру, повторюють фрази «свобода слова», «право на працю», забуваючи про відповідальність, порядність, чесність, патріотичність.

З огляду на все це, дивує й насторожує начебто суспільна дискусія (а насправді — опір, саботаж намаганню нечисленним спробам чинної влади встановити порядок і встановити законність, захистити досі не сформований національний інформаційний простір, про необхідність якого йшлося й у наших публікаціях). Скажімо, ще у 2008 р. у своїй докторській монографії ми аналізували державну інформаційну політику крізь призму відсутності стратегічних орієнтирів, свободу слова і політичну безвідповідальність ЗМІ, знецінення морально-етичних цінностей журналістики тощо (Житарюк, 2008, с. 248–330).

Мабуть, неможливо припустити, аби в будь-якій європейській країні (в умовах війни!) національні журналістські організації погрожували своїй країні міжнародними судами на догоду політичних сил, що захищають інтереси країни-агресора. А в Україні це трапилось! І після зрадницьких заяв керівництва НСЖУ з цього приводу регіональні первинні осередки не закликали до перегляду такої позиції, не висловили (за окремими винятками) рішучої незгоди, не вийшли

з лав Спілки на знак протесту, бо, мабуть, не здатні повторити кроки своїх учителів, скажімо, В. Й. Здоровеги, який 1990 р. на Шостому з'їзді Спілки журналістів УРСР, попри свист і тупіт ногами значної частини делегатів, попри стягування з трибуни (Павлюк, 2021) наполіг на ухваленні нової стратегії національної, а не радянської і не державної спілки…

Але часи вже не ті, представники медійної та політичної еліт у нашій країні змаліли, змаргіналізувались. Щойно президент США Джо Байден під час інтерв'ю телеканалу ABC назвав Владіміра Путіна вбивцею («Байден вважає Путіна», 2021), як офіційна Москва заявила про відкликання зі США свого посла Анатолія Антонова для проведення консультацій («Позиція ЄС щодо України», 2021). В Україні з 2014 р. сучасна Московщина веде відкрито-гібридну війну, анексувала увесь Крим, перетворила на суцільний цвинтар третину Донбасу, а Україна роками вагається, чи можна припинити дипломатичну місію на території столиці країни-агресора (Посольство України в Російській Федерації. https://russia.mfa.gov.ua/).

Отже, *актуальність* піднятої в статті проблеми зумовлена потребою переосмислення сучасних медійних практик в Україні (часом нейтральних, тільки в нас зареєстрованих, а часом відверто ворожих до титульної нації), пошуку в них патріотичного та національного складників як запоруки їхньої трансформації і створення нових контентів та ЗМІ, які можна було б вважати не медіа «обслугою» (партій, організацій, корпорацій), а власне українською журналістикою.

Джерельною базою ми обрали журналістські матеріали, які допомагають з'ясувати суть цього складного питання. *Наукова методологія* дослідження — це осмислення й науковий аналіз інформаційного та політичного контенту, порівняння й узагальнення, досягнуті з допомогою цитатної та графічної візуалізації.

Виклад основного матеріалу.

Восьмий рік триває фаза відкритої агресії РФ проти України в контексті цивілізаційної війни Кремля (Сходу) проти ЄС (Заходу). І весь цей час не можна не дивуватися наївності тих, проти кого здійснюється агресія чи наруга. Не таємниця, що Владімір Путін мріє знищити Європейський Союз, відродивши на теренах колишнього СРСР Московську імперію, помноживши на нуль усіх тих, хто йому готовий протистояти — і балтійські країни, й Україну, і Грузію, й Азербайджан, і Молдову. Що ж до інших, то, можливо, вони й не дуже пручатимуться (Вірменія, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Казахстан), але чи такі цікаві вони для Кремля, як ті, хто орієнтований на Захід?

На сучасній Московщині вкотре вручили медалі «За возвращение Крыма» («Категория: Награждённые медалью», 2019). Проте справ-

жня цінність таких речей прописана в «русскіх рублях» на сайтах їхніх інтернет-магазинів, як-от у «Мире фалеристики» (Мир Фалеристики, б.г.).

Тут, зокрема, неважко побачити, що кожна медаль чи відзнака має свою ціну. Наприклад, «Медаль 5 лет Воссоединения Крыма с Россией (2014–2019)» оцінена 499 рублями, або 160 грн., або майже 6 доларами США, або 5 Євро.

На цьому ж московському ресурсі чимало й інших т. зв. «відзнак» та «нагород», які стосуються не тільки анексії Криму, а й Донбасу, де начебто не було чи немає російських солдатів.

Сьогодні все та ж ситуація, коли висока політика не здатна або не бажає вирішувати питання мирними заходами. Внаслідок ігнорування паритетності учасників домінантою залишається воєнний хаос, розв'язаний Москвою на Донбасі та Криму (мілітаризована територія, яка може спалахнути будь-якої миті). Восьмий рік поспіль (це більше, ніж тривала Друга світова і трохи менше за Афганську війну!) Росія де-факто в стані війни проти України, нехай і не визнаної офіційно, але з гарматними, танковими обстрілами, з навченими снайперами, із системами залпового реактивного вогню («Град», «Ураган»), із засобами радіоелектронної розвідки, а найголовніше — з десятками тисяч убитих, поранених, із понівеченими душами, знищеними містами й селами.

Москва впродовж сотень літ у стані перманентної війни проти України. У ХХ ст. винищення відбувалося під егідою «розкуркулення», організування колгоспів і радгоспів. Коли такий задум не спрацював, у 1932–1933 рр. головно в Україні та на територіях, де домінувало українське населення, Москва влаштувала геноцид українства. Внаслідок Голодомору загинуло не менше семи мільйонів українців, переважно селян (Житарюк, 1997).

На тлі нищення національного стрижня в людей, які залишилися живі, хоч не завжди готові були признатися в тому, що вони — українці, партія більшовиків взялася за т. зв. індустріалізацію. Як дешева робоча сила найкраще годилися арештанти й колишні в'язні. Їх звозили сотнями тисяч у Донбас, у степи Херсонщини та Миколаєва, до Криму для будівництва сталеварень і роботи на копальнях. Цим людям справді не була потрібна українська мова, яка до Голодомору панувала в околицях Юзівки та інших міст. Так радянський режим десятиліттями вихолощував національну сутність і людський стрижень, залишки гідності та формував «радянську людину» — «гомо совєтікус», фактично манкурта, якому байдуже, хто він, хто його батьки, яке в нього майбутнє.

Тому сьогодні не дивує позиція ностальгії за СРСР від манкуртів та їхніх нащадків, яких найбільше — так склалося історично — саме

в Криму та на Донбасі, які звикли до міфів і не здатні оцінювати ситуацію самотужки, без телебачення Росії (пригадуємо собі, що, за указом В. Путіна від 2014 р., телебачення — це також війська!). Але дивує прислужування загарбникам із боку тієї частини суспільства, яка аж ніяк не повинна нагадувати якесь дрантя, не повинна бути «гряззю», «підніжжям» Москви, а має бути будителем національної свідомості, патріотизму… А коли цього немає, то закрадається думка про зраду, про свідомий вибір на користь ворога.

У випадку родинно-кумських стосунків у моделі «Путін — Медведчук» нікого нічого не дивує. Ці люди між собою сильно пов'язані. Але чи мусять українські журналісти, принаймні ті медіапрацівники, які себе такими вважають, продавати «душу й тіло» на догоду роботодавцям? І чи мусять лідери країн ЄС (Франції, Італії, Чехії тощо) вдавати, що нічого не змінилося, що не відбувається геополітична трансформація Євразії в часі гібридної війни сучасної Московії проти Заходу, вдаючись до порад Україні про примирення, порозуміння і відновлення діалогу з Кремлем? Питання риторичні, але ми пам'ятаємо, що подібна політика примирення щодо гітлерівсько-нацистської Німеччини наприкінці 30-х рр. XX ст. закінчилася Другою світовою війною. Схоже, історія вчить не всіх і не так, як слід…

Повернемось до Указу Президента України Володимира Зеленського № 43/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» від 2 лютого 2021 р. (Президент України, 2021), за яким накладено санкції на Тараса Козака, громадянина України, соратника Віктора Медведчука, та частину їхнього медіахолдингу. Відповідно до ухваленого рішення, заборонена діяльність трьох телеканалів — News One, ZIK та «112 Україна». Причинами такого кроку РНБО називає співпрацю і співфінансування з боку нелегітимних утворень на території Донбасу та розпалювання національної ворожнечі в телевізійних ефірах через заяви про т. зв. громадянський конфлікт в Україні, про потребу домовлятися з РФ і начебто про бажання України продовжувати війну як із братнім російським, так і власним народом.

Опоненти давно перезрілого рішення — представники «Опозиційної платформи — за життя» («проросійської політичної партії в Україні» («Опозиційна платформа», 2021), їхні політичні союзники та підконтрольні масмедіа, як і вся російська пропаганда, закидають і РНБО, і Президентові надмірні повноваження, недостатню аргументованість, обмеження свободи слова тощо.

Вважаємо, що це рішення правильне, проте ухвалене з великим запізненням. Воно було на часі навіть не восени 2018 р., коли з цього питання визначилася Верховна Рада України й рекомендувала

відповідний документ на підпис Президентові України Петрові Порошенкові, а ще навесні 2014 р., коли Україною поширювалися гасла й заклички «російської весни», «Новоросії» тощо, тобто тоді, коли градус кипіння в міждержавних російсько-українських стосунках перейшов усі межі, коли московська пропаганда та місцеві колабораціоністи роздмухували в Україні сепаратизм («Путін — пріді!», «Путін — ввєді вайска», «Мы хатім у Рассєю», «Кієвская хунта», «Фашізм нє прайдьот» тощо). Щоправда, задля справедливості, повинні сказати, що до 2018 р. Т. Козак не був власником жодного зі згаданих телеканалів. Так, попередні власники «News One» («News One», 2021) — це Вадим Рабінович та Євген Мураєв, а Тарас Козак набув право власності на нього в жовтні 2018 р., на «112 Україна» («112 Україна», 2021) — у грудні 2018 р., на ZIK («ZIK (телеканал)», 2021) — у червні 2019 р. (до цього часу належав Петрові Димінському).

Коли мова йде про те, що адекватні й рішучі кроки з боку РНБО та Президента України повинні були бути своєчасні, а не з запізненням на шість-сім років, то мається на увазі не персона конкретного політика, проти якого запроваджено санкції, а наповнення, контент теле- чи радіоефіру впродовж цього часу. Телеканал ZIK до 2019 р. не був проросійським, а позиціонував себе як майданчик для журналістських розслідувань. Але функціонували інші масмедіа, які послідовно вносили напругу й сіяли злобу, і не тільки в електронному, а і друкованому форматі. Оскільки офіційний Київ не спромігся на адекватні державні кроки й не вжив належних засобів захисту інформації та громадян, не реалізовувалася політика захисту національного інформаційного простору, то фактично невмінням-байдужістю-інертністю заохочувалась уседозволеність, інформаційний хаос, колабораціонізм.

У контексті різких та образливих заяв різних «персон» про буцімто порушення свободи слова повинні парирувати: чи дозволив би товариш Іосіф Сталін, якого так шанують новітні пропагандисти Кремля, полемізувати в радіоефірі представникам Адольфа Гітлера?! Або ж навпаки?! Стандарти журналістики, звісно, існують. Але не можна вважати журналістикою тотальну політичну пропаганду, нав'язування ідеологем та маніпулювання свідомістю! Ці речі очевидні для більшості, але, як бачимо, не для всіх!

Проросійські політсили зуміли акумулюватися не тільки в цих трьох рейтингових телеканалах, а й у багатьох регіональних масмедіа, у т. ч. і в друкованих виданнях, які й надалі успішно функціонують, розпалюють ворожнечу, розповідають про необхідність відновлення Радянського Союзу (Великої Росії), про «єдино правильну», «істинну» віру — Московське Православ'я, про рятівника всіх слов'ян Владіміра Путіна тощо. Очевидно, що українська наукова і політична спільно-

та повинна була б давно розробити спільні критерії захисту від чужоземного інформаційного впливу на політичний істеблішмент та громадську думку в Україні. Кожен, хто втручається у внутрішні справи України — своїми недолугими порадами та обмеженнями — зі Сходу чи Заходу, повинен зрозуміти, що Україна є, Україна не мовчатиме й не пхатиме голову в чужу петлю, що під час гібридної війни Росії проти Заходу Україна — також суб'єкт, а не тільки об'єкт політичного права, не тільки арена загострення стосунків, а творець історії.

Попри те, нас, журналістикознавців та громадян, м'яко кажучи, дивує, а по правді — обурює позиція Голови Національної спілки журналістів України Сергія Томіленка (2021), який, наче проросійський політик, вважає, що Україну треба притягнути до відповідальності за… наступ на свободу слова… Нам прикро й за «товариша» Томіленка, і за НСЖУ, і за багатьох членів цієї організації, які, за умов тримання мовчанки, фактично поділяють позицію свого голови і політиків країни-агресора. Тішить, що є все-таки інші думки з цього приводу, це вселяє надію на поступове усвідомлення суті справи. Наприклад, Ольга Герасим'юк стверджує, що заява С. Томіленка не відображає позицію членів Спілки (Герасим'юк, 2021). Гідна і заява Комітету Незалежної Медіа-профспілки України (НМПУ) (Незалежна Медіа-Профспілка України (НМПУ), 2021), проте хотілося б, щоби суспільна та журналістська дискусія була більш масова й українська за змістом.

Після впровадження санкцій і припинення ефірів на Донбасі має місце чергове загострення: через активізацію російських найманців, головно снайперів, більше вбитих і поранених українських воїнів. Президент Леонід Кравчук, Голова української делегації в тристоронній контактній групі з мирного врегулювання ситуації на сході України, пов'язує ці події між собою, бачить між ними зв'язок. На думку п. Кравчука, «війна не закінчиться, поки Європа та США не змусять Росію піти з Донбасу та Криму» (Кравчук, 2021). На цьому тлі медійники України, європейські політики мали б бути одним цілим проти російської агресії, але ж ні… Президент Франції Еммануель Макрон, вважає, що щодо інших питань (крім України та Навального, де позиція ЄС має залишатися послідовною, у відносинах із РФ європейська сторона має вести всеохопний діалог, його політика спрямована на відновлення та продовження діалогу з Росією, адже «Європа і РФ мають спільну історію і культуру, є географічними сусідами» («Позиція ЄС щодо України», 2021).

Не полемізуватимемо з п. Е. Макроном, а проілюструємо факт згаданого діалогу «ЄС — Росія» мовою цифр (на жаль, за 2019 р.): експорт нафтопродуктів Російською Федерацією — 142,8 млн т. Доходи від експорту скоротилися (бо ціна на нафту була нижчою, ніж у попередні роки), однак склали 66,88 млрд доларів США. Доходи «Газпро-

му» — 41, 63 млрд доларів США, експорт скрапленого природного газу (тут зростання наполовину!) — 7,92 млрд доларів США (Іванов, 2021). Разом — 116,43 млрд доларів США. І так щорічно (цифри дещо змінюються, але не нижчі за 100 млрд доларів США)! Така справжня ціна, позалаштункова, антиросійським санкціям — фінансування московського правління на сотні мільярдів доларів та відмова у фінансовій допомозі Україні.

Висновки

З одного боку, медіасередовище України — результат культурної, ментальної, історичної спадщини, що постала внаслідок тривалого колоніального становища й численних катастроф. З іншого боку — це намагання вислужитися перед політичними силами-спонсорами, перед медіавласниками-олігархами, які найкраще розуміють мову фінансів і далекі від українських національних смислів. Допоки в професійному журналістському середовищі триватиме дискусія у форматі «Хто кращий? Кого слід покарати?», а не «Треба об'єднатися задля збереження і розбудови України», доти й наша держава, і наша журналістика будуть у небезпеці.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Байден вважає Путіна вбивцею і обіцяє швидкі «наслідки» для Росії. (2021, 17 березня). BBC News. Україна. http://surl.li/oamf

Відкликання посла Росії з США: коментарі американських експертів. (2021, 19 березня). Голос Америки. http://surl.li/oamk

Герасим'юк, О. (2021, 3 лютого). *Герасим'юк: Заява Томіленка про санкції не відображає позицію НСЖУ*. Укрінформ. http://surl.li/mvmz

Житарюк, М. (1997). *Московська режисура голокосту: слов'янська любов чи азійська ненависть? Трактування проблеми в українській та закордонній журналістиці довоєнного періоду: історико-публіцистичний аспект*. За вільну Україну.

Житарюк, М. (2008). *Соціокультурна модель журналістики: традиції і новаторство* [Монографія]. Простір-М.

Іванов, О. (2020, 11 лютого). Потоки не радують. Нафтогазові доходи Росії за рік знизилися. *Новое время*. http://surl.li/mvqk

Категория: Награждённые медалью «За возвращение Крыма». (2019, 18 марта). В *Википедия*. http://surl.li/mmdq

Кравчук, Л. (2021, 27 февраля). *Леонид Кравчук: война не закончится, пока Европа и США не заставят Россию уйти из Донбасса и Крыма* [Видео]. Deutsche Welle. http://surl.li/mvot

Мир Фалеристики. (б.г.). *Хиты продаж*. https://www.mir-faleristiki.ru/

Незалежна Медіа-Профспілка України (НМПУ). (2021, 3 лютого). *Заяву Комітету НМПУ з приводу введення Указом Президента санкцій, що тягне фактичне закриття окремих телеканалів в Україні* [Оновлення статусу]. Facebook. http://surl.li/nxkf

Опозиційна платформа — За життя. (2021, 19 березня). В *Вікіпедія*. http://surl.li/hkgx

Павлюк, І. (2021, 17 березня). Володимир Здоровега: текст — контекст — підтекст. *Золота пектораль*. http://surl.li/nzlp

Позиція ЄС щодо України на переговорах з Росією має бути твердою — Макрон. (2021, 4 лютого). Укрінформ. http://surl.li/mvpg

Посольство України в Російській Федерації. (б.р.). *Головна*. https://russia.mfa.gov.ua/

Президент України. (2021). *Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»* (№ 43/2021 від 2 лютого 2021 року). https://www.president.gov.ua/documents/432021–36441

112 Україна. (2021, 12 квітня). В *Вікіпедія*. http://surl.li/mvkn

Томіленко, С. (2021, 3 лютого). *Позасудова раптова заборона діяльності трьох українських телеканалів — це надзвичайна ситуація* [Оновлення статусу]. Facebook. http://surl.li/mvrq

News One. (2021, 6 апреля). В *Википедия*. https://ru.wikipedia.org/wiki/News One

ZIK (телеканал). (2021, 13 квітня). В *Вікіпедія* http://surl.li/mvkt

REFERENCES

Baiden vvazhaie Putina vbyvtseiu i obitsiaie shvydki «naslidky» dlia Rosii [Biden Considers Putin a Murderer and Promises Quick «Consequences» for Russia]. (2021, March 17). BBC News. Ukraine. http://surl.li/oamf [in Ukrainian].

Herasym'iuk, O. (2021, February 3). *Herasym'iuk: Zaiava Tomilenka pro sanktsii ne vidobrazhaie pozytsiiu NSZhU* [Gerasimyuk: Tomilenko's Statement on Sanctions Does not Reflect the Position of the NSJU]. Ukrinform. http://surl.li/mvmz [in Ukrainian].

Ivanov, O. (2020, February 11). Potoky ne raduiut. Naftohazovi dokhody Rosii za rik znyzylysia [Streams do not Please. Russia's Oil and Gas Revenues Fell for the Year]. *Novoe vremia*. http://surl.li/mvqk [in Ukrainian].

Kategoriya: Nagrazhdennye medal'yu «Za vozvrashchenie Kryma» [Category: Awarded with the Medal «For the Return of Crimea]. (2019, March 18). In *Wikipedia*. http://surl.li/mmdq [in Russian].

Kravchuk, L. (2021, February 27). *Leonid Kravchuk: voina ne zakonchitsya, poka Evropa i SShA ne zastavyat Rossiyu uiti iz Donbassa i Kryma* [Leonid Kravchuk: the War will not end Until Europe and the United States Force Russia to Leave Donbass and Crimea] [Video]. Deutsche Welle. http://surl.li/mvot [in Russian].

Mir Faleristiki. (n.d.). *Khity prodazh* [Bestsellers]. https://www.mir-faleristiki.ru/ [in Russian].

News One. (2021, April 6). In *Wikipedia*. https://ru.wikipedia.org/wiki/News One [in Russian].

Nezalezhna Media-Profspilka Ukrainy (NMPU). (2021, February 3). *Zaiavu Komitetu NMPU z pryvodu vvedennia Ukazom Prezydenta sanktsii, shcho tiahne faktychne zakryttia okremykh telekanaliv v Ukraini* [Statement of the NMPU Committee on the Imposition of Sanctions by the Presidential Decree, which

Entails the Actual Closure of Certain TV Channels in Ukraine] [Status update]. Facebook. http://surl.li/nxkf [in Ukrainian].

112 Ukraine. (2021, April 12). In *Wikipedia*. http://surl.li/mvkn [in Ukrainian].

Opozytsiina platforma — Za zhyttia [Opposition Platform — For Life]. (2021, March 19). In *Wikipedia*. http://surl.li/hkgx [in Ukrainian].

Pavliuk, I. (2021, March 17). Volodymyr Zdoroveha: tekst — kontekst — pidtekst [Volodymyr Zdoroveha: Text — Context — Subtext]. *Zolota pektoral*. http://surl.li/nzlp [in Ukrainian].

Posolstvo Ukrainy v Rosiiskii Federatsii [Embassy of Ukraine in the Russian Federation]. (n.d.). *Home*. https://russia.mfa.gov.ua/ [in Ukrainian].

Pozytsiia YeS shchodo Ukrainy na perehovorakh z Rosiieiu maie buty tverdoiu — Makron [The EU's Position on Ukraine in Negotiations with Russia Must be Firm — Macron]. (2021, February 4). Ukrinform. http://surl.li/mvpg [in Ukrainian].

Prezydent Ukrainy. (2021). *Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 liutoho 2021 roku «Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)"* [Decree of the President of Ukraine On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of February 2, 2021 «On the Application of Personal Special Economic and Other Restrictive Measures (Sanctions)"] (№ 43/2021 of February 2, 2021). https://www.president.gov.ua/documents/432021–36441 [in Ukrainian].

Tomilenko, S. (2021, February 3). *Pozasudova raptova zaborona diialnosti trokh ukrainskykh telekanaliv — tse nadzvychaina sytuatsiia* [The Extrajudicial Sudden Ban on the Activities of Three Ukrainian TV Channels is an Emergency] [Status update]. Facebook. http://surl.li/mvrq [in Ukrainian].

Vidklykannia posla Rosii z SShA: komentari amerykanskykh ekspertiv [Recall of the Russian Ambassador to the United States: Comments from American Experts]. (2021, March 19). Voice of America. http://surl.li/oamk [in Ukrainian].

Zhytariuk, M. (1997). *Moskovska rezhysura holokostu: slov'ianska liubov chy aziiska nenavyst? Traktuvannia problemy v ukrainskii ta zakordonnii zhurnalistytsi dovoiennoho periodu: istoryko-publitsystychnyi aspekt* [Moscow Directing the Holocaust: Slavic Love or Asian Hatred? Interpretation of the Problem in Ukrainian and Foreign Journalism of the Pre-War Period: Historical and Journalistic Aspect]. Za vilnu Ukrainu [in Ukrainian].

Zhytariuk, M. (2008). *Sotsiokulturna model zhurnalistyky: tradytsii i novatorstvo* [Sociocultural Model of Journalism: Traditions and Innovation] [Monograph]. Prostir-M [in Ukrainian].

ZIK (TV Channel). (2021, April 13). In *Wikipedia*. http://surl.li/mvkt [in Ukrainian].

УДК [070+004.738.5]:271.4(477)]]:616–036.21

Нові форми інформаційної взаємодії масмедіа УГКЦ у суспільному контексті під час пандемії коронавірусу

Ігор СКЛЕНАР
канд. н. із соц. комунік., доц.
Львівський національний університет імені І. Франка
вул. Симоненка 12/4,
Львів, Україна, 79071
isklenar@gmail.com
ORCID ID 0000–0003–2081–2199
© Скленар І., 2021

Пандемія коронавірусу з березня 2020 року спонукала УГКЦ, як і інші конфесії, використовувати засоби онлайну через те, що Урядом України під час жорсткого карантину було встановлено обмеження для перебування у культових спорудах. Основною метою статті є розгляд низки форм інформаційної взаємодії УГКЦ у суспільному контексті.

Із допомогою методу аналізу констатовано, що станом на початок 2021 року в греко-католицьких ЗМІ в Україні є мала частка друкованих періодичних видань, які, на переконання експертів, потребують якісного наповнення. Натомість офіційні ресурси Церкви почали за останні роки свій розвиток у різних форматах. Застосування методу контент-аналізу, а також методу моніторингу допомогло стисло висвітлити те, як якісні ЗМІ в Україні представляють УГКЦ у добу пандемії, у тому числі з допомогою інтерв'ю зі знаковими постатями в релігійній сфері.

Результатом дослідження у статті стало визначення форм інформаційної взаємодії УГКЦ у суспільному контексті на двох рівнях — загальноукраїнському й місцевому. Зауважено, що на першому рівні провідну роль відіграли основні офіційні медіаресурси УГКЦ, зокрема, проєкт «Живе телебачення», підтриманий також національними каналами. Вони транслювали літургії в жорстку фазу пандемії. На місцевому рівні парафії (малі церковні одиниці в Церкві) стали осередками залучення вірян у мережу з допомогою різних онлайн-інструментів. Сторінки в соціальних мережах священнослужителів із різних парафій, проєкти на Youtube парафіяльних священників, монахів із різних спільнот тощо — це нові форми інформаційної взаємодії Церкви в добу пандемії, які також розглянуто в пропонованому дослідженні.

Стисло представлено досвід медійної діяльності Католицької Церкви в Італії та Польщі в жорстку фазу коронавірусу, напрацювання такої діяльності в статті порівняно з формами інформаційної взаємодії УГКЦ.

Перед дослідниками із різних сфер — журналістикознавцями, релігієзнавцями, богословами, соціологами та ін. — після можливого закінчення пандемії коронавірусу виникне низка цікавих тем для вивчення феномену медійної діяльності УГКЦ та інших конфесій у взаємозв'язку із глобальними релігійними й культурними процесами у світі загалом.

Ключові слова: *пандемія, інформаційна взаємодія, ЗМІ УГКЦ в Україні, соціальні мережі, канал Youtube.*

NEW FORMS OF THE UGCC MASS-MEDIA INFORMATION INTERACTION IN THE PUBLIC CONTEXT DURING THE CORONAVIRUS PANDEMIC

Ihor Sklenar
PhD in Social Communications, Associate Professor
Ivan Franko National University of Lviv
12/4, Symonenko St., Lviv, Ukraine, 79071
isklenar@gmail.com
ORCID ID 0000–0003–2081–2199

The Coronavirus pandemic since March 2020 has prompted the UGCC, like other denominations, to use online means because the Government of Ukraine imposed restrictions on religious buildings during the strict quarantine. The main purpose of the article is to consider a number of the UGCC information interaction forms in the social context.

Using the method of analysis, it was stated that as of the beginning of 2021, in the Greek Catholic media in Ukraine, there is a small share of printed periodicals, which, according to experts, need quality content. Instead, in recent years the official resources of the Church have begun to develop in various formats. The application of the content analysis method and also the monitoring method helped to briefly highlight how high-quality media in Ukraine represent the UGCC in the days of the pandemic, including through interviews with iconic figures in the religious sphere.

The result of the research in the article was to determine the forms of the UGCC information interaction in the social context at two levels — all-Ukrainian and local. It was noted that at the first level, the leading role was played by the main official media resources of the UGCC, in particular, the Zhyve TV project, which is also supported by national channels. They broadcast liturgies in the hard phase of the pandemic. At the local level, parishes (small church units in the Church) have become centers for engaging believers in the network through various online tools. Pages on social networks of priests from different parishes, Youtube projects of parish priests, monks from different communities, etc. are new forms of information interaction of the Church in the pandemic era, which are also considered in this article.

The experience of the Catholic Church media activity in Italy and Poland in the hard phase of Coronavirus is also briefly presented, and the work of such activity in the article is compared with the forms of the UGCC information interaction.

After the possible end of the Coronavirus pandemic, many interesting topics will arise to study the phenomenon of media activity of the UGCC and other denominations in connection with global religious and cultural processes in the world as a whole before researchers from various fields — journalists, theologians, divines, sociologists and others.

Keywords: *pandemic, information interaction, UGCC mass media in Ukraine, social networks, Youtube channel.*

Актуальність проблеми

Запровадження жорсткого карантину минулоріч поставило УГКЦ, як і інші релігійні організації, перед викликом і надалі доносити віровчення та літургійні практики до своїх вірян у зв'язку з тим, що Урядом України під час жорсткого карантину було встановлено норму, щоб у культовій споруді не перебувало більш ніж десять осіб під час звершень богослужінь та молитовних практик. Станом на початок 2021 року УГКЦ із допомогою нових медіа вже напрацювала нові форми інформаційної взаємодії із зацікавленою аудиторією для донесення Слова Божого, не тільки серед своїх вірних, а й серед загалу християн.

Стан вивчення проблеми

Ця тема є новою в сегменті студій із релігійної журналістики в українському інформаційному просторі (одним із дослідників цієї нішевої журналістики є й автор пропонованої статті). Базовими для розгляду обраної теми стали наукові праці дослідників релігійної журналістики в Україні (Бойко, 2016; Гадьо, 2020; Блажиєвський, 2020 та ін.), які подають як огляди греко-католицьких медіа, так і розглядають роль і місце новітніх технологій в інформаційній політиці УГКЦ. Основні вебресурси УГКЦ в Україні та Youtube-канали і сторінки в соціальних мережах деяких священнослужителів Церкви стали емпіричною основою для матеріалу статті. Публічні виступи у світських та релігійних масмедіа ієрархів УГКЦ, зокрема, Блаженнішого Святослава (Шевчука), деяких священників, зокрема, монаха Студійського Уставу УГКЦ Юстина Бойка, у дечому висвітлили тему нових форм спілкування Церкви зі своєю аудиторією під час пандемії (Жадан, 2020; Телеканал НТА, 2020).

У Європейському Союзі вже має місце подібний досвід інформаційної взаємодії Католицької Церкви зі своїми вірянами в часі обмежень. На Міжнародній науковій конференції «Віртуалізація суспільного життя в умовах пандемії» в Технічно-Гуманітарній академії в Бєльсько-Бялій (Польща) 17 грудня 2020 року, в якій автор статті брав участь і зреферував доповіді для свого наукового архіву, дослідниками з різних освітніх інституцій було, зокрема, показано й нові форми спілкування Католицької Церкви в часі пандемії (Kindziuk, 2020; Radwańska, 2020). Не менш важливе в контексті цієї розвідки є одне із досліджень італійських науковців про присутність парафій у соціальних мережах, оприлюднене на сторінках італійської газети «Avvenire» (Lenzi, 2021).

Невирішеними питаннями в обраній темі є дійсне число форм інформаційної взаємодії УГКЦ із суспільством на загальноукраїнському й місцевому рівнях, реальна кількість учасників діалогу — священнослужителів УГКЦ — і також громадських лідерів цієї конфесії

на різних медійних майданчиках і платформах у соціальних мережах тощо.

Завдання статті

По-перше, робимо стислий огляд ЗМІ УГКЦ в Україні станом на початок 2021 року; по-друге, показуємо на основі матеріалів ЗМІ фрагментарно образ Церкви в період пандемії у 2020 році; по-третє, визначаємо основні медійні ресурси УГКЦ як ефективні засоби інформаційної взаємодії, які були використані на загальному й місцевому рівнях релігійного життя цієї конфесії в період пандемії з березня 2020 року до січня 2021 року.

Виклад основного матеріалу

За статистикою, кількість ЗМІ УГКЦ в Україні, зареєстрованих державними органами влади, коливається в межах 30-ти назв (друковані, аудіовізуальні, вебресурси).

За аудиторними ознаками дослідники поділяють масмедіа УГКЦ на *офіційні* (офіційний сайт УГКЦ — www.ugcc.org.ua, інформаційний сайт УГКЦ — news.ugcc.org.ua, інтернет-телебачення «Живе.ТВ» — zhyve.tv і «Живе радіо» (до 2015 року радіо «Воскресіння»); медіаресурс УГКЦ — ugcc.tv; «Собор УГКЦ» — ресурс представляє матеріали зібрань духовенства УГКЦ (Собор на різних рівнях) sobor-ugcc.org.ua; *для широкої аудиторії* (суспільно-релігійний часопис «Патріярхат» — www.patriyarkhat.org.ua; сайт «Католицький оглядач» — активний із 2010 р. до 2020 р. за посиланням catholicnews.org.ua; часопис «Місіонар» — сайт https://misionar.in.ua/; журнал «Скинія» (з 2013 року), сайт https://skynia.org/; журнал Київської Архиєпархії УГКЦ «Наш Собор», сайт https://ugcc.kiev.ua/zhurnal-nash-sobor/; газета Львівської Архиєпархії «Мета», сайт https://www.meta-ugcc-lviv.com/ та ціла низка єпархіальних газет (у світському значенні це «регіональна преса»). Виділяють ще ЗМІ *для молодіжної аудиторії* (наприклад, сайт Патріаршої молодіжної комісії «Дивенсвіт» https://dyvensvit.org/ та ін.); *для сімейного читання* (сайт спільноти молодих подружь «Сім'я» — www.simya.org.ua та ін.) (Бойко, 2016, с. 156–160).

Найновіша статистика, поки що станом на 1 січня 2020 року, яку подає Міністерство культури України, фіксує: «релігійними організаціями видається 325 періодичних видань». Їхня кількість, порівнюючи із 2019 роком зменшилася на 16 назв («В Україні зросла кількість», 2020). Те саме стосується й періодики УГКЦ — протягом кількох останніх років через економічні труднощі деякі спеціалізовані журнали УГКЦ зникли з інформаційного простору.

Дослідниця з Інституту журналістики КНУ імені Т. Шевченка А. А. Бойко наголошує, що з початку 90-х років УГКЦ в Україні на різних рівнях почала відновлювати свою періодику (заборонену комуністичною владою з 1944 року здебільшого на Заході України). Біль-

шість часописів допомагають читачам керуватися християнськими принципами в житті, у спілкуванні з іншими людьми — друзями, родичами, близькими, дітьми, співробітниками тощо. Багато уваги приділено питанням суспільно-політичного життя: тлумаченню засад демократичного суспільства, ролі й відповідальності християнина в процесі формування державного устрою, прищепленню толерантності, вихованню милосердя тощо. На сторінках греко-католицької преси публікують матеріали з історії України та Церкви, зокрема, її катакомбного періоду в 1946–1989 рр. В останні роки висвітлюють і діяльність капеланів УГКЦ на Донбасі.

Дослідники релігійних ЗМІ не тільки вивчають кількісний стан ЗМІ УГКЦ в Україні, а і критично оцінюють їх у зв'язку із нестачею якісної релігійної інформації в нашому інформаційному просторі. Наприклад, докторант у ділянці соціальної комунікації Університету Святого Хреста (католицького навчального закладу в Римі), головний редактор греко-католицького журналу «Скинія» о. Юрій Блажиєвський наголошує в одному з інтерв'ю для інтернет-видання «Релігійно-інформаційна служба України»: «фактична відсутність релігійних медіа в країні, тобто, здебільшого їхній дуже низький кількісний і якісний рівень, створює таку ситуацію для загальноукраїнських чи регіональних медіа, у якій відсутнє експертне середовище. Тоді редакції ЗМІ звертаються за коментарями до церковних ієрархів (які не можуть бути експертами в усьому), іноді до якогось релігієзнавця, який не завжди має відповідний рівень знань, і це породжує проблеми при висвітленні релігійної тематики» (Блажиєвський, 2020). Тому, на його переконання, ключем до вирішення проблеми є підвищення якості релігійних медіа, які би ставали автентичними й перевіреними партнерами для світських медіа.

Перед розглядом інформаційної взаємодії УГКЦ розглянемо суспільний контекст, у якому деякі світські медіа (чи то загальноукраїнські, чи регіональні) представляли Церкви в Україні на початку пандемії й запровадження жорсткого карантину. Це був переважно образ «порушника норм карантинних обмежень» і це було пов'язано частково з позицією деяких владик РПЦ в Україні *(хоч офіційна назва цієї конфесії ще досі УПЦ — прим. І.С)*, зокрема, і монахів із Києво-Печерської Лаври, цинічна поведінка яких щодо недотримання карантину й невіра в небезпеку від хвороби була показана в провідних ЗМІ. Доля зіграла з ними в злий жарт — частина духовенства заразилася і важко перенесла хворобу, дехто з монахів помер. До створення такого негативного образу Церкви переважно були причетні телеканали, які належать олігархам, і де транслювали сюжети з абсолютним невіглаством щодо релігійних питань (Телеканал НТА, 2020). Натомість позитивні приклади того, як УГКЦ лікує душі людей у час кризи, чи

коментарі компетентних осіб із релігійного середовища про віру в період пандемії рейтингові телеканали майже ігнорували.

Водночас деякі якісні друковані ЗМІ на своїх сторінках в інтернеті за суттю стали ретрансляторами позиції Церков в Україні, у тому числі УГКЦ, тобто почали активніше вводити релігію в публічний дискурс. У проєкті «Погляди» на сайті «Новое время» єпископ Борис Ґудзяк, Президент УКУ, митрополит Філадельфійський УГКЦ у США регулярно публікує тематичні колонки на тему ролі релігії й Церкви. Так, в одній із колонок він описав власний досвід підготовки до свята Великодня в США в контексті духовних викликів, зумовлених епідемією. Хоча, на думку автора, боляче переживати закриття храмів, усе ж «зараз ми маємо можливість обирати стріми Літургій та проповідей на будь-який смак, обсяг релігійного контенту за час карантину зріс у кілька разів, а в час радянської влади за прослуховування Літургії на «Радіо Ватикан», якщо трансляцію не заглушили, можна було отримати серйозні неприємності на роботі, в університеті чи школі», — нагадав єпископ-блогер болючий досвід тоталітарних часів в Україні (Ґудзяк, 2020).

Слово Блаженнішого Святослава на тему коронавірусу також стало помітним на якісних медіаресурсах, переважно в жанрі інтерв'ю. Одне зі знакових — в авторській програмі письменника Сергія Жадана на «Радіо НВ» на початку листопада 2020 року заторкує й тему пандемії коронавірусу в контексті нових технологій: «… починаємо щораз глибше усвідомлювати, як нам можна використовувати ті сучасні засоби спілкування, наприклад, в умовах пандемії, коли фізично зібрати людей ми не можемо. Але теж до певної міри бачимо, що тут є така сильна межа. Наприклад, ми можемо спілкуватися онлайн, але когось виховувати онлайн чи любити онлайн…», — резюмував глава УГКЦ (Жадан, 2020). Пандемія, за його словами, вдарила в саме серце церковного буття, тому що Церква — це є асамблея, збирання людей, «екклезія» — це є зустріч тих, хто є скликаний, хто є покликаний. В українській мові, як зауважує Блаженніший Святослав, слово «спільнота» є дуже клерикальним словом, «тут ми знову говоримо про діалог із культурою» (Жадан, 2020). Пандемія коронавірусу, за словами ієрарха, стала пограничним досвідом. Люди вже ніколи не будуть такими, як до настання цієї пандемії. На його думку, *ми, люди, можемо з тієї пандемії вийти кращими.* «Чому?… Я думаю, що цей момент *(період пандемії — прим. І.С.)* є доброю нагодою відчути, що є якась об'єктивна дійсність, є якась об'єктивна правда… Ми навіть часом говоримо про те, що тепер є епоха постправди», — наголосив глава УГКЦ в авторській програмі Сергія Жадана на «Радіо НВ» (Жадан, 2020).

Переходимо безпосередньо до розгляду *інформаційної взаємодії УГКЦ зі своїми вірними в період жорстокого карантину* — з березня до

травня 2020 року. У цьому процесі ми виділили два рівні — загальноукраїнський і місцевий.

З початку квітня «Живе телебачення» як суспільно-релігійний проєкт УГКЦ, місією якого є залучення до своєї діяльності широкої аудиторії в Україні та за її межами, незалежно від національності та віку, християнської конфесії та суспільно-політичних переконань (про що зазначено на головній сторінці сайту цього проєкту), розпочало трансляцію різних типів богослужінь, також на телебаченні. Це сталося завдяки домовленості з керівництвом таких загальнонаціональних каналів як «UA: Суспільне», «4 канал», «5 канал» та ін. У квітні, у розпал всесвітньої пандемії, напередодні Великодня під проводом ієрархів УГКЦ «Живе телебачення» в мережі щодня транслювало молебень до Богородиці. Найчастіше зараз транслюють богослужіння з Патріаршого собору УГКЦ перші два названі канали. У проповідях під час богослужінь, які транслюються на медіаресурсі «Живе телебачення» глава УГКЦ Блаженніший Святослав та інші церковні владики, починаючи з весни минулого року й до сьогодні, закликають духовенство і вірних дотримуватися карантинних норм, встановлених Урядом України. Крім того, провід УГКЦ одним із перших відгукнувся на потребу допомагати ураженим від коронавірусу. Так, 22 березня 2020 року під час недільної проповіді Блаженніший Святослав (Шевчук) наголосив: «Як у часи Майдану, коли греко-католицькі храми, монастирі відкрилися й перетворилися на лікарні, на підпільні шпиталі,… якщо буде потрібно, весь церковний простір стане шпиталями, де ми разом із вами рятуватимемо людські життя» (Департамент інформації УГКЦ, 2020). Ця заява глави УГКЦ облетіла шпальти загальноукраїнських видань та наповнила стрічки впливових інтернет-видань.

Новою формою спілкування в онлайні на загальноцерковному рівні стало катехитичне навчання з метою підготовки до першої Сповіді й урочистого Причастя. «Катехитична школа онлайн» стала спільним проєктом «Живого телебачення» та Патріаршої катехитичної комісії УГКЦ (Живе телебачення, 2020). Діти з греко-католицьких парафій з України й поселень на платформі Youtube «Живого телебачення» з весни й до серпня 2020 року навчалися у форматі 24 уроків, відповідно до визначеної програми підготовки. «Така школа мала колосальний успіх, крім того, вона об'єднала українських дітей Канади, Америки, Мексики, Іспанії, Португалії й аж до Казахстану й Зеленого Клину. Тобто географія нас просто здивувала…», — міркував глава УГКЦ у розмові із письменником Сергієм Жаданом на «Радіо НВ» (Жадан, 2020). Для того, щоби вести онлайн катехитичну школу, — продовжує далі Блаженніший Святослав, — треба бути професіоналом, не тільки вміти вживати сучасну технологію, але теж правильно фор-

мулювати ті чи інші фрази, які би висловлювали вічні істини, шукати різного роду зображення… Сьогодні є замало комусь щось говорити, слухача потрібно робити учасником події, залучати, робити інтерактивний спосіб комунікації навіть онлайн. Ми багато чого навчилися (Жадан, 2020).

Коли в державі з осені минулого року фіксувалися тисячі уражених коронавірусом на день, на медіаресурсах УГКЦ в онлайн-форматі запроваджено ще один вид посиленої молитви за відвернення епідемії — молитву на вервиці (вервиця — це молитовні роздуми над таїнствами життя Ісуса Христа й Марії і водночас роздумами над Євангелієм. У римо-католиків практикують молитву на розарії, у православних — молитву на чотках). Із 14 жовтня, свята Покрову Пресвятої Богородиці, на ресурсі «Живе телебачення» розпочато проєкт «Вервиця єднає». Один раз у тиждень конкретний священнослужитель УГКЦ, незалежно від місця проживання, у прямому ефірі єднає українців цією формою молитви з усього світу.

Окрім загальнонаціонального рівня, інформаційна взаємодія УГКЦ перейшла й на місцевий рівень. У великих містах здебільшого Західної України трансляцію богослужінь та інших форм молитовних зібрань (наприклад, молитва на вервиці) із катедральних соборів і церков, починаючи з кінця березня минулого року, здійснювали на місцевих телеканалах щонеділі й у великі християнські свята (наприклад, з архикатедрального собору св. Юра у Львові це робив телеканал «НТА»). Така трансляція з квітня минулого року й до сьогодні — щодня, у неділю і свята — діє на платформі Youtube завдяки інтернет-провайдеру «Астра» («Астра», б.р.). Сотні тисяч вірних мають змогу слухати богослужіння із греко-католицьких церков міст і містечок здебільшого Західної України. При окремих храмах також налагоджено регулярну трансляцію богослужінь на каналі Youtube.

У соціальних мережах парафії, як маленькі адміністративні одиниці УГКЦ, почали молитовно діалогізувати із вірними. Наприклад, на фейсбук-сторінках ведеться щоденна трансляція богослужінь (у Гарнізонному храмі свв. Петра і Павла в самому центрі Львова, який є осередком капеланського служіння Львівської Архиєпархії УГКЦ і водночас місцем громадської активності вірян із цілого міста). У часі трансляцій богослужінь онлайн слухачі мають змогу публікувати в чаті свої наміри (за здоров'я, померлих, за різні життєві справи тощо).

Як наголошує дослідниця Н. Р. Гадьо, визначальною рисою католицького розуміння ЗСК є те, «що жодні технологічні можливості не замінять сакрального виміру та канонічних особливостей функціонування Католицької Церкви, тому інтернет-комунікація завжди буде тільки додатковим і допоміжним «місцем» католицької духовності»

(Гадьо, 2020, с. 53). Католицьке розуміння терміна «комунікація», окрім трактування, притаманного журналістикознавству, — обмін інформацією та спілкування, містить значення «спільнота та спільність людей із Богом», а також, дослівно збережене донині в багатьох мовах, — «приймати Святе Причастя і здатність порозумітися». Відповідно до цього комунікація — не один із видів діяльності Католицької Церкви, а сама суть її життя, — зазначає дослідниця (Гадьо, 2020, с. 53). На початку 2019 року група викладачів Католицького університету в Мілані проводила дослідження у формі опитування, яке мало на меті «розслідувати» явище т. зв. «ліквідного суспільства», тобто того, що не в змозі збудувати стосунки та спільноту, визначаючи при цьому місця, де навпаки, має місце турбота про стосунки та громаду. Розслідування підтвердило, з допомогою методу протилежності, що «існують місця, де турбота про стосунки та взаємовідносини є базовою, такі як, наприклад, парафії. Тоді ми зіштовхнулися із тим, щоби досліджувати нову й немислиму ситуацію» (Lenzi, 2021). Насправді перше повномасштабне опитування, на яке повністю відповіли 420 італійських парафій із кінця 2019 року до початку 2020 року показало ситуацію, яка ще не стосувалася періоду пандемії та її обмежень на всіх рівнях. Потім команда професорів та дослідників із Католицького університету другу анкету адресувала лише тим парафіям, які відповіли на першу. Результати показали, що більше однієї парафії з двох регулярно використовує WhatsApp та Telegram (56%), електронну пошту (54%) та сторінку Facebook (50%) для підтримання контактів та будування взаємовідносин у парафіяльній спільноті. Використання Twitter (15%) та Instagram (26%), безумовно, реалізовується менше (Lenzi, 2021). Подібну інформаційну взаємодію на рівні парафій УГКЦ в Україні розпочнуть вивчати, можливо, з часом із допомогою фахівців в умовах уже післяпандемічного світу.

Ще однією новою формою спілкування УГКЦ із вірянами стали великопосні реколекції в інтернеті, зокрема, на каналі Youtube. Власне жорстка фаза першої хвилі коронавірусу припадає на період Великого посту для католиків на цілій земній кулі. За традицією УГКЦ саме в такий період літургійного року сотні священнослужителів в Україні в соборах, церквах, малих храмах тощо беруть участь у поглибленні духовного життя з допомогою таких форм, як великопосні реколекції (духовні науки й інші практики тривають до трьох днів) і місії (духовні науки й інші практики тривають до тижня). Найбільш активні з поміж числа реколектантів, наприклад, священники УГКЦ чернечого Чину св. Василія Великого (отці василіани) в Україні, серед них, зокрема, Корнилій Яремак, Йосиф Будай зі львівського монастиря св. Онуфрія записали низку таких відеонаук на Youtube для піднесення духу вірних і для духовної підготовки зустрічі Пасхи. Отець

Корнилій Яремак присвятив низку відеолекцій тому, як християнам треба з релігійної точки зору ставитися до таких викликів, як жорсткий карантин, як його переживати, не вірячи у всілякі «теорії змови», а зберігаючи життя своїх ближніх, що й лежить в основі християнської любові (Василіяни: українська Провінція, 2021). Названий священник бере участь у програмі «Живого радіо» (один із медіаресурсів УГКЦ) під назвою «Вечірні діалоги з душпастирем». Ієромонах Йосиф Будай у своїх інтернет-науках на платформі Youtube подавав цікаві приклади із понад 40-річного священничого й монашого служіння як у період підпілля, так і за часів незалежності (Семінарія оо. Василіян, 2020). Душпастирське навчання на каналі Youtube з моменту ситуативного послаблення карантинних обмежень у травні 2020 року й надалі розвивається. Найбільш показовими прикладами тут є відеоблоги й короткі відеонауки о. Сергія Гончарова, монаха Чину Найсвятішого Ізбавителя (отці редемптористи) із монастиря в Тернополі, під псевдонімом «падре Серж», виходця із Білорусі. Його канал із 2014 року має майже 15 тис. підписників, завоював передусім увагу серед тисяч воцерковленої (і не тільки) молоді (Падре Серж, б.р.). Регулярно веде свій канал під назвою «Християнин чи бандит?» священник храму свв. Володимира й Ольги у Львові, д-р Михайло Димид, який має понад 3 тисячі підписників (Християнин чи бандит?, 2020). Youtube-проповідники і блогери приваблюють аудиторію легким і нетрадиційним поясненням релігійних питань сьогодення (у розумінні висловлення форм, образів, символів). Популярний до цього часу інтернет-проповідник серед спільнот із напрямом поглибленого християнського життя о. Онуфрій Репецький із монастиря в м. Кам'янець-Подільський на Хмельниччині, регулярно служить духовним словом тисячам підписників до сьогодні (Репецький, 2021). 33-річний греко-католицький священник Тарас Бровді із с. Ділового на Закарпатті під час карантину почав знімати мотиваційні, розважальні відео, у яких намагається зруйнувати стереотипи про релігію і Церкву. За 9 місяців розвитку його Youtube-каналу до нього приєдналося понад 5 тисяч підписників (ХоДІМ, б.р.). Технологію створення відеороликів він опанував як самостійно, так і користуючись порадами друзів щодо контенту.

Таких прикладів проповідництва в мережі можна наводити десятки в регіональному вимірі служіння УГКЦ. Це була якісна відповідь місцевого церковного середовища на запит аудиторії, яка спрагла поглибленого духовного слова в часі епідемії і в умовах меншої соціалізації.

Із досвіду медійної діяльності Католицької Церкви в Польщі під час карантину станом на початок 2021 року випливає, що вона в деяких формах нагадує інформаційну взаємодію УГКЦ на загальноукраїнському та місцевому рівнях. Підтвердженням цьому послужать

тези доповіді дослідниці з Варшавського університету, д-ра Мілени Кіндзюк на конференції в Бєльсько-Бялій академії (Польща). По-перше, це трансляція щоденних літургій в онлайні з великих катедральних соборів, храмів і монастирських церков, де відбуваються традиційно багатотисячні паломництва (при цьому світські ЗМІ роблять анонси таких трансляцій). По-друге, трансляція урочистих мес і похоронних богослужінь (під час одного з них зафіксовано 188 тис. онлайн-глядачів (!), що було б нереальним навіть у позакарантинному часі). По-третє, трансляція в соціальних мережах і на Youtube-каналах духовних наук священників, молитовних заходів у спільнотах при костелах; трансляція молитви на розарії тощо. Одними з найактивніших у мережі стали монахи ордену домініканців, а популярність відеоблогера цієї монашої спільноти на Youtube о. Адама Шустака зросла ще більше (Kindziuk, 2021). Д-р Мілена Кіндзюк наголосила, що в такий спосіб формується «нова модель віри», у якій, хоч з'явилися нові можливості для спілкування Церкви в онлайні зі своїми вірянами, натомість частина з них після закінчення пандемії може не повернутися в костели для практикування своєї віри й духовності (Kindziuk, 2021). У тезах доповіді м-ра Катажини Радванської з папського Університету ім. Івана Павла ІІ є згадка про один із мотиваційних транспарантів, який з'явився в той час: «Ми скучили за вами. Ваші священники» (Radwanska, 2021).

Висновки

УГКЦ з березня 2020 року шукає ефективні форми інформаційної взаємодії в суспільному контексті.

У світських ЗМІ в Україні з'явилося більше коментарів ієрархів та медійно активних священнослужителів УГКЦ. Вони апелюють до свідомості журналістів поширювати правдиву інформацію щодо позиції УГКЦ у питанні пандемії і водночас пропагувати в ЗМІ дотримання карантинних вимог із боку влади.

Журналісти зі сфери культурної та релігійної тематики почали позиціонувати УГКЦ як таку, що словом лікує тих, хто страждає не тільки від коронавірусу, а й від інших хвороб.

Інформаційна взаємодія УГКЦ відбувається на двох рівнях — загальноукраїнському та місцевому. Для першого задіяно всі можливі онлайн-платформи для донесення літургійних практик і віровчення, на другому ініціативу в поширенні науки Церкви беруть самі священнослужителі чи окремі монаші спільноти, водночас навчаючись новим технологіям. На місцевому рівні парафії стали відігравати роль «домашньої церкви», щоденно транслюючи через соцмережі літургії чи науки про віру й духовність. Подібна інформаційна взаємодія Католицької Церкви відбувається й у країнах ЄС, що автор планує в перспективі глибше вивчати.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Астра: інтернет-провайдер. (б.р.). *Головна* [Канал YouTube]. Взято 18 січня, 2021, з https://www.youtube.com/channel/UCe8yZnZIfsaXmBIraBmhAMA

Блажиєвський, Ю. (2020, 15 травня). *Отець Юрій Блажиєвський: «Нам страшенно бракує аналітики на релігійні теми, яка би опиралася на фахову експертну думку»* (Інтерв'юер І. Скленар). Релігійно-інформаційна служба України. Взято 18 січня, 2021, з https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/80196/

Бойко, А. А. (2016). *Релігійна журналістика*. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

В Україні зросла кількість незареєстрованих релігійних громад — статистика Мінкультури. (2020, 12 червня). Інститут релігійної свободи. Взято 18 січня, 2021, з https://irs.in.ua/ua/statistics-of-religious-organizations-in-ukraine-2020

Василіяни: українська Провінція. (2020, 29 березня). *Роздуми під час пандемії. Наука 1* [Відео]. YouTube https://www.youtube.com/watch?v=XLmjETY78AI&t=17s

Гадьо, Н. (2020). Місійна діяльність Католицької Церкви як головна підстава формування медіастратегій в інтернеті. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, *48*, 49–55. http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2020.48.10544

Ґудзяк, Б. (2020, 19 квітня). Карантинний Великдень. *Новое время*. https://nv.ua/ukr/opinion/velikden-2020-boris-gudzyak-pro-cerkvu-ta-karantin-novini-ukrajini-50083062.html

Департамент інформації УГКЦ. (2020, 22 березня). *Блаженніший Святослав звернувся до медиків: «Якщо буде потрібно, увесь церковний простір стане шпиталями»*. Інформаційний ресурс Української Греко-Католицької Церкви. Взято 18 січня, 2021, з http://news.ugcc.ua/video/blazhenn%D1%96shiy_svyatoslav_zvernuvsya_do_medik%D1%96v_yakshcho_bude_potr%D1%96bno_uves_tserkovniy_prost%D1%96r_stane_shpitalyami_89028.html

Жадан, С. (2020, 05 листопада). Бог і машини. Інтерв'ю Жадана з главою УГКЦ Святославом: епоха постправди, роботизація світу й релігія у 2020 році. *Новое время*. https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zhadan-i-glava-ugkc-vladika-svyatoslav-pro-postpravdu-robotiv-ta-boga-interv-yu-novini-ukrajini-50122237.html

Живе телебачення. (2020, 13 травня). *1-й урок Боже ім'я. Катехитична онлайн школа Промінь світла* [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=dv3AKPNAbHU&feature=youtu.be

Падре Серж. (б.р.). *Головна* [Канал YouTube]. Взято 18 січня, 2021 з https://www.youtube.com/channel/UCAkH-mhUcDi5RR-p38P7OdQ

Репецький, О. (2021, 15 січня). *Слово це жива вода, що омиває душу* [Відео]. Facebook. https://www.facebook.com/ot.onufriy/videos/3402037906590443

Семінарія оо. Василіян. (2020, 9 квітня). *Отець Йосиф Будай, ЧСВВ. Про молитву (ч. 1). Перша реколекційна наука* [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=XUW6i0YIDI4&list=PLbE2GXx-P8efqR6YqKh4CfrDkRK2YSXrY&index=14

Телеканал НТА. (2020, 21 квітня). *Боротьба з коронавірусом перетворилася на боротьбу з Церквою! Юстин Бойко* [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=rKekqe2GCQE

Християнин чи бандит? (2020, 11 грудня). *Гороскоп для християн!* [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=ay5zCF16xmk

Kindziuk, M. (2020, December 17). *Transmisje nabożenstw i uroczystośći religijnych on line w okresie pandemii COVID19. Nowa era medialna*. http://www.konferencjamedia.ath.bielsko.pl/images/do-pobrania/harmonogram2.pdf

Lenzi, E. (2021, January 22). *Indagine. Una parrocchia su due «usa» i social. La svolta? La pandemia*. Avvenire. Retrieved January 18, 2021, from https://www.avvenire.it/chiesa/pagine/in-italia-la-parrocchia-si-scopre-piu-social

Radwańska, K. (2020, December 17). *e-Kościół — przegliąd medialnych działań wspólnoty w czasie pierwszego lockdownu*. http://www.konferencjamedia.ath.bielsko.pl/images/do-pobrania/harmonogram2.pdf

REFERENCES

Astra: internet-provaider. (n.d.). *Home* [YouTube channel]. Retrieved January 18, 2021, from https://www.youtube.com/channel/UCe8yZnZIfsaXmBIraBmhAMA [in Ukrainian].

Blazhyievskyi, Yu. (2020, May 15). *Otets Yurii Blazhyievskyi: «Nam strashenno brakuie analityky na relihiini temy, yaka by opyralasia na fakhovu ekspertnu dumku»* [Father Yuri Blazhievsky: «We are Terribly Short of Analysts on Religious Topics, Which Would be Based on Professional Expert Opinion»] (Interviewer I. Sklenar). Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy. Retrieved January 18, 2021, from https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/80196/ [in Ukrainian].

Boiko, A. A. (2016). *Relihiina zhurnalistyka* [Religious Journalism]. Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet» [in Ukrainian].

Departament informatsii UHKTs. (2020, March 22). *Blazhennishyi Sviatoslav zvernuvsia do medykiv: «Iakshcho bude potribno, uves tserkovnyi prostir stane shpytaliamy»* [His Beatitude Sviatoslav Addressed the Doctors: «If Necessary, the Whole Church Space will Become Hospitals»]. Informatsiinyi resurs Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy. Retrieved January 18, 2021, from http://news.ugcc.ua/video/blazhenn%D1%96shiy_svyatoslav_zvernuvsya_do_medik%D1%96v_yakshcho_bude_potr%D1%96bno_uves_tserkovniy_prost%D1%96r_stane_shpitalyami_89028.html [in Ukrainian].

Gudziak, B. (2020, April 19). Karantynnyi Velykden [Quarantine Easter]. *Novoe vremia*. https://nv.ua/ukr/opinion/velikden-2020-boris-gudzyak-pro-cerkvu-ta-karantin-novini-ukrajini-50083062.html [in Ukrainian].

Hado, N. (2020). Misiina diialnist Katolytskoi Tserkvy yak holovna pidstava formuvannia mediastratehii v interneti [Missionary Activity of the Catholic Church as the Main Ground for Media Strategies on the Internet]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, *48*, 49–55. http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2020.48.10544 [in Ukrainian].

Khrystyianyn chy bandyt? (2020, December 11). *Horoskop dlia khrystyian!* [Horoscope for Christians!] [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=ay5zCF16xmk [in Ukrainian].

Kindziuk, M. (2020, December 17). *Transmisje nabożenstw i uroczystośći religijnych on line w okresie pandemii COVID19. Nowa era medialna* [Online Transmissions of Services and Religious Celebrations During the COVID19 Pandemic. A New Media Era]. http://www.konferencjamedia.ath.bielsko.pl/images/do-pobrania/harmonogram2.pdf [in Polish].

Lenzi, E. (2021, January 22). *Indagine. Una parrocchia su due «usa» i social. La svolta? La pandemia* [Investigation. One in Two Parishes «Use» Social Media. The Turning Point? The Pandemic]. Avvenire. Retrieved January 18, 2021, from https://www.avvenire.it/chiesa/pagine/in-italia-la-parrocchia-si-scopre-piu-social [in Italian].

Padre Serzh. (n.d.). *Home* [YouTube channel]. Retrieved January 18, 2021, from https://www.youtube.com/channel/UCAkH-mhUcDi5RR-p38P7OdQ [in Ukrainian].

Radwańska, K. (2020, December 17). *e-Kościół — przegląd medialnych działań wspólnoty w czasie pierwszego lockdownu* [e-Church — an Overview of Community Media Activities During the First Lockdown]. http://www.konferencjamedia.ath.bielsko.pl/images/do-pobrania/harmonogram2.pdf [in Polish].

Repetskyi, O. (2021, January 15). *Slovo tse zhyva voda, shcho omyvaie dushu* [The Word is Living Water that Washes the Soul] [Video]. Facebook. https://www.facebook.com/ot.onufriy/videos/3402037906590443 [in Ukrainian].

Seminariia oo. Vasyliian. (2020, April 9). *Otets Yosyf Budai, ChSVV. Pro molytvu (ch. 1). Persha rekolektsiina nauka* [Father Yosyf Budai, OSBM. About Prayer (pt. 1). The First Retreat Science] [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=XUW6i0YIDI4&list=PLbE2GXx-P8efqR6YqKh4CfrDkRK2YSXrY&index=14 [in Ukrainian].

Telekanal NTA. (2020, April 21). *Borotba z koronavirusom peretvorylasia na borotbu z Tserkvoiu! Yustyn Boiko* [The Fight Against the Coronavirus Has Turned Into a Fight Against the Church! Yustyn Boyko] [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=rKekqe2GCQE [in Ukrainian].

V Ukraini zrosla kilkist nezareiestrovanykh relihiinykh hromad — statystyka Minkultury [In Ukraine, the Number of Unregistered Religious Communities Has Increased — Statistics from the Ministry of Culture]. (2020, June 12). Instytut relihiinoi svobody. Retrieved January 18, 2021, from https://irs.in.ua/ua/statistics-of-religious-organizations-in-ukraine-2020 [in Ukrainian].

Vasyliiany: ukrainska Provintsiia. (2020, March 29). *Rozdumy pid chas pandemii. Nauka 1* [Reflections During a Pandemic. Science 1] [Video]. YouTube https://www.youtube.com/watch?v=XLmjETY78AI&t=17s [in Ukrainian].

Zhadan, S. (2020, November 5). Boh i mashyny. Interv'iu Zhadana z hlavoiu UHKTs Sviatoslavom: epokha postpravdy, robotyzatsiia svitu y relihiia u 2020 rotsi [God and Machines. Zhadan's Interview with the Head of the UGCC Sviatoslav: the Post-Truth Era, the robotization of the World and Religion in 2020]. *Novoe vremia*. https://nv.ua/ukr/ukraine/events/zhadan-i-glava-ugkc-vladika-svyatoslav-pro-postpravdu-robotiv-ta-boga-interv-yu-novini-ukrajini-50122237.html [in Ukrainian].

Zhyve telebachennia. (2020, May 13). *1-i urok Bozhe im'ia. Katekhytychna onlain shkola Promin svitla* [Lesson 1 God's Name. Catechetical Online School Ray of Light] [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=dv3AKPNAbHU&feature=youtu.be [in Ukrainian].

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ

HISTORY OF JOURNALISM AND BOOK PUBLISHING

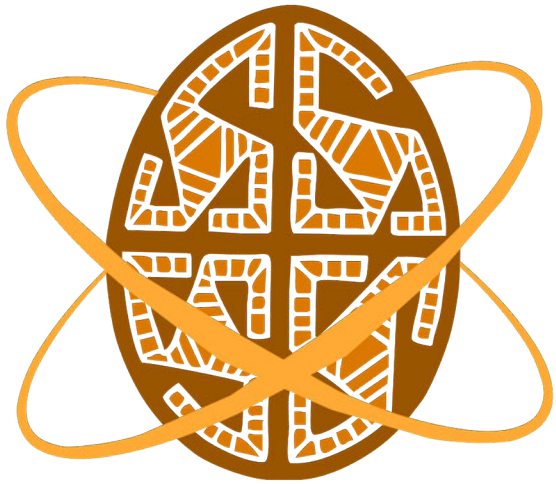

УДК 821.161.2–94Єфремов

Періодика в дитячі, юнацькі та молоді роки С. Єфремова: мемуарний вимір

Олександр ГАЛИЧ
д-р філол. н., проф.
Національний університет водного господарства та природокористування
вул. Соборна, 11,
Рівне, Україна, 33000,
halich48@ukr.net
ORCID ID 0000–0002–5926–0726
© Галич О., 2021

В останні десятиліття під впливом глобалізаційних процесів у світі художня література стала помітно втрачати свої позиції, її почала поступово витісняти документалістика, різновидом якої є мемуарна література. Спогади все частіше стали виходити з маргінесів наукових студій. Мемуари С. Єфремова, які досі були відомими обмеженому колу дослідників, після публікації окремим виданням, дали можливість поліфонічніше зрозуміти його особистість, з'ясувати чинники формування його світоглядних позицій, засвідчили роль періодичних видань, які він читав у дитячі, юнацькі й молоді літа, у яких друкувався, з якими полемізував. Мемуарні свідчення стали важливою сторінкою історії української журналістики.

Метою статті є з'ясування ролі російських і галицьких видань у розширенні світоглядних орієнтирів, формуванні україноцентричних позицій автора, окреслення початку журналістської, наукової та громадської діяльності.

Бібліотека батька, сільського священника, згодом книгозбірня брата, ректора Київської духовної семінарії Іоанникія, надали можливість С. Єфремову знайомитися з великою кількістю періодичних видань царської Росії, суттєво розширювали його світоглядні горизонти, спонукали відстоювати права українців на видання рідною мовою. Співпраця автора мемуарів із низкою російських видань, а також із галицькою періодикою збігається з пожвавленням громадської активності українців, поступовими змінами в їхній національній свідомості. Публікації в російських газетах і журналах стали для С. Єфремова школою шліфування його журналістської майстерності. Плідна співпраця автора з російськими (Сын Отечества», «Киевское Слово») та галицькими («Зоря», «Правда», «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», «Літературно-Науковий Вістник») виданнями в спогадах закінчується подіями російської революції 1905 року, у результаті якої вперше на території Російської імперії з'явилася ціла низка україномовних видань («Громадська Думка» і «Нова Громада»), активну участь у створенні яких відіграв автор мемуарів.

Ключові слова: *документалістика, мемуарна література, мемуари С. Єфремова, українська журналістика, україномовні видання.*

PERIODICALS IN S. EFREMOV CHILDREN'S, YOUTH AND YOUNGER YEARS: MEMOIR DIMENSION

Oleksandr Halych
Doctor of Philology, Professor
National University of Water
and Environmental Engineering
11 Soborna St., Rivne, Ukraine, 33000
halich48@ukr.net
ORCID ID 0000–0002–5926–0726

In recent decades, under the influence of globalization processes in the world, fiction has begun to noticeably lose its position, it began to be gradually displaced by the documentary, a variety of which is memoir literature. Memories increasingly began to emerge from the margins of scientific studies. S. Efremov's memoirs, which were still known to a limited number of researchers, after the presentation in a separate publication, provided an opportunity to better understand his personality, to clarify the factors shaping his worldview, testified to the role of periodicals he read in children, youth and young years in which he published, with which he argued. Memoirs have become an important page in the history of Ukrainian journalism.

The purpose of the article is to clarify the role of Russian and Halych publications in expanding worldviews, forming the Ukrainian-centric positions of the author, outlining the beginning of journalistic, scientific, and public activities.

The library of his father, a village priest, and later the book collection of his brother, the rector of the Kyiv Theological Seminary Ioannykii, provided an opportunity for S. Efremov to get acquainted with a large number of periodicals of tsarist Russia. The acquired knowledge significantly expanded his worldview horizons, encouraged him to defend the rights of Ukrainians to publish in their native language. The collaboration of the memoirs' author with several Russian publications, as well as with Halych periodicals, coincides with the revival of Ukrainians public activity, gradual changes in their national consciousness. Publications in Russian newspapers and magazines became a school for S. Efremov to hone his journalistic skills. The author's fruitful collaboration with Russian ("Syn otechestva" ("Son of the Fatherland"), "Kiev Word") and Halych ("Zoria", "Pravda", "Notes of the Shevchenko Scientific Society", "Literary-Scientific Bulletin") publications in the memoirs ended with the events of the Russian Revolution of 1905, as a result of which for the first time on the territory of the Russian Empire appeared some Ukrainian-language publications ("Public Opinion" and "New Community"), in which the author of the memoirs played an active role.

Keywords: *documentary, memoir literature, S. Efremov memoirs, Ukrainian journalism, Ukrainian-language publications.*

Актуальність проблеми

Швидко прямує вперед XXI сторіччя, набирають оберти його 20-і роки, паралельно з цим змінюються й духовні горизонти людства. Класична література, яка посідала у світі провідні позиції в XIX столітті, втрачає завойовані в попередні часи горизонти, йдучи на поступки новітнім технологіям, протягом XX століття — радіо, кіно та телебаченню, а сьогодні — ще й інтернету. У середовищі самої літературі також відбуваються радикальні незворотні зрушення: власне художня література зменшує силове поле впливу на читача, а їй на зміну приходить документальна література, яку в західному літературознавстві називають літературою non fiction. Щоправда, документалістика — це не know-how новітніх часів, вона траплялася в історії світової літератури й раніше, зокрема ми будемо вести розмову про цикл нарисів «Про дні минулі (спогади)» С. Єфремова, що був написаний у 1920 — 1921 роки, коли їхній автор, відомий український вчений, академік, перебував на нелегальному становищі, переховуючись у Києві та на його околицях від переслідувань більшовиків.

Постановка проблеми

Про юнацький щоденник Сергія Єфремова нам уже доводилося писати в «Українському інформаційному просторі» (Галич, 2020a). Також у цьому ж виданні з'явилася наша стаття про журнал «Киевская Старина» в мемуарній рецепції згаданого автора (Галич, 2020b). Проте в спогадах цього видатного вченого виявилися багато проблем, розв'язання яких може бути цікавим для новітніх фахівців у галузі історії української журналістики. Для подальшої розмови нами обрано періодику, яку читав у дитячі та юнацькі роки майбутній учений, з якою розпочинав співпрацю, яка впливала на формування його світогляду.

Стан вивчення проблеми

Мемуари в історії української літератури пройшли складний шлях, який налічує тисячу років, ставши в XX столітті суттєвим чинником новітньої документальної літератури, яка в XXI ст. ще більше посилила свої позиції. Про non fiction нам доводилося вже не раз писати (Галич, 1991; 2001; 2008; 2011; 2013a; 2013b; 2015), проте спогади С. Єфремова досі не отримали належної уваги дослідників, хоча про самого науковця є чимало публікацій, особливо здійснених в останні два десятка років. Тут слід відзначити монографію О. Меленчук (Меленчук, 2013). Можна додати сюди і праці автора цих рядків (Галич, 2020a; 2020b; 2020c).

Об'єкт вивчення. Мемуари С. Єфремова, що були написані в 1920 — поч. 1921 рр., є об'єктом вивчення в цій публікації. Серед багатьох інших проблем, порушених у спогадах, нас цікавить питання, з якими періодичними виданнями був знайомий автор у дитячі та юнацькі

роки, як російська та галицька періодика в молодості впливали на формування україноцентричних позицій автора, сприяла формуванню його як журналіста, публіциста, вченого.

Завдання статті

На матеріалі мемуарів С. Єфремова 1920–1921 років з'ясувати роль російських і галицьких видань у розширенні світоглядних орієнтирів, формуванні україноцентричних позицій автора; окреслити початок журналістської, наукової та громадської діяльності.

Виклад матеріалу

Мемуарний твір С. Єфремова написаний у кращих традиціях спогадової літератури початку XX ст. (Д. Дорошенко, О. Лотоцький, Є. Чикаленко). Автор занурюється у світ свого дитинства, що минуло в мальовничому селі Пальчик Звенигородського повіту Київської губернії (зараз — Катеринопільський район Черкаської області). Батько був священником у цьому селі. Мати також походила з духовного середовища. Характеризуючи батька, який викладав у місцевій школі, С. Єфремов вважав, що освіта сільських дітей його нічим не зацікавила, він лише виконував вимоги свого керівництва. Автор мемуарів зазначав: «У виконанні своїх обов'язків як священика був акуратним, але одбував їх більш формально, не вкладаючи душі, ніби холодно» (Єфремов, 2011, с. 216). Про це свідчить і коло видань, які передплачував батько. Воно обмежується однією лише газетою: «Він напр[иклад] найакуратніше з усіх священників у околиці ходив до школи і справді вчив, але тільки тому, що це було звелено од єпархіального начальства, і народною освітою чи взагалі анітрохи не цікавивсь і читав, здається, тільки «Епарх[иальные] Ведомости» (Єфремов, 2011, с. 218). Однак далі С. Єфремов згадує й іншу газету, яку також читав батько: «Зовсім-зовсім виразно я пам'ятаю подію 1-го марця. Вечір. У їдальні зібрались усі, що були тоді в нашому домі, і батько коло лойової свічки читає з газети — як я потім пізнав — те «правительственное сообщение», що було надруковане в «Правительственном Вестнике» й передруковане у всіх газетах» (Єфремов, 2011, с. 229). Мова в ньому йшла про вбивство російського імператора Олександра II членом «Народної волі» студентом Петербурзького технологічного інституту І. Гриневецьким у 1881 році.

Батько мемуариста не був надто охочим до читання, але вдома зібрав велику бібліотеку, серед якої траплялася белетристика, а також старі газети й журнали. С. Єфремов пригадував: «Найбільше матеріалу для читання постачали мені старі періодичні видання. Тут знайшов я річник «Маяка» з 40-х років, у якому натрапив між іншим на переклад Квітчиного «Перекотиполя», яке зробило на мене надзвичайне враження, та й не тільки на мене, бо це було одне з найулюбленіших оповіданнів моєї матері, і вона часто прохала мене читати його

їй вголос і кожного разу додавала до його життьові приклади й сентенції. Великий оправлений том «Маяка» довго був моїм нерозлучним приятелем. <…> Було там ще кілька річників знаменитого своєю дурноголовістю «Вестника Юго-Западной и Западной России» Говорського, де мою увагу спинила було повість із часів недавнього повстання «Юго-Западный польський мираж» та ще кілька белетристичних і етнографічних нарисів» (Єфремов, 2011, с. 260).

Особливу увагу малого Сергія привернула підшивка «Сына Отечества», журналу, що видавався в Санкт-Петербурзі як щотижневик із невеликими перервами з 1812 до 1861 року, редакторами якого в різний час були М. Греч, Ф. Булгарін, К. Масальський, А. Старчевський. До рук С. Єфремова потрапив журнал, коли його редактором був А. Старчевський, який з 1862 року перетворив його на газету. При ньому журнал мав політичне, наукове та літературне спрямування: «Ціла пака старого, з кінця 50-х років, «Сына Отечества» дала мені довгу — не пам'ятаю чию — наївну повість — «Не знаешь, где найдешь, где потеряешь» із великопанського життя та другу про художника Веласкеца й цілу низку нарисів із часів повстання сипаїв (1857) в Індії. Ілюстровані додатки до того ж «Сына Отечества» познайомили мене з політичною карикатурою часів Севастопольської кампанії. У «Киевских Епархиальных Ведомостях» старих часів читав я деякі з етнографічних та історичних нарисів, здається, Максимовича» (Єфремов, 2011, с. 260). Можливо, у першому випадку мова йде про твір російського актора та письменника П. А. Каратигіна «Заёмные жёны, или Не знаешь, где найдёшь, где потеряешь». Читання російських журналів поглиблювало світоглядні орієнтири майбутнього вченого, привертало увагу до матеріалів про Україну, її історію, етнографію та культуру.

У пам'яті С. Єфремова збереглися назви ще кількох російських журналів, що знаходилися в батьківській бібліотеці. Це були — «Русское Слово» та «Отечественные Записки». Перший із них видавався в Петербурзі як місячник з 1859 до 1866 року. Його видавцем був граф Г. Кушелев-Безбородько. «Отечественные Записки» також виходили в російській столиці з перервами в 1818–1884 роках. С. Єфремову потрапили до рук примірники, які редагував М. Некрасов, якому суттєво вдалося демократизувати часопис. У спогадах повідомляється, що «було ще, очевидно, кілька порізнених книжок старих журналів із 60-х і 70-х років, як «Русское Слово» або «Отечественные Записки». Думаю так, хоч і не пам'ятаю заголовків, бо згодом, читаючи російських письменників, я не раз пізнавав читане за раннього дитинства, — так було з деякими нарисами, наприклад, Г. Успенського, які спочатку друкувалися в «Отечественных Записках» (Єфремов, 2011, с. 260–261).

У 1885 році батько передплатив «Вестник Российского Красного Креста». Цей журнал видавався під різними назвами в Санкт-Пе-

тербурзі з 1870 до 1917 року: «За останній рік мого перебування дома батько почав передплачувати «Вестник Российского Красного Креста», — самий «Вестник» мене ані трохи не цікавив, але літературні додатки до нього я просто ковтав, викрадаючи їх у батька, скоро приходили, захоплюючись фабулами й пускаючи мимо ушей примітивну патріотичну тенденцію того наївного літературного матеріалу. Але найбільш із цього матеріалу в мене в пам'ятку лишилися… систематично рік за роком підібрані випуски «Киевского Народного Календаря», і — дивне діло — це обрусительне печиво пана Андріяшева, поруч Гоголя та українських книжок, найбільш дало матеріялу на первісне будування моєї української свідомості» (Єфремов, 2011, с. 261).

Деякі журнали та окремі твори потрапляли до рук С. Єфремова не тільки з батькової бібліотеки, а й від братів, зокрема Федора: «Окрім головного й постійного резервуара, що постачав мені, по відповідних розкопках, матеріал для читання, були ще й випадкові. Дещо привозили старші брати, приїздячи зі шкіл на вакації, а надто брат Хведір, — цим шляхом дістався до моїх рук увесь Гоголь, Короленкові оповідання, «Русская Мысль» (Єфремов, 2011, с. 261). Мемуарист згадує «Русскую Мысль» — літературно-політичний журнал, що видався в Москві з 1880 року. Його засновником був Л. Лавров. Редактор «Русской Мысли» С. Юр'єв спрямовував журнал у слов'янофільському напрямку, що могло зацікавити С. Єфремова.

Семінарська громада, до якої належав С. Єфремов, власного статуту не мала і «і жила на підставі <…> звичаєвого права, що складалося шляхом практики. Програму, проте, вона пробувала була для себе виробити. Це було відоме свого часу «Profession de foi молодих українців», опубліковане в «Правді» 189[3] року» (Єфремов, 2011, с. 359).

Після того як брат Іоанникій став ректором семінарії, С. Єфремов перебрався жити до нього. Найбільше його приваблював доступ до братової бібліотеки, яка містила чимало періодичних видань Російської імперії. З деякими (наприклад, «Вестник Европы»), мемуарист був знайомий і раніше, бо його передплачували в складчину до громадської бібліотеки. Наявність великої кількості періодичних видань у бібліотеці Іоанникія автор спогадів пояснив тим, що «при семінарії виходив богословський невеличкий журнальчик «Руководство для сельских пастырей», редактором якого бував раз у раз ректор семінарії. До редакції «Руководства» приходила сила газет і журналів, і найперше вони потрапляли до рук братові. От і почав я їх тягати, — спершу ті, які я вже стрівав і знав, як «Вестник Европы», «Русскую Мысль», але потроху поширюючи свій досвід. Кілька разів, наприклад, траплялись мені жовтенькі книги з заголовком «Мир Божий», і я, думаючи, що має бути якийсь духовний або клерикальний журнал, без уваги відкладав їх набік, не переглядаючи. Але раз якось не було чого

читати, і я почав гортати книжку «Мира Божьего» — і здивувався: зміст звичайного хорошого журналу» (Єфремов, 2011, с. 362). Цей петербурзький щомісячний літературний і науково-популярний журнал видавався в російській столиці з 1892 до 1906 року, а потім під назвою «Современный мир» у 1906 — 1918 роках.

С. Єфремов зазначав, що «в редакцію приходили мало не всі кращі російські видання того часу (опріч згаданих, ще «Исторический Вестник», з консервативних «Русский Вестник» та «Русское Обозрение»), а про що я довідався, але не знаходив між редакційними, те іншими добував способами. Не було нам, напр[иклад], «Русского Богатства», яке саме з 1893 р. почало виходити під новою редакцією (Михайловського), а я випадком стрівав його і страшенно ним цікавився. Я умовив своїх товаришів по класу — таких, що пристали, знайшлося чоловіка з 20, — ми скинулись на коповину й гуртом передплатили «Русское Богатство» й читали по черзі. Це було р. 1895-го; 1896-го ми до «Русского Богатства» додали ще «Неделю», яка єднала місячник («Книжки Недели») з тижневою газетою, однією з кращих тоді в Росії. Цій «Недели» судилося заграти незабаром чималу роль у моїй особистій долі» (Єфремов, 2011, с. 362). Нам уже доводилося писати на основі юнацького щоденника історію того, як С. Єфремов став читачем цього видання (Галич 2020а, с. 168). Автора спогадів приваблювали в ньому матеріали про негативне ставлення російського уряду до українського питання, заборону на поширення української літератури.

Читання російських періодичних видань, звернення автора спогадів до журналістики суттєво впливали на формування світогляду молодого хлопця, про що він відзначав у мемуарах: «Журналістика ставила перед мене питання сучасности, а також, разом із більш капітальними творами, давала матеріял до виробки світогляду» (Єфремов, 2011, с. 362). З усієї періодики, яку читав журналіст-початківець, він виділяв журнали, що виходили у світ щомісячно, виносячи на передній план «Русское Богатство», якому він віддавав перевагу перед іншими періодичними виданнями: «Але тим принаднішим процесом з'являлись перед мене журнали-місячники, а надто те «Русское Богатство», якого я був таким пильним та вірним читачем» (Єфремов, 2011, с. 563). У спогадах є епізод про поїздку до російської столиці, прямуючи до якої, він віз статтю, яку мріяв побачити саме в цьому журналі: «… Їдучи до Петербурга я написав статтю, щоб обернутися з нею особисто до якогось російського журналу. Власне — «якогось» не зовсім по правді, бо який же інший, опріч «Русского Богатства», журнал міг мати на увазі, постійний читач його та прихильник» (Єфремов, 2011, с. 564).

Полеміка між марксистами та М. Михайловським, що велася на сторінках російської періодики, примусила С. Єфремова робити сві-

тоглядний вибір, марксистські ідеї його не приваблювали: «... В голосній полеміці того часу між марксистами й Михайловським я цілком став на боці останнього і з нетерплячкою дожидався кожної нової книги «Русского Богатства», а в ній насамперед брався до «Литературы и жизни» цього улюбленого мені письменника» (Єфремов, 2011, с. 366–367). М. Михайловський (1842–1904), російський соціолог, публіцист, критик, теоретик народництва. На початку 90-х років XIX ст. активно виступав проти представників марксизму в Росії. Поштовхом до полеміки послужила праця П. Струве «Критичні замітки до питання про економічний розвиток Росії», надрукована в 1894 році. На противагу народницьким теоріям, котрі ідеалізували натуральне господарство, що їх поділяв М. Михайловський, П. Струве висував теорію історичного матеріалізму. Ідеї М. Михайловського, почерпнуті з журналу «Русское Богатство» С. Єфремов прагнув переломити через призму інтересів українства: «Я був тоді під впливом «Русского Богатства», а надто статтів Михайловського, якого доктрину пристосовував до своїх українських переконаннів, і через те, натурально, був проти нового напряму в громаді» (Єфремов, 2011, с. 397).

Читання «Недели» ускладнило навчання С. Єфремова в духовній семінарії. Одного разу, отримавши свіжу газету, він став її читати на уроці літургіки, що його проводив учитель Смирнов: «Саме прийшло свіже число «Недели», і я впірнув у читання, — не зважаючи, що робиться кругом» (Єфремов, 2011, с. 398). Учитель помітивши, що семінарист займається на занятті чимось стороннім, викликав його до дошки відповідати. І хоча С. Єфремов зумів дати правильну відповідь, Смирнов усе ж спитав його, що він читав. Почувши відповідь — «Неделю», сказав: «Ну більше не читайте» (Єфремов, 2011, с. 398). Здавалося, що інцидент на цьому був вичерпаний. Однак ця історія дійшла до брата, ректора семінарії, з яким дехто з викладачів семінарії намагався звести рахунки, залучивши як аргумент випадок із меншим братом: «Замечен дважды в чтении на уроках либерального журнала «Неделя» (Єфремов, 2011, с. 401). З іншого боку, ця історія стала поштовхом до того, що С. Єфремов врешті покинув семінарію, навчання в якій йому було нецікавим, і став готуватися до вступу в університет.

В іншому місці спогадів С. Єфремов згадує про журнал «Руководство для сельских пастырей», редактором якого був його брат. У ньому співпрацювали вчителі семінарії, отримуючи від цього невеликий додаток до заробітної плати. Сам мемуарист також співпрацював у журналі, виконуючи обов'язки писаря та канцеляриста й також за це мав невеличку заробітну плату: «Був тоді при семінарії досить убогий духовний журнальчик — тижневик «Руководство для сельских пастырей», якого редактором мав бути ex officio ректор семінарії. Співробітниками були здебільшого вчителі семінарії й невелич-

ким гонораром підлатували свій скромний вчительський бюджет. Я теж користувався з цього журнальчика, разом із В. Ф. Дурдуковським виконуючи писарські й конторські обов'язки за 20 карб. на місяць — плата до смішного мізерна, але вона мені давала кошти на тютюн, книжки та театр» (Єфремов, 2011, с. 399–400).

Із цим виданням пов'язана й досить курйозна історія: згаданий вище вчитель Смирнов у час, коли розглядалася справа С. Єфремова про читання ліберальної газети «Неделя», подав до редакції його твір із літургіки, який справді був надрукований: «В момент вищезгаданої історії в Смирнова лежало моє офіціяльне «сочинение» з літургіки «...». Смирнов, прочитавши його, передав ректорові як редакторові «Руководства для сельских пастырей» із рецензією, що «сочинение, как образцовое», заслуговує бути вміщеним на сторінках журналу — факт, майже небувалий у літописах семінарії. Мій брат, вважаючи це до певної міри за сатисфакцію, поспішив здати його до друку, і воно справді за моїм повним підписом з'явилось у ч. [...] семінарського видання» (Єфремов, 2011, с. 402).

Одразу після вступу до університету С. Єфремов оцінив кадровий потенціал юридичного факультету, де він став навчатися: «Юридичний факультет у київському університеті ніколи не визначався путящими професорськими силами» (Єфремов, 2011, с. 411). Він звернув увагу на те, що його вчителі, професори університету, мало цікавилися наукою, не прагнули підвищити свою кваліфікацію, проте майже всі друкувалися в «Киевлянине»: «Професори-юристи були здебільшого одним миром мазані (хоч це не заважало їм потиху інтригувати один проти одного й навіть доноси слати), мало не всі вони мали досить убогий науковий багаж, мало не всі співробітничали в «Киевлянине» і, висидівши колись магістерську чи докторську дисертацію, спочивали на лаврах і з року в рік читали один і той самий курс, не здобуваючись на нові досліди» (Єфремов, 2011, с. 412). «Киевлянин» — це російськомовна приватна газета консервативно-монархічного спрямування, пронизана злобою до всього українського, видавалася в Києві з 1864 до 1919 року.

Один із професорів і викладачів С. Єфремова Д. Пихно виявився редактором «Киевлянина». Він сам постійно друкувався в газеті й залучав до цього колег із юридичного факультету. С. Єфремов вважав його як редактора значно кращим, ніж як професора. «Моя особиста знайомість із Пихном закінчилась по одному з виступів «Киевлянина» проти студентів під час розрухів, здається, 1898 р.» (Єфремов, 2011, с. 417).

С. Єфремов регулярно стежив за публікаціями в періодиці про Україну та українство. Він не проходив осторонь полемічних публікацій у відомих в Росії виданнях: «Все частіше й частіше і в байду-

жій російській пресі з'являються звістки і статті на українські теми. Кілька разів зривається гостра полеміка, в якій проти наших давніх та випробуваних «приятелів», як «Киевлянин», «Московские Ведомости» та «Новое Время», виступають інші, порядніші органи, чи то самі, чи запрохуючи українців. З таких полемік пригадується мені полеміка між «Киевским Словом» та «Киевлянином» літом 1895 року (до «Киевского Слова» увійшла була тоді на короткий, правда, час поступова група), низка полемік у Петербурзі, де оборонцем українства виступали навіть консервативні «С.-Петербугские Ведомости» (редакції кн. Ухтомського), не кажучи вже про «Новости» та «Северный Курьер» (Єфремов, 2011, с. 435).

С. Єфремов згадував, що 1898 року виникло перше офіційно дозволене українське товариство в Росії («Благотворительное общество издания общедоступных и дешевых книг для малорусского населения»), яке не ставило перед собою зовсім жодних політичних проблем. Проте і в цьому реакційні кола побачили загрозу устоям монархії: «Характерно, що «услужающая печать» зачула в цьому небезпеку й зустріла заснування товариства градом цькування та глузування (Амфітеатров у «Новому Времени»), — знов же ознака добра: cogito, ergo sum: лають — отже, помічають те, про віщо говорять, що його немає» (Єфремов, 2011, с. 436).

Іноді С. Єфремов пробував писати листи авторам публікацій про Україну. У спогадах є епізод, пов'язаний із відгуком на публікацію С. Южакова в «Русском Богатстве»: «Пам'ятаю, що насамперед я взявся був до листа до С. Южакова, російського письменника-публіциста, що в «Русском Богатстве» 1895 р. зачепив був українське питання із приводу однієї посмертної статті Потебні та віршів Грінченка» (Єфремов, 2011, с. 440). Автор статті Сергій Южаков походив з України, навчався в Одеському університеті, як політик був близьким до народництва. С. Єфремов зазначав: «Лист вийшов чималий. У ньому я досить докладно спинився на становищі на той час українського питання, на стосунках до його од російського громадянства й зосібна письменників, ілюструючи це відомими мені літературними фактами, нарешті дав нарис того, чого домагаються українці» (Єфремов, 2011, с. 440). Проте очікуваної відповіді на свій лист С. Єфремов не отримав, що його дуже засмутило.

Водночас автору мемуарів прийшла ідея самому взятися просвіщати громадськість. Він зробив кілька спроб у цьому напрямі: «З них пригадується мені дві статейки про українські переклади з Пушкіна з приводу ювілею поетового 1898 р. (пам'ять підвела автора, цю знаменну подію відзначали наступного 1899 р. — *О. Г.*). Привід до їх дала баламутна замітка Драганова в «Новом Времени», і я послав до «Сына Отечества», що тоді виходив під редакцією Шеллера-Михайлова і при

участі Скабичевського, напівполемічну, напівінформаційну замітку. На моє здивування, вона була надрукована, а на ще більше здивування й радість редакція місцевої газети «Киевское Слово» через мого семінарського товариша Ніколаєва, що був тоді там за співробітника, обернулася з проханням дати і їй статейку про українські переклади з Пушкіна. До речі, згадаю, що за цю останню статейку я дістав перший свій літературний гонорар — щось три з копійками карбованці — і теж немало з цього тішився» (Єфремов, 2011, с. 441). Початківця цей успіх заохотив, і він і далі продовжував писати до російських періодичних видань матеріали публіцистичного чи літературного спрямування. Проте скоро зрозумів «як мало там, на тому боці, було розуміння українства, інтересу до його й ще менше, може, доброї волі, щоб об'єктивно, просто по-людському поставитись до українських справ» (Єфремов, 2011, с. 441). Інколи статті С. Єфремова з'являлися в російській періодиці, але значна частина з них просто пропадала. Бувало, що автор отримував обіцянку редакції надрукувати твір, але до самого друку так і не доходило. Мемуарист згадує в цьому зв'язку такий епізод: У «Биржевых Ведомостях» колишній киянин І. Ясинський надрукував полемічний випад проти Д. Мордовця, закинувши всім українцям, що жодних репресій проти українців не було й немає, і вони можуть вільно друкуватися в Росії. С. Єфремов згадав, як він написав гостру статтю проти інсинуацій І. Ясинського й адресував її в Санкт-Петербург К. Білиловському, доктору медицини й поету, вихідцю з України. Той невдовзі відповів, що відніс статтю до «Сына Отечества», де її пообіцяли надрукувати. Однак минав час, а статтю не друкували: «Так вона щось із місяць мандрувала од числа до числа, кілька разів призначалися «останні» терміни, і нарешті вибачлива одповідь: статтю вже пізно містити. Так вона й не з'явилася» (Єфремов, 2011, с. 442).

Важким виявився для молодого журналіста та науковця початок XX століття. Наближалися революційні події 1905 — 1907 рр.: «Особисто для мене цей час перед першою російською революцією був дуже тяжкий. Я зовсім по самі вуха, увійшов у роботу. Робота — літературна (у видавництві, у «Киевской Старине» й ин.) та громадська (в організації, у семінарській громаді, у т[оварист]ві грамотности, у десятках усяких комісій) — одбирала весь час» (Єфремов, 2011, с. 547). Ситуація в Росії загострювалася, що привело до активізації органів місцевого самоврядування і, що особливо нас цікавить, появи нових періодичних видань і суттєвої радикалізації старих: «Органи самоврядування, земства й міста, домагалися участи в державних справах, по всій Росії прокотилась хвиля банкетів із політичними домаганнями; почалися з'їзди, преса перша («Право», статті Трубецького, «Русские Ведомости») підвела голос і з кожним днем усе сміливіше

і сміливіше говорила і звістками, і принципіальними статтями; з'явились нові органи, як «Сын Отечества», «Наши Дни», «Наша Жизнь» тощо, які одразу взяли тон, нечуваний до того в Росії для легальної преси» (Єфремов, 2011, с. 557). С. Єфремов згадує старі російські видання — газету юридичного спрямування «Право», що виходила в імперській столиці з 1898 до 1917 року, а також газету «Русские Ведомости», яка видавалася в Москві з 1863 до 1918 рр., а також нові видання — «Сын Отечества», колишній журнал, що був перетворений на рубежі XIX–XX ст. в газету, впливові петербурзькі газети «Наши Дни», «Наша Жизнь».

Київські періодичні видання також пожвавили свою діяльність, радикальнішими стали самі журналісти, які регулярно проводили свої зібрання. С. Єфремов згадував: «Трохи згодом почалися періодичні зібрання київських журналістів, — власне, співробітників двох київських газет: «Киевские отклики», що під редакцією Желєзнова та Лучицького, власне, — Василенка, набули одразу радикального напряму, та «Киевской газеты», яка по хвилі патріотичного запаморочення й чаду на початку війни почала вже, за редактування І. Кереля, переходити в опозицію. Українці брали участь на цих зібраннях почасти як співробітники «Киевских Откликов», більше ж як заступники «Киевской Старины» (Єфремов, 2011, с. 558). С. Єфремов хотів використати зібрання київських журналістів на користь українству, для цього він підготував текст декларації, у якій були поставлені вимоги домагатися більших свобод для українського слова: «… В січні (1904 р. — *О. Г.)* під заголовком «Записки о нуждах украинской печати» декларація ця появилась у «Сыне Отечества» й викликала велике спочуття та за короткий час зібрала тисячі підписів» (Єфремов, 2011, с. 558–559). Згодом таким же чином була підготовлена й надрукована декларація «Записка о нуждах украинской школы», текст якої належав Б. Грінченку.

Революційні події в Росії привели до появи публіцистики українською мовою. С. Єфремов із гордістю згадував про свою першу публікацію рідною мовою, що з'явилася на сторінках «Киевских Откликов»: «Статтю цю, першу в Росії газетну статтю українською мовою, надруковано в ч. […] «Киевских Откликов», з […] жовтня, першому, що вийшло по погромі» (Єфремов, 2011, с. 607). Стаття мала широкий громадський резонанс не лише в підросійській Україні, а й у Галичині: «Ф. П. Матушевський, що був у Львові, оповідав приїхавши, яке враження це перше українське слово зробило за кордоном: читав її голосно в Науковому товаристві перед гуртком випадкових слухачів Франко» (Єфремов, 2011, с. 607). Слідом за публікацією статті С. Єфремова українською мовою з'явилася низка інших: «… З київських газет містило ще по-українському статті «Киевское Слово», що перейшло

тоді до соціял-демократичної редакції; у Херсоні кілька статтів у «Юге» надрукував Гр. Коваленко-Коломацький» (Єфремов, 2011, с. 607).

Проте всі ці публікації були в російськомовних виданнях, тому на зібранні в оселі Є. Чикаленка вирішили заснувати україномовне видання. Однак поява царського маніфесту від 17 жовтня зруйнувала плани української громадськості Києва. Згідно з маніфестом цензури в Росії не було, а на ділі вона існувала й видавати україномовну газету не дозволялося. Жодна друкарня не погоджувалася друкувати таку газету. На квартирі Є. Чикаленка на Трьохсвятительській майже кожного дня збиралися С. Єфремов, Б. Грінченко, М. Левицький та ін.: «Всі ми сходилися на тому, що треба видавати газету. Були думки про тижневу і про щоденну» (Єфремов, 2011, с. 608). С. Єфремову, як майбутньому редактору, було доручено скласти кошторис видання, придумати назву, скласти список співробітників. Газету вирішили назвати «Громадське Слово». Поруч із газетою вирішили видавати журнал «Нове Життя». Згодом вирішили, що С. Єфремов візьметься за редагування місячника, а Ф. Матушевському було запропоновано стати редактором газети: «Ролі в газеті поділено було так: редактор — Матушевський, секретар — Козловський, який нам здавався зразком акуратности, щоденні співробітники — Грінченко, Левицький, Чикаленко, Славинський та я — на статті вступні політичні, літературні та ин.; Ярошевський Б. — на огляди закордонного життя; Самійленко В. — на фейлетон на злобу дня; М. М. Грінченко мала подавати матеріял фактичний, звістки з газет; на перекладницю телеграм узято М. Виноградову…» (Єфремов, 2011, с. 609–610).

С. Єфремов планував недовго попрацювати в газеті, а потім повністю переключитися на журнал. Поки в Києві лише планували випускати газету та журнал, у Лубнах уже виходила газета «Хлібороб» українською мовою. Однак мріям С. Єфремова та його товаришів не пощастило збутися. Губернатор відмовив у дозволі на видання газети та журналу українською мовою. Довелося звернути вдруге, злегка помінявши назви видань: «Громадська Думка» й «Нова Громада». В. Леонтовичу вдалося домогтися дозволу на їхнє видання: «Раз якось, перед Різдвом, коли ми сиділи всі в редакції, прибігає Володимир Миколайович (Леонтович. — *О. Г.*), засапавшись, з веселим обличчям і з паперами в руці — є документи! Ну, значить, можна буде вже починати» (Єфремов, 2011, с. 613).

Вихід газети запланували на 31 грудня 1905 року. Редагували її гуртом: «Перша вступна стаття — про наші завдання — була в мене вже давно виготовлена; Грінченко написав огляд подій, що довели до російської революції; М. Левицький оцінював її з українського боку; <…> Б. Ярошевський дав огляд межи народних подій у світлі російської революції; В. Самійленко приніс дотепного фейлетона «Як я пе-

рейшов од слова до… думки»; М. Грушевський зі Львова прислав на мої руки до першого числа дуже гарну статтю «Дорогою віків» — ретроспективний погляд на минуле, що привело до відродження української нації» (Єфремов, 2011, с. 613).

Одним із перспективних напрямів журналістської та літературної діяльності С. Єфремова стала Галичина. Періодичні видання, що виходили в Росії, у яких друкувалися матеріали про Україну, розбудили в молодого науковця й журналіста українську свідомість, знайомство ж із українськими виданнями Західної України значно посилили в ньому впевненість у правильності обраного ним шляху. До того ж саме там він міг шліфувати свої навички писати по-українськи: «Опріч випадкових екскурсів до російської преси, я все ж більш писав тоді по-українському. Дещо, як огляди і рецензії до «Записок Наук[ового] товариства ім. Шевченка» робилося з певного обов'язку, на замовлення М. С. Грушевського; дещо писалося «для душі», але цього як раз і не було де друкувати: єдиний тоді на цілу соборну Україну літературний журнал «Зоря» до нас уже не доходив, — року 1894-го цензура перестала його пускати, — і це одбирало охоту щось до його посилати. Інакше стало з 1898-го року, коли замість «Зорі» та Франкового «Життя і Слова» почав у Львові під редакцією Франка, Гнатюка, Грушевського й Маковея виходити «Літературно-Науковий Вісник» (Єфремов, 2011, с. 443). До цього видання С. Єфремов надіслав кілька своїх спроб у царині художньої літератури: «Разом до того ж «Л[ітературно]-Н[аукового] Вістника» почав слати й деякі давніші свої белетристичні спроби, що залежались од попередніх років. Першим послав я оповідання «Задля родини», яке підписав своїм повним ім'ям, не ховаючись за псевдонім» (Єфремов, 2011, с. 444).

Знайомство з галицькою періодикою розпочалося із «Зорі», яка позиціонувала себе як всеукраїнський літературно-науковий та громадянсько-культурний часопис, який видавався з 1880 до 1897 року у Львові: «Нарешті вперше я побачив тоді й періодичні видання українські — першу «Зорю», яка вже самим фактом свого існування сказала мені далеко більше, ніж могла б промовити змістом» (Єфремов, 2011, с. 346–347). Для С. Єфремова важливим був сам факт наявності україномовного журналу, у змісті якого друкувалося чимало пересічних матеріалів, але там траплялися й наукові, публіцистичні та художні твори відомих особистостей. Там він міг прочитати не лише тексти знаних українських письменників (І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, І. Франка, Лесі Українки), а й наукові праці М. Грушевського, А. Кримського, О. Кониського тощо. С. Єфремов згадував, що «з галицьких виданнів стала ніби якоюсь землею обітованою Галичина, а разом одкрилися для мене й ті таємні конспірації, у яких одлилося тоді українське життя в Росії» (Єфремов, 2011, с. 347).

Під час конспіративної прогулянки Дніпром автор спогадів прослухав реферат Кедреновського (псевдонім вчителя і священника С. Юрковиця) про повість І. Нечуя-Левицького «Навіжена», яку він прочитав у львівській «Зорі». Після цієї конспіративної прогулянки С. Єфремов невдовзі став членом семінарської громади. Душею громади був С. Кедреновський. Його цікавила наука, він працював над етнографічною працею, матеріал для якої постачали громадівці: «Частинно ця праця під заголовком «Українець у піснях та звичаях весільних» (під псевдонімом Ст. Юрковиця) була надрукована в «Правді» 189[2] р.; там же появились і деякі переклади Кедреновського (пам'ятаю, «Черкес» Короленка)» (Єфремов, 2011, с. 353). «Правда» — це український літературно-науковий журнал, що виходив у Львові з 1867 року з перервами до 1898 року, у якому друкувалися письменники й науковці Наддніпрянської та Наддністрянської України. У «Правді» оприлюднював свої твори О. Лотоцький, з яким невдовзі подружився С. Єфремов. Він був значно старшим за Сергія і вже навчався в духовній академії: «Лотоцький сам тоді дещо друкував, переважно в «Правді» та згодом у «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» (Єфремов, 2011, с. 357). О. Лотоцький не лише друкувався за кордоном, але й постачав для галицьких видань матеріали інших авторів, залучивши до цього й молодого С. Єфремова.

Громада в складних умовах Російської імперії ставила завдання виховувати свідомих українців. Велика роль у цьому відводилася бібліотекам, які часто створювалися нелегально, як це було зроблено в київській духовній семінарії: «Наша громадська бібліотека, певна річ, нелегальна, у великій тут ставала в пригоді. Ми тут знаходили все, що тільки можна було тоді добути по-українському і про українську справу — навіть закордонні, переважно львівські видання. Діставали ми регулярно «Зорю» і «Буковину», які тоді чомусь почала була, хоч і недовго, перепускати цензура; «Правду» і «Народ» одержували в закритих пакетах; книжки доходили всякими шляхами, але таки доходили» (Єфремов, 2011, с. 357). Окрім «Зорі», бібліотека мала «Буковину», україномовну газету, що видавалася в Чернівцях з 1885 року та громадсько-політичний часопис «Народ», що виходив у Коломиї 1890 — 1895 рр. за редакцією М. Павлика.

Члени громади писали матеріали до галицьких видань, інформувавши галицьку аудиторію про стан справ на Наддніпрянщині. Серед авторів цих матеріалів були знайомі і друзі С. Єфремова: «Один час семінарська громада чимало постачала літературного матеріялу до «Правди», «Зорі», «Дзвінка», «Буковини», і ми під псевдонімами С. Юрковиці, Л. Чуба, О. Любенького вгадували своїх хороших знайомих та співгромадян — Кедреновського, І. Руденка, Лотоцького» (Єфремов, 2011, с. 390). Сам С. Єфремов теж спробував писати. Спочат-

ку він звернувся до нарисів, потім спробував себе в художній прозі. О. Лотоцький допоміг йому надрукувати деякі твори у львівських часописах, зокрема, у дитячому журналі «Дзвінок» та цілком дорослому — «Зоря». Мемуари проливають світло на обставини, за яких були написані, а згодом і надруковані юнацькі спроби майбутнього вченого: «Планів, кажу, було багато, фантазія працювала: були в мене сюжети романів, повістей, оповіданні, але з того написалося тільки декілька нарисів та оповіданнів за той самий період 1893 — 1896 рр. Я писав їх і складав у шухлядку і тільки згодом наважився дещо показати О. І. Лотоцькому. Він поставився до цих дитячих спроб дуже прихильно, зробив свої уваги, виправки, і з того й було надруковано два нариси з дитячого життя в «Дзвінку» та одне оповідання («Жид») у «Зорі», — за 1895 рік. Решта мого белетристичного надбання тодішнього появилось уже згодом — у «Л[ітературно]-Н[ауковому] віснику» та збірниках, виданих в Україні як сурогат періодичного видання на початку 90-х років, а частина й зовсім не побачила світу. Надруковане здавалось мені, звісно, дрібницею, «краще» я мав написати потім, та... так і не написав, тільки зрідка навертаючись до белетристики, аж поки не занехаяв її за журнальною та газетною роботою» (Єфремов, 2011, с. 383). Наприкінці 90-х років XIX ст. співпраця із західноукраїнськими виданнями посилилася. Молоді члени громади стали друкувати свої твори під власним ім'ям, не ховаючись за псевдоніми. Першим це зробив О. Лотоцький, його вчинок справив велике враження на С. Єфремова: «В одному з перших томів «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» Лотоцький надрукував статтю за повним своїм підписом, і це серед академічної інспекції викликало переполох та знов же нагінки на українство й українців» (Єфремов, 2011, с. 396). С. Єфремов легально й нелегально отримував чимало галицьких видань: «Всі нові видання я діставав хутко й акуратно, ніби й не було ніяких кордонів та цензур; «Л[ітературно]-Н[ауковий] Вістник», заборонений тоді вже цензурою, приходив тим шляхом ще швидче й певніше, ніж попереду легально» (Єфремов, 2011, с. 580).

Усе це формувало світогляд С. Єфремова як українського журналіста, видавця, науковця.

Висновки

Періодика мала суттєвий вплив на формування україноцентричних світоглядних позицій С. Єфремова. Батькова бібліотека, потім бібліотека брата, ректора Київської духовної семінарії Іоанникія, надали можливість знайомитися з прогресивними виданнями царської Росії, розширювали світоглядні горизонти молодої людини, спонукали до відстоювання прав українців на видання рідною мовою. Співпраця С. Єфремова з низкою російських видань, а також із журналами й газетами в Галичині збігається з пожвавленням громадського жит-

тя, поступовими змінами в національній свідомості українців. Публікації в російських періодичних виданнях для С. Єфремова стали школою шліфування майстерності його як журналіста у відстоюванні прав і свобод українського народу в умовах Російської імперії. Саме в цей час відбувалася інтенсифікація громадського життя в державі, що зумовила пробудження національної свідомості для підросійських українців. Співпраця С. Єфремова з російськими (Сын Отечества», «Киевское Слово») та галицькими («Зоря», «Правда», «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», «Літературно-Науковий Вістник») виданнями в спогадах закінчується подіями революції 1905 року, що вперше на території Російської імперії призвела до появи цілої низки видань українською мовою («Громадська Думка» і «Нова Громада»), активну участь у створенні яких брав автор мемуарів. Він же взяв активну участь у розвитку україномовної публіцистики.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Галич, О. А. (1991). *Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика:* [Монографія]. Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького.

Галич, О. А. (2001). *Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи:* [Монографія]. Знання.

Галич, О. А. (2008). *У вимірах non fiction: щоденники українських письменників XX століття*. Знання.

Галич, О. А. (2011). *Олесь Гончар у вимірах non fiction:* [Монографія]. Книжковий світ.

Галич, О. А. (2013a). *Документальна література та глобалізаційні процеси у світі:* [Монографія]. Видавець В.С. Рєзніков.

Галич, О. А. (2013b). *Fiction і non fiction у літературі: проблеми теорії та історії*. Видавець В.С. Рєзніков.

Галич, О. А. (2015). *Глобалізація і квазідокументальна література:* [Монографія]. Видавець О. Зень.

Галич, О. А. (2020a). Громадсько-політичні та літературно-художні періодичні видання в юнацькому щоденнику С. Єфремова. *Український інформаційний простір*, *1*(5), 163–178. https://doi.org/10.31866/2616–7948.1(5).2020.206118

Галич, О. А. (2020b). Журнал «Киевская Старина» в мемуарній рецепції С. Єфремова. *Український інформаційний простір*, *2*(6), 102–118. https://doi.org/10.31866/2616–7948.2(6).2020.219777

Галич, О. А. (2020c). Специфіка відтворення зовнішності та внутрішнього світу реальної особи в спогадах С. Єфремова. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*, *14*, 27–36.

Єфремов, С. (2011). *Щоденник. Про дні минулі: спогади*. Темпора.

Меленчук, О. В. (2013). *Шевченкознавчий дискурс Сергія Єфремова в контексті українського літературознавства*. Чернівецький національний університет.

REFERENCES

Halych, O. A. (1991). *Ukrainska pysmennytska memuarystyka: pryroda, evoliutsiia, poetyka* [Ukrainian Literary Memoirs: Nature, Evolution, Poetics]: [Monograph]. Kyivskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut imeni O. M. Horkoho [in Ukrainian].

Halych, O. A. (2001). *Ukrainska dokumentalistyka na zlami tysiacholit: spetsyfika, heneza, perspektyvy* [Ukrainian Documentary at the Turn of the Millennium: Specifics, Genesis, Prospects]: [Monograph]. Znannia [in Ukrainian].

Halych, O. A. (2008). *U vymirakh non fiction: shchodennyky ukrainskykh pysmennykiv XX stolittia* [In the Dimensions of Non Fiction: Diaries of Ukrainian Writers of the 20th Century]. Znannia [in Ukrainian].

Halych, O. A. (2011). *Oles Honchar u vymirakh non fiction* [Oles Honchar in the Dimensions of Non Fiction]: [Monograph]. Knyzhkovyi svit [in Ukrainian].

Halych, O. A. (2013a). *Dokumentalna literatura ta hlobalizatsiini protsesy u sviti* [Documentary Literature and Globalization Processes in the World]. Publisher V. S. Rieznikov [in Ukrainian].

Halych, O. A. (2013b). *Fiction i non fiction u literaturi: problemy teorii ta istorii* [Fiction and Non Fiction in Literature: Problems of Theory and History]. Publisher V.S. Rieznikov [in Ukrainian].

Halych, O. A. (2015). *Hlobalizatsiia i kvazidokumentalna literatura* [Globalization and Quasi-Documentary Literature]: [Monograph]. Publisher O. Zen [in Ukrainian].

Halych, O. A. (2020a). Hromadsko-politychni ta literaturno-khudozhni periodychni vydannia v yunatskomu shchodennyku S. Yefremova [Social-Political and Literary-Artistic Periodicals in S. Yefremov Youth Diary]. *Ukrainian Information Space*, *1*(5), 163–178. https://doi.org/10.31866/2616–7948.1(5).2020.206118 [in Ukrainian].

Halych, O. A. (2020b). Zhurnal «Kyevskaia Staryna» v memuarnii retseptsii S. Yefremova [«Kievskaya Starina«Magazine in S. Yefremov Memorial Reception]. *Ukrainian Information Space*, *2*(6), 102–118 https://doi.org/10.31866/2616–7948.2(6).2020.219777 [in Ukrainian].

Halych, O. A. (2020c). Spetsyfika vidtvorennia zovnishnosti ta vnutrishnoho svitu realnoi osoby v spohadakh S. Yefremova [Specification of Realization of External and Internal of Real Person's World in the Memoirs of S. Yefremov]. *Literatures of the World: Poetics, Mentality and Spirituality*, *14*, 27–36 [in Ukrainian].

Melenchuk, O. V. (2013). *Shevchenkoznavchyi dyskurs Serhiia Yefremova v konteksti ukrainskoho literaturoznavstva* [Serhiy Yefremov's Shevchenko Discourse in the Context of Ukrainian Literary Studies]. Chernivtsi National University [in Ukrainian].

Yefremov, S. (2011). *Shchodennyk. Pro dni mynuli: spohady* [Diary. About the Past Days: Memories]. Tempora [in Ukrainian].

УДК 655.3.066.11(477.85)«189/19»

Українське книговидання Буковини кінця XIX — початку XX ст.: організаційний та тематичний аспекти

Тарас ГРИНІВСЬКИЙ
канд. н. із соц. комунік., доц.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. М. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна, 58012
taraskone@gmail.com
ORCID ID 0000–0002–7902–6945
© Гринівський Т., 2021

В основі статті — аналіз українського книговидання кінця XIX — початку XX ст. у контексті просвітницьких процесів Буковини, а також визначення ролі різних громадських організацій та товариств у становленні національного книгодрукування; окреслення типових рис видавничої справи краю; загальна тематико-видова характеристика тогочасного друку.

Видавничий спадок цього періоду досі залишається маловивченим. Комплексними є лише декілька досліджень різнонаціональної преси. Щодо українського друку, то маємо окремі книгознавчі статті початку XX ст., радянських часів (які через ідеологію не були повними), а також періоду незалежності. Проте науковці часто аналізували його через призму історії чи літератури, опускаючи власне видавничі аспекти.

В історії розвитку краю у контексті австрійської приналежності виділяють два знакові періоди: Австрійський (1775–1867 рр.) та Австро-Угорський (1867–1918 рр.). Із погляду видавничої справи акцентовано увагу на другому, оскільки найбільший її розвиток припадає на 1885–1912 рр., що аргументується активізацією просвітницького руху різноманітних товариств та читалень. Найактивніші з них — «Руська Бесіда», «Руська Рада», «Союз», «Руська Школа» («Українська Школа»), «Союз руських хліборобських спілок на Буковині «Селянська Каса»» тощо. Характерною особливістю їхньої діяльності було створення мережі власних читалень, видавництв та друкарень, випуск друкованої продукції національною мовою. Видання цих організацій і стали об'єктом цього дослідження: як окремі друки, так і цілі серії, популярні упродовж багатьох років. Найвідоміші серії — «Народна бібліотека», «Спілкова бібліотека», «Бібліотека суспільних наук», «Світова бібліотека», «Бібліотека для молоді», «Крейцарова бібліотека», «Діточа бібліотека».

Джерельну базу дослідження становлять архівні матеріали, періодичні видання, спогади учасників національних рухів, тогочасних та сучасних дослідників історії преси Буковини та друку загалом.

Ключові слова: *історія друку, буковинське книговидання, видавнича програма, серійні видання, Чернівці.*

UKRAINIAN BOOK PUBLISHING OF BUKOVYNA LATE 19TH — EARLY 20TH CENTURY: THE ORGANIZATIONAL AND THEMATIC ASPECTS

Taras Hrynivskyi
PhD in Social Communications, Associate Professor
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, M. Kotsiubynskyi St., Chernivtsi, Ukraine, 58012
taraskone@gmail.com
ORCID ID 0000–0002–7902–6945

The article is based on an analysis of Ukrainian book publishing of the late 19th — early 20th centuries in the context of the national education associations activities of Bukovyna. The study determines the role of various public organizations and societies in the national printing formation and outlines the typical features of the region publishing business; general thematic, and species characteristics of that time press. The publishing inheritance of this period still remains poorly studied. Only a few studies of the multinational press are comprehensive.

As for the Ukrainian press, we have separate bibliological articles of the early twentieth century, Soviet times (which due to ideology were not complete), as well as the period of independence. However, scholars have often analyzed it through the prism of history or literature, omitting the actual publishing aspects.

In the history of the region's development, in the context of Austrian affiliation, there are two significant periods: the Austrian (1775–1867) and the Austro-Hungarian (1867–1918). From the publishing point of view, attention is focused on the second, as its greatest development occurred in 1885–1912, which is justified by the intensification of the educational movement of various societies and reading rooms. The most active of them are "Ruska Besida", "Ruska Rada", "Soiuz", "Ruska Shkola" ("Ukrainska Shkola"), "Selianska Kasa" and others. A characteristic feature of their activities was the creation of their reading rooms network, publishing houses, and printing houses, the production of printed materials in the national language. These organizations' publications became the subject of this study: both individual prints and entire series, popular for many years. The most famous series are "National Library", "Union Library", "Library of Social Sciences", "World Library", "Library for Youth", "Kreutsar Library", "Children's Library".

The source base of the research consists of archival materials, periodicals, memoirs of national movements' participants, contemporary and modern researchers of the Bukovyna press history, and the press in general.

Keywords: *print history, Bukovyna book publishing, publishing program, serial editions, Chernivtsi.*

Актуальність теми

Зародження буковинського книгодрукування припадає на кінець XVIII ст. (за іншими даними — початок XIX ст.) і пов'язане з іменем німецького друкаря П. Екгардта. Відтоді воно пройшло етапи становлення, злету, занепаду, проте зробило чималий внесок у розвиток різнонаціональної культури краю. На жаль, видавничий спадок цього періоду досі залишається маловивченим. Ця теза характерна як для буковинського друку загалом, так і для окремих його національних складників. Комплексними є лише окремі дослідження преси, наприклад, М. Романюка (української), М. Вінклера (єврейської та німецької), передруки спогадів сучасників тих подій. Щодо видавничої справи, то маємо окремі дослідження початку XX ст., а також кілька праць радянських часів, які через ідеологію не були повними. Покращилася ситуація, особливо з вивчення українського друку, у роки незалежності. Проте часто науковці аналізували його через призму історії чи літератури, опускаючи власне видавничі аспекти. Серед небагатьох праць можемо виділити комплексне дослідження С. Добржанського про видавничу діяльність товариства «Руська Бесіда», десяток статей О. Добржанського, О. Ножака, Ю. Боднарюк, Н. Миронюк, Л. Шологон тощо. Але вони неповно висвітлюють зазначену проблему.

Постановка проблеми

Мета нашого дослідження — аналіз українського книгодрукування кінця XIX — початку XX ст. у контексті просвітницьких процесів Буковини.

Завдання статті — визначити роль національних товариств у становленні українського книгодрукування; виокремити характерні ознаки організації видавничої справи краю; дати загальну тематико-видову характеристику тогочасного друку.

Джерельну базу становлять архівні матеріали, періодичні видання, спогади учасників національних рухів, тогочасних та сучасних дослідників історії преси Буковини та друку загалом.

Виклад основного матеріалу

В історії розвитку краю в контексті австрійської приналежності виділяють два знакові періоди: Австрійський (1775–1867 рр.) та Австро-Угорський (1867–1918 рр.). Із погляду видавничої справи нас цікавитиме останній, оскільки саме на цей час припадає її активний розвиток. Якщо до 1867 р. кириличним друком або українською чи, як говорили, руською (русинською) мовою латинським шрифтом (наприклад, «Slovo na slovo do redaktora «Slova»» А. Кобилянського 1861 р.) вийшло не більше двох десятків назв книг, то з 1868 до 1918 рр. їхня кількість перевищила сім сотень найменувань. Це як окремі видання, так і серії чи збірники. Найбільший розвиток припадає на 1885–1912 рр., що аргументується активізацією просвітницького руху різ-

номанітних товариств та читалень, одним із видів діяльності яких було видання книг національною мовою.

Для українського населення таким центром стало літературне товариство «Руська Бесіда» (1869), румунського — «Товариство румунської літератури та культури на Буковині» («Sociaetăţii pentru cultura şi literatura poporului român în Bucovina», 1862), польського — «Товариство братньої допомоги» («Towarzystwo Bratniej Pomocy», 1867), німецького — «Німецька читальня у Чернівцях» («Deutsche Lesehalle in Czernowitz», 1871). Були спроби міжнаціональної зорганізованості. Зокрема, створене в 1877 р. митрополитом Сильвестром Морар-Андрієвичем (засновником архієпископської друкарні) «Общество для распространения общеполезных знаний между народов на Буковине» мало на меті об'єднати українське й румунське сільське населення краю і стати альтернативою національним товариствам. Однак українська інтелігенція таку ідею не підтримала, передбачаючи в цьому ще один засіб румунізації. Кращою була ідея міжнаціонального фахового об'єднання «Буковинське учительське товариство» (рік заснування — 1872), яке почало видавати «Буковинську педагогічну газету» українською, німецькою та румунською мовами, а в 1882 р. було реорганізоване в «Буковинське крайове учительське товариство». В основі його діяльності — культурно-просвітницька, педагогічна та виховна робота, а його членами були вчителі різних національностей.

Із часом кількість різнонаціональних організацій лише зростала, все більше охоплюючи освітньо-просвітницьку сферу. За даними газети «Буковина» (1903. Ч. 135) на 1901 р. у краї офіційно було зареєстровано 821 товариство: просвітних — 38, касових і ощадних — 161, фахових — 33, співацьких — 16, добродійних — 37, читальних — 178, музичних — 8, політичних — 13, наукових — 18 та ін. Однак, на думку редакції, «всі ті товариства єствують тільки на папері, бо ледве половина з них яко-тако животіє» («Товариства на Буковині», 1903, с. 2). А в 1913 р. тільки українських організацій лише в Чернівцях налічувалося 54. Найактивніші з них «Руська Бесіда» (1869), «Руська Рада» (1870), «Союз» (1875), «Руська Школа» («Українська Школа») (1887), «Союз руських хліборобських спілок на Буковині «Селянська Каса»» (1903) тощо. Характерною особливістю їхньої діяльності було створення мережі власних читалень, а також видавництв та друкарень. «Видавничою справою займалися ледве не всі просвітні та фахові товариства», — зазначає чернівецький науковець О. Добржанський (Добржанський, 1999, с. 413–414).

Наприклад, в установчих документах румунського товариства «Şcoala românească» («Румунська школа») зазначалося, що воно має право «на заснування початкових та середніх шкіл, заохочування та підтримку будь-якої з існуючих народних шкіл, або приватної шко-

ли; [...]; на домагання допомоги від уряду та держави; на заснування та використання друкарні, книгарні та інших установ, які б сприяли досягненню мети товариства; на відстоювання в пресі освітянських інтересів румунів» (Міхаела, 2005, с. 227).

А в першому варіанті Статуту «Руської Бесіди» зазначалося, що воно є «об'єднанням для піднесення освіти і суспільного життя», а засобом досягнення мети визначалося створення бібліотеки, видання корисних для народу творів, часописів тощо («Статут «Руської Бесіди»", 1869). Проте така діяльність активізувалася лише з приходом до керівництва народовського осередку інтелігенції та активною роботою О. Поповича. Як зазначив О. Добржанський (2010), «особливо велику увагу на початку XX ст. Товариство приділяє видавничій справі. З 1909 р. «Руська Бесіда» щомісяця видавала по одній книжечці популярного, освітнього напрямку, які поширювалися серед членів Товариства й читалень за передплатою». Власної друкарні товариство не мало і тривалий час друкувало свою продукцію в Германа Чоппа, який багато в чому симпатизував українцям.

Усього за період з 1874 до 1911 рр. товариство видало 67 найменувань книг загальним тиражем понад 70 тис. примірників («П*равославний календар*», 1911).

Також «Руська Бесіда» тісно співпрацювала із «Селянською касою» в підготовці серій «Народна бібліотека», «Спілкова бібліотека», «Бібліотека суспільних наук», «Світова бібліотека», «Дитяча бібліотека» («Діточа бібліотека»), видавала «Буковинський православний календар» та власну серію «Бібліотека для молоді» («Бібліотека для молодіжи»). «Наш Календар появлявся від року 1874 щороку без перерви до тепер, обіймає отже 36 річників. Найменший його об'єм був 4½ аркуша друку, найбільший — 15½ аркуша. Першого року друкувався в 300 примірниках, [...] до р. 1894 друковано 500 примірників, до 1896 — 600, до 1901 — 1000, до 1904 — 1200, відтак 2000 примірників, при чім весь наклад скоро розходиться. Мова Календаря була [...] тверда, від р. 1885 народна, р. 1895 появився він уже у фонетичній правописі. Від 20 літ Календар багато ілюстрований, а зміст цікавий для кожного, бо обговорює життєві справи і приносить науки потрібні для народу. Він став справді народною книжкою, без якої Русин не може обійтися», — згадував Є. Дмитрів (Дмитрів, 1909, с. 84).

Варто зазначити, що ледь не кожне тогочасне товариство прагнуло видавати свій власний щорічний календар, хоч і не всі вони користувалися популярністю в читача.

Однак найбільшого поширення набула серія «Видання для молоді». Її назва кілька разів змінювалася («Бібліотека для молодіжи», «Ілюстрована бібліотека для молодіжи, міщан і селян», «Ластівка: Ілюстрована бібліотека для молодіжи, міщан і селян»), проте залишала-

ся наскрізна нумерація видань. «Р.1885 почав відділ Бесіди будити й освідомляти дрімаючу руску суспільність через газету «Буковину», однак щоби з неї зробити справді свідомих руских горожан, треба було починати від молодіжи. Маючи молодіж на увазі, постановила Бесіда видавати для неї щомісячні цікаві книжечки […], «Бібліотеки для молодіжи», яка почала виходити в 300 примірниках. Спершу був зміст призначений для найменшої молодіжи, пізніше для старшої. — писав Є. Дмитрів (Дмитрів, 1909, с. 86–87).

Основу перших книжечок становили вірші, байки, «повісточки», «наукові статийки», «благожеланя», приповідки, загадки та іграшки. Пізніше додалися статті морального, наукового, патріотичного, господарського та «гігієнічного» змісту. Загалом з 1885 до 1895 рр. вийшли друком 120 книжечок серії, «які значно причинилися до свідомості молодіжи і старших і заохотили їх до читання руских книжок» (Дмитрів, 1909, с. 88).

Із 1895 р. до випуску книг активно долучилося товариство «Руська Рада». Насамперед воно організувало власну друкарню, якою тривалий час опікувався І. Захарко. Саме тут упродовж наступних двох десятиліть друкувалася левова частка українськомовних видань. Воно також заснувало дві видавничі серії. Перша з них — народна бібліотека політичного спрямування «Наука і розвага» — заснована 1 січня 1903 р. під керівництвом Л. Когута. В її основі — передруки публіцистичних та художніх творів політико-пропагандистського характеру (наприклад, «Самостійна Україна» М. Міхновського, «Страйк і бойкот» В. Будзиновського), які раніше виходили окремими книгами або друкувалися в газетах «Гасло», «Селянин» та інших. З 1914 р. вона стала літературно-науковою.

Інша серія, заснована 1910 р., була без загальної назви, проте з наскрізною нумерацією кожного наступного видання. Тут побачили світ брошури «Громадский устав і новий виборчий закон для громад» В. Домбровського (1910), «Про новий виборчий закон до сойму» Г. Герасимовича (1910), «Русини — а Москалі» (1911), «Закон про охорону свободи виборців і виборчих зборів, та закон про виборчий примус» (1911) тощо.

Товариство «Руська Школа» («Українська Школа»), засноване 30 серпня 1887 р. за ініціативи О. Поповича та С. Смаль-Стоцького, за мету своєї діяльності ставило сприяння розвитку національного шкільництва. Його представники чітко розуміли, що «ні навчання, ні виховання молоді не може бути ефективним без шкільних підручників, методичної літератури для вчителів, книжечок для позакласного читання, календариків для дітей, які б у доступній формі розповідали школярам про видатні події та особистості в українській історії, літературі, мистецтві» (Шологон, 2000: 161). Тому в проєкті Статуту за-

писано, що товариство буде «займатися літературними виданнями; [...] старатися видавати часопис, обговорювати справи руских (українських — *Т. Г.*) шкіл і виховання, і накладати своїми фондами письма і книжки, относячися до руского шкільництва» («Статут для філій», 1900).

Для досягнення поставленої мети вони заснували декілька власних видавничих серій, які позмінно або паралельно проіснували до 1914 року, а також співпрацювали з іншими товариствами щодо організації спільного книговидання. Перша серія була безіменною, об'єднана спільною нумерацією і виходила на межі століть. Натомість пізніші вже мали власні назви: «Крейцарова бібліотека» (1903–1908), «Діточа бібліотека» (спільно із «Союзом руських хліборобських спілок на Буковині «Селянська Каса»», 1908–1914), «Бібліотека для молодіжи» (уже неперіодична, разом із «Руською Бесідою», 1910–1912).

Мабуть, найпопулярнішою була «Крейцарова бібліотека». Це дешеві (крейцер — дрібна розмінна монета в Австро-Угорщині), невеликі за розміром книжечки гумористичного або патріотичного змісту. Редагували їх І. Карбулицький (1903–1904 рр.) та І. Синюк (з 1905 р.). Цю серію товариство зобов'язувалося видавати щомісяця на власні кошти, а читачів просило присилати на адресу видавництва твори для публікації. Загалом за п'ять років було видано понад півсотні брошур загальним тиражем приблизно 200 тисяч примірників.

Наступний проєкт (спільний із «Селянською Касою») — це «Діточа бібліотека» (редактор — Л. Киселиця). Цікавий факт: редакція серії знаходилася не в Чернівцях, а поблизу, у селі Мамаївці. На це вказує напис на виданнях: «Усі листи і грошові посилки треба висилати на адресу: Лесь Киселиця в Мамаївцях на Буковині» (Збірка, 1909). У «Діточій бібліотеці» друкувалися казки, оповідання, вірші, короткі повісті, збірки колядок, розповіді про видатні постаті та події, а також календарі для дітей.

Були в історії буковинського книговидання випадки, коли серія започатковувалася одним товариством, а продовжувалася іншим. Так сталося із серією товариства «Молода Україна». Упродовж 1900–1902 рр. його члени займалися виданням своєї власної бібліотеки. Ось як про це згадує В. Сімович: «В нашому товаристві більша половина членів дуже цікавилася українським та всесвітнім письменством, де в кого був таки великий журналістський талант [...], а то просто жилка до письменства, і тим-то в нас зародилася думка про своє власне видавництво. Усі ми були бідні, а проте кожний склав якийсь «пай» [...] і з 100 кор[он] капіталу ми почали «Видавництво академічного товариства «Молода Україна» в Чернівцях» — під моєю редакцією. Спершу ми подумали видавати в українському перекладі твори тих великих українців, що по-українському не писали (Гоголь, Короленко,

Потапенко…), видали навіть першим чином «Ревізора» Гоголя в моєму перекладі, але ж із часом програма в нас змінилася, не стало перекладчиків, не стало грошей і доводилося видавати, що було можна» (Сімович, 1994, с. 150).

А вже 1903 р., після об'єднання з товариством «Січ», було створено окремий комітет, який займався продовженням видавничого проєкту. У передмові до книжечки М. Горького «Міщани» викладено основні засади його діяльності: «… Зараз зорганізовано осібний комітет, розділено роботу і плодом її являється книжка, яку отсе передаємо читачам. Щодо змісту видавництва, так ми держатимемся давньої програми. […] ми подаватимемо в нашій бібліотеці, як в одинокому белетристичному видавництві на Буковині, оригінальні твори українських письменників і викінчені переклади найліпших європейських авторів. […] До кожного твору долучено буде переднє слово. У нашій бібліотеці знайдуть пристанок і молоді наші автори» (Горький, 1903, с. 5–6).

Як бачимо, січовики акцентували увагу на випуску творів художньої літератури, хоча в ті роки більшість товариств перейшла на друк спеціалізованої навчальної чи політично-пропагандистської.

Неодноразово згадана вище співпраця повертає нас до ще одного товариства, яке відзначилося великою кількістю заснованих власних чи в співпраці серій. Це «Союз руських хліборобських спілок на Буковині «Селянська Каса»». Серед серій — «Бібліотека для суспільних наук», «Спілкова бібліотека», «Діточа бібліотека», «Хліборобська бібліотека», «Світова бібліотека». Проте наймасштабнішою і найзнаковішою можна вважати «Народну бібліотеку», яка виходила впродовж 1907–1911 рр. щомісячно, а з 1 січня 1911 р. — двічі на місяць. Редакторами були Л. Когут, з 1911 р. — А. Веретельник.

Як зазначав О. Ножак: «На відміну від інших серій «Селянської Каси», орієнтованих на вузьке коло передплатників, книжечки «Народної бібліотеки» виходили найбільшими тиражами […] ознайомлювали велику кількість передплатників із найкращими здобутками української та світової літератури — творами Т. Шевченка, Б. Лепкого, О. Стороженка, Марка Вовчка, Б. Грінченка, Ю. Федьковича, М. Старицького, М. Гоголя, Л. Толстого, К. Францоза та ін. Серія підвищувала також економічну й політичну грамотність селян такими виданнями, як «Дещо про нові спілки хліборобскі в Італії» (1907), «Держава і руске мужицтво» (1908), «Листи для початкових пчоловодів» (1908), «Про молочарскі спілки» (1908), «Про обезпеченнє худоби» (1909), «Як господарюють хлібороби в Данії» (1910) і под.» (Ножак, 2010, с. 162).

Оновлена серія почала виходити 1 січня 1911 р. (перша книга — прозова збірка Богдана Лепкого «Кидаю слова», яка становила спарені перше і друге числа). ««Народна Бібліотека» виходить книжечками

в об'ємі двох аркушів друку (32 сторін) два рази на місяць кожного 1 і 15 дня. Кожна така книжечка становить для себе цілість. В «Народній Бібліотеці» будуть міститися найкращі оповідання та поезії і найцікавіші наукові розвідки [...]. Книжечки «Народної Бібліотеки» будуть переважно з образками» — зазначала редакція в рекламному матеріалі на 2 сторінці обкладинки видання 1911 р. «Невольник: Поема Тараса Шевченка (З портретом поета)» (Веретельник, 1911).

Нова «Народна бібліотека» мала графічну відмінність у назві (слово «Бібліотека» друкувалося з великої літери) і відрізнялася плановістю (чіткий графік виходу кожної нової брошури, а також її розмір — 2 аркуші друку, 32 сторінки). Правда, обсяг брошур не завжди відповідав запланованому: спарене число 1–2-е мало 80 сторінок, число 6-е — 39, число 7-е — 40, число 8-е — 30, число 9-е — 23, спарене число 10–11-е — 46, строєне 12–14 — аж 84 сторінки. А щодо графіку, то, справді, станом на початок червня 1911 року він був абсолютно точним. Розповсюджувалися книги не лише в межах держави, а й закордоном, про що згадувалося в матеріалі про передплату: «Річна передплата виносить лиш 4 кор.; пів річно 2 кор. Передплата річна до Німеччини виносить 5 корон, до Росії 3 рублі, до Америки 1½ долара. Поодиноке число «Народної Бібліотеки» коштує з пересилкою 25 сотиків» (Веретельник, 1911).

Проте це були вже останні роки розквіту українського буковинського книговидання. Починаючи з 1912 р. відбувається поступовий спад, з майже повною зупинкою у 1915–1917 рр.

1914 р. у згаданій вище оновленій серії «Наука і розвага» товариства «Руська Рада» вийшло друком оповідання норвезького письменника Б. Бернзона «Арне». Закінчується його текст словом «Кінець» у красивому графічному виконанні. І, як влучно зазначив О. Ножак, «це слово виявилося «на місці» не лише для книги, а й для цілої серії і взагалі серійно-видавничого буму на Буковині. Наступні видання були зупинені воєнною ситуацією і перипетіями, пов'язаними з переходом з однієї держави в іншу» (Ножак, 2010, с. 164).

Висновки

1. Розвиток українського книговидання на Буковині наприкінці XIX ст. тісно пов'язаний з активізацією просвітницької діяльності національних товариств. Майже кожне з них вважало необхідністю долучитися до справи видання друкованої продукції.

2. Основою видавничої діяльності було заснування власних книжкових серій та друк календарів, а вже потім окремих видань. Найактивнішими в цьому були товариства «Руська Бесіда», «Руська Школа», «Руська Рада», «Селянська Каса», «Молода Україна», «Січ».

3. Найзнаковішими видавничими серіями, які мали вагомий вплив на просвітництво населення краю, можна назвати «Бібліоте-

ку для молодіжи», «Народну бібліотеку», «Спілкову бібліотеку», «Бібліотеку суспільних наук», «Світову бібліотеку», «Діточу бібліотеку», «Крейцарову бібліотеку».

4. Найчастіше в таких серіях друкували твори художньої літератури, навчальні та просвітницькі книги українських та іноземних авторів. Наклади книг були великими, однак оформлення часто бажало бути кращим.

5. Активізація українського книговидання припадає на період від 1885 до 1914 рр., причому 1912–1914 рр. характеризуються вже різким спадом друку національної книги.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Веретельник, А. (Ред.). (1911). *Невольник: Поема Тараса Шевченка (з портретом поета)*. Руска Рада.

Горький, М. (1903). *Міщани: сцени в домі Безсємйонова* (М. Полтавка, пер.). Січ; Руска Рада.

Дмитрів, Є. (1909). *Ілюстрована історія Просвітного товариства Руска Бесіда в Чернівцях (1869–1909)*. Руска Рада.

Добржанський, О. (1999). *Національний рух українців Буковини другої половини XIX — початку XX століття*. Золоті литаври.

Добржанський, О. (2010). Культурно-освітні товариства і українське національне відродження на Буковині (друга половина XIX — початок XX ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, *19*, 507–510.

Міхаела, О. (2005). Діяльність румунських освітніх товариств Буковини «Румунська школа» та «Об'єднання румунських вчителів Буковини» (друга половина XIX — початок XX ст.). *Питання історії Буковини*, 224–231.

Ножак, О. З. (2010). «Ми держати ся мем давної проґрами…» (серійні видання в Чернівцях наприкінці XIX — початку XX століття). *Наукові записки Інституту журналістики*, *40*, 159–165.

Православний календар на преступний рік 1912. (1911). Чернівці.

Сімович, В. (1994). До видання першого збірника Черемшиниих новел «Карби» (Спомини редактора). *Буковинський журнал*, *4*, 149–153.

Статут «Руської Бесіди». (1869). (Фонд 3 Буковинська крайова управа, опис 4, справа 1949). Державний архів Чернівецької області, Чернівці.

Статут для філій товариства «Руська Школа». (1900). (Фонд 3 Буковинська крайова управа, опис 4, справа 3965). Державний архів Чернівецької області, Чернівці.

Товариства на Буковині. (1903). *Буковина: часопись політична і наукова для народа рускоґо*, *135*, 1–2.

Чому цигани своєї церкви не мають. (1909). (Ч. 3). Чернівці.

Шологон, Л. (2000). Видавнича діяльність товариства «Українська школа» в Чернівцях (1887–1914). *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Історія*, *96–97*, 161–171.

REFERENCES

Chomu tsyhany svoiei tserkvy ne maiut [Why Gypsies do Not Have Their Own Church]. (1909). (Pt. 3). Chernivtsi [in Ukrainian].

Dmytriv, Ye. (1909). *Iliustrovana istoryia Prosvitnoho tovarystva Ruska Besida v Chernivtsiakh (1869–1909)* [The History of the Ruska Besida Educational Society in Chernivtsi (1869–1909) is Illustrated]. Ruska Rada [in Ukrainian].

Dobrzhanskyi, O. (1999). *Natsionalnyi rukh ukraintsiv Bukovyny druhoi polovyny XIX — pochatku XX stolittia* [The National Movement of Ukrainians in Bukovina in the Second Half of the XIX — Early XX Century]. Zoloti lytavry [in Ukrainian].

Dobrzhanskyi, O. (2010). Kulturno-osvitni tovarystva i ukrainske natsionalne vidrodzhennia na Bukovyni (druha polovyna XIX — pochatok XX stolittia) [Cultural and Educational Societies and the Ukrainian National Revival in Bukovyna (Second Half of the XIX — Beginning of the XX Century)]. *Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood*, *19*, 507–510 [in Ukrainian].

Horkyi, M. (1903). *Mishchany: stseny v domi Bezsiemionova* [Burghers: Scenes in Bezsemyonov's House] (M. Poltavka, Trans.). Sich; Ruska Rada [in Ukrainian].

Mikhaela, O. (2005). Diialnist rumunskykh osvitnikh tovarystv Bukovyny «Rumunska shkola» ta «Ob'iednannia rumunskykh vchyteliv Bukovyny» (druha polovyna XIX — pochatok XX stolittia) [Activities of the Romanian Educational Societies of Bukovina «Romanian School» and «Association of Romanian Teachers of Bukovina» (Second Half of the XIX — Beginning of the XX Century)]. *Pytannia istorii Bukovyny*, 224–231 [in Ukrainian].

Nozhak, O. Z. (2010). «My derzhaty sia mem davnoi programy…" (seriini vydannia v Chernivtsiakh naprykintsi XIX — pochatku XX stolittia) [«We Stick to the Meme of the Ancient Program» (Serial Editions in Chernivtsi in the Late XIX — Early XX Century)]. *Scientific Notes of the Institute of Journalism*, *40*, 159–165 [in Ukrainian].

Pravoslavnyi kalendar na prestupnyi rik 1912 [Orthodox Calendar for the Criminal Year 1912]. (1911). Chernivtsi [in Ukrainian].

Sholohon, L. (2000). Vydavnycha diialnist tovarystva «Ukrainska shkola» v Chernivtsiakh (1887–1914) [Publishing Activity of the Ukrainian School Society in Chernivtsi (1887–1914)]. *History journal of Yurii Fedkovych Chernivtsi University: History Sciences*, *96–97*, 161–171 [in Ukrainian].

Simovych, V. (1994). Do vydannia pershoho zbirnyka Cheremshynynykh novel «Karby» (Spomyny redaktora) [Before the Publication of the First Collection of Cheremshina's Short Stories «Karby» (Memoirs of an Editor)]. *Bukovynskyi zhurnal*, *4*, 149–153 [in Ukrainian].

Statut «Ruskoi Besidy» [Charter of the «Russian Conversation»]. (1869). (Fund 3 Bukovynska kraiova uprava, Inventory 4, File 1949). State Archive of Chernivtsi region, Chernivtsi [in Ukrainian].

Statut dlia filii tovarystva «Ruska Shkola» [Charter for Branches of the Company «Russian School»]. (1900). (Fund 3 Bukovynska kraiova uprava, Inventory 4, File 3965). State Archive of Chernivtsi region, Chernivtsi [in Ukrainian].

Tovarystva na Bukovyni [Societies in Bukovina]. (1903). *Bukovyna: chasopys politychna i naukova dlia naroda ruskoho*, *135*, 1–2 [in Ukrainian].

Veretelnyk, A. (Ed.). (1911). *Nevolnyk: Poema Tarasa Shevchenka (z portretom poeta)* [Slave: A Poem by Taras Shevchenko (with a Portrait of the Poet)]. Ruska Rada [in Ukrainian].

УДК 82.09:323.281]:929Жигалко

Повернення із розстріляного забуття (за матеріалами судового процесу над Сергієм Жигалком)

Михайло СКОРИК
журналіст, письменник
skorykm777@gmail.com
© Скорик М., 2021

Стаття побудована на віднайдених і опрацьованих уперше автором архівних матеріалах із колишніх спецфондів, які стосуються короткого життя й діяльності українського публіциста і письменника, одного із творців літературної періодики 20–30-х років XX ст. Сергія Йосиповича Жигалка. Досі про долю цього автора нічого не було відомо.

Мета автора — долучитися до повернення імені вихідця із бориспільського краю Сергія Жигалка, творчість котрого, схоже, не лише не поціновано, але й не прочитано. А, точніше, розсіяно, тобто загублено в численних українських періодичних виданнях пореволюційної доби. Тут і «Нова громада», «Гарт», «Червоний шлях», «Молодий більшовик», «Молодняк», «Глобус», «Всесвіт», «Кіно», «Життя і революція».

Ім'я цієї талановитої особистості за своїм волелюбним баченням, тобто інакодумством, не вписувалася в робітничо-селянську тематику новостворюваного соціалістичного реалізму, як провідної і визначальної лінії партії в літературному процесі. У маніфесті всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників ставилося категоричне гасло: рішуча боротьба працівників культурного фронту, до яких партія примислювала передусім письменників, журналістів, кіномитців, «за інтернаціонально-класовий союз літератури України проти міщанського націоналістичного, за вольовий активний пролетарський світогляд у літературі проти буржуазного й пасеїстичного, за соціяльну художність проти індивідуалістично-богемської…». Робітничо-селянський серп і молот постав надійним інструментом у більшовицькій косовиці та молоткуванні письменницьких талантів.

За життя Жигалко видав три книги: збірку оповідань «Єдиний постріл» (видавництво «Маса», К. 1927), повість «Тіні в завулках» (Державне видавництво України, Х.-К., 1930) та роман «Липовий цвіт» (Державне видавництво України, Х.- К., 1930). Усі вони незабаром потрапили до спецфондів. Значна частина творчого доробку автора була знищення під час судових дознань. Досі невідома творчість Сергія Жигалка приречена повернутися до українського читача, щоби збагатити духовний світ українства так невдячно забута в гнітючу добу радянської компартійної інквізиції.

Ключові слова: *спецфонди архівів, Розстріляне відродження, літературознавча періодика, документалістика, робітничо-селянська тематика, інакодумство, репресії українських діячів, Сергій Жигалко.*

THE RETURN FROM SHOT OBLIVION (BASED ON THE MATERIALS OF SERHII ZHYHALKO TRIAL)

Mykhailo Skoryk
Member of the National Writers and Journalists
Union of Ukraine
Journalist, writer

The article is based on the archival materials from the former special funds found and processed for the first time by the author, which relate to the short life and activity of the Ukrainian publicist and writer, one of the creators of literary periodicals of the 20-the 30s of the 20th century, Serhii Zhyhalko. So far, nothing was known about the fate of this author.

The author's goal is to join to the return of Serhii Zhyhalko's name, a native of the Boryspil region, whose creativity seems to have not only been appreciated but not read as well. Or, more precisely, it is scattered, that is, lost in numerous Ukrainian periodicals of the post-revolutionary period. Here are the examples of those numerous periodicals: "Nova hromada" ("New Community"), "Hart", "Chervonyi Shliakh" ("Red Way"), "Molodniak" ("Youth"), "Hlobus" ("Globe"), "Vsesvit" ("Universe"), "Kino" ("Cinema"), "Zhyttia i Revoliutsiia" ("Life and Revolution").

The name of this talented person, according to his freedom-loving vision, ie dissent, did not fit into the workers 'and peasants' theme of the newly created socialist realism, as the leading and defining line of the party in the literary process. The manifesto of the All-Ukrainian Congress of Proletarian Writers put a categorical slogan: a resolute struggle of the cultural front workers, to whom the party delimited primarily: writers, journalists, and filmmakers, "for the international class union of Ukrainian literature against the bourgeois nationalist, for the volitional active proletarian worldview in the literature against the bourgeois and passive, for social art versus individualistic-bohemian...". The workers 'and peasants' sickle and hammer became a reliable tool in the Bolshevik mowing and threshing of literary talents.

During his life, Zhyhalko published three books: a collection of short stories "Single Shot" (publishing house "Mass", K. 1927), the novel "Shadows in the Alleys" (State Publishing House of Ukraine, H.-K., 1930), and the novel "Lime Blossom"State Publishing House of Ukraine, H.-K., 1930). All the works soon got into special funds. Much of the author's work was destroyed during court inquiries. Serhii Zhyhalko's hitherto unknown work is doomed to return to the Ukrainian reader, to enrich the spiritual world of Ukrainians, so ungratefully forgotten in the oppressive era of the Soviet Communist Inquisition.

Keywords: *special funds of archives, Executed Renaissance, literary periodicals, documentaries, workers 'and peasants' themes, dissent, repressions of Ukrainian figures, Serhii Zhyhalko.*

Актуальність теми та стан її розробки

Про Сергія Жигалка ні в журналістикознавстві, ні в літературознавстві немає досі жодної розвідки. Складається враження, що він був свідомо викреслений із хроніки українського розстріляного відродження свідомо якоюсь «невидимою рукою».

У розділі книги Василя Півторадні про висвітлення літературного процесу у 20-х роках на сторінках тодішніх газет, знаходимо таке: «Нема змоги перелічити всі периферійні газети, на сторінках яких сформувалися десятки й сотні молодих письменників. Хто тепер згадує імена Сергія Жигалка, Карпа Валовня, Олександру Свеклу, Йосипа Зорянчука, Андроника Бушлю, Володимира Штангея, Василя Худяка, Петра Крижанівського, Прокопа Шостака, Івана Павленка, Григорія Брасюка, Дмитра Тася, Павла Іванова, Дмитра Борзяка, Олександра Ведміцького, Марію Галич, Сергія Стеценка, Олександра Шиманського, Пилипа Загоруйка, Володимира Зоріна, Люціану Піонтек, Івана Дорожнього, Федора Злидня, Івана Снісарського, Віталія Товстоноса, Гната Миронця, Марію Проскурівну, Романа Гуцала, Павла Темченка?.. Ми були б несправедливі, коли б обминули їхню часом скромну творчість, що кінець кінцем збагачувала криницю радянської літератури…» (Півторадні, 1971, с. 17).

У творчому доробку Сергія Жигалка сторінка за сторінкою кричать болем за українського селянина в розділах «Робітничо-селянська тематика вискочила з поля зору автора», «Гіркотнява життя», «Агентурне закулісся НКВС», «Донос як художній жанр літературної творчості», «Судовий процес над Сергієм Жигалком», «Розстріляна спадщина»…

У цеху радянського письменництва автор знайшов документальні чорні сліди численних спеціальних співробітників інформаторів-агентів НКВС, замаскованих у псевдо: «Журналіст», «Обновленная», «Літератор», «Гауптман», «Немо», «Леонов» і низки інших.

Єдину згадку про письменницький доробок знаходимо хіба що в «Українській літературній енциклопедії — Ізборник». Там Сергій Йосипович Жигалко означений як «український радянський письменник, який закінчив 1926 Київський інститут народної освіти. Був членом Спілки пролетарських письменників «Гарт»… Є згадка і про те, що незаконно репресований в 1935 р., але, що розстріляний не згадується» (Бурбела, 1990).

Завдання статті

На основі архівного матеріалу вперше вдалося подати образ практично невідомого публіциста й письменника розстріляного відродження Сергія Жигалка, систематизувати і охарактеризувати за головними тематичними напрямами його творчість та увести досі невідомий фактаж до наукового обігу.

Виклад основного матеріалу

Сергій Жигалко власну творчість розпочинав у «периферійному» Києві, як тоді вважалося. Бо більшовицькі окупанти перенесли прадавню столицю землі української, «матір городів руських — Київ», до прикордоння з імперською Росією — Харкова. Саме там стихійно виникали й гуртувалися перші українські літературні паростки нової держави, які називали себе пролетарськими письменниками, творцями нового революційного слова.

Тоді ж у столичному Харкові постали амбітні творчі колективи, здебільшого не з тотожними ідейно-мистецькими позиціями чи амбіціями, що ставали літературними угрупованнями. Як на вимогу дня. Футуристичний «Аспанфут» (1922), фанатичний селянський «Плуг» (1922), робітничо-пролетарський «Гарт» (1923), європеїзовані «неокласики», майстри революційного слова «Марс»-«Ланка» (1926), «Молодняк», всеукраїнський пролетарський «ВУСПП» (1927), об'єднання письменників «Західна Україна», літературна фаланга Червоної армії та флоту «ЛОЧАФ», група Валер'яна Поліщука «Авангард» та інші…

Пошук і залучення до своїх лав перспективних творців слова в період ще до широкого розгортання українізації партійною організацією України, набирало обертів. Відтворення реальної людини, творця майбутньої комуни, зі складною внутрішньою драмою особи і зламаною свідомістю, але з фанатичною вірою в народження нової людини нової епохи. Людини без відчуття самотності та власного безсилля, що наповнювало її романтизмом мрії та дії в служінні новим ідеалам.

Цим і пояснюють літературознавці популярність малих прозових форм — оповідань, новел із елементами імпресіонізму, орнаментальністю, філософським забарвленням, експресивним набором стильових манер. Своєрідних ескізів такого психологічного стану в поетичних і прозових доробках. У Києві упевнено тримали літературні позиції лише неокласики. А осторонь них таборилися започатковані філії молодих плужан, гартованців, панфутуристів, здебільшого переспівувачів столичних законодавців літературної моди. До цих колоритних подій захоплено долучалося студентство Київського інституту народної освіти. Особливо літературно-лінгвістичного факультету, де й навчався вихованець Бориспільської Чубинської гімназії Сергій Жигалко.

Авторові вдалося зібрати його чималий творчий доробок від початків і до становлення як творчої особистості, простежити шлях формування його за творчими уподобаннями, колом близького письменницького середовища. Безперечно, не претендуємо на остаточність подальших пошуків. Як не прикро, але не вдалося віднайти єдине оповідання «Кореш», долучене до кримінальної справи як речовий

доказ контрреволюційності прозаїка, проте там, у матеріалах справи, його не виявлено. Коли й куди зникло нам пояснити в архіві СБУ не змогли.

Рукописи арештованого творчого доробку прозаїка під час «трусу» вилучено, а потім знищено за складеним актом слідчим Бондаренком (за паспортом Гольдман): «виконали знищення шляхом спалення». Ні назв, ні переліку рукописів не зазначено. Як знищено і два рукописи романів «Ванда» та «Земля» у видавництві «Радянська література», у яких розгорнута проблема колективізації на селі й побудова нових усуспільнених відносин. Але твори не зацікавили видавця.

Думаємо, що важливим у дослідженні творчості Жигалка та підставах його вилучення з літературного процесу в період розквіту таланту (заарештованого й засудженого у віці 33 роки) є низка віднайдених агентурних свідчень так званих секретних співробітників НКВС, що слідкували за письменником роками.

У цьому нелюдському «соцзмаганні» безпосередньо брали активну участь ще й більшовицькі письменники Іван Мойся-Ле, Євген Адельгейм, Петро Колесник. Їхні свідчення-доноси на Сергія Жигалка вперше друковані в цій книжці, як різновид ще і їхнього жанрового розмаїття гнилої «документальної» творчости соцреалізму.

В одному зі своїх творів, написаних у 1927 році, Сергій Жигалко ніби анонсував свою подальшу літературну долю: «… Мене вивели на вулицю. Передали вартовим. Прости мене, моя печальна Україно! Я нехороший син твій, підіймав голос серед густої, лиховісної темряви. Мене несуть. Більше ніхто не побачить моїх правдивих нотаток. Я чураюсь людського бенкету, де замість пива подають свіжу, кипучу кров. Кров» (Жигалко, 1927, с. 3).

Виклад основного матеріалу

Сергій Жигалко став новобранцем молодої пореволюційної літератури в когорті задерикуватої групи пролетарських письменників філії «Київ-ГАРТу» із 1924 року. Тоді з'явилася його перша друкована новела «Мати» на шпальтах щотижневого додатку до харківської столичної урядової газети «ВІСТИ ВУЦВК» під назвою «Л-М-Н» (Література, наука, мистецтво) (Жигалко, 1924, с. 3).

Новела, як спроба в поетичному світосприйманні матері романтизувати любов до свого полеглого сина-комуніста в громадянську війну. Але ж і авторові новели ще лишень не виповнилося навіть двадцять два роки. І стартувати в такому органі з відлунням грізних бойовищ у юнацькому серці, що полум'яніли в унісон із письменниками старшого покоління, було особливим свідченням його неабиякого хисту.

Офіційної й не офіційної творчої біографії письменника наразі не існує, хоча ще є представники Жигалкового роду в другому-третьому поколіннях.

Складається враження, що в офіційному радянському літературознавстві існувала запрограмована стала думка, що такого письменника не було. Але якщо й був, то, як засвідчували у своїх твердженнях свідки-обвинувачі по кримінальній справі — письменники Іван Мойся-Ле, Євген Адельгейм, Петро Колесник. Ці донощики стверджували, що «як письменник, художник — Жигалко не представляв ніколи творчої цінності» чи був у літературі «куркульським отаманом», або «як письменник Жигалко… завжди плівся в ряду третьорядних «молодих» письменників» (Кримінальна справа Жигалка, 1935, арк. 68, 88, 91).

А відтак цього імені в літературі не було й не мусило б появитися. І цілковите забуття його, навіть факту засудження та розстрілу «третьорядного» належало, за їхньою уявою, хіба що до прикрого неважливого епізоду нової комуністичної доби. Хіба б «третьорядний» міг так заважати більшовицьким пройдисвітам, що його прирекли під серпо-молотівську смерть?

Народився він у м. Борисполі (6)19 жовтня 1902 року. Все своє свідоме творче життя перебував у Києві. Чи то іронія долі, чи Боже провидіння, але десь за місяць до його народження, 16 вересня 1902 р. створено Київське охоронне відділення, що увійшло до складу Київського губернського жандармського управління на правах розшукового відділу. Циркуляри та інструкції департаменту поліції про боротьбу із сепаратистським рухом та військовим шпигунством, звіти про видатки на секретну агентуру, списки агентів, філерів, документи з особового складу Київського охоронного відділення. Посилена увага на дізнання про діяльність українських революційних сил; про осіб, звинувачених у шпигунстві… агентурні відомості, перлюстрована кореспонденція, листівки… Це все торкнеться й Жигалка-письменника, але у виконанні кривавих наступниць жандармського управління — радянсько-більшовицьких ДПУ-НКВС.

А тоді в 1900-х роках Бориспіль із населенням понад десять тисяч козаків і селян вважався великим селом із десятьма вулицями. У тих роках мешканці селища Борисполя займалися приватним хліборобством і збували вирощену продукцію на місцевих ярмарках, чи перевозячи жито, пшеницю, борошно, картоплю, овочі, фрукти до Києва. Поступово розширювалось і ремісництво з майстернями теслярства, шевства, бондарства, кравецтва, ковальства.

Наприклад, збереглася в оригіналі доповідна записка від уповноважених Бориспільського єврейського товариства Г. А. Толчинського, Б. І. Браславського й М. І. Левітана до Київського військово-революційного комітету від 22 січня 1920 року: «… Як до війни, так і в період революції, Бориспіль і ближні села: Вороньків, Рогозів, Іванків, Любарці й ін., є одними з найбільших місць, власне єдиними джерелами, звідки надходив хліб, як для багатомільйонного Києва, так і для армії.

Як до серпня минулого року, так і тепер названі села в політичному смислі — куркульські, прикриваються політичним фіговим листком, вибрали виконкоми і комбіди, які продовжують вести свою куркульську політику, дискредитуючи радянську владу…» (Стрілько-Тютюн, 2017, с. 246).

За таких складних умов і жила в праці прикиївська сільська людність Бориспільщини. Як і багатодітна родина Жигалків на Мокріївці поруч із річкою Альтою. Сергієві батьки з козацького роду. Йосип Нечипорович Жигалко та Марфа Агафонівна Жигалко (Шевченко) за бідняцького статусу до жовтневого перевороту оселилися на Мокріївці. Це околиця Борисполя край Переяславського шляху. Мокріївкою звалася незаселена місцевість через заболоченість, що виникала тут десятиріччями від повеней, які утворювалися щовесни від переповненої річки Альти. І тому непридатною землею ставали ґрунти для хліборобства.

Як побралися й де, чому опинилися саме в Борисполі, у родовій пам'яті не збереглося. Відомо тільки, що Йосип — із кагарлицького, а Марфа — звенигородського краю. Є легенда, що Марфа з далекої родинної гілки Тараса Шевченка, точніше брата його Микити. А в того був рідний син Агафон. Збережена і світлина Агафона, надто схожого чимось (не лише вусами) на Тараса Шевченка. Бориспільський краєзнавець Андрій Зиль вперто намагався досліджувати цю Шевченківську версію, але не зміг підтвердження віднайти.

Походження прізвища Жигалко — з українського прадавнього кореня, що утворився від двокрилої кусючої осінньої мухи з колючими щетинками на хобітку. До речі, права притока річки Рось також зветься Жигалка…

Сергій був не первістком у молодого подружжя, бо вже тупцяла сестричка Саня. Олександра за метриками. У подальшому спілкуванні звали її просто Санькою. А через два роки з'явиться і братик Сергійко. На радість батькам, бо чоловічі руки так цінувалися в господарюванні на земельному клині у дві мокріївські десятини. Але пізніше «посипляться» калиновими гронами на свою біду ще Іван, Геннадій, Михайло, Павло і дві сестри: Лідія та Ольга.

На Мокріївці Йосипа Нечипоровича чомусь звали кагарлицьким старцем. Чи за пишну священницьку бороду чи за старообрядницьку строгість у своїй поведінці й вихованні дітей, яких він «нахиляв» до господарювання на землі й особливо в сезонних роботах. На прохання дружини Марфи, щоб із більшою любов'ю ставився до них, завжди відповідав: за цю науку труда колись спасибі скажуть.

Варто подати фрагмент спогадів онука Сергія Жигалка Анатолія Тищенка, який автор цих рядків записав 2019 року: «Мій дід був одчайянно роботящим, де в нього й та сила і бралася, — оповідав онук Ана-

толій Тищенко. — захистити земельну ділянку на такій території від підтоплення для раціонального користування, він оточив її викопаним вручну ровом-каналом поряд із побережжям Альти, що тоді ще жебоніла своїми водами до Трубежу через урочище Синя балка. Пізніше хлопці також там були помічниками батькові «на лопатах». І засадив майже на всій території сад із не одним десятком спеціально привезених звідкись сортових яблунь, груш, вишень, яким надто втішався, що його садок став одним із найбільших у Борисполі. Як рукотворний зелений оазис. Його і звали на Мокріївці — Жигалчиним (Тищенко, 2019).

В оповіданні прозаїка Сергія Жигалка «Слід заячий» читаємо такі ліричні, певно, біографічні рядки: «Верби хитаються, малим хлопчиком садив, а за далекими лозами Альта корчиться, мов синя стьожка, уплетена в косу молодої дівчини…» (Жигалко, 1927а). А в іншому — «Ранкові роси» — така документалістика: «Весною бачу журавлів у небі і згадую тоді сині левади, оторочені смугами молодої трави, і в них кудлатих чайок…» (Жигалко, 1925с).

Обтяжений багатодітною родиною, 41-річний Йосип Нечипорович не брав участі у військових чи повстанських діях патріотичної отаманщини, які гуркотіли тут безперервно, аж до остаточної більшовицької окупації України. Щоправда, слідчі НКВС домагалися від заарештованих Сергія Жигалка та його брата військового ветлікаря Івана Жигалка (також розстріляли в 1937 р.) розповісти про свого батька, нібито члена есерівської партії. Провокативне запитання вони рішуче відкидали. На Бориспільщині дійсно українська партія соціал-революціонерів (уесерів) мала міцні позиції, як дбайлива захисниця земельного та безземельного селянства.

Першого із хлопців Сергія, як найстаршого, батько відвів навчатися в чотирикласному Бориспільському земському училищі (що не офіційно звалося — вища початкова школа. — М.С.). Жигалко успішно закінчив навчатися в училищі в неспокійно буремному 1917 році. А наступного, — за першої німецької окупації, відкрилася міська змішана українська гімназія імені Павла Чубинського, де він продовжив здобувати освіту. За тим ще три роки, за більшовицького режиму, вчився тут, уже не в Чубинці (так її звали гімназисти), а в переіменованій — соціально-економічній школі.

Якихось згадок про цей період становлення юнака, як прихильного до літератури, збереглося хіба що прізвище Сергія Пилипенка, голови спілки селянських письменників «Плуг», котрий тоді вчителював у Борисполі, читаючи й літературу. До речі, Бориспільська українська гімназія імені Павла Чубинського започаткувала свою діяльність за урядовим циркуляром Генерального Секретаріату Української народної республіки. Це був один із перших середніх навчальних за-

кладів, з новим українським змістом навчання й виховання. Важко навіть уявити, з яким завзяттям і наполегливістю бралася за українську освітню народну справу, ще вкрай зросійщена інтелігенція.

Дослідниця царини місцевої освіти, Валентина Стрілько-Тютюн (2019) про цю гімназію пише так: «Тут вивчались історія України, українська культура, українознавство, шанувались народні традиції й українська пісня, викладання велось українською мовою. Зважаючи на те, що в Україні на початку 1917 року не було жодної української школи, становлення Бориспільської гімназії стало не тільки на Бориспільщині, а й у всій Україні визначною подією. До нового освітнього закладу прийшли працювати кращі педагоги того часу, що сповідували велику любов до України й переймались бажанням максимально долучитись до розбудови молодої Української держави…» (с. 3).

Дев'ятнадцятирічним випускником гімназії Сергій вступає до Київського інституту народної освіти (надалі КІНО — *М. С.)* на літературно-лінгвістичний факультет. Треба сказати, що КІНО тоді формувався як справжня фортеця патріотичного українства. Там уже працювала іменита професура: Микола Грунський, Олександр Дорошкевич, Микола Зеров, Олександр Оглоблин, Сергій Савченко, Павло Филипович, Борис Якубський, а також поет, педагог Михайло Драй-Хмара з однодумцями.

Найбільший осередок українства — зосереджувався в науково-дослідній катедрі мовознавства і літератури під орудою відомого українського сходознавця, письменника, історика Агатангела Кримського. До її складу входили переважно співробітники Всеукраїнської Академії наук: академік Сергій Єфремов (віцепрезидент ВУАН, літературознавець) і Андрій Лобода, відомі філологи: Всеволод Ганцов, Сергій Маслов, Михайло Калинович (мовознавець, літературознавець і перекладач). Починалася українізація в УСРР у всіх сферах суспільного життя, котрій чинився неприхований спротив зросійщеного за роки царату місцевого населення. Відома героїня Тьотя Мотя з п'єси Миколи Куліша «Мина Мазайло» так і заявляла: «По-моєму, прілічнєє бить ізнасілованной, нєжелі українізірованной…».

Студентська юнь у такій атмосфері могла усвідомлено формуватися як опора молодої української держави. Ось як описує той період Сергієва однокурсниця по літературно-лінгвістичному факультету, українська письменниця Докія Гуменна:

> «… Відразу стався між студентами курсу різкий поділ на два полюси, що так і не наблизились одні до одних аж до самого кінця. Одна група — «селюки» і «плебеї», а друга — «непмани» або «аристократи». До «селюків» належали діти села, вчителів, вони говорили між собою по-українському. А до «непманів» належав міський елемент, ті, що

за час свого перебування в КІНО не перепустили через губу ні одного українського слова й дивились на нас із явним презирством, як на нижчу інтелектуально верству…

Метод засвоєння знань був такий, що ми ходили на лекції й записували собі, хто що вхопив, а потім у бібліотеці «проробляли» рекомендовану літературу. Бібліотек було до вибору три: одна університетська загальна, друга в кабінеті факультету, а третя — Всенародна на Бульварі Шевченка, 14. Іспити складали щотриместра і нам записували це в матрикулі. І так котилися дні за днями…

Заводився звичай, що по неділях до нас хтось приходив… До мене з Василиною часом заходили Косяченко й Жигалко, познущатися. Ото йдуть, ідуть, обійдуть усіх своїх знайомих кубучівських дівчат, та ще й до 19-ї кімнати зайдуть. Хоч гартованці вважали себе блискучими талантами, а всіх плужан — бездарами, але гартованець Жигалко і плужанин Косяченко й далі були нерозривними друзями, де один, там і другий. Разом вони до дівчат ходили, разом і висміювали все — саркастично, звисока…

Ці два хлопці чомусь вважали себе більшими інтелектуалами за нас — мене, Василину й Тосю. Може тому, що обидва вони були з Баришівки, учні Миколи Зерова? Жигалко був «гоголіянець», мав Гоголеву прозу собі за зразок і плекав гоголівську зачіску. Косяченко ж взорувався на Єсєніна, також включно із зачіскою» (Гуменна, б.р.).

А першою із ранніх опублікованих Сергієвих спроб була куцесенька новела, згадувана вище «Мати». А за тим і «селянські» оповідання «Риски вуглем» і «Обніжок», позитивно згадувані в критиці.

Кумиром молодих словолюбів інституту був збільшовичений, саркастично мислячий прозаїк, із вмінням за конкретним фактом, людиною чи подією бачити глибинні процеси побудови нового державного життя. У тім числі й літературного життя. Це — видатний письменник-організатор, комуніст Микола Хвильовий, палкий полеміст із червоногвардійським минулим, один із лідерів нової пролетарської літератури. Саме під впливом Хвильового творився на початках і Жигалчин стиль. Важко не погодитися з літературознавцем А Шамраєм (1927), котрий писав: «М. Хвильовому належить почесне ім'я першого прозаїка, і тільки появу в 1923 році його збірки «Сині етюди» треба вважати за початок нової прози» (с. 192).

В оповіданні Жигалка «Жовтень» є згадка саме про Хвильового: «Іван Степанович, — спасибі за книжечку, — може ще знайдеться для мене? Микита з Горової простяг Івану маненьку книжечку Хвильового…» (Жигалко, 1925b).

Як записано в протоколі допиту від 16 січня 1935 р. слідчим НКВС Волченком зі слів обвинувачуваного Жигалка, де він говорить, що «…

не закінчив інститут, в 1925 році я через хворобу залишив навчання, і зайнявся газетно-літературною працею. Звідтоді я на цій роботі, є кандидатом спілки письменників України…» (Кримінальна справа Жигалка, 1935, арк. 11).

Не закінчив інституту, але мав студентський літературний вишкіл і навіть участь у письменницьких творчих «розбірках». Про закінчення інституту Сергій ніде не згадував, хоча, наприклад, у Бориспільському районному краєзнавчому музеї до його літературної біографії вписано, як доконаний факт, що нібито закінчив КІНО в 1926 році.

А тоді разом із колишнім однокурсником Борисом Коваленком працюватиме технічним, а Борис — відповідальним секретарями в новоствореній київській філії «Київ-Гарт» від харківської всеукраїнської літературної організації «Гарт». Філія намагалася набути пролетарської вагомості й лідерського розголосу в літературному середовищі поряд із потужним селянським «Плугом» Сергія Пилипенка і Комункультом Гео Шкурупія. Серед співорганізаторів харківського «Гарту» бачимо не лише В. Еллана-Блакитного, а й М. Хвильового, І. Кулика, В. Сосюру, В. Поліщука, М. Йогансена, П. Тичину, О. Довженка, В. Воруського, М. Куліша, Панька Педа…

22-річний Сергій Жигалко, перебуваючи у філії «Київ-Гарту», активно увійшов до творчого процесу. Це ми можемо простежити на сторінках друкованого органу Київського губкому компартії більшовиків України й Київського губвиконкому, газеті «Більшовик», де на постійній основі висвітлювалося культурно-мистецьке життя Києва та губернії.

Нехай нас не лякає одіозна назва «Більшовик», бо саме ця чужа більшовицька сила привласнила право українського народу на національне самоствердження. І весь літературно-мистецький загал тодішнього українства повірив, шукав себе і знаходив у цьому привнесеному нам із Москви інтернаціональному симбіозі. Інших можливостей легально діяти не мали й не могли мати. І нам це треба усвідомлено розуміти. Тому саме навколо цього органу Київщини гуртувалися прихильники новітнього українського слова всіх київських творчих генерацій.

Гортаємо пожовклі шпальти, добротно збережені в газетному архіві НБУ ім. Вернадського. Рік 1924. Номер 105 від 10 травня. Повідомлення майбутньої гартянської письменниці Маргарити Сингалевич:

«В останні часи «Київ-Гарт» значно поширив роботу. Розпочали роботу російський і єврейський сектори. Крім літгарту організовано театральний «Гарт», в якому приймає активну участь тов. Марко Терещенко, закладено малярський «Гарт», тов. Козицьким і Футурянським, провадиться робота по розробці засад «Музичного Гарту». В кінці квітня тов. Миколою Хвильовим і Йогансеном були розробле-

ні доклади щодо організаційної справи «Гарту»: а також відносно стосунків «Гарту» з іншими київськими літугруповуваннями. Тов. Любченко інформував про роботу харківського «Театрального Гарту»... Ухвалено видання журналу Київ-філії. Журнал буде носити культурно-мистецький характер — орієнтуватися на читача — робітника. У журналі мають приймати участь, крім гартованців Києва, члени харківського «Гарту» (Сингалевич, 1924).

Або замітка в київському «Гарті», де мовиться про зібрання літераторів з ознайомленням із розвитком українських, російських і закордонних літературних шкіл і вивченням творчості сучасних пролетарських письменників. Бачимо, що серед прозаїків, котрі читали власні твори, є й Сергій Жигалко, що читав оповідання «Смуги». Твір запропоновано до друку. У подальшому згадуватимуться назви й інших його творчих речей (Шмигельський, 1924).

Ще одна замітка, де згадується С. Жигалко:

> «На черговому засіданні літсекції 16 листопада заслухано доклада т. Жигалка «Вплив оточення на письменника». Проблема зачеплена в докладі дуже цікава, тим більше, що докладчик брав окремих письменників, і на їх творчості пробував з'ясовувати, в чому саме полягає вплив оточення, або особистих умов життя автора.
>
> На думку докладчика в творах північних письменників, як Гамсуна, Ібсена тощо позначається вплив суворої, холодної північної природи в нахилі до узагальнення космічності (Уолт Уїтмена) в своєрідному холодному, повільному стилі, тоді, як південні письменники пишуть більш емоційно, рухливо.
>
> Залежність творчости поета від специфічних умов державного устрою автор доводив на творчости Шевченка, яка склалася в умовах Миколаївської «воєнщини» та гніту. Крім того, маленькі недержавні народи в умовах капіталістичного гніту не можуть інтенсивно розвивати свою культуру взагалі й літературу зокрема...» (Коваленко, 1924).

Форма творчої культурно-освітньої співпраці, як літературні вечірки, панувала тоді досить жваво. Саме там виявляли свій хист не лише початківці, а й письменники з досвідом і авторитетом у творчому середовищі. Тобто своєрідне знайомство з особистістю і її творчими задумами та їхнім втіленням у «одежу» слова. Після прочитання твору обов'язково тривало й обговорення його художніх вартостей, що не могло не ставати впливовою школою творчого змужніння. І рекомендацією до друку чи на доопрацювання. І скрізь ми помічаємо прізвище Сергія Жигалка серед письменницького загалу «Гарту», «Плугу», «Комункульту» та російськомовного угрупування «Майна».

Нас не дивує, що поряд з іменами Бажана, Яновського, Ярошенка, Качури, Шмигельського, Фальківського, Брасюка, Косяченка, Савчен-

ка, Терещенка, Шкурупія, Ушакова, Коваленка значиться й майбутній прозаїк Жигалко, котрий не тільки виголошує доповіді на актуальну літературну тематику, а й читає власні твори. Уже в 1924 році він почав друкуватися в літературних журналах різних спрямувань. Про це свідчить і прихильна оцінка перших публічних творів київською критикою. Наведемо одну з таких:

«… Художню прозу «Київ — Гарту» репрезентує Сергій Жигалко. В своїх оповіданнях він дає побутові малюнки з сучасного життя, переважно з циклу жіночого питання, освітлені ліричними «женственними» тонами образної лірики. Психологічні малюнки з життя покинутої дівчини («Риски вуглем», «Обніжок»), або просто пригноблених тяжкими умовами життя бідаків («В санаторію») — ось тема творчості Жигалка. І ці теми він уміло обробляє в елегійному, трохи суховатому тоні, малюючи контрасти соціяльної нерівності, людську несправедливість, злидні.

У цих молодих іще творах помітно певне наслідування старим ліричним зразкам Коцюбинського, раннього Хвильового; у Жигалка немає чорної песимістичної меланхолії, як скажемо, в Косинки, у книжці «На золотих богів». Легкий юнацький смуток у нього перемішаний із бадьорими мотивами нового творчого життя. Автор — оптиміст, і це характерно для молодого світогляду…» (Коваленко, 1925, с. 148).

Можна уявити, що молодий Жигалко опиниться в літературному «процесі піднесення і зросту, у хаосі й перепльоті окремих думок і ліній». Його публічний виступ у резонансному диспуті по першій статті М. Хвильового «Сатана в бочці або про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян», засвідчує про готовність до творчого пошуку себе в тому хаосі буття з девізом «Европа чи Просвіта», або як формулював Микола Костьович Зеров: «культура чи халтура». Диспут «Шляхи розвитку сучасної літератури» відбувся 24 травня 1925 року у великій залі Центральної бібліотеки України, проведений культкомісією Всеукраїнської академії наук.

Культурне життя тоді справді ще не було певним у собі в умовах розбурханого, як стихія, мирного культурного будівництва. Доповідач Юрій Меженко (1925) говорив: «Шукаємо шляхи, шукаємо певних громадських форм, бо ж літературні угрупування, що утворювалися і розколювалися, об'єднувалися і роз'єднувалися… З яких принципових засад маємо виходити, з якої культурної орієнтації?..». Свої роздуми висловлювали тоді Микола Зеров, Борис Коваленко, Валер'ян Підмогильний, Михайло Івченко, Олекса Десняк, Максим Рильський, Павло Филипович та інші професійні промовці від гурткового патріотизму.

Запальні Сергієві акценти звучали так (цитуємо дослівно за стенограмою. — М. С.): «… Нам не потрібно в сучасний момент дивитися, як каже тов. Зеров, на Европу та брати з неї приклад. В сучасний момент,

яка у нас Европа? Европа буржуазна, а нам потрібні твори пролетарські, нам потрібно творить так, щоб це було корисно для пролетаріату, щоб це виховувало його… І тому не дивіться на Европу, ми її знищемо, ми, молодь (оплески): ми через кілька років, може 10 чи більше, будемо мати таку культуру, що не ми в Европи, а в нас Европа буде вчитись…» (Жигалко, 1925а, с. 77).

Неокласик Максим Рильський (1925), котрий виступав відразу за Жигалком, доволі поетично, але геть іронічно поставився до пролетарського завзяття Жигалка. Хоча в 1930-х у подальшій творчості вони стануть однодумцями та близькими спільниками на голосних хвилях українського літературного процесу…

«Колись про Пальмерстона ходив такий лубковий вірш:

Вот у воинственном азарте
Воевода Пальмерстон
Поражает Русь на карте
Указательным перстом.

Цей вірш мимоволі спав мені на думку, коли я слухав попереднього промовця. Але часу в нас мало, і тому я не входитиму в розгляд його воєнних планів. Мені здається, хоч якими розбіжними шляхами йде сьогодні дискусія, але всі учасники її погодяться на одному: в европейській культурі є багато такого, що нам варто засвоїти, такого, на чому нам можна й треба вчитись…» (с. 78).

Цікаво, чи дослухався гартованець Жигалко зауважень Рильського? У його творчому доробку вже були друковані оповідання на «гарячу» сільську комуністичну тематику: «Дід Макар», «Жовтень» та повість «З того світу». За ідеологією пролетарського утворення. Якраз 1925 рік став для молодого прозаїка стартовим у літературі з публічною підтримкою критики.

Невдовзі, після гострої дискусії, «Гарт» оголосить про саморозпуск і виникне нове літературне угрупування — Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ) на чолі з М. Хвильовим. Організація стояла на засадах творення нової української літератури шляхом засвоєння найкращих здобутків західноєвропейської культури. Їхнім гаслом стало «Геть від Москви». Інша частина членів «Гарту» увійшла до Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП).

Пізніше Сергій Жигалко заявить у поясненнях слідчому НКВС, що із «Гарту» він не виходив, а ввійшов разом із ним до ВУСПП. Приймаючи офіційні вимоги більшовицької партії в питаннях літературної політики, ВУСПП прагнув узяти під контроль усе літературне життя й перебирав на себе роль прямого речника партії в літературних справах (його політику фактично визначали керівники організації — І. Кулик, В. Коряк, І. Микитенко, І. Кириленко), як зазначає Вікіпедія.

Письменник Михайло Івченко (1925) у виступі на тому диспуті назвав «ненормальністю», коли «літературі поставлено вимоги, невластиві й небезпечні її розвитку. Ми хочемо підігнати її під якусь мірку ідеологічну, щоб вона сантиметр у сантиметр зійшлася з політграмотою Коваленка. Життя значно ширше…» (с. 71).

Читаємо в спогадах письменниці Дарки Гуменної: «Прошуміла літературна дискусія, зацвіло від безлічі блискучих літературних вечорів. Це — найцікавіший час за все моє перебування близько літературного життя. Вільно схрещувалися різні погляди, тоді я побачила, які багаті сади української літератури. А як весело й невимушено всі ці дискусії, диспути й суперечки відбувалися! Що не ім'я, то особистість, неподібна ні на яку іншу. Це була найщасливіша для мене, як літератора, найбагатша доба. Було де вчитися, було повно, було надзвичайно цікаво. Дяка долі, що хоч трохи я цього захопила. Маю уявлення, що таке вільна література.

Потім вдерлися в цей сад непрохані садівники… Садівники? Рубачі! Почали зникати українські письменники один за одним. З об'єднання «Західна Україна» залишилось тільки двоє: Л. Дмитерко і А. Турчинська. Не стало Б. Антоненка-Давидовича, Я. Савченка, В. Ярошенка, Г. Шкурупія, Ф. Якубовського, всіх неоклясиків. Зникли й Ю. Будяк, В. Підмогильний, В. Тенета, Г. Яковенко, С. Жигалко, Є. Плужник, Г. Косинка… Всіх не перечислю, бо багато, та й це ж не історія української літератури. За ними зникли й правовірні: Б. Коваленко, С. Щупак, П. Колесник, Є. Шабльовський… Наставала порожнеча» (Гуменна, б.р.).

Реальність, схоже, змушувала безпартійного Жигалка добачати в суспільстві не лише гучні октави партійних агіток із «окриленими серцями», а й не обходити мовчанкою приховувані кути голобельної партійної пропаганди. То була дійсність, від котрої літератор одцуратися не годен. І наступний рік, судячи з його надрукованих творів, проминув не тільки у творчих роздумах, а в певному переосмисленні цінностей у своєму літературному становищі й у певній мірі «юного» ідеологічного багажу. Саме це засвідчують твори, коли в 1927 році вийшов перший збірник прозового доробку, що не друкувалися до цього — «Єдиний постріл». Сюди ввійшло шість оповідань із міською та сільською тематикою, що свідчило про тяжіння до висвітлення соціальних проблем непманської України. У Національній бібліотеці України імені Вернадського, як і в інших книгозбірнях, у доступній картотеці такий український письменник, як С. Й. Жигалко, не значиться.

Збірник оповідань «Єдиний постріл», як і пізніша повість «Липовий цвіт» (Максим Рильський називав її романом. — М. С.), знаходяться в спеціальному архівному відділі. Але читачі можуть про-

читати їх, представлених у цій книжці. Деякі втрачені назавжди, як романи «Ванда» та «Земля». Про них обвинувачений Жигалко так відверто свідчив у протоколі допиту:

«… Роман «Ванда» я закінчив писати в 1930 році і передав до державного видавництва України в Києві. Роман цей одначе не надрукований за мотивами мені невідомими. Хоча спочатку всі дані були за те, що цей твір буде Держлітвидавом виданий…» (Кримінальна справа Жигалка, 1935, с. 25).

І далі продовжував щодо своєї творчості в інтерпретації слідчого Волченка:

> «… Не надрукована книга під назвою «Земля» на тему колективізації. Рецензія позитивна. Книга здана до видавництва «Радянська література» в Києві. Подальша доля її мені не відома, так як я невдовзі був заарештований…» (Кримінальна справа Жигалка, 1935, с. 24).
>
> А ось партійний критик Петро Колесник у доносі слідству (протокол допиту від 18 лютого 1935 р.) свідчив: «Роман «Земля» розповідає про одноосібника, колишнього наймита, котрого ніяк не переконати в правильності колгоспного ладу… Я в своїй рецензії на цю книгу (по лінії видавництва) не прийняв книгу до друку, кваліфікував таку характеристику одноосібника-селянина, як троцькістську» (Кримінальна справа Жигалка, 1935, с. 68).

Київське письменницьке видання «Літературна газета» в № 7 від 21 червня 1927 р., оперативно відгукнулася рецензією Григорія Косяченка з однойменною назвою «Єдиний постріл», де аналізувалися як оповідання, так і повість С. Жигалка. «І гостра фраза, витонченість слова і думки, глибина серця авторового, що почувається здрігання його в кожнім слові, говорить за те, що до скриньки української пролетарської літератури кладе свою частину і Сергій Жигалко. Оригінальний стиль, яким написано оповідання, дозволяє думати, що С. Жигалко після борсання в різних впливах старших письменників, став на повну письменницьку, ще ніким не проторовану, путь. Не може бути «покладання надій», бо таки надії вже подано. Радо вітаємо і чекаємо нетерпляче другого пострілу Сергія Жигалко» (Косяченко, 1927, с. 3–4).

Після такої публічної підтримки в письменницькій газеті перо прозаїка загострило цілий цикл інших, не менш актуальних проблем із суспільного життя у своїх творах. Та й середовище близьких друзів-літераторів додавало змагальної наснаги у творчості.

Вчорашні однопартійці побачили в цій збірці інший, не пролетарський підтекст. І літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал-місячник «Молодняк» по-комсомольському прочитав твори молодого прозаїка: «Годі в «Єдиному пострілі» шукати оповідань, що змальовують соціяльну боротьбу, або сучасність крізь призму проле-

тарського світогляду… Таким чином це призвело до опоетизування індивідуальних терористичних актів (убивство Гордієм куркуля, підпал хати) і виявило основну тенденцію автора: надлюди з кола люмпен-пролетаріату є активна сила на сьогодні…» (Грунт, 1927).

С. Жигалка звинуватили, що він не знайшов в умовах НЕПи нічого позитивного (існують лише пивні), «розгубився і піддався впливові ворожих пролетарському письменникові прошарувань і став підголоском чужих йому, на початку літературної роботи, соціяльних груп». Рецензент А. Грунт зробив висновок, що «Єдиний постріл» так і залишиться в творчості С. Жигалка єдиним зразком літературного непорозуміння, випадковим і не характерним для молодих революційних письменників, «що йдуть шляхом здорової соціяльної художности».

Цей публічний остракізм засвідчив, що молодий літератор став об'єктом неприхованих переслідувань партійною владою, що гарячково зацікавилася літературними справами, створивши АГІТПРОП (відділ комуністичної агітації і пропаганди радянської держави). У доповідній записці до ЦК КП/б/У на початку 1928 р. зазначалося, що в письменництві «утворюється тло занепадництва і зневір'я в здобутки і доцільність революції. Переважно це виявляється в формі ідеалізації контрреволюційних виступів та боротьби проти радянської влади (Брасюк «Отаман Сатана», Жигалко «Кореш», Підмогильний «Проблема хліба», Оніщенко «Ткачихи», в націоналістичних ухилах — Антоненко-Давидович «Смерть» (Собачко, 2009).

Прозаїка Сергія Жигалка, що висвітлював сільську тематику, в доповідній «на цеківські коридори» вже звинувачено в спробі маскування, як ворожої сили, у хворобливій селянській обмеженості та занепадництві й песимізмі в змалюванні у своїй творчості соціальних явищ тогочасся на селі. Попри те, що письменник ще був дійсним членом спілки пролетарських письменників ВУСПП, підтримуючи намір впроваджувати усуспільнену перебудову на селі. Тобто лояльно ставився до більшовизації.

С. Жигалко був делегатом Всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників, який провів чітку войовничу межу між буржуазно-міщанською літературою і пролетарською, що зазначено у відомому «Маніфесті». 3-поміж 59 підписантів є і його прізвище.

Творчий стан Жигалка можна бачити із численних повідомлень агентів НКВС, які доносили від спілкування з ним чи з його однодумцями, компрометуючи їх. Наприклад, агент Леонов (8 жовтня 1931 р.) доносить, що «Косинка не сидить на місці, а із Сергієм Жигалком «лазять по хуторах і приміських колгоспах. І про все говорять із недоброю усмішкою стряпчого…» (Гальченко, 2018). Агент «Журналіст» 29 вересня 1933 р.: «Ярошенко, Косяченко і Жигалко все ще безупин-

но твердять про жахи голоду 1933 року…» (Кримінальна справа Стрілець-Косинки, б.р., с. 38).

Творча вдача письменника водночас шукала трибуну для актуального слова вже в часописі «КІНО», де редактором був Микола Бажан. Там Сергій у 1927 році публікує два фейлетони «Знак Зеро» (№ 1), «Надмогильник» (№ 3) і оповідання «Червінець» (№ 19/20). А в 1928 — фейлетон «Отаман Зелений» (№ 8).

Агент Холмський (28 січня 1930 р.) «… М. Бажан, як редактор журналу «КІНО» і редактор Укртехкіновидаву «підгодовує» своїх приятелів письменників, видаючи аванси під ненаписані речі, або замовляючи нікому непотрібну халтуру. До нього часто бігають у скрутну фінансову хвилину підживиться Косинка, Савченко, Жигалко, Тась… Бажан — центр групи письменників-попутників, що зв'язані між собою почуттям особистої дружби» (Кримінальна справа Стрілець-Косинки, б.р., с. 68).

Агент Журналіст (15 вересня 1933 р.) «… У 1932 році від Київської кінофабрики запропоновано (через Савченка і Бажана) написати сценарій на колгоспну тему. Жигалко настряпав комедію, що є шкідливим і злим пасквілем на радянську дійсність. Наприклад, центральний епізод сценарію — є такий випадок. У колгоспі нічим годувати худобу, є тільки гнила солома, яку ні корови, ні коні не хочуть їсти. І от один із колгоспників-ударників получає премію за винахід, яким він змусив худобу їсти солому. Він радив одягнути всім коням сині окуляри. Солома, мов, жовта, якщо на неї дивитися через сині окуляри, то вона буде здаватися зеленою і коні з задоволенням стануть її їсти, вважаючи за траву. Таких епізодів у сценарії чимало. Ядуча іронія щодо колгоспного руху на селі є в усіх творах Жигалка…» (Кримінальна справа Стрілець-Косинки, б.р., с. 26).

Складно уявити душевний стан здібного молодого літератора, коли він відчував себе ніби зайвою людиною у творчому середовищі, що не сприяло його активному зростанню. Відверто неприховане замовчування та несприйняття його прискіпливого пошуку правди життя, не сприяло йому в творчості, хоча зрідка в часописах «Червоний шлях», «Глобус», «Всесвіт», «Нова громада», «Молодий більшовик», «Кіно», «Літературній газеті» ще з'являлися його поодинокі твори наприкінці 20-х років.

Усе ж 1927–1929 роки для бориспільського прозаїка видалися дещо врожайнішими, ніж раніше. Побачили світ не лише відверто пробільшовицькі оповідання з певним підтекстом, наприклад, «Золота тарілка» (спогади старого більшовика про переродження усвідомленого партійця в зарозумілого непмана); «Брехня» (роль церковників у зриві колективізації); «Перемога» (нове життя долає патріархальні забобони) чи «Уночі» (повість про сільську самовідданість громадян

у налагодженні колгоспного життя) та інші. У «Літературній газеті» надруковано навдивовижу промовисте оповідання «Увірваний голос».

Політичні переконання письменника Жигалка у творчому доробку тих років ніби віддалялися від агітаційного азарту й фанатичної віри в прискореному приході комуни, як всенародного щастя, що особливо помітно в ранніх його оповіданнях «Дід Макар», «Ранкові роси». Вони були ще приховано сатиричними до суспільних явищ, наприклад, пов'язаних із початком колективізації на селі. Це болюча тема для нього, вихідця із сільського регіону.

Згортання українізації в 1927 р., що почалося через «нову» сталінську політичну лінію, окрім брудного цькування, чіпляло на письменників облудні ідеологічні ярлики: прихильник скрипниківщини, шумськизму, хвильовизму, петлюрівщини.

То ж ідейно Жигалко з друзями схилялися до групи рішуче патріотичних літераторів, як Косинка, Антоненко-Давидович, Підмогильний, Плужник, Фальківський… Пізніше НКВС цю групу назве «Беглецами» — «Втікачами» і «зафіксує» в ній Жигалка. У цьому химерному політичному хаосі суспільної думки складно, як бачимо, зорієнтуватися щодо творчої позиції молодому мислячому обдаруванню, що добачало активну участь у пошуку літературного шляху. А це особистий внесок новеліста й сатирика до творення живої, кінематографічної лінії поведінки героїв згорьованого села в лещатах жорстокої боротьби за виживання. Владний режим не хотів уже сприймати не радісний, не агітаційний стиль творчості, а лише «трафаретний суконний сахариновий пафос» і тому відсовував таких письменників до критеріїв «попутників», не перспективних, невдоволених. Щоби зберігати власну творчу незалежність від літературного прейскуранту, письменник мусив шукати ще й особистий шлях до виживання. То ж Жигалку довелося працювати літпрацівником заводської газети «Мартен» (київське підприємство «Більшовик»).

Опубліковану книгу «Тіні в завулках» у Харківському державному видавництві України в 1930 р. критика не помітила, хоча тіні — це українські втікачі від нової радянської дійсності, опиняючись у безпросвітних умовах не життя, а каторги в капіталістичній Німеччині з мріями повернутися все ж додому.

Треба зазначити, що ця повість мала й журнальний варіант — «З того світу», надрукований у часописі «Гарт» № 4 у 1929 році. Мабуть, той світ виявився не переконливим для партійно-літературних ідеологів від влади й Сергій переробляв повість, особливо прикінцевий розділ під оптимістичніший.

Дослідниця української малої прози 20-х років, доцент катедри української літератури факультету філології та журналістики Полтавського національного педуніверситету ім. В. Короленка, доктор

філологічних наук Світлана Ленська, аналізуючи тему трагедії українського селянства, осмислення Голодомору, як національної катастрофи в новелістиці, привернула увагу на сюжет твору Жигалка «Тіні в завулках». Літературознавчиня наголошує: «Майстерно відтворено панічну втечу колишньої соціальної еліти від більшовиків, їхнє перебування в таборі для переміщених осіб, життя в Берліні. Голод і страх є психологічним лейтмотивом твору. Головний герой, колишній акцизний чиновник Бурулька з дружиною — «маленька людина» серед емігрантів. Дорогою він загубив Глафіру. Тема її пошуку є однією з головних сюжетних ліній оповідання. Автор демонструє прірву морального падіння графів і князів, які здатні заради шматка хліба на вбивство, розпусту, злодійство (Ленська, 2015, с. 144).

У засекречених сейфах і шухлядах НКВС з'являється нова справа наприкінці 1929-го — початку 1930-х років під кличкою («Втікачі»), на яку почали працювати так звані секретні співробітники, а точніше агенти, вистежуючи за вже ними визначеними «незадоволеними письменниками».

За допомогою оперативної розробки «знаних українських письменників Бориса Антоненка-Давидовича, Євгена Плужника, Григорія Косинку, Дмитра Фальківського, Бориса Тенету, Сергія Жигалка під кодовою назвою «Втікачі» (таке найменування агентурної справи спричинене отриманою ДПУ УСРР інформацією про те, що зазначені літератори в умовах розгортання політичних репресій у республіці на початку 1930-х хочуть виїхати з України.

Ось саме так кваліфікував завдання своїй підлеглій цивільній агентурній мережі з відповідними кличками в секретному повідомленні уповноважений слідчо-політичного відділу особливого відділення Управління державної безпеки НКВС УСРР АКИМОВ у «Постанові» про заведення агентурної розробки.

Агент «Журналіст» (3 лютого 1934 р.) «Як повідомлялось раніше, серед письменників київського колективу є група людей, об'єднаних політичними поглядами й ворожим ставленням до радянської дійсності. Всі, як правило, переконані націоналісти, що сходяться по різному на визначенні: «Москва пригнічує Україну, тільки Європа зможе відродити Україну, цей багатющий край, що стоїть у культурному відношенні на незрівнянно вищому рівні, ніж Росія. Сталін продовжує царську політику пригнічення українців… Їх об'єднує незадоволення…» (Бажан, 2017, с. 22).

НКВС ділило письменників на 2 категорії, на тих, що майже не приховують ненависті до радянської дійсності. Перша категорія — це люди з великим політичним кругозором, відомим авторитетом і підтримкою за кордоном. Вони фактично керують групою незадоволе-

них, спрямовують її активність у той чи інший бік, обережно вербують юних членів.

Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник, М. Рильський, Г. Косинка, В. Підмогильний…

Друга категорія письменників, що знаходяться під безпосереднім впливом названих вище осіб: С. Жигалко, Г. Косяченко, Є. Гуменна, Г. Яковенко-Вікторов, В. Ярошенко, М. Бажан (Харків), Ю. Яновський (Харків) (Кримінальна справа Стрілець-Косинки, б.р., с. 223–224).

Так Сергій Жигалко залишився під наглядом органів НКВС. Подальші письмові повідомлення секретних співробітників (агентів) свідчать про активну розвідку діяльності, творчих задумів і письменницьких стосунків літераторів і бориспільського прозаїка. Характеристики його особисто в потрібному ключі, зокрема, як об'єкта «розробки» НКВС, який залазив у душі, мов шашіль, щоб із середини письменницького середовища, винищувати літераторів, котрі мали талант не лише патріотично думати, а і творити художні образи патріотів українства.

Якраз таким ідеологічно ущербним протягом багатьох років цілеспрямовано вимальовували портрет письменника Сергія Жигалка секретні агенти НКВС у своїх постійних доносах. У їхній «розробці» він фігурував і до зарахування його до групи «невдоволених» Бориса Антоненка-Давидовича та Григорія Косинки. Агентура, як переконуємося, вербувалася з творчого середовища, близького до «об'єкту» вивчення, що постійно спілкувалася з письменником і ставала йому в довірі. Не викликає сумніву, що й керівництво Спілки радянських письменників України, було поінформовано щодо ідеологічної ситуації в письменницькому колі.

Окремо варто зупинитися на явищі доносу, як художньому жанрі літературної творчості.

Як пересвідчуємося, НКВС назбирало потрібний йому «фактаж» і був потрібен лише котрийсь поштовх для висунення Жигалку обвинувачення в контрреволюційній, націоналістичній діяльності. Навіть попри те, що в 1930 році Держлітвидав надрукував його книгу «Липовий цвіт» та здано до друку з позитивними рецензіями два романи «Ванда» (1930) та «Земля» (1931).

У середині грудня 1934 року було засуджено й розстріляно групу із 14 українських письменників, серед яких були і близькі Сергієві побратими Григорій Стрілець-Косинка, Дмитро Фальківський. 26 грудня, коли в помешканні Максима Рильського перебував і Жигалко, несподівано завітав поет Микола Зеров. Рядова зустріч письменників, яких у них бувало чимало, стала для НКВС особливо значущою… Так за її наслідками сфабрикували кримінальне звинувачення проти Жигалка і Зерова за участь нібито в проведенні «траурних зборів (собрания) за розстріляним Косинкою та іншими».

Контрреволюційною дією виявилося прочитання Зеровим кількох віршів, зокрема, Пантелеймона Куліша «До кобзи» з епіграфом Тараса Шевченка, написаного в 1862 р. до роковин смерти Кобзаря: НКВС визначило найзагрозливішими і контрреволюційними в Кулішевому вірші поетичні рядки:

«Та посідаймо по голих лавках,
Та посумуймо по мертвих братах».

А відтак більшовицька диктатура сфабрикувала Жигалку обвинувачення: «схвалює боротьбу з радянською владою та висловлюється за проведення терористичних актів проти керівників партії та радвлади». 8 січня 1935 року заарештували. У кримінальній справі № 1326 є розлогі у своїх огульних звинуваченнях в антирадянськості Жигалка і його друзів-літераторів у доносах трійки українських письменників. Іван Мойся-Ле: «Як письменник, художник, Жигалко не представляв ніколи творчої цінності». Петро Колесник: «Мав довірливі стосунки з Косинкою, Косяченком, Плужником, а Рильський здружився з Жигалком». Євген Адельгейм: «Я так і називав Жигалка куркульським отаманом». А ще Іван Ле, як керівник письменницької організації звинувачував його в контрреволюційній діяльності у зв'язку з випуском в 1931 році рукописного журналу пародій і карикатур «Літературний хлів». Хоча його було не знайдено й не долучено до справи, проте слідство визнало достовірним документом.

До «траурних зборів» слідство додало не тільки ці підступні доноси, а ще й вилучені під час обшуку нотатник, де письменник записував теми для майбутніх своїх творів, і книги: Грушевського, Єфремова, Бухарина, Троцького, Косинки, Брасюка, Епіка. Їх схарактеризовано, як контрреволюційні.

Хоча Жигалко не визнав приписуваних йому націоналістичних, терористичних, антирадянських звинувачень, Трійка НКВС 24 березня 1935 року винесла вирок ЖИГАЛКУ: п'ять років позбавлення волі з постановою про відправлення його до СИБЛАГу до м. Маріїнськ. Повторно засуджений до розстрілу трійкою УНКВС по Далекосхідному краю 26 березня 1938 року за статтею 58–10 кримінального кодексу РФ. Вирок виконано майже через три місяці — 21 червня. Стаття 58–10 визначала: «Пропаганда чи агітація, заклик до повалення, підриву чи ослаблення радянської влади». Міра покарання статті на строк не нижче 6 місяців. А щодо Жигалка — вища міра покарання. При реабілітації письменника на запит КДБ УРСР, де він розстріляний, з прокуратури Хабаровського краю уточнити Києву не змогли.

До того ж уже після оголошення вироку й нібито відправлення до СИБЛАГу Жигалко фігурує ще й на допитах по кримінальній справі

Миколи Зерова, як обвинувачений, але ніякого вироку йому не оголошувалось.

Висновки

Документальні матеріали тієї пори, що нині розсекречені СБУ, надають можливість об'єктивно дослідити роль і місце несправедливо знищеного й забутого в зоні непам'яти, позбавленого літературної оцінки, затюканого верховодами тодішньої спілки письменників Сергія Жигалка, а точніше, «корифеями» літературного процесу тих і пізніших років. Він не значиться й у численних реєстрах «Розстріляного Відродження», як і його розстріляна творча спадщина.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Бажан, О. (2017). Історико-культурна спадщина в фондах галузевого державного архіву СБУ: інформаційний потенціал, засоби доступу. Національний авіаційний університет (Україна). Зб. Наук. праць. К. 217, с. 22.

Бурбела, В. А. (1990). Жигалко Сергій Йосипович. В І. О. Дзеверін (Ред.), *Українська Літературна Енциклопедія* (Т. 2: Д-К; с. 192–206). Головна редакція Української Радянської Енциклопедії імені М. П. Бажана.

Гальченко, С. (2018). Кривава офіра Григорія Косинки (передмова). В С. Гальченко (Упоряд.), *Григорій Косинка* (с. 3–26). Фоліо.

Грунт, А. (1927). Робітничо-селянська тематика вискочила з поля зору автора. *Молодняк*, *8*, 88–92.

Гуменна, Д. (б.р.). *Дар Евтодеї. Київські кручі* (Кн. 1). УкрЛіб. Бібліотека української літератури. https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14293

Жигалко, С. (1924, 23 березня). Мати. (Новела). *Література, наука, мистецтво*, *12*, с. 3.

Жигалко, С. (1925a). Диспут. В *Шляхи розвитку сучасної літератури* (с. 76–78). Культкомісія місцкому УАН.

Жигалко, С. (1925b). Жовтень. *Гарт*, *1*, 77–79.

Жигалко, С. (1925c). Ранкові роси. *Гарт*, *1*, 8–16.

Жигалко, С. (1927a). Слід заячий. *Всесвіт*, 1–3, 2–5.

Жигалко, С. (1927b). Увірваний голос. *Літературна газета*, *8*, с. 3.

Івченко, М. (1925, 24 травня). Диспут. В *Шляхи розвитку сучасної літератури* (с. 71, 72–75). Культкомісія місцкому УАН.

Коваленко, Б. (1924). В Гарті. *Більшовик*, *266*, 22.

Коваленко, Б. (1925). Літературний Київ. *Київ-Гарт*, *1*, 148

Косяченко, Г. (1927). Єдиний постріл. *Літературна газета*, 7, с. 3–4.

Кримінальна справа Г. Стрілець-Косинки. Втікачі (Беглецы). (б.р.). (Фонд 65, Опис 1, Справа С-4468). Галузевий державний архів СБУ.

Кримінальна справа Жигалка С. Й. (1935). (Фонд 263, Опис 1, Справа 50008). Центральний державний архів громадських об'єднань України, Київ.

Ленська, С. В. (2015). *Українська мала проза 1920–1960-х років: ідейно-тематичні домінанти, жанрові моделі і стильові стратегії* [Дисертація

доктора філологічних наук]. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Меженко, Ю. (1925, 24 травня). Диспут. В *Шляхи розвитку сучасної літератури* (с. 6–15). Культкомісія місцкому УАН.

Півторадні, В. (1971). Лави моря. В В. Півторадні (Упоряд.), *Чорнозем підвівся* (с. 3–19). Молодь.

Рильський, М. (1925, 24 травня). Диспут. В *Шляхи розвитку сучасної літератури* (с. 78–79). Культкомісія місцкому УАН.

Сингалевич, М. (1924, 10 травня). В Київ-Гарті. *Більшовик*, *105*.

Собачко, О. (2009). Встановлення монополії партійної критики в літературі в 1927–1932 роках. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса*, *43*, 227–228.

Стрілько-Тютюн, В. В. (2017). *Грона українських повстань. Антибільшовицький спротив на Бориспільщині в 1917–1932 роках*. Правда Ярославичів.

Стрілько-Тютюн, В. В. (2019). *Храм українства. Історія Бориспільської Української гімназії імені Павла Чубинського*. Рута.

Тищенко, А. (2019). *Спогади Анатолія Тищенка про Сергія Жигалка, записані М. Скориком*. Домашній архів автора. Папка «Жигалко».

Шамрай, А. (1927). *Українська література*. Державне видавництво України.

Шмигельський, А. (1924, 25 травня). Літвечірка в клубі Робземліс. *Більшовик*, *114*.

REFERENCES

Bazhan, O. (2017). Istoryko-culturna spadsychyna u fohdah haluzewogo arhiwy SBU. Kyiv. [in Ukrainian]. P. 22.

Burbela, V. A. (1990). Zhyhalko Serhii Yosypovych. In I. O. Dzeverin (Ed.), *Ukrainska Literaturna Entsyklopediia* [Ukrainian Literary Encyclopedia] (Vol. 2: D-K; pp. 192–206). Holovna redaktsiia Ukrainskoi Radianskoi Entsyklopedii imeni M. P. Bazhana [in Ukrainian].

Halchenko, S. (2018). Kryvava ofira Hryhoriia Kosynky (peredmova) [Bloody Offer of Hryhorii Kosynka (Foreword)]. In S. Halchenko (Comp.), *Hryhorii Kosynka* (pp. 3–26). Folio [in Ukrainian].

Hrunt, A. (1927). Robitnycho-selianska tematyka vyskochyla z polia zoru avtora [The Workers ‘and Peasants’ Theme Jumped Out of the Author’s Field of Vision]. *Molodniak*, *8*, 88–92 [in Ukrainian].

Humenna, D. (n.d.). *Dar Evtodei. Kyivski kruchi* [The Gift of Eutodeia. Kiev Cliffs] (Pt. 1). UkrLib. Biblioteka ukrainskoi literatury. https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14293 [in Ukrainian].

Ivchenko, M. (1925, 24 travnia). Dysput [Dispute]. In *Shliakhy rozvytku suchasnoi literatury* [Ways of Development of Modern Literature] (pp. 71, 72–75). Kultkomisiia mistskomu UAN [in Ukrainian].

Kosiachenko, H. (1927). Yedynyi postril [A Single Shot]. *Literaturna hazeta*, *7*, pp. 3–4 [in Ukrainian].

Kovalenko, B. (1924). V Harti [In Garth]. *Bilshovyk*, *266*, 22 [in Ukrainian].

Kovalenko, B. (1925). Literaturnyi Kyiv [Literary Kyiv]. *Kyiv-Hart*, *1*, 148 [in Ukrainian].

Kryminalna sprava H. Strilets-Kosynky. Vtikachi (Begletsy) [Criminal Case of G. Strilets-Kosynka. Runaways]. (n.d.). (Fund 65, Inventory 1, File S-4468). Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

Kryminalna sprava Zhyhalka S. Y. [Criminal Case Zhyhalka S. Y.]. (1935). (Fund 263, Inventory 1, File 50008). Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

Lenska, S. V. (2015). *Ukrainska mala proza 1920–1960-kh rokiv: ideino-tematychni dominanty, zhanrovi modeli i stylovi stratehii* [Ukrainian Short Prose of the 1920s — 1960s: Ideological and Thematic Dominants, Genre Models and Stylistic Strategies] [Doctoral Dissertation]. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

Mezhenko, Yu. (1925, May 25). Dysput [Dispute]. In *Shliakhy rozvytku suchasnoi literatury* [Ways of Development of Modern Literature] (pp. 6–15). Kultkomisiia mistskomu UAN [in Ukrainian].

Pivtoradni, V. (1971). Lavy moria [Sea Lava]. In V. Pivtoradni (Comp.), *Chornozem pidvivsia* [Chernozem Rose] (pp. 3–19). Molod [in Ukrainian].

Rylskyi, M. (1925, May 24). Dysput [Dispute]. In *Shliakhy rozvytku suchasnoi literatury* [Ways of Development of Modern Literature] (pp. 78–79). Kultkomisiia mistskomu UAN [in Ukrainian].

Shamrai, A. (1927). *Ukrainska literatura* [Ukrainian Literature]. Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].

Shmyhelskyi, A. (1924, May 24). Litvechirka v klubi Robzemlis [Litvechirka in the Robzemlis Club]. *Bilshovyk*, *114* [in Ukrainian].

Sobachko, O. (2009). Vstanovlennia monopolii partiinoi krytyky v literaturi v 1927–1932 rokakh [Establishing a Monopoly on Party Criticism in Literature in 1927–1932]. *Scientific notes Kuras Institute of Political and Ethnic Studies*, *43*, 227–228 [in Ukrainian].

Strilko-Tiutiun, V. V. (2017). *Hrona ukrainskykh povstan. Antybilshovytskyi sprotyv na Boryspilshchyni v 1917–1932 rokakh* [Bunches of Ukrainian Uprisings. Anti-Bolshevik Resistance in the Boryspil Region in 1917–1932]. Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].

Strilko-Tiutiun, V. V. (2019). *Khram ukrainstva. Istoriia Boryspilskoi Ukrainskoi himnazii imeni Pavla Chubynskoho* [Temple of Ukrainians. History of Boryspil Ukrainian Gymnasium named after Pavlo Chubynsky]. Ruta [in Ukrainian].

Synhalevych, M. (1924, May 10). V Kyiv-Harti [In Kyiv-Gart]. *Bilshovyk*, *105* [in Ukrainian].

Tyshchenko, A. (2019). *Spohady Anatoliia Tyshchenka pro Serhiia Zhyhalka, zapysani M. Skorykom* [Memoirs of Anatoliy Tyshchenko About Serhiy Zhyhalko, Recorded by M. Skoryk]. Domashnii arkhiv avtora. Papka «Zhyhalko» [Author's Home Archive. Zhigalko Folder] [in Ukrainian].

Zhyhalko, S. (1924, March 23). Maty. (Noveleta) [Have. (Novelette)]. *Literatura, nauka, mystetstvo*, *12*, p. 3 [in Ukrainian].

Zhyhalko, S. (1925a). Dysput [Dispute]. In *Shliakhy rozvytku suchasnoi literatury* [Ways of Development of Modern Literature] (pp. 76–78). Kultkomisiia mistskomu UAN [in Ukrainian].

Zhyhalko, S. (1925b). Zhovten [October]. *Hart*, *1*, 77–79 [in Ukrainian].

Zhyhalko, S. (1925c). Rankovi rosy [Morning Dew]. *Hart*, *1*, 8–16 [in Ukrainian].

Zhyhalko, S. (1927a). Slid zaiachyi [It should be Hare]. *Vsesvit*, 1–3, 2–5 [in Ukrainian].

Zhyhalko, S. (1927b). Uvirvanyi holos [Intruding Voice]. *Literaturna hazeta*, *8*, p. 3 [in Ukrainian].

УДК 82–6:929Грінченко

Борис Грінченко про українські національні справи: епістолярний, мовний та редакторський аспекти

Василь ЯРЕМЕНКО
д-р філол. н., проф.
Київський університет
ім. Б. Грінченка

© Яременко В., 2021

Стаття присвячена осмисленню епістолярних діалогів Бориса Грінченка про українські національні справи. Зокрема, досліджено епістолярію як складник наукового, публіцистичного і літературного процесу, проблеми унормування мови, літератури, науки в листах Бориса Грінченка, а також з'ясовано діяльність Бориса Грінченка як редактора Кулішевого перекладу Біблії.

З'ясовано, що Грінченко підходив до епістолярної спадщини в історичному освітленні. Не випадково ж, коли Іоіль Руденко передав йому віднайдений у священника на Глухівщині зшиток різних за жанрами давніх творів, а серед них «Листовню» — своєрідну інструкцію і зразки написання листів офіційним і близьким особам, — він відразу опублікував її на сторінках «Земского сборника Черниговской губернии» із власною передмовою. Виокремлено у дослідженні Київський період життя і творчості Бориса Грінченка 1902–1909 рр., який був позначений, крім всього іншого, активним листуванням із діячами науки та культури, видавцями.

У статті підкреслюється, що особливе місце в епістолярних діалогах про низку українських проблем належить листуванню Бориса Грінченка із Ганною Барвінок. Йдеться про підготовку до друку «Оповідань з народних уст» Ганни Барвінок, історико-літературознавчого нарису про неї «Поет жіночого горя» і популяризацію її етнографічно-фольклорних оповідань серед української спільноти.

Окреслено, що листи Б. Грінченка засвідчують прагнення і практичну роботу в царині розвитку національної культури на демократичній, народній основі. Більшість громадських заходів, ініціаторами яких ставали В. Гнатюк і Б. Грінченко, були суголосні потребам часу і ідеї соборності України.

Листи Б. Грінченка до В. Гнатюка засвідчують високий розвиток епістолярного стилю в українській літературі, його публіцистичність.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок про те, що Грінченко мав намір створити окремий вид літератури — епістолярну літературу, в тому числі й інтимну епістолярну літературу зі щиро почуттєвим патріотичним змістом і високою культурою викладу. Також, Б. Грінченко був серед тих, хто переконав П. Куліша робити новий переклад Біблії. З'ясовано, що виходу в світ перекладу Біблії передувала копітка робота з виготовлення копій Кулішевого перекладу, яку також взяв на себе Борис Грінченко. Видання Біблії було подією непроминального значення.

Ключові слова: *Борис Грінченко, П. Куліш, епістолярні діалоги, листування, національна культура, епістолярна література, переклад Біблії.*

BORYS HRINCHENKO ABOUT UKRAINIAN NATIONAL AFFAIRS: EPISTOLARY, LANGUAGE AND EDITORIAL ASPECTS

Vasyl Yaremenko
Doctor of Philology, Professor,
Borys Hrinchenko Kyiv University

The article is devoted to the understanding of Borys Hrinchenko epistolary dialogues on Ukrainian national affairs. In particular, the research studied the epistolary as a component of the scientific and literary process, the problems of language, literature, science standardization in Borys Hrinchenko's letters. The article clarifies Borys Hrinchenko's activity as the editor of P. Kulish Bible translation.

It turned out that Hrinchenko approached the epistolary heritage in a historical dimension. It is not accidental when Ioil Rudenko handed him out a notebook of different genres of ancient works, found in a priest in the Hlukhiv region, among them "Letter" — a kind of instructions and samples of writing letters to officials and relatives, he immediately published it on the pages of "Zemskyi collection of the Chernihiv province" with its own preface. The study singles out the Kyiv period of Borys Hrinchenko's life and work in 1902–1909, which was marked, among other things, by active correspondence with scientists and cultural figures, and publishers.

The article emphasizes that a special place in the epistolary dialogues on several Ukrainian problems belongs to Borys Hrinchenko's correspondence with Hanna Barvinok. It is about the preparation for publication of "Stories from the People's Mouth" by Hanna Barvinok, a historical and literary essay about her "Poet of Women's Grief" and the popularization of her ethnographic and folklore stories among the Ukrainian community.

The article outlines that B. Hrinchenko's letters certify the aspirations and practical work in the field of national culture development on a democratic, national basis. Most of the public events initiated by V. Hnatiuk and B. Hrinchenko agreed with the needs of the time and the idea of the unity of Ukraine.

B. Hrinchenko's letters to V. Hnatiuk prove the high development of the epistolary style in Ukrainian literature, its publicism.

Based on the study, it was concluded that Hrinchenko intended to create a separate type of literature — epistolary literature, including intimate epistolary literature with a sincere patriotic content and a high culture of presentation. Also, B. Hrinchenko was among those who persuaded P. Kulish to make a new translation of the Bible. It turned out that the publication of the Bible was preceded by painstaking work on making copies of the Kulish translation, which was also undertaken by Borys Hrinchenko. The Bible publication was an event of lasting significance.

Keywords: *Borys Hrinchenko, P. Kulish, epistolary dialogues, correspondence, national culture, epistolary literature, Bible translation.*

1. Епістолярія як складник наукового і літературного процесу

Хай пробачать колеги-літературознавці за «крамольне» уточнююче твердження, що нова українська література почалася не з «Енеїди» Котляревського. Очевидячки, починалася вона з листів Г. С. Сковороди і вже точно із наведеного в «Додатках» листа Опанаса Лобисевича (1732–1805) до свого вчителя — архієпископа Георгія Кониського 30 вересня 1794 р., себто за чотири роки до виходу в світ перших книг «Енеїди» Котляревського, до речі, з посвятою видавця Максима Парпури «Любителям малороссийской словесности».

Отже, такі вже були вони, не поодинокі українські патріоти XVII–XVIII століття: «Немец — немечествуй, француз — французюй! Рус? (себто «українець». — *В. Я.*) — Русом будь!».

Бути самим собою, пізнати себе і самоідентифікуватися українцем-русом закликав Сковорода. Це вже були ідеали людей неунятного українського духу. Були вони мудрого віку, уже не молоді і наступаючому XIX ст. посилали свої заповіти, своє бачення майбутньої України. О. Лобисевич, якому і жити вже залишалося біля десяти років, думками і намірами летів туди, «де вже світлів похмурий небосхил зорею передодня» (Є. Маланюк). І програмовими документами цього складного початку стали для нас листи Г. С. Сковороди і лист Опанаса Лобисевича до Георгія Кониського.

Варто подати фрагмент листа О. Лобисевича, писаний 1794 року:

> *Как во всяком покрое платьев, так во всяком наречии языков есть своя красота; а к тому, когда и дым отечества сладок, то сия воня благоухания мыслей отечественных суть наисладчайшая. Для чести нации, матери нашей, всегда у себя природою и ученостию великих людей имевшей, столько светил выпустившей, для любителей своего отечества, для знающих под корою просторечия находить драгоценности мыслей, прошу Ваше Преосвященство велико одолжить меня, интерлюдии, Танского то или Ваши, приказав списать, по почте мне в Санкт-Петербург доставить, да изыдет во свет, да даст величие отечеству своему наш Плавт, наш Мольер, ежели что не боле. Ибо я помню некоторые стихи, описание Великодня, бегство сатаны и смерти, смерть Иуды: прекрасные описания. Наперед плачу́ одолжение Вашего Преосвященства: посылаю при сем Виргилиевых Пастухов, мною в малороссийский кобеняк переодетых. Мала моя заплата по малоценности своей копии, но прошу принять, как две лепты вдовицыны приняты были по усердию… 1794 сентября 30. Санкт-Петербург»* (Цит за: Грінченко, 2000, с. 615–618).

Опанас Лобисевич на сьомому десятку літ пригадав постановку релігійної драми Г. Кониського «Воскресіння з мертвих» і вирішив надрукувати українською мовою написані інтермедії та інтерлюдії

з благородним наміром: «да изыдет во свет, да даст величие отечеству своему наш Плавт, наш Мольер, ежели что не боле». Дали «величие отечеству» і Котляревський, і Шевченко, і Куліш, і Драгоманов, і Франко, і, нарешті, Борис Грінченко. Саме він повертав до життя тих українських пропілеїв, що творили велич своїй батьківщині. Із маленьких справ, зроблених з великою любов'ю, розгорався великий вогонь патріотичного горіння.

Хіба можна заперечити, що лист О. Лобисевича був складовою літературного процесу, став документом доби, а сьогодні перетворився на самодостатню літературу — документальний епістолярій, чи просто епістолярну літературу.

Грінченко підходив до епістолярної спадщини в історичному освітленні. Не випадково ж, коли Іоіль Руденко передав йому віднайдений у священника на Глухівщині зшиток різних за жанрами давніх творів, а серед них «Листовню» — своєрідну інструкцію і зразки написання листів офіційним і близьким особам, — він відразу опублікував її на сторінках «Земского сборника Черниговской губернии» із власною передмовою. Голос Опанаса Лобисевича був не єдиний. А головне — почутий!

Уже XVII ст. засвідчує ясну усвідомленість необхідності слов'янського відродження як національного, українського. Перед нами сповідується велет національного відродження князь Костянтин Острозький: «Я через весь час живота моєго і до днесь яко в розмноженню святих писаній і книг, так і в прочих благочестивих вещах трудом і накладом своїм служил і до конца служити обіцую, поки мя ставати будет. Все бо сія гріх наших бивает, возбуждающе нас от сна і в ціломудріє приводяще, да боголюбці об'являться, а сластолюбці обличаться і посрамлени будут» (Григорович, 1851).

Не пропали дарма труди князя Острозького: уже наприкінці XVII ст. видатний український поет Іоан Величковський в епістолах до владик Лазаря Барановича та Варлаама Ясинського, у зверненнях до читачів із гордістю заявляв: «я, яко истинный сын Малороссийской отчизны нашей болѣючи на то серцем, иж в Малой нашей Россіи до сих час таковых нѣ от кого тыпом виданих не оглядаю трудов, з горливості моєи ку милой отчизні… умислилем… нѣкоторые значнійшыє штуки поэтицкіє руским языком виразити…» Це не просто наміри, а вже усвідомлена діяльність для милої, рідної вітчизни, до якої він сповнений гордості і синівської любові.

Від відомої епістоли Володимира Мономаха, листів літературних геніїв, що «вічніі співи зложили» у часи козаччини і Гетьманщини, творилася передісторія листа Опанаса Лобисевича і «Енеїди» Котляревського, і поставали лави «любителей малороссийской словесности».

Історія українського епістолярію буквально вростає в історію літератури, науки, культури в цілому.

Проблеми унормування мови, літератури, науки в листах Бориса Грінченка

Лист до матері Поліксенії Миколаївни може бути своєрідною передмовою і до всього епістолярію, і до всієї творчості письменника та вченого Бориса Грінченка. Він перед матір'ю стеле розмисли про призначення людини в житті, в якому вона, людина, має виконати своє призначення і виконати його добре. Питання тільки в тому, щоб правильно знайти це призначення. Йдеться про вибір, який свідома людина робить на все життя. Він сповідувався перед матір'ю про свій життєвий вибір служити людям, добру, просвіті рідного народу. Грінченко вірить, що його вибір правильний і з обраного шляху він не зверне.

У листах до сестер Аполлінарії та Анни і дочки Насті ми не вичитаємо педагогічних повчань і настанов. Грінченко виховує прикладами. То він розповідає повчальну історію життя Софії Ковалевської, то порівнює «царський» похорон Тургенєва і ставлення царизму до Шевченка, то розмірковує про ставлення українців Львова до відкриття пам'ятника А. Міцкевичу. Його судження про пам'ятник «від польського народу» на українській землі розкриває найтонші матерії взаємин між поляками і українцями, таких непростих і сьогодні.

Київський період життя і творчості Бориса Грінченка 1902–1909 рр. позначений, крім всього іншого, активним листуванням із діячами науки та культури, видавцями.

Особливе місце в епістолярних діалогах про низку українських проблем належить листуванню Бориса Грінченка із Ганною Барвінок. Йдеться про підготовку до друку «Оповідань з народних уст» Ганни Барвінок, історико-літературознавчого нарису про неї «Поет жіночого горя» і популяризацію її етнографічно-фольклорних оповідань серед української спільноти, організацію заходів з відзначення ювілею літературної творчості класика етнографічного реалізму, яким є Ганна Барвінок.

Листи доносять цікаві свідчення про боротьбу з царською цензурою, зокрема за цензурні дозволи на видання літературних альманахів «Дубове листя» (на пошану П. О. Куліша), «На вічну пам'ять Котляревському», «Хвиля за хвилею», окремих творів Пантелеймона Куліша, Ганни Барвінок, Бориса Грінченка. У листах маємо чимало свідчень про упорядкування і видання багатотомної спадщини П. О. Куліша[1].

1 Тільки в останні роки видавництво «Критика» (засноване в Києві проф. Грабовичем) здійснює фундаментальне видання спадщини П. Куліша. Перші чотири томи справляють враження.

Уже через кілька місяців після смерті П. О. Куліша Грінченко просить Ганну Барвінок надати йому матеріали для біографічного нарису про П. Куліша: «Треба нам доброї біографії Пантелеймона Олександровича, бо його біографія — то частка історії нашого національного руху». Грінченкові в Кулішевій біографії немає дрібниць. Його цікавість не оминає навіть імен волів (Лебідь, Половий, Лобас і Таран, імена їм надав П. Куліш), якими везли труну великого трудівника, — до перекладу Біблії: «Переклад Біблії, — переконує Борис Грінченко Ганну Барвінок, — то велике діло, і треба нам усім дбати, щоб його до пуття довести» (лист від 3.VII.1897 р.). І він справді дбав і «довів до пуття» Кулішів переклад Біблії.

Епістолярні свідчення Ганни Барвінок многоцінні. Серце, розум і зір талановитої жінки фіксують деталі, які часом найдосвідченішому літературознавцю не вдається виокремити і дати їм наукове освітлення. «Дивуєтеся, — пише дружина Куліша Б. Грінченку, — що [с]тільки напрацював сподвижник українського слова, то ж на паперах і я не все ще Вам списала. А округи́, тільки б глянули, які алеї, які рощиці, які меблі робив під красне дерево, картини рисовав, альбоми сатирическіє для сем'ї, гальванопластикою занімався. Рисовав акварелями, масляними красками, сепією». І образ П. Куліша відразу набуває повноти, цільності, людяності.

Звичайно, в таких уступах не тільки жіноче захоплення своїм чоловіком, а й пильне око етнографа, класика етнографічного реалізму! Вона передає слова самого Куліша: «Ніколи біографію писати, в моїх листах вона виразно видається».

Створення наукової біографії П. О. Куліша без вивчення об'ємного епістолярію Ганни Барвінок (понад 2000 листів!) просто неможливе. Як літературний критик Ганна Барвінок особливого враження не справляє, але щодо знання літературного побуту Куліша, Шевченка, Костомарова їй нема рівних. 28 червня 1897 р. вона розповідає Грінченку: «Якби я не бачила, як він трудився над усім, то може б мені й легше було бачити слід його пера! І знаю багато і кривди проти його, і всього гіркого». Ганна Барвінок прагне, хай в листах, виправити неточності, хибні твердження тих, хто пробував писати про П. Куліша. Ось, приміром, тільки один витяг з листа до Б. Грінченка, що ставить акцент на потребі біографічної точності: «Чалий[2] каже, що він (П. Куліш. — *В. Я.*) матері лишився в 10 год. Ні, уже бувши жонатим, і матір боготворив, і Біблію (себто свій переклад Біблії. — *В. Я.*) *їй* посвятив, а він каже, що і материнської ласки не знав і пр. Батько його не любив. А мати жила їм…» Такі листи, окрім всього іншого, дають нам нові знання і нові оцінки.

2 Чалий — автор спогадів про Т. Г. Шевченка, один з перших його біографів.

Центральною темою в листах Б. Грінченка до В. Гнатюка є робота над «Словарем української мови». Тут історія його створення. Але не тільки.

Коло обговорюваних із В. Гнатюком у листах тем і проблем дуже широке. Щонайперше — це взаємне захоплення фольклором та етнографією, обмін думками та виданнями, організація виступів преси, рецензій відомих вчених тощо. Грінченко не раз дякує В. Гнатюку за схвальні рецензії, слушні поради та високу оцінку його фольклористичних праць. Перший примірник книги завжди адресувався Гнатюку. «Моя книга «Из уст народа» ще не вийшла, скоро ж одержу з друкарні дозволену — зараз пришлю Вам» (20.I.1901 р.).

Листи Б. Грінченка засвідчують прагнення і практичну роботу в царині розвитку національної культури на демократичній, народній основі. Більшість громадських заходів, ініціаторами яких ставали В. Гнатюк і Б. Грінченко, були суголосні потребам часу і ідеї соборності України.

Листування Б. Грінченка і В. Гнатюка в умовах штучної ізоляції Галичини від України, коли царська цензура була повновладним господарем у питанні контактів між окремими частинами українського народу, було найпевнішим каналом, яким надходила інформація про літературне і суспільне життя Галичини і Східної України. Листування було майже єдиним джерелом творчих взаємин. Листи Б. Грінченка є живими свідками засилля царської цензури, з якою він вів невпинну і послідовну боротьбу. «Ваша звістка, — пише Б. Грінченко в листі від 3.III.1899 р., — про те, що міністерство дозволило в нас друкувати популярні книжки всякого змісту, неправдива. Ніякого такого дозволу не було, але так є, що тепер мов би трохи іноді легше з цензурою, і часом проскакує яка науково-популярна книжка».

Поступово ділові зв'язки переросли у глибоку дружбу, яка позначена зворушливими історіями, що і донині мають певне суспільне звучання. У спогадах про дочку Настю Марія Грінченко розповідає: «Прийшла чутка, що Гнатюк хворий, треба лічитися, а грошей нема. Думали вони з батьком, думали, де грошей узяти, і надумалися, що можна хоч трохи грошей заколядувати. Вдалася Настя до молодіжі, зорганізувався хор, пішли колядувати і заколядували кілька десятків рублів…» (М. Грінченко, б.р., с. 9). Це, цілком зрозуміло, виходило далеко за межі особистих симпатій. То була демонстрація злуки, своєрідна громадська акція.

Вдаючись з листами до різних адресатів, Грінченко не раз тим чи іншим своїм заходам надавав громадського характеру, всеукраїнського звучання. Свідченням цього є жваве його листування з І. Франком, П. Грабовським, Лесею Українкою, Ганною Барвінок, М. Коцюбинським, І. Нечуєм-Левицьким, М. Кропивницьким, Василем Лукичем.

Грінченко, між іншим, допомагав грішми І. Франку, П. Грабовському, А. Тесленку, В. Гнатюку, хоч сам зазнавав матеріальної скрути.

З листів постають обставини особистого життя і праці Б. Грінченка, які були типовими для українського письменника взагалі. «А всі обставини мого життя були останніми часами такі, — читаємо в листі від 9(21).II.1898 р., — що далеко відгонили від мене і натякання на яку музу: досить Вам сказати, що останній місяць-півтора я мусив робити офіціальну роботу з ранку і за північ з невеликим антрактом на обід…» «Та й я не міг, як бачите, досі на Вашого листа одписати, що мусив на два місяці увесь улізти у земські справи» (лист від 3.III.1899 р.).

Тільки близькій людині Грінченко міг оповісти, як доводилося заробляти на хліб. Заходами гласних Чернігівського губернського земства Грінченко був звільнений з роботи в земстві. «От ще що. Я тепер не маю ніякої посади. Чи скоро я її матиму і чи матиму — не знаю. У всякому разі поки мушу жити з літературного заробітку. Українські писання мені нічого не дають, — мушу писати по-московському. Чи не міг би «*Вістник*» давати мені хоч невеликий гонорар за те, що друкуєте? Коли б він се зробив, то тим самим дав би мені змогу менше писати до російських часописів, а той час уживати на вкраїнську роботу. Без цього ж я писатиму до «Вістника» менше, ніж хотів би. Також — чи нема у Вас іншого якого видання, де літературною працею міг би я заробляти хоч мало-небагато? Дуже дякував би, коли б порадили. Коли б же «Вістник» міг платити хоч малу плату, то чи не можна було б забезпечити мені місце на скількись там аркушів на рік? Це було б у мене вже щось більш-менш певне» (лист від 26.XII.1899 р.). «Праця задля заробітку (хоч і літературна, але здебільшого по-московському) забирає в мене ввесь день, опріче двох годин, які щодня силкуюся присвячувати повісті» (лист від 19.IX.1901 р.). «Нову свою повість (йдеться про повість «Під тихими вербами». — *В. Я.*) маю друкувати в «Киевской Старине», бо раз, що там найлегше цензура пускає, а друге, що то мій заробіток, бо «К[иевская] Ст[арина]» дає мені невеличку плату» (лист від 8.X.1901 р.). «Після мого останнього листа до Вас сталася в мене особисто одна річ, яка, вкупі з усім попереднім, може схарактеризувати Вам становище вкраїнського письменника у нас. Мою жінку, ще торік, не пустила адміністрація на посаду (в музей Тарновського) тільки через те, що вона має такого небезпечного чоловіка. Тепер і в неї, і в мене таке становище, що коли б ми поткнулись де-небудь у Росії на яку посаду, то зараз відомості Чернігівської адміністрації примусять адміністрацію *кожної* російської губернії не пустити нас не то на скарбову, навіть на земську, міську чи залізничну посаду. Мусимо жити з приватного заробітку. Таким приватним заробітком була, наприклад, у моєї жінки робота в бібліотеці музею

Тарновського (упорядкувала її)… Таким робом жінчина робота була цілком приватною і в приватної людини. І от же губернатор сказав «душеприкажчикові», що він вишле з Чернігова нас обох, коли жінка там робитиме! Трохи згодом жандарми зробили в нас трус і тільки через те мене не зачепили, що нічого злочинного не знайшли. А треба ще додати, що ми живемо надзвичайно тихо і весь наш гріх є тільки в тому, що ми пишемо по-вкраїнському» (лист від 21.XII.1901 р.). І нарешті: «Ще не знаю, саме куди подамся з Чернігова, але мушу, бо мене тут їдять» (лист від 15.I.1902 р.).

Недремне око ідеологічних охоронців заглядало не тільки в рукописи (і не тільки в часи Грінченка!), а й до кореспонденції, що надходила в Україну. У низці листів читаємо: «В XI-й книзі «Вістника» цензура видрала з другого відділу сторінки 53–116…, а також останню картку книги (стор. 129–130). Чи не можна прислати мені се в конверті?» (23.X.1899 р.). «XII книгу «Вістника» я відібрав, але початок «Хроніки» (боки 179–180) видрала, мабуть, цензура» (6(18).XII.1899). «Цензура вирізала з IV-ї книги «Вістника» карточку з віршами Свидницького. Чи не можна б її мати? (боки 43–44). От що я все хочу Вам сказати: не дратуйте цензури. Викладайте факти, але не вживайте гострих слів. Напр[иклад], у IV-й книзі, на боці 8-му «Хроніки» слова: «се одна з тих безглуздих перепон, якими хотять запинити течію правди». Підкреслене слово *не треба було друкувати*, бо цензура як натрапляє на такі слівця, то зараз лютує і починає заляпувати цілі боки у «Вістнику» чорною фарбою або й витинати картки. Досить сконстатувати факт, а вже всяке знає й так, що се заборона безглуздa» (3.IV.1901).

Загальновідоме значення діяльності Б. Грінченка як вченого-мовознавця, лексикографа, історика мови для унормування української літературної мови. Боротьба за чистоту рідної мови, врешті за її громадянські права, завжди мала для Б. Грінченка характер політичної боротьби. У листі до В. Гнатюка від 22.VIII.1900 р. читаємо: «Ви все докоряєте мене за правопис. От Вам моє становище: цензура вимагає урядового (себто «ярижки». — *В. Я.*) правопису, а друкарня мала́, і навіть шрифтів скільки треба немає. А щоб Ви зрозуміли, як цензура пильнує правопису, то ось приклад. Тутешня «Общественная библиотека» друкувала свій каталог, і цензура дозволила се. Надруковане звичайно посилається до цензури знову — по «билетъ на выпуск». Каталог складався з московських книжок, українські траплялися дене-де. Заголовки укр[аїнських] книжок надруковано тим правописом, яким на книзі: тобто старі (до половини 1876 р.) книги мали заголовок укр[аїнським] фон[етичним] правописом (Номис, Українські приказки etc). Цензура примусила передрукувати всі картки, де стрівалася «кулішівка» (Номысъ, Украинськи прыказкы etc). Іноді на картці тіль-

ки одну літеру треба відмінити (*і* на *и*), а вирізуй і передруковуй, і такого скільки хочете я міг би Вам розказати. Я ледве міг досягти, щоб дозволено йотувати!»

Чимало матеріалу для правильної оцінки чотиритомного «Словаря української мови», укладеного Б. Грінченком, дають листи до В. Гнатюка. Неоціненну допомогу в роботі над словником, як засвідчують листи, надавали І. Франко та В. Гнатюк. Останній надсилав Грінченкові словники Партицького, Поповича, Чопея, пояснював значення багатьох діалектизмів (детальніше див. том «Мовознавчої спадщини»).

Не без впливу Б. Грінченка В. Гнатюк заходився писати працю про царську цензуру. Грінченко давав чимало порад, надсилав йому повернуті цензорами рукописи, називав літературу до теми.

У 90-х роках завдяки цілій низці заходів Б. Д. Грінченка Чернігів стає одним із центрів українського культурного, наукового і літературного руху. На різних посадах в один і той самий час у Чернігівському губернському земстві працюють В. Самійленко, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, М. Чернявський. Їх заходом було українізовано офіційний «Земский Сборник» і надруковано цілу низку цікавих статей, нарисів, етнографічних матеріалів. «Посилаю Вам, — пише 20 січня 1901 р. Б. Грінченко, — перегляд змісту «Земского Сборника» за минулий рік — надрукуйте в «Вістникові», щоб знали, що нам хоч оцей один рік пощастило надати хоч трохи живіший і український колір сьому колись мертвому і «общерусскому» місячникові».

Коли до Грабовського дійшла чутка про наміри Грінченка емігрувати в Галичину, він відразу застерігає: «Правда, се було б великою втратою для російської України, де без Вас зовсім нікому буде працювати, бо патріотів багацько скрізь, а робітників чомусь не чути».

Як Франко та Грабовський, Грінченко мав чітке ставлення до українських псевдопатріотів. «Кажете, що коли б який патріот дав 1000 крб. Ох! У нас тих патріотів, що дають, так мало! Багатирів багато, та здебільшого (опріче небагатьох винятків) такі глитаї, що швидше в Гарпагона можна випрохати всі його маєтки й гроші, аніж у сих будяків колючих на нашій ниві яку сотню карбованців на вкраїнську яку справу. І то навіть такі, що декламують (звісно, як поліціянта поблизу нема) про свою любов до рідного народу etc. Се сміття наше, се ганьба наша, наш сором перед усім світом мати таких гидких і підлих панів, як наші!» (лист від 19.IX.1901 р.).

Грінченко допомагав І. Франку і В. Гнатюку як співредакторам «Літературно-наукового вісника» вести боротьбу проти москвофілів, розумів їхню антинародну, антиукраїнську суть: «А чи не думаєте Ви, що зовсім не треба писати про москвофільські «сочинения»? Мовчанка часом убиває ліпше за найбільшу критику. У всякому разі «стихотворений» так багато на світі, що віршомазіння якогось там Вергуна

ачей ще не поруйнує українського письменства. А, може, я помиляюся і в нових літературних «подвигах» москвофілів є щось небезпечне? Хоча, здається, найнебезпечніша їх зброя — брехня й *денунціація*, а інші їх таланти не страшні» (лист від 8.X.1901 р.).

Все ж Грінченко «організував» виступ проти москвофіла Вергуна, причому в російській пресі, і через якийсь час повідомляв Гнатюку: «Зараз прочитав у XII-ій книзі московського місячника «Русская мысль», органа дуже поважаного, одного з найкращих рос[ійських] журналів чудову рецензію на вірші Вергунові. Дуже радив би Вам передрукувати в «Віснику» усю рецензію, — се зробило б враження. Коли у Вас не можна добути сієї рецензії, то можна Вам, переписавши, вислати» (лист від 22.XII.1901 р.). Рецензія належала перу самого Б. Грінченка.

В іншому листі Грінченко глибше цікавиться народовцями, оскільки поширились відомості, що вони перебувають на платній службі в монархічного австро-угорського уряду. «Чутка ще була, що уряд (ляхи?) хоче порозумітися з москалефілами, бо народовці «дуже дорого коштують». Чи сьому правда і чи не можна сподіватися від сього чогось вельми лихого? Тяжке становище людини, що хоче знати, що робиться в Галичині, і нічого не знає, бо всі шляхи замкнено! Хоч «Галичанина» читай та й годі!» (лист від 10.IX.1901 р.).

Грінченко мав здатність, оглядаючись на стан культури і національного життя інших народів, давати тверезі оцінки здобуткам українського культурного процесу і дбав про виховання кадрів національної інтелігенції, яка йшла б працювати на користь рідному народові, як І. Франко, П. Грабовський, В. Гнатюк. «Яка б гірка правда не була, але все ж вона ліпша за оману. Через те треба нам, українцям російським, якомога частіше згадувати про те, що ми так мало зробили, як ніякий інший народ, що претендує на своє власне культурне життя. А то в нас більше спочивають на лаврах… незроблених діл» (лист від 3.III.1899 р.).

«Взагалі можна запевне сказати, що ми, вкраїнці, ні відкіля і ні від кого не можемо сподіватися помочі, — і ми мусимо скрізь і у всьому рахувати на свої власні сили. Пособляють тільки тим, кому *корисно*, задля себе самого пособляти, а через те — тільки дужим, чи таким, яких можна тим чи іншим способом підгорнути під свою ласкаву протекцію. Єдиний наш рятунок — *бути дужими*. Добра порада народові, який двісті років виявляє за малим не саму — несилу! Порада, що скидається на іронію! Може. Але іншої нема. Або се, або смерть.

Я певний, що ми не вмремо, отже — я певний, що ми *будемо дужими*. Які б тяжкі пригоди не траплялися нам на дорозі, — се все дочасне: ми мусимо стати й будемо *дужими*! Наше горе в тому, що ми досі все робили завтра. (Тільки галичани останніми часами ділом показу-

ють, що то є *робити сьогодні*. У нас же не то завтра, а й позавтрьому!) А щастить досягати чогось тільки тому, хто завсігди робить *сьогодні*. Тоді він іде попереду тих, хто живе тим «завтрам». Друге наше горе, що ми завсігди *єдналися* з кимсь, а приятель за поміч сідав нам на шию. Досить згадати хоч би поєднання Хмельницького й його наступників з турко-татарами.

Третє наше лихо, що ми ніколи не могли *поєднатися сами з собою*…, бо й досі ми самих себе їмо гірш, ніж всі наші вороги.

Наша інтелігенція мусить виховатися тепер у напрямку супротивнім цим трьом великим нашим вадам, і тільки тоді вона стане дужою і зможе поєднатися з народними масами біля одного діла» (лист від 8.X.1901 р.).

Цей уступ із листа Грінченка кожен українець і сьогодні мав би знати напам'ять, як духовний і політичний заповіт Великого Українця своєму народові, насамперед його інтелігенції і політикам.

Листи Б. Грінченка до В. Гнатюка засвідчують світоглядні позиції вченого, особливо це переконливо, коли мова заходить про широкі завдання освіти. В листі від 19.IX.1901 р. читаємо: «Говорите, що хоч Гонту й Залізняка згадуй. Ні, і з цим нічого не вдієте. Єдиний, тільки *єдиний* спосіб — досягти самосвідомості серед мас. Без цього — це ж уже тепер видно — нічого в Галичині й Буковині не може бути. То буде і моральною, і практичною перевагою над польським панством. А як тепер москалефіли? Чи велика ся клоака і яка в неї сила?» Отже, будити самосвідомість мас.

Світогляд самого Грінченка міцнів під впливом зв'язків із І. Франком, В. Гнатюком та П. Грабовським. Листи до Гнатюка дають змогу відчути чітку світоглядну позицію в літературно-естетичних та суспільно-політичних поглядах Б. Грінченка.

У 1902 р. Б. Грінченко переїжджає до Києва, листовні зв'язки ще більше посилюються. Це був час найактивнішої наукової, літературної та громадської діяльності Б. Грінченка.

Під час перебування у Львові в 1903 р. Грінченко особливо близько зійшовся з І. Франком і В. Гнатюком. Як видно з листів, через Гнатюка ще раніше Грінченко встановив листовні зв'язки із В. Стефаником, О. Маковеєм, Т. Бордуляком, К. Паньківським, К. Студинським. У літературно-громадських справах Грінченко їздив разом з І. Франком до Відня. Як результат цієї поїздки з'явилася друком публіцистична брошура Б. Грінченка «Нарід в неволі», видана українською, російською, німецькою, французькою та польською мовами.

Листи цього періоду показують, яке глибоке враження на письменника справила революція 1905 р. Він намагається інформувати В. Гнатюка про події, хоч цілком ясно, що через цензурні фільтри повної інформації дати не міг.

У Грінченка напередодні революції 1905 року посилюється інтерес до соціальних обставин життя українського народу, які, на його думку, майже однакові і на Галичині, і на Наддніпрянщині.

«Купа польського панства, як кліщуки, повпивалися здавна в українську землю і ссе з неї кров: експлуатує робочого чоловіка, заводить свою «Польщу» на чужій землі, не дає дихати дійсним хазяїнам краю, силкується приглушити всякими і «культурними», і некультурними способами українську національність у Галичині» (Грінченко, 1904).

Саме в цей час у Грінченка виникає зацікавленість соціалістичною літературою, посилюється журналістська і видавнича діяльність, незважаючи на те, що заходом Є. Чикаленка і В. Леонтовича (Левенка) він був усунутий з редакції газети «Громадська Думка», точніше з її наступниці — «Ради».

У 1905 р. Б. Грінченко, з'ясовуючи справу про видання окремою книжкою своїх статей «Було, є, буде» та «Нова сем'я», надрукованих в «Зорі» ще 1895 р., писав: «З того часу минуло десять років. І хоч останній рік приніс великі зміни в загальноросійському житті, але умови життя для українського народу, як такого, лишилися в Росії і досі ті самі».

Реакція, що настала після поразки революції, арешт, а потім і смерть дочки Насті та її сина хоча й непоправно підірвали здоров'я, але не зломили духу Б. Грінченка. Значною моральною підтримкою були сповнені поваги і захоплення листи-привітання Івана Франка і Володимира Гнатюка з нагоди 25-річного ювілею літературної та громадської праці Б. Грінченка. Привітання Івана Франка (Погрібний & Яременко, 1970) та лист-поздоровлення В. Гнатюка (досі був невідомим) мають неабияке значення як для оцінки діяльності Б. Грінченка, так і для з'ясування його зв'язків з Галичиною. Тому саме їх ми поставили епіграфом до цієї книги.

Листи Б. Грінченка до В. Гнатюка засвідчують високий розвиток епістолярного стилю в українській літературі, його публіцистичність. Вони наочно ілюструють ідейно-естетичні погляди обох діячів на різні питання життя, літератури, моралі й етики сучасного їм суспільства. Порівняно невелика кількість листів допомагає нам відтворити образи двох людей, котрі свідомо присвятили своє життя служінню народові.

Несподіваним свідченням наукового підходу Бориса Грінченка до епістолярію як самодостатньої літератури стала для нас принагідна нотатка, що збереглася в архіві письменника: «Може бути, варто було б надрукувати хоч деякі з листів Мазепи до Мотрі Кочубеївни, яко зразок тодішньої любовної *епістолярної літератури*. Здається, инших зразків сього не маємо».

У світовій літературі відоме інтимне листування Абеляра й Алоїзи. Власним біографом було знищене інтимне листування Байрона. У нас епістолярні інтимні романи із Милорадовичкою, Ганною Рентель, Параскою Глібовою — своєрідні «Страждання юного Вертера». В архіві Б. Грінченка зберігається близько 350 листів до дружини, в яких задокументовано не тільки історію особистого життя, інтимних взаємин, але й численні думки та погляди на жіноче питання, на образи жінок у літературі, на любов до жінки і України. При цьому любов до України Марія та Борис вважають значимішою і вищою за взаємне кохання. Зазвичай як доказ цього наводять уривок з листа Марії до Бориса: «Знову згадалось мені, як ти писав колись, що любиш мене більш усього на світі після України. Але це не тільки тепер, це часто згадується мені і я за це ще більше люблю тебе. Коли б ти сказав, що любиш мене більше України, я не порадувалась би цьому, ні, — для мене це було б дуже тяжко. Ми любимо один одного, у нас тепер одна душа, але любов до України і спільна праця на користь їй ще дужче з'єднають нас і дадуть силу перемогти усе. Але це ти й сам розумієш ще краще мене…» (Грінченко, 1887).

Його поезія «Ти не моя» може бути класичним зразком передачі громадянських настроїв через інтимні переживання:

Ти не моя. Й даремно ти гадаєш,
Що сам прийду до тебе я,
І хоч би ти прийшла, —
Мене не ублагаєш,
Бо коли ти Вкраїни не кохаєш, —
Ти не моя.

Тож, як бачимо, літературна традиція закладалася й у листовних зверненнях, любовних посланнях. Критерієм справжності почуттів була Україна. Так, Куліш відвернувся від Ольги Плетньової, з якою навіть можливим був шлюб, бо вона категорично відмовилася вчити українську мову. Особливо спроба через інтимне почуття передати почуття громадянські, патріотичні помітна в поезії П. Тичини та М. Вороного.

У публіцистиці 90-х рр. XIX ст. бачимо ідеологічний наступ на інтимну поезію. Навіть Василь Блакитний називав інтимну поезію буржуазним або «псевдочервоним трендиканням» і боровся з нею. У 1925 р., після смерті Єсеніна, Троцький у більшовицькій «Правді» виступив із статтею «Епоха наша не лірична». Це більшовики довели переконливо. А Сталін після спроби Довженка у фільмі «Життя в цвіту» показати особистість Мічуріна через його інтимне життя взагалі заборонив торкатися в літературі та кіно інтимного життя «великих». Тож інтимна тема була закрита.

Грінченко мав намір створити окремий вид літератури — епістолярну літературу, в тому числі й інтимну епістолярну літературу зі щиро почуттєвим патріотичним змістом і високою культурою викладу.

У різноманітних «писульках», «супліках», «посланнях», «зверненнях», у «листах до земляків» закладався часом глибокий суспільно-політичний зміст.

Редакторські особливості перекладу Біблії

Означена у підзаголовку проблема в українському журналістикознавстві ще не тільки не досліджувалася, але й навіть не ставилася. На відміну від перекладачів — П. О. Куліша, І. С. Нечуя-Левицького, І. П. Пулюя — ті, хто доводив до видавничої кондиції текст перекладу, залишалися невідомі.

Готуючи до друку в «Киевской Старине» добірку листів П. О. Куліша, Грінченко в нотатці до публікації підкреслив: «Всі вони (листи Куліша. — *В. Я.*) про справи літературні, і читач знайде тут кілька звісток, може, ще невідомих йому про всякі літературні справи, — от, наприклад, про переклад Біблії. Де можна було *підписаний* (себто Б. Грінченко. — *В. Я.*) *пододавав уваги й пояснення*» (Б. Грінченко, б.р.). Грінченко однозначно цим ствердив, що він до Кулішевого перекладу Біблії поробив правки і дав до них пояснення чи коментарі.

Уже цього могло б бути досить для постановки проблеми. Та листування Б. Грінченка відкриває ще одну з його національних заслуг. Куліш після пожежі, в якій згорів перший авторський первопис перекладу Біблії, спочатку «зрікся» з огляду «на свої старі літа» перекладати Біблію наново, вдруге. Проте він все ж горнувся до думки про новий переклад Біблії і почав переспівувати віршами окремі біблійні книги. Та після того як група чернігівців (серед них І. Л. Шраг, Б. Грінченко та інші) написала Кулішеві листа, прохаючи таки перекласти Біблію прозою, він одразу поновив роботу над перекладом і до останньої хвилини життя не залишав її, але завершити переклад не встиг.

Отже, Б. Грінченко був серед тих, хто переконав П. Куліша робити новий переклад Біблії. Це по-перше.

Неперекладені частини взялися докінчити І. Нечуй-Левицький і вчений-фізик І. Пулюй.

Автографи зробленого Кулішем перекладу правонаступниця спадщини, його жінка Олександра Михайлівна Куліш-Білозерська (Ганна Барвінок), передала на вічне збереження В. В. Тарновському, який мав їх опублікувати, але несподівана смерть не дала йому змоги втілити мрію в життя. Тож за справу видання українського перекладу Біблії взявся Іван Пулюй, дружній до сім'ї Куліша. 1903 р. у Берліні, майже 120 років тому, «Британське і Заграничне Біблійне товариство» видало «Сьвяте Письмо старого і нового завіту. Мовою русько-українською

(підкреслено мною. — *В. Я.*). Переклад П. О. Куліша, І. С. Левицького і Пулюя». Це по-друге.

Маємо знати, що виходу в світ перекладу Біблії передувала копітка робота з виготовлення копій Кулішевого перекладу, яку також взяв на себе Борис Грінченко. Він наймав людину, яка «за плату» знімала копію з автографу перекладу, а сам Грінченко для копіювання перекладу надавав власне помешкання, приносив із Земства і відносив у Земство частини перекладу, бо фактично, за умови з Ганною Барвінок, рукописи Куліша виносити із Земства не дозволялося. Він «керував справою і контролював роботу», оплачував її і запевнив І. Пулюя, що «всю працю зроблено дуже сумлінно» (лист Б. Грінченка до І. Пулюя від 12.X.1901 р., коли Грінченко довідався, що Пулюй одержав всі копії з Кулішевого перекладу). Отже, Грінченко опікувався і копіюванням, і оплатою, і пересилкою копій видавцю і науковому редактору І. Пулюю. Це по-третє.

«Хочу ще сказати, — писав у цьому ж листі до Пулюя Борис Грінченко, — про одну справу, вельми важливу. В заголовку Біблії у Куліша стоїть, що се переклад «*мовою староруською*» (виділено Грінченком. — *В. Я.*).

Б. Грінченко, як історик мови, відкинув Кулішеву назву мови перекладу Біблії. Куліш назвав її *староруською*. В листі до І. П. Пулюя від 12.X.1901 р., коли вже копії з Кулішевого перекладу Грінченко надіслав йому для видання, він порушив, на його думку, «вельми важну справу»: «В заголовку Біблії у Куліша стоїть, що се переклад *мовою староруською*. Лишенько наше! От уже другу сотню літ живемо новим літературним життям, а ще й досі не вміємо як самих себе назвати! Мову свою звемо… як тільки ми її не звали? Руською, рускою, русскою, малоруською, малороссійською, рутенською, русинською, українською, руcько-українською, южно-руською, а тепер Куліш вигадав ще нове назвище: *стародруська* мова! А хтось почне доводити, що се не *старо*, а *ново*-руська мова, а там може ще й *середнє*-руська, чи ще яка! Треба ж уже колись нам покинути сю плутанину та погодитися всім на одному назвищу! І таким назвищем мусить бути *мова українська*.

Таке назвище історично справедливе, бо справді ми з давніх часів так звемося; воно добре й з практичного боку, бо тоді не буде задля чужинця потреби плутатися, знаходючи де там *ново*-, а де *старо*-руси, де *велико*-, а де *мало*-руси etc. З перекладом Біблії піде наша мова і в Европі так називатися, як на Біблії стоятиме. Коли зватиметься вона *староруською*, то хто нас знатиме, що ми українці, а не москалі?

Назвища «український, Україна» вживали задля нашої мови й краю всі наші письменники XIX в. з України російської; дедалі все дужче та дужче починають його вживати наші діячі і на Україні австр[ійській]. Чому ж не стояти йому й на Біблії?

Коли б же, — на жаль великий, — Ви на сю думку не пристали, то мені здається, що могли б Ви вжити хоч того терміну, якого вживає наша наукова інституція (Т[оварист]во и[мені] Ш[евченка]): *мовою русько-українською* (виділено Б. Грінченком. Саме цю, Грінченкову назву для Кулішевого перекладу взяв Іван Пулюй. Це по-четверте. — *В. Я.*).

Куліш сам не однаково називав нашу мову, через що ж ми братимем з його назвищ — назвище найгірше?!»

Як бачимо, редагування Б. Грінченка зафіксовано уже в назві мови перекладу, що він вважав «вельми важною справою». У його бажанні мати в назві мови «українська» проглядається акцент не тільки на культурному, духовному, мовному, а й на політичному значенні назви мови перекладу.

Грінченко послідовно виводив із термінологічного вжитку офіційні царські назви «Малоросія», «малоросійська», реалізуючи кпини, здається, М. І. Костомарова стосовно того, що поляки нашу мову називали *малопольською*, а москалі — *малоросійською*, бо, з одного боку, в ній *мало* польського, а з другого — *мало* російського, і насправді вона — *українська*.

Видання Біблії було подією непроминального значення.

Листування Б. Грінченка із Ганною Барвінок, І. С. Нечуй-Левицьким та І. П. Пулюєм відтворює складні перипетії з виготовлення копій рукопису перекладу та редагування Кулішевого перекладу, чого і в думках чи страшному сні не могла допустити Олександра Куліш. Видання перекладу Біблії було загрожене не тільки смертю Куліша і Тарновського, а насамперед Ганною Барвінок з її хворобливим ставленням до пам'яті своєї «неоцінної дружини» і бажанням створити серед української спільноти його культ.

Від початку листування Б. Грінченка із О. Куліш питання Біблії — в кожному листі.

Як укладач Каталогу Музею українських старожитностей В. В. Тарновського Борис Грінченко був добре обізнаний з архівом П. О. Куліша, який Олександра Михайлівна Куліш (Ганна Барвінок) передала на вічне збереження В. В. Тарновському. У музеї зберігався і авторський первопис перекладу Біблії. У листуванні Бориса Грінченка з Ганною Барвінок хронологічно простежується зацікавленість Грінченка якісною підготовкою перекладу до друку, пошуками альтернативного видавця перекладу Біблії і намагання переконати О. Куліш у тому, що йдеться про видання не спадщини Куліша, а джерела української культури, літератури, духовності. Грінченко підходить до видання Біблії як до загальнонаціональної справи, громадянського обов'язку української інтелігенції. Уже через кілька місяців після смерті Куліша (лист Грінченка від 3.VII.1897 р.) він переконує Ганну Барвінок

у цьому: «Усе Ви добре написали, да тільки забули сказати *доки* допереклад Пантелеймон Олександрович Біблію. Це дуже треба б знати. А як стала справа з Пулюєм та з Біблейським товариством?».

У листі Б. Грінченка до Ганни Барвінок від 13.VI.1901 р. з Чернігова (лист підписав також І. Шраг, очевидно, як адвокат) говорить, що вони з дружиною (себто з Марією Загірньою. — *В. Я.*) спромоглися прочитати «копію Біблії з оригіналом»[3]. Зробити всю роботу завадила тривала хвороба, а тому досі (до 13.VI.1901 р. — *В. Я.*) зробили дуже трохи і мало не ввесь рукопис Біблії не звірений з первописом (автографом Кулішевого перекладу. — *В. Я.*). Це по-п'яте.

І нарешті шосте… Грінченко читав переклад і виписував помилки, описки, неточності і написав *редакторський* висновок «Друкувати ж Біблію з такого рукопису, як є, не можна, бо:

1. В перекладі своєму П. О. Куліш становить часто поруч кілька синонімів (напр.: Він почув од його таке слово — мову — річ), щоб потім вибрати якийсь до друку. Тепер се доведеться робити тому, хто читатиме копію з первописом.

2. Порядок книг у Куліша трохи не такий, як у звичайній синодальній Біблії (напр., книгу, поставлену в синодальному виданні яко одну, він ділить на кільки — відповідно до новіших дослідів науки. Треба, щоб хтось сей лад дав.

3. Переписувач часто помиляється в літерах, псуючи зовсім слово. Є й більші, значніші помилки. Коли і коректор-українець, коректуючи по доброму рукописові, робить у друкованому помилки, то що ж буде, коли Біблію коректуватиме хтось не добре тямущий нашої мови (ми не знаємо хто буде коректором) та ще й робитиме по рукопису з помилками? Тоді в друкованому тексті будуть такі помилки, такі нісенітниці, що видання буде нікчемним…»

Це незаперечний редакторський висновок на Кулішів переклад. Грінченко радить Олександрі Михайлівні, як його зреалізувати. Він вважає, що рукопис перекладу треба «попереду уважно й *знаючими руками* (виділено Б. Грінченком. — *В. Я.*) виправити». Порада Грінченка «уважно й знаючими руками виправити» Кулішів переклад, буквально здетонувала хворобливе обожнювання «своєї неоціненної дружини». Ганна Барвінок і в страшному сні не допускала, що можуть бути більш знаючі руки, ніж у Куліша, бо все написане ним є священне, табуйоване, і вона «не дозволяє ще комусь втручатися у написане Кулішем, а тим більше виправляти». Тож редаговану Грінченком копію другого Кулішевого перекладу Біблії Ганна Барвінок забирає «від чернігівців» (Грінченка і Шелухіна, на той час призначеного завідувачем Музею українських старожитностей В. В. Тарновського) і пере-

3 «…прочитати «копію Біблії з оригіналом» — зробити звірку двох текстів.

дає для читання «киянам», сиріч І. С. Нечую-Левицькому, який честолюбиво також вважав, що все ним написане не підлягає редагуванню.

І. Огієнко (митрополит Іларіон), у монографії про український переклад Біблії, на жаль, не міг користуватися тими матеріалами, які ми тільки тепер вводимо у науковий обіг, вивчаючи листування Б. Грінченка із причетними до підготовки і видання Кулішевого перекладу Біблії.

Отже, Б. Грінченко, як сам стверджує, поробив зауваження до окремих місць Кулішевого перекладу і дав пояснення своїм зауваженням. Ознайомившись фундаментально із перекладом 29 книг Старого Заповіту і відредагувавши перші 12 книг, Грінченко пише справжній редакторський висновок і 13 червня 1901 р. відсилає його Ганні Барвінок.

11 лютого 1901 р. Ганна Барвінок пише Борису і Марії Грінченкам: «При всіх моїх горестях, на котрі повседневно багата душа моя (та може таємнича, як для кого), возрадувалась, як чу́тка до мене пролетіла, що Ви удвох, як ангели Божі, спаровані для піддержки української справи, держите у своїх руках Біблію — труд моєї святої дружини, котра два роки, не одриваючи своїх ясних очей, усе дивилась на її… Спасибі Вам, велике (100 з дванадцятьма нулями) раз спасибі, що не одреклись від такого труда… Я так вірую в Вашу щирість і вірність провірки, хоча не втерплю, хоч думкою, попрікнуть киян, — такий величний город, величний святістю і освіченими і заможними людьми (да неприхильними до діла), — не спромоглися обійтися без Вас, котрі і так сильно подавлені працями, що і часу бракує…» (Барвінок, 1901).

26 лютого 1901 р. Ганна Барвінок уже насторожено запитує Б. Грінченка: «Для якого друку першу книгу Мойсеєву Ви готуєте? Хто се буде її без грошей друкувати? Треба всю зараз друковати і мать фонд, а то трохи надрукують, випродадуть, а тоді за виручені гроші знов будуть друковати. Так не можна. Біблійське товариство зробить собі компіляцію і кінець праці моєї дружини…» Ця думка-вимога Олександри Михайлівни була правильна та суголосна думкам і розумінню значення видання Біблії українською мовою для національної розбудови України.

6 серпня 1901 р. Б. Грінченко у листі до І. С. Нечуя-Левицького просить переслати лист О. М. Кулішевій для прочитання. Справа стосувалася виготовлення копій з оригіналу Кулішевого перекладу Біблії та пересилання їх І. Пулюю до Відня, вона була зав'язана на постатях: І. Пулюй — Б. Грінченко — О. М. Кулішева — І. С. Нечуй-Левицький. Позиція Ганни Барвінок далеко не об'єктивна, дещо скандальна, і Грінченко делікатно пояснює роль Кулішевої у справі редагування ним Кулішевого перекладу:

«1. Д-ка Кулішева *сама* (я цьому був свідок) забрала з Музею всі рукописи Кулішеви, які там були на схові, ще восени 1899 року…

2. Рукопис Біблії пані Кулішева *сама навіки подарувала в Музей Чернігівському земству* (виділено Б. Грінченком. — *В. Я.*).

3. «Ані Ви, ані пані Кулішева не схотіли, щоб текст Біблії редаговано в Чернігові…» — свідчення про те, що Грінченко читав Кулішів первопис перекладу Біблії і редагував його. Олександра Кулішева сліпо освячувала навіть граматичні помилки Кулішеві і не дозволила Грінченкові («чернігівцям») втручатися в текст і віддала переклад на прочитання І. Нечую-Левицькому («киянам»), який також егоїстично вважав, що його переклад поза редакторським втручанням. Як видно з листа Б. Грінченко прочитав (відредагував) Кулішів переклад 12 біблійних книг. Далі переклад із чернігівців читав Шелухін (Шолуха́), на той час директор Музею Тарновського в Чернігові.

Невдовзі після смерті П. Куліша Грінченко захоплено стверджував: «Як багато добра по собі покинув наш щирий працьовник. Треба його якось до діла довести» (3 червня 1897 р.).

Загальнонаціональна значимість видання українського перекладу Біблії засвідчена Б. Грінченком багатократно: «Переклад Біблії — то велике діло і треба нам усім дбати, щоб його до пуття довести» (лист до Ганни Барвінок від 3.VII.1897 р.).

«Треба нам доброї П. О. біографії, бо його біографія — то частина історії нашого національного руху» (лист до Ганни Барвінок від 3.07.1897 р.).

12 жовтня 1901 р. Грінченко в листі до Пулюя висловлює задоволення і радість з приводу того, що всі копії рукописів Кулішевого перекладу Біблії уже одержані Пулюєм і перебувають під його остаточною редакцією. На превеликий жаль, радість Бориса Грінченка була передчасною. Славетний український фізик І. П. Пулюй, як мовний редактор Кулішевого перекладу Біблії і її співперекладач, засвідчив, дуже м'яко кажучи, свою цілковиту філологічну неспроможність і наукову та ідеологічну недалекоглядність.

Співперекладач І. С. Нечуй-Левицький і Олександра Куліш публічно засудили заміну Пулюєм і Слюсарчуком Кулішевого правопису на галицький. І це тоді, коли Грінченко, Житецький, Михальчук билися над створенням соборного правопису для застосування його в опрацюванні чотиритомного Словаря української мови. І. С. Нечуй-Левицький відразу заявив: «Бачу, що видавець позміняв і в мене, і в Куліша форми мови по-галицьки».

Всебічну критику Пулюєвого втручання в мову перекладу дав пізніше проф. Іван Огієнко у дослідженні «Як Святе Письмо ставало українським» (Огієнко, 2018, с. 91–102). Вердикт видатного мовознавця і автора нового перекладу Біблії (побачив світ 1962 р.) про нанесену шкоду Кулішевому і Левицького перекладу Біблії досить-таки категоричний: «Зміна правопису й мови, яку самовільно зробив Ів.

Пулюй, виглядає дуже неповажною, бо власне вона вбила весь переклад» (Огієнко, 2018, с. 99).

О. Кулішева однозначно творила культ П. Куліша: «Він для всіх працював — одні хиляться, інші — одхиляються, се їх діло. А образ Куліша по моделі, да ще й не по [одній], — трудно вироблять, а я й не давала б собі права при життю, а по смерті считаю святотатством… і всяке його слово для мене есть *священне*. І він ніколи не бажав, щоб після його смерті його виправляли. «Правда есть пламенна» — він маски не надівав, як понімав, так і писав: він — независимой мислі. І всім бажав штудировать науку і свої думи викладати на папір» (19.II.1902 р.).

Зрозуміло, завершенням культу Куліша Олександра Михайлівна справедливо вважала повне видання спадщини П. Куліша: «… Що маю своєї дружини написаного — все буду друкувати — довгом благородним считаю, а не ховатись такому діячу! Хай менші ховаються. Дорога широка літературна, усі помістяться. А то буде стояча умственна заплісняві́ла вода» (19.02.1902 р.). І далі: «… По-моєму, усякий чоловік і в життю, і в научному ділі *повинен бути самим собою*, особливо передовий чоловік. А то буде стояча вода» (з листів Ганни Барвінок).

Борис Грінченко, на відміну від геніального фізика І. П. Пулюя, мислив категоріями соборної України: єдиний правопис і єдина літературна мова.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Барвінок, Г. (1901). Лист Борису і Марії Грінченкам (Фонд ІІІ, Справа 38069). Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Київ.

Григорович, И. (Сост.). (1851). *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией* (Т. 4: 1588–1652). Типография II отделения собственной его императорского величества Канцелярии.

Грінченко, Б. Д. (1887). Щоденник 1887 року. Оправа-картон з золотим відтиском: «Книжка для отметок, замечаний каждого дня года» (Фонд І, Справа 31607). Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Київ.

Грінченко, Б. Д. (2000). *Зібрання творів. Епістолярна спадщина* (Кн. 1). Київський університет імені Бориса Грінченка.

Грінченко, Б. Д. (б.р.). Листи П. О. Куліша (про біографію Куліша) (Фонд І, справа 32462). Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Київ.

Грінченко, М. М. (1904). Лист до Грінченко Анастасії Борисівни (Фонд ІІІ, Справа 44295). Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Київ.

Грінченко, М. М. (б.р.). Біографія Грінченко Насті Борисівни. Автограф (Фонд І, Справа 32654). Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Київ.

Огієнко, І. (митрополит Іларіон). (2018). *Як Святе Письмо ставало українським* (М. Тимошик, Упоряд.). Наша культура і наука.

Погрібний, А., & Яременко, В. (1970, 1 вересня). Лист І. Франка до Б. Грінченка. *Літературна Україна*.

REFERENCES

Barvinok, H. (1901). Lyst Borysu i Marii Hrinchenkam [Letter to Borys and Mariia Hrinchenko] (Fund III, File 38069). Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

Grigorovich, I. (Comp.). (1851). *Akty, otnosyashchiesya k istorii Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoi komissiei* [Acts Relating to the History of Western Russia, Collected and Published by the Archaeographic Commission] (Vol. 4: 1588–1652). Tipografiya II otdeleniya sobstvennoi ego imperatorskogo velichestva Kantselyarii [in Russian].

Hrinchenko, B. D. (1887). Shchodennyk 1887 roku. Oprava-karton z zolotym vidtyskom: «Knizhka dlya otmetok, zamechanii kazhdogo dnya goda» [Diary of 1887. Cardboard Frame with a Gold Print: «A Book for Marks, Remarks for Each Day of the Year»] (Fund I, File 31607). Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

Hrinchenko, B. D. (2000). *Zibrannia tvoriv. Epistoliarna spadshchyna* [Collection of Works. Epistolary Heritage] (Pt. 1). Borys Grinchenko Kyiv University [in Ukrainian].

Hrinchenko, B. D. (n.d.). Lysty P. O. Kulisha (Pro biohrafiiu Kulisha) [Letters of P.O. Kulish (On the Biography of Kulish)] (Fund I, File 32462). Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

Hrinchenko, M. M. (1904). Lyst do Hrinchenko Anastasii Borysivny [Letter to Hrinchenko Anastasiia Borysivna] (Fund III, File 44295). Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

Hrinchenko, M. M. (n.d.). Biohrafiia Hrinchenko Nasti Borysivny. Avtohraf [Biography of Hrinchenko Nastia Borysivna. Autograph] (Fund I, File 32654). Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].

Ohiienko, I. (Metropolitan Hilarion). (2018). *Yak Sviate Pysmo stavalo ukrainskym* [How the Holy Scripture Became Ukrainian] (M. Tymoshyk, Comp.). Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].

Pohribnyi, A., & Yaremenko, V. (1970, September 1). Lyst I. Franka do B. Hrinchenka [I. Franko's Letter to B. Hrinchenko]. *Literaturna Ukraina* [in Ukrainian].

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ

SOCIAL NETWORKS

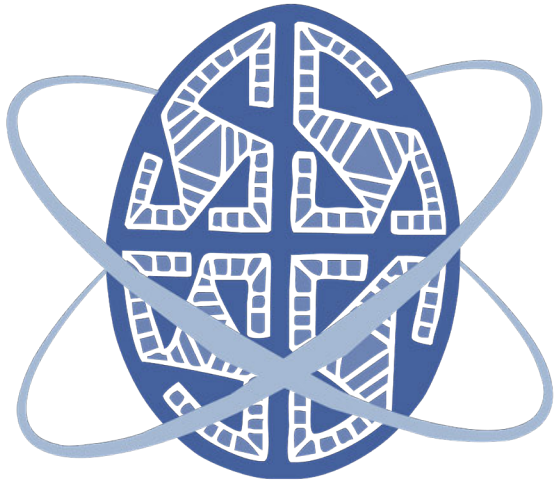

UDC 316.472.4:[316.774:004:070

The phenomenon of social networks in the context of modern information space

Victoriia HALUDZINA-HOROBETS
PhD in Art History, Lecturer
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01601
torrygal@ukr.net
ORCID ID 0000–0002–0757–6665
© Haludzina-Horobets V., 2021

The article is devoted to understanding the phenomenon of social networks in the context of modern information space.

The thesis substantiates that the most important feature of the Internet environment as a communicative space is the digital technologies use, digitalization. Information and communication component is one of the defining features of modern society, which provides unimpeded access to information and its exchange, no restrictions, and what is the framework of communication (political, geographical, temporal), interpenetration of ideas and cultures, feedback. At the same time, the information and communication society, with all the positive aspects of its organization, is also an environment for the implementation of any kind of manipulation and suggestive influences on individual members of the network community and their associations.

The article considers modern approaches to the study of social networks and their forms of "people's" participation in journalism, the role of the mass media in public opinion expression, the influence of mass communications on tastes, and the organization of social action. The author emphasizes that the phenomenon of society's reaction to the information disseminated in the network remains interesting for study. The study is especially true of socially momentous processes such as economics, politics, health, and education. The unique possibilities of social networks are outlined: as a specific social phenomenon, they appeared suddenly and began to develop rapidly, increasingly penetrating the life of society. This is the essence of any phenomenon when the new immediately becomes familiar.

The study emphasizes that the studied phenomenon is much broader. It is not only about changes in media consumption but also about the transformation of the information space as a plane of various socio-cultural practices.

It is concluded that social networks are a new but very dynamic phenomenon of the information space (the formation of which occurs both in Ukraine and in other countries), the problem field of which requires further research.

Keywords: *social networks, social media, mass media, Internet environment, communicative space, media platforms, sites, digitalization.*

ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Вікторія Галудзіна-Горобець
канд. мистецтвознавства, викл.
Київський національний університет
культури і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01601
torrygal@ukr.net
ORCID 0000–0002–0757–6665

Стаття присвячена осмисленню феномена соціальних мереж у контексті сучасного інформаційного простору.

Обґрунтовано тезу про те, що найголовнішою особливістю інтернет-середовища як комунікативного простору є використання цифрових технологій, а однією з визначальних рис сучасного суспільства є його інформаційно-комунікативний складник, що передбачає безперешкодний доступ до інформації і обмін нею, відсутність обмежень, будь-яких рамок комунікації (політичних, географічних, тимчасових), взаємопроникнення ідей і культур, зворотний комунікативний зв'язок. У той же час інформаційно-комунікативне суспільство при всіх позитивних аспектах його організації є також і середовищем для здійснення будь-якого роду маніпулювань і сугестивних впливів на окремих учасників мережевої спільноти та їх об'єднань.

Розглядаються сучасні підходи щодо вивчення соціальних мереж та їхніх форм «народної» участі в журналістиці, ролі масмедіа в вираженні громадської думки, впливу масових комунікацій на смаки і організацію соціальної дії. Наголошено, що цікавим для вивчення залишається і феномен реакції суспільства на інформацію, котра поширюється у мережі. Особливо це стосується суспільно важливих процесів, таких як економіка, політика, здоров'я та освіта. Окреслено унікальні можливості соціальних мереж: як особливе соціальне явище вони з'явилися раптово і почали бурхливо розвиватися, все більше проникаючи в життя суспільства. В цьому і полягає суть будь-якого феномена, коли нове відразу стає звичним.

У статті підкреслюється, що досліджуване явище є ширшим — йдеться не лише про зміни в медіаспоживанні, а і про трансформацію інформаційного простору як площини найрізноманітніших соціокультурних практик.

Зроблено висновок, що соціальні мережі є новим, але дуже динамічним феноменом інформаційного простору (становлення та розвиток якого відбувається як в Україні, так і в інших країнах світу), проблематика якого потребує подальших досліджень.

Ключові слова: *соціальні мережі, соціальні медіа, масмедіа, інтернет-середовище, комунікативний простір, медіаплатформи, сайти, діджиталізація.*

The study relevance

The most important feature of the Internet environment as a communication space is the use of digital technologies: all information is stored digitally and has no physical form, can also be transported over any distance at the speed of light. The era of one-way simple content transfer, regardless of the audience's impressions and ideas, is coming to an end. There are already systems that provide instant feedback.

Information access channels democratization and Internet technologies simplification for the user has changed the space of modern mass communications. Against the background of the classical media crisis, new public models of informing the public and commenting on the news are emerging, less limited control, and less costly economically. The current media crisis leads to the emergence of new forms of employment, in terms of job losses in traditional media, which, in general, increases competition in this sector of production. There is a phenomenon of social networks, blogs, websites that contain individual or collective records linked by a single platform, as well as the ability to comment and disseminate information to members of the community and readers who do not belong to them.

It is noteworthy that in Ukraine, organizations and movements of various directions are also trying to use social networks, as well as any opportunities to communicate on the Internet, as a springboard for propaganda. By posting text and video materials there, they can influence the citizens' opinion, replenish their ranks and transfer their views on public life already to the plane of real practical action. It is characteristic that information exchange analysis in social networks can give important material on the public moods analysis, the attitude to resonant problems.

By way of example, the reflection of the topic in the media space, we can conclude that networks as a tool of public influence in Ukraine are not yet used by existing players in the political arena with high efficiency. At the same time, the new media development in Ukraine is quite chaotic, spontaneous. Thus, we can assume that Ukrainian social networks to some extent lack an in-depth analysis and development strategy that is useful for the state and society as a whole.

Status of problem development.

One of the defining features of modern society is its information and communication component, which provides unimpeded access to information and exchange, lack of restrictions, any framework of communication (political, geographical, temporal), interpenetration of ideas and cultures, feedback. At the same time, the information and communication society, with all the positive aspects of its organization, is also an environment for any kind of manipulation and suggestive influences on individual members of the network community and their associations (Petryk and others, 2011).

The development of the theory and methodology of social networks and forms of "people's" participation in journalism was studied by W. Lippmann, who showed the role of mass media in expressing public opinion, representatives of the Frankfurt School T. Adorno, J. Habermas, and M. Horkheimer, who considered journalism in the light of the concept public sphere as an independent discursive platform, as well as P. Lazarsfeld and R. Merton, who studied the influence of mass communications on the tastes and organization of social action. However, some applied aspects of the development of the social networks, their commercialization, are studied sporadically. The phenomenon of society's reaction to the information disseminated on the Internet also remains interesting to investigate. This is especially true of socially serious processes such as economics, politics, health, and education.

The processes of formation and functioning of the media environment were studied in the works of O. Akopov, O. Belyaev, T. Brant, M. Butyrina, O. Vartanova, O. Harmatin, A. Dosenko, V. Ivanov, V. Kikhtan, M. Kolesnikov, T. Liutyi, B. Sterling, F. Sawyer, O. Sytnyk, O. Kholod, M. Ulanova, O. Shylov, I. Shokhin and many others. At the same time, the phenomenon under study is broader. It is not only about changes in media consumption but also about the information space transformation as a plane of various socio-cultural practices.

Research tasks. The main task is to clarify the social networks phenomenon in the context of modern information space formation.

Main research material.

The development of the information society in Ukraine is approaching the level when the activities of any person or organization will be difficult to imagine without a social network account for communication, feedback and coverage of important information.

At the present stage, the social reality in which a person is, is increasingly called the information or network society. The basis of the concept of an information-network society is the idea of information as knowledge, which constructively changes the social system. As for social networks, information has the ability to be present everywhere, and even in some sense, in an uncontrolled broadcast, that is, in constant communication. For its part, this communication is not only a process of transmitting information from the transmitter to the receiver, but also a constant change in the state of communication participants in social networks as interacting systems.

Communication and interaction of people led to the transition from the civilizational era of communication "face to face" within the local space to the civilizational era of remote and indirect contacts in the information environment, social networks. Social networks do not surprise anyone now, although they are a global phenomenon in communication.

Social media not only has a multimillion audience, these platforms, for many, replace the very concept of socially significant information and the Internet. For a professional working in social networks, this is a new opportunity to work directly with an interested audience without investing large sums in creating your infrastructure. Working on social networks allows you to create a channel for exchanging information with the audience and will help solve several complex problems. For example, with the help of social networks, you can increase brand awareness, increase audience loyalty, conduct research, and even organize direct sales.

The advantages of online and digital media resources, first, are that online technologies offer a flexible interaction system. Participation in various social media and communities allows us to talk about the company's transparency, and therefore about the growth of consumer confidence.

Third, the use of such technologies is extremely important for medium and small regional actors. Especially when they reach a wider audience and promote their information outside the region.

Fourth, many target groups are active users of the Internet and social media, where they are more accessible and prone to active dialogue.

Fifth, today's online and offline communication are closely linked, as evidenced by the fact that online activity is a reflection of offline action, and in the absence of the possibility of active action in real life, intentions and desires are transferred to the social media environment.

If we talk about social networks as a new information space, then there are two important aspects to focus on.

The first aspect is the new opportunities for communication and promotion of the subject, which provide the fundamental technologies of social media. More specifically, the entire social network is social media, with the ability to publish your thoughts and ideas, see the reaction of others, and gather communities around it all; social networks with the opportunity to create interest groups and also build communication around these communities; video hosting with the possibility of viral distribution of promotional materials.

The second aspect is the familiar tools and technologies used in day-to-day public relations (press releases, commissioned articles, press conferences), but reformatted online, where they have taken on a different form.

Social media, as a platform for promoting an entity or organization, is gaining popularity and will be active for several reasons:

1. The popularity of social media is undeniable. Ukraine is one of the fastest-growing social media markets in Europe — more than 90% of Internet users have at least one social media account.

2. The use of social media in the business communications field and promotion of public authorities, namely — R-communications and promotion of the subject, is a trend.

3. Social media contributes to the emergence of new trends in online communication.

4. Promoting the subject is one of the topmost tasks of any customer-oriented organization. The popularity of social media means only that the policy of loyalty development should be conducted not only in the real world, but also in the virtual (Danko, 2012).

It is worth noting that social networks as information source have a significant level of audience trust. However, according to researchers, the versatility of social networks, opportunities to structure the communication space, and objectively contribute to the development of civil society make them a specific information source.

Social networks have long ceased to be a "phenomenon on the Internet" — today it is a powerful marketing, social and political tool. In fact, the very concept of "citizen journalism" has developed precisely due to the widespread use of networks. They, like many other phenomena generated by the Internet, have become not only a social factor, but also part of our recent history.

One of the most important trends in the virtual environment today is to maximize the space of social networks. Here comes to the fore "Web 2.0" — a new generation platform that has no clear boundaries and is a "center of gravity" for users. Web 2.0 brings together social networks, blogs, video hosting, messenger services, and resources that specialize in hosting user content. The key is that the more people use the service, the more perfect it automatically becomes. The main feature of "Web 2.0" — attracting users to create content ("Web 2.0", 2020).

Today, social networks have become so firmly entrenched in our lives that the leaders' composition of the most popular social platforms does not change from year to year. However, the scale of penetration and use of these social networks varies depending on geography and demographic factors. Understanding these differences is considerable when targeting a specific audience. When comparing the most popular social networks, it is weighty to pay attention, not to the number of registered accounts but the number of active users. The list of the most popular social platforms is headed by Facebook, occupying most of the market thanks to more than 2 billion active users. The giant's closest competitor is YouTube. Then the honorary places are occupied by Facebook Messenger and WhatsApp. They are followed by platforms, most of whose audience is in the Asia-Pacific region. These are QQ, WeChat, and Qzone (with over 600 million active users). That facts show that there are many popular social media in the Asia-Pacific countries. After them, we see a cluster of sites popular mainly in the West — Tumblr, Instagram, and Twitter ("Age Audience", b.r.).

Conclusions

The basis of modern society is network communication, one of the forms of expression of which is a significant increase in the number of social Internet networks. Social networks, which began to develop on the basis of the first generation of Internet network, a new philosophical approach and a new method for improving the quality of work, changing the rules of the game and communicating with people in a new, smarter and more informative way. However, it is not the tools or the new communication channels that make this a fundamentally new phenomenon, but the communicator itself, capable of a more open and fair game. Moreover, in the conditions of functioning and dialogue of the organization with the public in social networks, both communication participants are in equal rights. And this is the same equality, which can be considered in a sense as a phenomenon of modern society.

The unique capabilities of social networks today cannot be denied. As a specific social phenomenon, they appeared suddenly and began to develop rapidly, penetrating more and more into the life of society and all its possible structures, which gave the impression that they were before. This is the essence of any phenomenon when the new immediately becomes habitual. Hence the conclusion that the benefits of social networks for many spheres of society cannot be denied.

REFERENCES

Danko, Yu. A. (2012). Fenomen sotsialnykh merezh u konteksti stanovlennia i rozvytku merezhevoho suspilstva [The Phenomenon of Social Networks in the Context of the Formation and Development of a Network Society]. *Bulletin of the International Slavic University. Sociological Sciences*, *15*(1–2), 53–59 [in Ukrainian].

Lobovikova, O. O., & Melnikov, A. S. (2011). Sotsialni merezhi yak fenomen informatsiinoho suspilstva [Social Networks as a Phenomenon of the Information Society]. *Visnyk of the Lviv University. Series Sociology*, *5*, 154–160 [in Ukrainian].

Petryk, V. M., Prysiazhniuk, M. M., Kompantseva, L. F., Skulysh, Ye. D., Boiko, O. D., & Ostroukhov, V. V. (2011). *Suhestyvni tekhnolohii manipuliatyvnoho vplyvu* [Suggestive Technologies of Manipulative Influence] (pp. 186–192). VIPOL [in Ukrainian].

Romanenko, O. V. (2012). Pohliady suchasnykh zarubizhnykh doslidnykiv na rol sotsialnykh media v politychnii komunikatsii [Views of Modern Foreign Researchers on the Role of Social Media in Political Communication]. *Hileya: scientific bulletin*, *62* [in Ukrainian].

Vikova audytoriia sotsialnykh merezh [Age Audience of Social Networks]. (n.d.). Polarize. Retrieved March 13, 2021 from https://polarize.ru/uk/kompyuter/vozrastnaya-auditoriya-socialnyh-setei-osobennosti-auditorii/ [in Ukrainian].

Web 2.0. (2020, December 11). In *Wikipediia*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%B1_2.0 [in Ukrainian].

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Веб 2.0. (2020, 11 грудня). В *Вікіпедія*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%B1_2.0

Вікова аудиторія соціальних мереж. (б.р.). Polarize. Взято 13 березня, 2021 з https://polarize.ru/uk/kompyuter/vozrastnaya-auditoriya-socialnyh-setei-osobennosti-auditorii/

Данько, Ю. А. (2012). Феномен соціальних мереж у контексті становлення і розвитку мережевого суспільства. *Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія: Соціологічні науки*, *15*(1–2), 53–59.

Лобовікова, О. О., & Мельніков, А. С. (2011). Соціальні мережі як феномен інформаційного суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, *5*, 154–160.

Петрик, В. М., Присяжнюк, М. М., Компанцева, Л. Ф., Скулиш, Є. Д., Бойко, О. Д., & Остроухов, В. В. (2011). *Сугестивні технології маніпулятивного впливу* (с. 186–192). ВІПОЛ.

Романенко, О. В. (2012). Погляди сучасних зарубіжних дослідників на роль соціальних медіа в політичній комунікації. *Гілея: науковий вісник*, *62*.

УДК 004.77:316.472.4]:341.3–025.26

Соцмережа Фейсбук та інформаційно-психологічні операції

Артем ОНКОВИЧ
канд. пед. н., доц.
Київський національний університет культури і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01601
ioj@ukr.net
ORCID ID 0000–0003–2241–3714
© Онкович А., 2021

Подана стаття — спроба на основі відкритих джерел проаналізувати методи та засоби використання мережі інтернет та соціальних мереж, зокрема як один із найпопулярніших інструментів проведення спеціальних інформаційно-психологічних операцій гібридної війни. У дослідженні розглянуто: причини використання соціальних мереж як засобу впливу на особистість та суспільство; деякі наукові розробки щодо методів та цілей проведення інформаційних операцій в умовах гібридної війни; приклади використання потенціалу соцмереж (на прикладі Фейсбуку) у проведенні інформаційно-психологічних операцій гібридної війни, зокрема стосовно формування соціальної напруженості, підтримки взаємоконтраверсійних та конфронтаційних радикальних груп суспільства, підриву мобілізаційної готовності, поширення панічних настроїв, відчуття небезпеки, соціальної непевності серед громадян різних країн, а також засоби протидії таким операціям із боку урядів, організацій, об'єднань та окремих громадян, що мали місце на практиці.

Загально перелічено мотиви сторін військовоінформаційного конфлікту, методи та засоби шкідливого впливів та спротиву проти них, у тому числі із міжнародної практики.

Продемонстровано діяльність на міжнародному, державному, приватному та громадянському рівнях щодо ефективного самоубезпечення суспільства від потенційних шкідливих впливів на громадян, суспільства та держави з боку її «доброхотів».

Також у статті йдеться про український досвід інформаційного протистояння в умовах інформаційної війни щодо унеможливлення/зменшення небажаних ефектів від інформаційно-психологічних операцій.

Публікація може стати в нагоді журналістам-практикам, студентам, науковцям, а також усім користувачам соціальних мереж, для яких інформаційна гігієна та медіаграмотність є щоденною життєвою потребою.

Ключові слова: *інформаційно-психологічна операція, інформаційна війна, гібридна війна, соціальні мережі, Фейсбук.*

SOCIAL NETWORK FACEBOOK AND PSYCHOLOGICAL OPERATIONS (PSYOP)

Artem Onkovych
PhD in Pedagogy, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01601
ioj@ukr.net
ORCID ID 0000–0003–2241–3714

This article is a try to analyze the methods and means of using the Internet and social networks based on open sources, in particular as one of the most popular tools for conducting specific information and psychological operations of hybrid warfare.

Among other things, the article discusses: the reasons for using social networks as a means of influencing the individual and society; some scientific developments on the methods and purposes of information operations in a hybrid war; examples of using the potential of social networks (on the example of Facebook) in conducting information and psychological operations of hybrid warfare, in particular regarding the formation of social tensions, support of controversial and confrontational radical groups, undermining mobilization readiness, spreading panic, danger, social insecurity among citizens, as well as the means of counteracting such operations by governments, organizations, associations, and individuals that have taken place in practice.

The parties' motives to the military information conflict, methods, and means of harmful influences and resistance against them, including international practice, are generally listed.

Activities at the international, public, private and civil levels have been demonstrated to effectively protect society from potential harmful impacts on citizens, society, and the State by its "goodwill".

The article also deals with the Ukrainian experience of information confrontation in the conditions of information warfare to prevent/reduce side effects from information and psychological operations.

The publication can be helpful for journalists-practitioners, students, scientists, and all users of social networks for whom information hygiene and media literacy are a daily necessity.

Keywords: *Psychological Operations, PSYOP, information war, hybrid war, social networks.*

Актуальність проблеми

Глобалізаційні процеси, та технології, що їх супроводжують — поширення інтернету та соціальних мереж, екстериторіальність та глокальність інформаційної діяльності, розвиток IT та комунікаційної індустрій ставлять нові завдання та виклики перед суспільствами. Інформаційна діяльність завдяки технологіям WEB2.0 (які надають можливість створювати та поширювати контент на сторінках сторонніх розробників, як то YouTube, Facebook чи Wiki) перестала бути сферою лише фахівців, а буквально стала предметом щоденної практики мільярдів користувачів у всьому світі. Доступність та потужність цих інструментів оцінили не лише звичайні користувачі чи медіа, але і зловмисники, у тому числі на службі урядів.

Організовані та сплановані інформаційні акції, спрямовані на руйнування основ держави та фактично її самої; дезінформацію та зневіру суспільства; створення атмосфери пригнічення чи паніки окремих громадян, стали реаліями України у 2014-го році і тривають донині. Отриманий в Україні досвід використовується й поширюється зловмисниками і в інших країнах світу.

Мережа стала інструментом політики, який можливо спрямувати проти загального миру, суверенітету та територіальної цілісності держав; соціального-політичного спокою та безпеки; якості життя та індивідуальної поінформованості. Ця проблема тим важливіша для вивчення, що чим більше військові операції доповнюються операціями гібридного характеру й постають у тісному комплексі із ними.

Постановка проблеми

За таких умов постає необхідність у розумінні завдань та методів ведення гібридної війни на інформаційному (як виявилось, надзвичайно важливому) фронті, зокрема в соціальних мережах, одному із потужних інструментів інформаційного впливу та соціальної комунікації, а також світова практика спротиву таким шкідливим інфодіям.

Невирішеними питаннями досі залишаються ефективні методи та засоби протидії небажаним, недружнім та ворожим інформаційно-психологічним операціям, зокрема в соціальних мережах. Також дискусійною залишається проблема балансу свобода/безпека в умовах інформаційної війни.

Аналіз досліджень

Інформаційно-психологічні операції мають давню історію: віддавна бойові «розкраси» та вигуки використовувалися ворогуючими задля створення паніки та сум'яття в лавах супротивника. Серед перших письмових згадок можемо навести трактат «Мистецтво війни» Сунь Цзи, у якому, серед інших методів, прописано шляхи досягнення перемоги, деякі практики введення ворога в оману, а най-

вищим результатом мистецтва стратега має стати те, що він «виграє війну навіть не вступивши в неї». Часи змінюють технології, проте не закони війни: якою б вона не була (класична, інформаційна, гібридна, «війна правок» тощо), її основна мета — перемога.

Розглядаючи термін інформаційно-психологічні операції (ІПсО, Psychological Operations, PSYOP) у даному контексті, ми розглядатимемо під цим поняттям один із напрямів «гібридної війни». Основною характеристикою цих операцій є те, що вони передують військовим діям, супроводжують їх, а також застосовуються після проведення військових операцій.

Поняття ІПсО увійшло до активного наукового вжитку із середини XX століття, проте медійну популярність в Україні отримало лише з початком україно-російського протистояння. Серед дослідників цієї наукової проблематики назвемо американських військових теоретиків Франка Гофмана та Джеймса Меттіса (Mattis & Hoffman, 2005), Деніела Лесіку (Lasica, 2012) та Томаса Хеммса (Hammes, 2006), які розглядали можливість асиметричних відповідей на військові загрози (інформаційні в тому числі); а також російського генерала Валерия Герасимова (2013), дійсного голову генштабу РФ, який обрав цю тактику для використання ЗС РФ Російської. Із вітчизняних дослідників можемо назвати праці Георгія Почепцова (2011), Дмитра Кулеби (2019), Сергія Гриняєва (Гриняев, б.г) та інших.

Паралельно з розвитком теорій гібридних війн, саме в ці роки з'являється та розвивається явище соціальних мереж, увагу на які звернуло чимало науковців, серед яких, зокрема, Беррі Уеллман (Wellman, 2001), Франк Гофманн (Mattis & Hoffman, 2005). Починаючи із т. зв. «Арабської весни», соцмережі, Фейсбук зокрема (найпопулярніший із таких сервісів у світі та Україні), став інструментом координації та самоорганізації сторін конфліктів. Згодом ця платформа почала використовуватися як засіб дезінформації та дезорганізації, пропаганди та маніпуляцій, іншими словами — інформаційну зброю.

Із теоретичних викладок ІПсО дуже швидко перейшла в щоденні об'єктивні реалії українців як приклад (Kovalenko, 2021; Гриняев, б.г.; Деркаченко, 2016; «Добірка матеріалів за пошуковим запитом «фабрика тролів»", б.р; «Заклики до захоплення», 2021; Fake News, 2021; Кулеба, 2019; Толуб, 2020; «Национальный совет», 2021; Волчек, 2021; Гурков, 2020; «Росіяни оперативно», б.р.; «СБУ затримала», 2021).

Завдання статті

З'ясувати роль та місце соціальної мережі Фейсбук як інструменту інформаційно-психологічних операцій та дослідити засоби спротиву небажаним інформаційним впливам в умовах такого протистояння на всіх рівнях: від міжнародного до індивідуального.

Виклад основного матеріалу

Простота й доступність інтерфейсу Фейсбук; поєднання характеристик, що були властиві класичним ЗМІ та можливості індивідуального спілкування; глокальний рівень поширення інформації призвели до популярності соцмереж: кількість їх користувачів налічує мільярди по всьому світу та десятки мільйонів — в Україні. Зокрема, 19 млн українців є користувачами Фейсбуку, що робить цю соціальну мережу лідером серед конкурентів та третім за кількістю аудиторії інтернет-ресурсом (після пошуковика Гугл та відеохостингу Ютуб).

Швидкість передачі мережею повідомлень та можливість їх персональної адресації, дешевизна та можливість керування інформаційними потоками, анонімність та транскордонність, відносна довіра — це, порівняно із класичними ЗМІ, призвело до того, що соцмережа впевнено продовжує витісняти з інформаційного простору класичні медіа, які просто вимушені використовувати платформи соцмереж задля саморепрезентації, і, у такий спосіб, посилюють позиції своїх технологічних конкурентів («Добірка матеріалів за пошуковим запитом «рейтинг сайтів»", б.р.). Показово, що для значної кількості пересічних користувачів час, проведений у соцмережах, за тривалістю став другим після тривалості сну, а подекуди й перевищує його.

Розширення функціоналу соціальних мереж від звичайного засобу особистої комунікації до засобу вертикальної та горизонтальної організації суспільства привернуло увагу політичних партій та рухів, об'єднань за інтересами, релігією чи фахом, земляцтв, фангруп тощо. Разом із цим, новий інструмент породив нові виклики перед користувачами загалом (Гриняев, б.г.; Kovalenko, 2021), ЗМІ (Герасимов, 2013), урядами («Дезинформация в США», 2021; «Заклики до захоплення», 2021; Толуб, 2020; «Национальный совет», 2021; Гурков, 2020; «СБУ затримала», 2021, «Слухання в Сенаті», 2018), науковцями (Nadkarni & Hofmann, 2012; Mattis, & Hoffman, 2005; Hammes, 2006; «Інтернету 30», 2019; «Слухання в Сенаті», 2018), бізнесами (перед усім, власниками цих інформаційних ресурсів) («Facebook. Нормы», б.г., «Facebook удалил», 2020; Голос Америки, 2021), громадянами (Волчек, 2021; «Дезинформация в США», 2021; «Добірка матеріалів за пошуковим запитом «фабрика тролів»", б.р; Чумаков, 2018; «Російські мігранти», б.р.; «Соцмережа Twitter», 2021).

Мова, зокрема, про застосування соціальних мереж як інструменту «війни п'ятого виміру» (виміру інформаційного, який виокремлюють на додачу сухопутного, морського, повітряного, космічного вимірів ведення військових дій) для проведення ІПсО. Так, уже згаданий генерал В. Герасимов (Герасимов, 2013) констатує використання інформаційного протистояння на всіх етапах гібридної війни (як у підготовчій, так і активній фазах).

Наведені Сергієм Гриняєвим (Гриняев, б.г.) форми сучасної інформаційної боротьби втілились в антиукраїнському дискурсі, зокрема й соцмереж. Можемо навести приклади:

1. Створення аури бездуховності й аморальності, негативного ставлення до культурної спадщини противника. *Фашисти, бандерівці, хунта, карателі. Розіп'ятий мальчик у трусиках, згвалтована епилептичка, дівчинці задули монтажну піну. Україна, нібито, держава без історії, перемог. Україна — вигадка австро-угорського генштабу. Майдан розстріляв себе сам;*

2. Виявлення та посилення протиріч. *Росіянин і українець — один народ,* (і тут же, як не парадоксально) *Новороси — не українці. Поділ на «лівобережні-правобережні». Вуйки керують країною. Рагулі в'їхали в наше місто. Томос неканонічний. Продались католикам;*

3. Маніпулювання суспільною свідомістю соціальних груп населення країни з метою створення політичної напруженості та хаосу. *Захист російськомовного населення. Україна — фейлстейт, країна 404. «Западенці» — другосортні. Крим — наш. Федералізація;*

4. Дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями й рухами з метою провокації конфліктів, розпалення недовіри, підозрілості, загострення політичної боротьби, провокування репресій проти опозиції й навіть громадянської війни. *Фейки і тролінг однієї партії від імені ідеологічно близької партії. Навішування ярликів. «Кишенькова» соціологія. Порушення Закону про декомунізацію;*

5. Зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади й управління, інспірація помилкових управлінських рішень. *Іловайський котел. Капітуляція — це мир. Основна загроза суспільству — УБД;*

6. Дезінформація населення про роботу державних органів, підрив їхнього авторитету, дискредитація органів управління. *Порошенко відпочиває на курортах. Зеленський — інфантильний. Армія небоєздатна. В уряді всі злодії та корупціонери;*

7. Підрив міжнародного авторитету держави, його співробітництва з іншими країнами. *Україна — договороннездатна. Порушує мінські угоди;*

8. Масове подання в інформаційних каналах супротивника чи глобальних мережах дезінформації для впливу на особи, які приймають рішення. *Порошенко — Вальцман, збагатився за час президентства в 40 разів, братовбивця.*

До вигаданих раніше фейків вигадуються все нові й нові, створюються та посилюються нові протиріччя, російські пропагандисти продовжують створення альтернативної інформаційної реальності. Чого варті лише взаємосуперечливі версії РФ (в тому числі офіційні!) про загибель МН-17.

Досліджуючи канали та методи поширення такої інформації, можна помітити такі закономірності:

1. «Вкид» інформації відбувається із моментальним її поширенням різними джерелами (від звичайних ботів, до відомих блогерів та політиків).

2. Вірусне поширення інформації перетворює фейк на предмет суспільного обговорення, і набуває ознак «альтернативної думки», яка також має право на існування.

3. «Корисні ідіоти» є носіями та поширювачами дезінформації, як онлайн, так і офлайн.

Прикметно, що той, хто першим зміг заповнити інформаційний вакуум індивіда, має безумовну перевагу над тим, хто в майбутньому буде індоктринувати альтернативну точку зору. На прикладі людей, які потрапили під російську пропаганду, можемо констатувати: ні міжнародні слідчі комісії, ні величезна кількість судових справ, ні журналістські розслідування, ні заяви світових політичних лідерів чи експертів, ні банальна логіка не можуть похитнути їх в упевненості в посіяному в їхньому розумі обману. Такі люди оперують аргументом «я це знаю», а не «мені це розказали», для них патовим є питання «яке авторитетне джерело могло б переконати у зворотному?».

Яскравим прикладом поширення фейків є історія із «розіп'ятим хлопчиком»: журналісти російського ліберального каналу «Дождь» відшукали головну персонажиню цього фейку.

«Інфовливи» не є однорідними: одні з них орієнтовані окремо для різних стратів Фейсбуку (подібно до діяльності Кембридж Аналітика), залежно від їх громадянства, національності, віросповідання, політичних уподобань, інші — мають широкий масований характер. Варто зазначити, що розслідувачі (в т.ч. журналістські) дуже часто виходять на «російський слід»: і заворушення БЛМ, і Брексит, і вибори в США, і напруженість щодо міграційних питань у Європі.

Важливо зазначити, що кожен окремий пропагандистський вплив є ефективним відносно короткий час, проте кожен із них, і всі вони сукупно, залишають за собою умовні «трасери». Навіть у цифрову епоху, коли доступний широкий спектр засобів інформування, і, здавалося б, легко знайти спростування фейку, альтернативну точку зору, самостійно провести фактчекінг, чи банально знайти першоджерело інформації, залишається прошарок людей, які щиро вірять у чорний піар щодо своєї країни; будь-які контраргументи для такої аудиторії неефективні, оскільки порушують картину світу, вибудувану в них ворожою пропагандою.

Окремо зауважимо, що жертвами російської пропаганди за кордонами Росії, як правило, стають малосоціалізовані громадяни, що не знають мови країни перебування, тому основним джерелом отримання інформації про життя планети для них вони стають виключно федеральні ЗМІ.

Що можна протиставити навалі негативного наративу?

1. Блокування (фільтрування) небажаних джерел:

а) на рівні держави. (Указ Президента України Петра Порошенка № 133/2017 від 15 травня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» (Президент України, 2017), які призвели до обмеження користування на падіння популярності таких ресурсів, як у ВКонтакті, Одноклассники, Mail.ru, Яндекс, Лабораторія Касперського, Dr.Web. Хоча існують технічні можливості оминути блокування, ці сервіси втратили (і продовжують втрачати) у частці аудиторії, понесли також іміджеві втрати. Окрім того, блокування ресурсів відбилося насамперед на невпевнених інтернет-користувачах, які перебувають у «зоні дезінформаційних ризиків».

Такі заходи призвели до падіння популярності російських інформресурсів (за даними дослідження TNS за 2020 рік щодо популярності інтернет-ресурсів, серед Топ-25 нема жодного російського (Волчек, 2021).

В Україні на суспільний розгляд винесено законопроєкт «Про боротьбу з дезінформацією». Такі кроки викликають суспільну дискусію, оскільки сприймаються опонентами як утиски у свободі слова, зокрема в доступі до інформації.

На жаль, малопомітними для українських ЗМІ залишаються регулярні активні заходи СБУ (так, на початку року було викрито злочинне угруповання «мінерів», що тероризували мешканців столиці з метою розбалансування соціального спокою. Водночас, ці ж громадяни вели активну підривну антидержавну діяльність у соцмережах), хоча висвітлення таких дій є так само важливим, як і їх проведення.

Цілком правильною видається ініціатива Володимира Зеленського щодо введення в загальноосвітні школи дисципліни з медіаграмотності та створення Центру протидії дезінформації.

б) На рівні власників соцмереж. Політика спільноти Фейсбук (яка, своєю чергою, відповідає законодавству США) щодо видалення акаунтів, сторінок, груп діяльність яких носить небезпечну діяльність призводить до регулярного їх відсіювання. Зокрема, за 2014–2020 рр. видалено тисячі антиукраїнських майданчиків на цьому ресурсі, ведуться розробки щодо використання програмних алгоритмів для автоматизації таких дій. Проте, технічно відкриття неприйнятного Політикою Спільноти акаунту вимагає менше ресурсів, ніж його виявлення та закриття.

Також компанією Фейсбук розглядається механізм введення спеціальної Ради, що складатиметься переважно з юристів та журналістів, з питань протистояння поширенню небажаним інформаційним повідомленням.

в) На громадянському рівні. Політика «руконепотискання», відмова від співпраці з ворожими агентами впливу (як приклад — власник популярного ресурсу work.ua, що відмовив А. Шарію в розташуванні на цьому ресурсі будь-яких оголошень щодо працевлаштування в структури одіозного блогера. Така політика є ефективним соціальним засобом витіснення небажаних елементів на маргінес суспільства).

г) На рівні користувача. (Відмова від використання та поширення шкідливого інформаційного продукту; дотримання інфогігієни).

2. Проведення медіаосвітніх програм щодо запобігання шкідливої інформації. Цікавий приклад демонструє фінська система освіти, де до навчальних програм середньої школи введено дисципліну «Медіабезпека». Також важливою в цьому ключі видається робота журналістів (наприклад, тематичні передачі «Антизомбі», «СтопФейк», постійна аналітика від «ДетекторМедіа» тощо). Корисними є тренінги та курси на базі університетів та інших освітніх майданчиків, спрямовані на підвищення компетентності журналістів, щодо розвитку навичок фактчекінгу зокрема. Показово, що фінська програма середньої школи включає в себе дисципліну «Медіабезпека», що, ймовірно, призвело до скорочення аудиторії РІА Спутнік уже серед дорослої аудиторії цієї країни (мовлення російського каналу зупинено «голосуванням ногами»).

3. Варто пам'ятати про можливість симетричної та асиметричної відповіді в інформаційних війнах (деякі із них вважаються неприйнятними для окремих користувачів, чи неприйнятними для цілих професій). Будь-хто має можливість вираження власної громадянської позиції на мережевих ресурсах, у тому числі ворожих, що пропагують антиукраїнські ідеї, створюють негативний імідж держави. Це — надзвичайно ефективний засіб пробиття «інформаційного кокону» (information bulb), у якому могли опинитися споживачі російського пропагандистського контенту. Такий вид спротиву навіть отримав жартівливу назву «диванні війська».

У будь-якому випадку, для всіх форм інформаційної війни важливою є «гра на випередження»: набагато легше блокувати доступ до інформаційного ресурсу, що поширює небажану інформацію (бан, ігнор, блокування, медіаосвітні заходи), ніж усувати наслідки злонамірної діяльності.

Висновки

Констатуємо значну увагу різних суспільних інституцій до питання інформаційної безпеки: ворожі, злонамірні інформаційні посягання та руйнування інформаційного простору країни (чи руйнування держави через її інформаційний простір) та людини є одним із інструментів ІПсО, і, за аналогією до живої природи, вимагають вироблення імунітету, захисних реакцій, дій на випередження. В умо-

вах війни (читай — самозбереження) питання вибору «свобода чи безпека?» вирішуються на користь аргументу «безпека».

Для користувача соціальних мереж ефективним інструментом інформаційної безпеки є фільтрування інформаційних потоків (відсіювання із користувацьких ресурсів таких, що: мають сумнівну репутацію; у попередній діяльності яких помічено поширення фейкової інформації; які мають яскравово виражену ангажовану позицію; які подають інформацію безапеляційно й однобічно). Розробники соцмереж зацікавлені й конкурентно, і технічно, і юридично в обмеженні недоброякісної інформації.

Поширювати будь-яке повідомлення вимагає від користувача, як мінімум, вдумливості: фейкньюз створені для того й так, щоби користувач сам почав передавати неправдиві новини. Критичне мислення, підтвердження/спростування викладених у повідомленні фактів можуть вплинути на те, щоби користувачеві не довелося відчувати ніяковіння через поширення ним неправдивої інформації, ставши в такий спосіб «корисним ідіотом».

Розважливе ставлення до інформаційної діяльності, розуміння quo prodest поширених повідомлень може стати ефективним інструментом у інформаційному протистоянні.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Бердинских, К. (2021, 20 февраля). *Так это делается в Фейсбуке. Тотальный негативизм и агрессия накрыли украинских пользователей соцсети — многие теряют к ней интерес*. Новое время. https://nv.ua/ukraine/events/feysbuk-v-ukraine-stal-ploshchadkoy-dlya-negativa-i-ssor-v-kommentariyah-novosti-ukrainy-50142596.html

Волчек, Д. (2021, 24 апреля). *«Гольдфарб против Первого канала». Дело о кремлевской пропаганде*. Радио Свобода. https://www.svoboda.org/a/31219753.html

Волчек, Д. (2021, 24 января). *«Наша норма — 120 комментов в день». Жизнь кремлевского тролля*. Радио Свобода. https://www.svoboda.org/a/31065181.html

Герасимов, В. В. (2013, 27 февраля). Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий. *Военно-промышленный курьер*, *8*(476). https://www.vpk-news.ru/articles/14632

Голос Америки. (2021, 1 апреля). *Корпорация Google объявила о вложении почти 30 миллионов долларов в недавно сформированную группу, целью которой является борьба с дезинформацией и фейковыми новостями в Интернете* [Обновление статуса]. Facebook https://www.facebook.com/144776752025/posts/10157935436422026/?app=fbl

Гриняев, С. (б.г.). *Информационное противоборство в современную эпоху*. Psyfactor. psyfactor.org/infowar1.htm

Гурков, А. (2020, 22 июля). *Обыски у хейтеров. Как полиция и СМИ Баварии борются с ненавистью в Сети*. Deutsche Welle. https://bit.ly/3njwvJI

Дезинформация в США: в 2020 году российские тролли раздували местное пламя. (2021, 7 января). Голос Америки. https://www.golosameriki.com/a/russian-disinformation-campaign-2020/5728576.html

Деркаченко, Я. (2016). *Інформаційно-психологічні операції як сучасний інструмент геополітики*. Глобальна організація союзницького лідерства. https://goal-int.org/informacijno-psixologichni-operacii-yak-suchasnij-instrument-geopolitiki

Добірка матеріалів за пошуковим запитом «рейтинг сайтів». (б.р.). Детектор медіа. https://ms.detector.media/theme/24463/

Добірка матеріалів за пошуковим запитом «фабрика тролів». (б.р.). Детектор медіа. detector.media/tag/2745/

Заклики до захоплення влади та зміни меж державного кордону: кіберфахівці СБУ викрили мережу агітаторів. (2021, 2 квітня). Служба безпеки України. https://ssu.gov.ua/novyny/zaklyky-do-zakhoplennia-vlady-ta-zminy-mezh-derzhavnoho-kordonu-kiberfakhivtsi-sbu-vykryly-merezhu-ahitatoriv

Зеленський, В. (2021, 9 квітня). *У школах мають з'явитися уроки медіаграмотності*. Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3204521-u-skolah-maut-zavitisa-uroki-mediagramotnosti-zelenskij.html

Інтернету 30: Тім Бернерс-Лі занепокоєний. (2019, 12 березня). Телекритика. telekritika.ua/uk/internet/internetu-30-t-tim-berners-li-obespokoen

Кулеба, Д. (2019, 13 лютого). *Пророцтва справджуються. Уривок із книги «Війна за реальність: Як перемагати у світі фейків, правд і спільнот»*. Детектор медіа. goo.gl/EYKXUA

Национальный совет по разведке: в ближайшие 20 лет Россия останется «разрушительной силой». (2021, 12 апреля). Голос Америки. https://www.golosameriki.com/a/global-trends-national-intelligance-council/5847125.html

Почепцов, Г. (2011, 19 червня). *Нові види комунікативних стратегій у суспільстві*. Politiko. https://politiko.ua/blogpost63913

Президент України. (2017). *Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)*. Указ (від 15 травня 2017 р., № 133/2017). https://www.president.gov.ua/documents/1332017–21850

Російські мігранти біля Капітолію. Корисні ідіоти. (б.р.). https://bit.ly/3sVGZjz

Росіяни оперативно поскаржились на публікацію щодо воєнних злочинців Ізоляції з російським громадянством. (б.р.). Facebook. https://www.facebook.com/groups/212197308886046/permalink/3536203439818733/?app=

СБУ затримала автобуси з більш ніж 60 «тітушками» на Харківщині: Планували створити «картинку» для РосЗМІ і дестабілізувати ситуацію. (2021, 21 квітня). Цензор.НЕТ. https://censor.net/ua/photo_news/3261081/sbu_zatrymala_avtobusy_z_bilsh_nij_60_titushkamy_na_harkivschyni_planuvaly_stvoryty_kartynku_dlya_roszmi

Слухання в Сенаті США щодо Фейсбуку: Цукерберг каже про «гонку озброєнь» з Росією. (2018, 11 квітня). Радіо Свобода. goo.gl/X4g8AU

Соцмережа Twitter заблокувала Трампа назавжди. (2021, 9 січня). Радіо Свобода. https://www.radiosvoboda.org/a/news-usa-trump-twitter-ban/31039389.html

Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів ЗМІ в Україні (2018 р.). (2018). Проект У-Медіа. goo.gl/11CJRv

США обвинили шестерых офицеров ГРУ в кибератаках на ОЗХО и олимпийцев. (2020, 20 октября). Грани.Ру. https://grani-ru-org.appspot.com/Politics/Russia/FSB/m.280219.html

Ткаченко, О. (2021, 16 лютого). *Центр протидії дезінформації запрацює у березні*. Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3191438-centr-protidii-dezinformacii-zapracue-u-berezni-mkip.html

Толуб, Н. (2020, 19 червня). *Проти України діють підрозділи психологічних операцій російської армії*. Promote Ukraine. https://www.promoteukraine.org/uk/proti-ukraini-diyut-pidrozdili-psihologichnih-operaczij-rosijskoi-armii/

У Хмельницькому викрили ботоферму, яка дискредитувала вакцинацію і просувала «Л/ДНР». (2021, 30 квітня). Незалежний громадський портал. https://ngp-ua.info/2021/03/50196

Чумаков, Н. (2018, 7 февраля). *Разработчики создали скрипт для отслеживания «кремлеботов» в комментариях на YouTube*. TJ. https://tjournal.ru/tech/65998-razrabotchiki-sozdali-skript-dlya-otslezhivaniya-kremlebotov-v-kommentariyah-na-youtube

Facebook та Instagram в Україні. Цифри і факти — 2020. (2020, 11 квітня). Громадський простір. https://www.prostir.ua/?kb=facebook-ta-instagram-v-ukrajini-tsyfry-i-fakty-2020

Facebook удалил три сети фейковых аккаунтов, связанных с Россией. (2020, 25 сентября). Укринформ. https://www.ukrinform.ru/rubric-technology/3106202-facebook-udalil-tri-seti-fejkovyh-akkauntov-svazannyh-s-rossiej.html

Facebook. Нормы сообщества. (б.г.). goo.gl/i1JTnX

Fake News. (2021, 11 апреля**)**. *История «распятого мальчика»: мы нашли героиню главного фейка войны в Донбассе / Эксклюзив FN* [Видео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=N8LY1dtSWFk

Hammes, T. X. (2006). *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century*. Zenith Press.

Kovalenko, A. (2021, 17 января). *Катарсис Елены Бондаренко* [Обновление статуса]. Facebook. https://www.facebook.com/100008877886960/posts/2515849925387579/?app=fbl

Lasica, D. T. (2012). *Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory*. BiblioScholar.

Mattis, J. N., & Hoffman, F. G. (2005). Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *Proceedings*, *132*(131), 18–19.

Nadkarni, A., & Hofmann, S. (2012). Why do people use Facebook? *Personality and Individual Differences, 52*(3), 243–249. https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.11.007

Wellman, B. (2001). Computer Networks as Social Networks. *Computers and Science*, *293*, 2031–2034.

REFERENCES

Berdinskikh, K. (2021, February 20). *Tak eto delaetsya v Feisbuke. Total'nyi negativizm i agressiya nakryli ukrainskikh pol'zovatelei sotsseti — mnogie teryayut k nei interes* [This is How it is Done on Facebook. Total Negativism and Aggression Covered Ukrainian Users of the Social Network — Many are Losing Interest in it]. Novoe vremya. https://nv.ua/ukraine/events/feysbuk-v-ukraine-stal-

ploshchadkoy-dlya-negativa-i-ssor-v-kommentariyah-novosti-ukrainy-50142596.html [in Russian].

Chumakov, N. (2018, February 7). *Razrabotchiki sozdali skript dlya otslezhivaniya «kremlebotov» v kommentariyakh na YouTube* [The Developers Have Created a Script to Track the «Kremlin Bots» in the Comments on YouTube]. TJ. https://tjournal.ru/tech/65998-razrabotchiki-sozdali-skript-dlya-otslezhivaniya-kremlebotov-v-kommentariyah-na-youtube [in Russian].

Derkachenko, Ya. (2016). *Informatsiino-psykholohichni operatsii yak suchasnyi instrument heopolityky* [Information and Psychological Operations as a Modern Tool of Geopolitics]. Hlobalna orhanizatsiia soiuznytskoho liderstva. https://goal-int.org/informacijno-psixologichni-operacii-yak-suchasnij-instrument-geopolitiki [in Ukrainian].

Dezinformatsiya v SShA: v 2020 godu rossiiskie trolli razduvali mestnoe plamyav [Disinformation in the United States: in 2020, Russian trolls fanned local flames]. (2021, January 7). Golos Ameriki. https://www.golosameriki.com/a/russian-disinformation-campaign-2020/5728576.html [in Russian].

Dobirka materialiv za poshukovym zapytom «fabryka troliv» [Selection of Materials for the Search Query «Troll Factory»]. (n.d.). Detektor media. detector.media/tag/2745/ [in Ukrainian].

Dobirka materialiv za poshukovym zapytom «reitynh saitiv» [Selection of Materials for the Search Query «Site Ranking»]. (n.d.). Detektor media. https://ms.detector.media/theme/24463/ [in Ukrainian].

Facebook ta Instagram v Ukraini. Tsyfry i fakty — 2020 [Facebook and Instagram in Ukraine. Figures and Facts — 2020]. (2020, April 11). Hromadskyi prostir. https://www.prostir.ua/?kb=facebook-ta-instagram-v-ukrajini-tsyfry-i-fakty-2020 [in Ukrainian].

Facebook udalil tri seti feikovykh akkauntov, svyazannykh s Rossiei [Facebook Has Removed Three Networks of Fake Accounts Linked to Russia]. (2020, September 25). Ukrinform. https://www.ukrinform.ru/rubric-technology/3106202-facebook-udalil-tri-seti-fejkovyh-akkauntov-svazannyh-s-rossiej.html [in Russian].

Facebook. Normy soobshchestva [Facebook. Community Norms]. (n.d.). goo.gl/i1JTnX [in Russian].

Fake News. (2021, April 11). *Istoriya «raspyatogo mal'chika»: my nashli geroinyu glavnogo feika voiny v Donbasse / Eksklyuziv FN* [The Story of the «Crucified Boy»: We Found the Heroine of the Main Fake of the War in Donbass / Exclusive FN] [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=N8LY1dtSWFk [in Russian].

Gerasimov, V. V. (2013, February 27). Tsennost' nauki v predvidenii. Novye vyzovy trebuyut pereosmyslit' formy i sposoby vedeniya boevykh deistvii [The Value of Science is in Foresight. New Challenges Require a Rethinking of the Forms and Methods of Warfare]. *Voenno-promyshlennyi kur'er*, *8*(476). https://www.vpk-news.ru/articles/14632 [in Russian].

Golos Ameriki. (2021, April 1). *Korporatsiya Google ob«yavila o vlozhenii pochti 30 millionov dollarov v nedavno sformirovannuyu gruppu, tsel'yu kotoroi yavlyaetsya bor'ba s dezinformatsiei i feikovymi novostyami v Internete* [Google Inc. Has Announced a Nearly $ 30 Million Investment in a Newly Formed Group to Combat Misinformation and Fake News on the Internet] [Status update]. Facebook https://www.facebook.com/144776752025/posts/10157935436422026/?app=fbl [in Russian].

Grinyaev, S. (n.d.). *Informatsionnoe protivoborstvo v sovremennuyu epokhu* [Information Confrontation in the Modern Era]. Psyfactor. psyfactor.org/infowar1.htm [in Russian].

Gurkov, A. (2020, July 22). *Obyski u kheiterov. Kak politsiya i SMI Bavarii boryutsya s nenavist'yu v Seti* [Searches at Haters. How Police and Media in Bavaria Fight Online Hate]. Deutsche Welle. https://bit.ly/3njwvJI [in Russian].

Hammes, T. X. (2006). *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century*. Zenith Press [in English].

Internetu 30: Tim Berners-Li zanepokoienyi [Internet 30: Tim Berners-Lee is Worried]. (2019, March 12). Telekrytyka. telekritika.ua/uk/internet/internetu-30-t-tim-berners-li-obespokoen [in Ukrainian].

Kovalenko, A. (2021, January 17). *Katarsis Eleny Bondarenko* [Elena Bondarenko's Catharsis] [Status update]. Facebook. https://www.facebook.com/100008877886960/posts/2515849925387579/?app=fbl [in Russian].

Kuleba, D. (2019, February 13). *Prorotstva spravdzhuiutsia. Uryvok iz knyhy «Viina za realnist: Yak peremahaty u sviti feikiv, pravd i spilnot»* [The Prophecies are Coming True. Excerpt from the Book «War for Reality: How to Win in the World of Fakes, Truths and Communities»]. Detektor media. goo.gl/EYKXUA [in Ukrainian].

Lasica, D. T. (2012). *Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory*. BiblioScholar [in English].

Mattis, J. N., & Hoffman, F. G. (2005). Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *Proceedings*, *132*(131), 18–19 [in English].

Nadkarni, A., & Hofmann, S. (2012). Why do People Use Facebook? *Personality and Individual Differences, 52*(3), 243–249. https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.11.007 [in English]

Natsional'nyi sovet po razvedke: v blizhaishie 20 let Rossiya ostanetsya «razrushitel'noi siloi» [National Intelligence Council: Russia will remain a «destructive force» for the next 20 years]. (2021, April 12). Golos Ameriki. https://www.golosameriki.com/a/global-trends-national-intelligance-council/5847125.html [in Russian].

Pocheptsov, H. (2011, June 19). *Novi vydy komunikatyvnykh stratehii u suspilstvi* [New Types of Communication Strategies in Society]. Politiko. https://politiko.ua/blogpost63913 [in Ukrainian].

Prezydent Ukrainy. (2017). *Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)* [On the Application of Personal Special Economic and Other Restrictive Measures (Sanctions)]. Decree (dated May 15, 2017, № 133/2017). https://www.president.gov.ua/documents/1332017–21850 [in Ukrainian].

Rosiiany operatyvno poskarzhylys na publikatsiiu shchodo voiennykh zlochyntsiv Izoliatsii z rosiiskym hromadianstvom [The Russians Promptly Complained About the Publication of Isolation War Criminals with Russian Citizenship]. (n.d.). Facebook. https://www.facebook.com/groups/212197308886046/permalink/3536203439818733/?app= [in Ukrainian].

Rosiiski mihranty bilia Kapitoliiu. Korysni idioty [Russian Migrants Near the Capitol. Useful Idiots]. (n.d.). https://bit.ly/3sVGZjz [in Ukrainian].

SBU zatrymala avtobusy z bilsh nizh 60 «titushkamy» na Kharkivshchyni: Planuvaly stvoryty «kartynku» dlia RosZMI i destabilizuvaty sytuatsiiu [The SBU Detained Buses with More than 60 «Aunts» in the Kharkiv Region: They Planned to Create

a «Picture» for the Russian Media and Destabilize the Situation]. (2021, April 21). Tsenzor.NET. https://censor.net/ua/photo_news/3261081/sbu_zatrymala_avtobusy_z_bilsh_nij_60_titushkamy_na_harkivschyni_planuvaly_stvoryty_kartynku_dlya_roszmi [in Ukrainian].

Slukhannia v Senati SShA shchodo Feisbuku: Tsukerberh kazhe pro «honku ozbroien» z Rosiieiu [Facebook Senate Hearing on Facebook: Zuckerberg Talks About an «Arms Race«With Russia]. (2018, April 11). Radio Svoboda. goo.gl/X4g8AU [in Ukrainian].

Sotsmerezha Twitter zablokuvala Trampa nazavzhdy [The Social Network Twitter Blocked Trump Forever]. (2021, January 9). Radio Svoboda. https://www.radiosvoboda.org/a/news-usa-trump-twitter-ban/31039389.html [in Ukrainian].

SShA obvinili shesterykh ofitserov GRU v kiberatakakh na OZKhO i olimpiitsev [The United States Accused Six GRU Officers of Cyberattacks on the OPCW and the Olympians]. (2020, 20 October). Grani.Ru. https://grani-ru-org.appspot.com/Politics/Russia/FSB/m.280219.html [in Russian].

Stavlennia naselennia do ZMI ta spozhyvannia riznykh typiv ZMI v Ukraini (2018 r.) [Attitude of the population to the media and consumption of different types of media in Ukraine (2018)]. (2018). Proekt U-Media. goo.gl/11CJRv [in Ukrainian].

Tkachenko, O. (2021, February 16). *Tsentr protydii dezinformatsii zapratsiuie u berezni* [The Center for Counteracting Disinformation Will Open in March]. Ukrinform. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3191438-centr-protidii-dezinformacii-zapracue-u-berezni-mkip.html [in Ukrainian].

Tolub, N. (2020, June 19). *Proty Ukrainy diiut pidrozdily psykholohichnykh operatsii rosiiskoi armii* [Units of Psychological Operations of the Russian Army Operate Against Ukraine]. Promote Ukraine. https://www.promoteukraine.org/uk/proti-ukraini-diyut-pidrozdili-psihologichnih-operaczij-rosijskoi-armii/ [in Ukrainian].

U Khmelnytskomu vykryly botofermu, yaka dyskredytuvala vaktsynatsiiu i prosuvala «L/DNR» [In Khmelnytsky, a Bot Farm was Discredited, Which Discredited Vaccination and Promoted «L/DNR»]. (2021, April 30). Nezalezhnyi hromadskyi portal. https://ngp-ua.info/2021/03/50196 [in Ukrainian].

Volchek, D. (2021, April 24). «G*ol'dfarb protiv Pervogo kanala». Delo o kremlevskoi propagande* [«Goldfarb Against Channel One». The Case of the Kremlin Propaganda]. Radio Svoboda. https://www.svoboda.org/a/31219753.html [in Russian].

Volchek, D. (2021, January 24). «N*asha norma — 120 kommentov v den'". Zhizn' kremlevskogo trollya* [«Our Norm is 120 Comments a Day.«The Life of a Kremlin Troll]. Radio Svoboda. https://www.svoboda.org/a/31065181.html [in Russian].

Wellman, B. (2001). Computer Networks as Social Networks. *Computers and Science*, *293*, 2031–2034 [in English].

Zaklyky do zakhoplennia vlady ta zminy mezh derzhavnoho kordonu: kiberfakhivtsi SBU vykryly merezhu ahitatoriv [Calls for Seizure of Power and Change of State Border Borders: SBU Cyber Specialists Exposed a Network of Agitators]. (2021, April 2). Security Service of Ukraine. https://ssu.gov.ua/novyny/zaklyky-do-zakhoplennia-vlady-ta-zminy-mezh-derzhavnoho-kordonu-kiberfakhivtsi-sbu-vykryly-merezhu-ahitatoriv [in Ukrainian].

Zelenskyi, V. (2021, April 9). *U shkolakh maiut z'iavytysia uroky mediahramotnosti* [Media Literacy Lessons Should Appear in Schools]. Ukrinform. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3204521-u-skolah-maut-zavitisa-uroki-mediagramotnosti-zelenskij.html [in Ukrainian].

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

PUBLIC RELATIONS

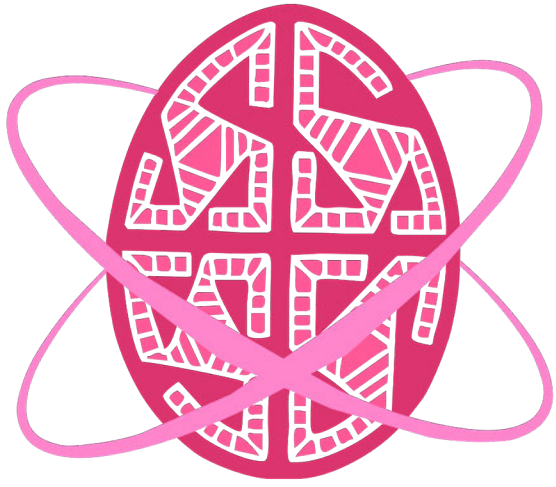

УДК 316.485.22:316.772]:321.64(476)

Протестні комунікації в Білорусі після виборів президента 2020 року: засоби та їх ефективність

Ігор ПАРФЕНЮК
канд. н. із соц. комунік., доц.
Київський національний університет культури і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133
parfeniuk10@gmail.com
ORCID ID 0000–0001–6203–2356
© Парфенюк І., 2021

Мета дослідження передбачає вивчення сучасних засобів комунікацій під час протестів, а також аналіз їх ефективності на прикладі Білорусі. Методологія дослідження полягає в застосуванні таких загальнонаукових методів як: синтез, аналіз, узагальнення, порівняння, які дали змогу дослідити особливості, проблеми й можливості використання традиційних та новітніх засобів комунікацій під час політичних протестів. Наукова новизна роботи полягає в тому, що в статті узагальнено знання про специфіку використання традиційних та новітніх протестних комунікаційних засобів у сучасних умовах, здійснено аналіз їх результативності на прикладі Білорусі. Зроблено висновки про те, що новітні онлайн інструменти в сучасних протестних комунікаціях відіграють ключову роль, адже навіть традиційні засоби, наприклад — протестні акції, координуються за допомогою месенджерів і соціальних мереж. Водночас, традиційні засоби не втрачають своєї актуальності, оскільки ефективність протесту без їх використання була б невисокою. Тому вдале поєднання традиційних та новітніх засобів, офлайн і онлайн комунікацій забезпечує найкращу результативність протесту. Щодо дієвості та ефективності засобів комунікації, які використовували протестуючі в Білорусі, варто відзначити їх ефективність, хоча й не було досягнуто основної мети — зміни влади. Це пояснюється низкою обставин, зокрема, епідеміологічною ситуацією, швидкою реакцією команди О. Лукашенка та роботи всього державного апарату, силових структур для приборкання хвилі протесту. Також самопроголошений президент застосовує симетричні заходи проти опозиції, організовує провладні акції, мобілізує своїх прихильників, робить ставку на силовий блок. Тому можна констатувати, що боротьба між владою і протестуючими ще триватиме, а кінцева перемога залежатиме від уміння швидко реагувати на внутрідержавні та зовнішні події, правильно використовувати наявні ресурси, зокрема організовувати ефективні інформаційно-комунікаційні кампанії.

Ключові слова: *протестні комунікації, вибори, Білорусь, комунікаційні технології.*

PROTEST COMMUNICATIONS IN BELARUS AFTER THE 2020 PRESIDENTIAL ELECTION: MEANS AND THEIR EFFECTIVENESS

Ihor Parfeniuk
PhD in Social Communications, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
parfeniuk10@gmail.com
ORCID ID 0000–0001–6203–2356

The purpose of the research is to study modern means of communication during protests, as well as to analyze their effects on the example of Belarus. The research methodology consists in the application of such general scientific methods as synthesis, analysis, generalization, comparison, which allowed to explore the features, problems, and possibilities of using traditional and modern means of communication during political protests. The scientific novelty of the work is that the article summarizes the knowledge about the specifics of the use of traditional and modern protest communication tools in modern conditions. The author carried out the analysis of communication tools efficiency on the example of Belarus. It is concluded that the latest online tools in modern protest communications play a key role because even traditional means, such as protests, are coordinated through messengers and social networks. At the same time, traditional means do not lose their relevance, as the protest effectiveness without their use would be low. Therefore, a successful combination of traditional and modern means, offline and online communications, provides the best results of the protest. Regarding the effectiveness and efficiency of communication means used by the protesters in Belarus, it is worth noting their effectiveness, although the main goal — a change of government — has not been achieved. This is explained by several circumstances, in particular, the epidemiological situation, the rapid reaction of O. Lukashenko's team, and the work of the entire state apparatus, law enforcement agencies to curb the protest wave. The self-proclaimed president also takes symmetrical measures against the opposition, organizes pro-government rallies, mobilizes his supporters, and relies on the power bloc. Consequently, it can be stated that the struggle between the authorities and the protesters will continue, and the final victory will depend on the ability to respond quickly to domestic and external events, to use available resources, in particular, to organize effective information and communication campaigns.

Keywords: *protest communications, elections, Belarus, communication technologies.*

Актуальність теми дослідження

Новітні засоби комунікації дозволяють практично будь-якій людині, що має смартфон і доступ до інтернету, впливати на громадську думку, бути почутою й отримати зворотній зв'язок від своїх реципієнтів, за допомогою поширення суспільно важливої інформації. Казати неправду стає все менш вигідно для бізнесменів, активістів, політиків і інших публічних людей, які дбають про свою репутацію й потребують схвалення основних груп цільових аудиторій. Цю тезу починають розуміти навіть авторитарні керівники, глави держав, а ті, які не розуміють, втрачають довіру й підтримку, що призводить до «кольорових революцій», краху політичної системи, втрати легітимності тощо.

Постановка проблеми

Особливо активно нові комунікаційні технології використовуються під час протестів у країнах, де влада контролює всі офіційні канали комунікації, а опозиція вимушена залишатися в тіні. Яскравим прикладом такої ситуації є Білорусь. Саме через масштабні фальсифікації президентських виборів, через тривале пригнічення демократії в країні, білоруси вийшли на масові протести, які були жорстоко подавлені самопроголошеною владою. Неможливість використовувати офіційні канали комунікації (фактично всі опозиційні — були позбавлені ліцензій, а опозиціонери у в'язницях чи вимушено перебувають за кордоном), спричинила необхідність народу мобілізуватися й самоорганізовуватися за допомогою месенджерів, соціальних мереж та різних інтернет-платформ.

З огляду на все перераховане, виникає науковий інтерес щодо вивчення використання новітніх засобів комунікації під час протестів, дослідження їх дієвості та ефективності, зокрема на прикладі Білорусі.

Аналіз досліджень і публікацій

Загальні аспекти білоруського суспільства розкрито в наукових працях Г. Шипунова (2014), В. Шадурського (2011), В. Сіліцкі (2003), А. Кураса (2015) та інших. Особливості поведінки й комунікації громадян Білорусі вивчали Д. Фурман, Ю. Павлович (2017). Питання протестних комунікацій розглядали такі дослідники як: Г. Брестова (2015), Г. Почепцов, Д. Кіслов, І. Жиляєв тощо.

Однак, незважаючи на наявність деяких наукових розвідок, наближених до теми статті, питання використання новітніх технологій та вивчення їх специфіки й ефективності під час протестів потребує додаткової наукової уваги.

Мета статті — дослідити сучасні засоби комунікацій під час протестів, проаналізувати їх ефективність. *Завдання:* виокремити та проаналізувати традиційні й новітні засоби протестних комунікацій на прикладі Білорусі; визначити та порівняти їх результативність; з'ясу-

вати можливість проведення протестів без використання традиційних засобів.

Виклад основного матеріалу

Визначення протестних комунікацій тісно пов'язане з поняттям політичного протесту, який може набувати різних форм активності або бездіяльності, що впливатиме й на саму комунікацію. Протестні комунікації — це процес обміну інформацією (поглядами, ідеями, емоціями, фактами тощо) у ході політичного протесту.

Як зазначає Г. Брестова, політичний протест — це не тільки масові акції спротиву на вулицях великих міст, страйки працівників окремих галузей господарства, а і фрондизм у молодіжній чи творчій спільноті, парламентська опозиція, внутрішнє несприйняття окремим індивідом процесів, які відбуваються в державі. Протест, залежно від умов та ресурсів, може переходити з однієї форми в іншу, змінювати цілі й засоби, ставати більш або менш радикальним. Тому, «чисті» види протесту зустрічаються рідко. Акція спротиву може мати риси одночасно декількох видів. Протест як соціально-політичний феномен може виражатися в активних та пасивних формах. Пасивні форми політичного протесту не потребують громадської активності. Вони проявляються в ігноруванні виборів (електоральний абсентеїзм), голосуванні проти всіх, політичній аномії (політична апатія та безпорадність). Прояви пасивного протесту значно знижують демократичний потенціал суспільства, що особливо небезпечно для перехідних суспільств (Брестова, 2015, с. 231–232).

Натомість активні форми протесту не можуть обходитися без комунікацій між їх учасниками, без мобілізації й координації дій. Тому протестні комунікації зазвичай притаманні активним формам громадського спротиву, поширюються через традиційні та новітні засоби.

Зі зростанням значення інтернет-технологій стали актуальними віртуальні форми протесту: хакерські атаки з метою отримання закритої інформації, Ddos-атаки тощо. З'явилося поняття хактивізму — хакерства в політичних цілях. Соціальні мережі стали платформою для обговорення актуальних проблем та організації акцій протесту (Брестова, 2015).

Політичні протести в незалежній Білорусі набували різних форм: від пасивних, що призводило до низької явки на виборах, політичної бездіяльності, інертності і зневіри в можливість щось поміняти до яскравих активних форм, що свідчать про значний процес у розвитку білоруського громадянського суспільства.

Оголошення переможцем виборів діючого президента Білорусі у 2020 році (80,10 % голосів виборців) призвело до масових мирних протестів через масштабні фальсифікації. Під час голосування на платформі «Зубр» було зареєстровано 6798 порушень, значна частина

виборців, аналітиків, політологів висловили переконання в перемозі опозиційного кандидата — Світлани Тихановської. За офіційними даними вона набрала всього 10,12 % голосів (лише 588,622 громадянина), але цю цифру спростовують масові мирні протести, які охопили всю країну. На багатьох підприємствах розпочалися страйки з вимогою провести чесні вибори та припинити тортури над затриманими учасниками протестів. За підрахунками незалежних ЗМІ та експертів лише в Мінську було близько 400 тис. протестувальників, що, звісно, суперечить результатам виборів у столиці. Протестувальники вимагали проведення чесних виборів, звільнення політв'язнів, відставки О. Лукашенка, проведення політичної й економічної реформи в країні, розслідування тортур та насилля з боку правоохоронних органів, оприлюднення повної інформації щодо смертності від пандемії коронавірусу. Влада Білорусі пояснює протести по всій країні «зовнішніми впливами інших держав» (у першу чергу — країн НАТО та США), які надають «підтримку місцевим націоналістам і екстремістам» і, у такий спосіб, прагнуть встановити контроль над цими країнами (І. Логвиненко & Є. Логвиненко, с. 55–56).

Під час протестів у Білорусі активно використовувалися як традиційні, так і новітні засоби комунікацій. Цей поділ досить умовний, адже на практиці варто розглядати систему комунікаційних інструментів, які тісно між собою пов'язані (наприклад, щоб організувати мітинг або страйк — традиційний засіб, використовувалися соцмережі та різні інтернет-платформи — новітні засоби).

Загалом до традиційних засобів найчастіше відносяться офлайн-комунікації, а до новітніх — онлайн комунікації.

Так, серед традиційних засобів, що використовували протестувальники, можна віднести таку акцію, як «Марш волі». Вона відбувалася у форматі «дворового маршу»: демонстранти влаштовували не одну велику акцію, а багато місцевих, що змушувало поліцію розпорошувати свої сили. У Мінську проходило десятки таких акцій у різних частинах міста. Люди збиралися у своїх дворах і йшли невеликими колонами до визначених у кожному мікрорайоні пунктів. Найчисельніші колони подекуди налічували понад тисячу людей. На «Марш молодості» в Мінську зібралося приблизно 150 студентів. Вони планували пройти до центру столиці. Проте поблизу станції метро «Площа перемоги» їх почали затримувати силовики. Також у столиці демонстранти формували «ланцюги солідарності» — від кількох осіб до кількох десятків. Біля «червоного костьолу» та Будинку уряду страйкували пенсіонери. Літні люди тримали в руках плакати «Пенсіонери — проти насилля» та скандували: «Йди геть!» та «Свободу нашим внукам». Сотні студентів виходили на протести біля своїх університетів, влаштовували сидячий протест біля одного з корпусів Мінського держуніверситету.

Відомим прикладом традиційних засобів протестних комунікацій стали акції жінок у білому, що закликали припинити насилля (в цьому був ще й певний символізм через зневажливе ставлення О. Лукашенка до жінок). Схожі заходи почали організовувати професійні спільноти: медики — біля своїх лікарень, студенти — біля ЗВО, шахтарі — перед своїми підприємствами тощо. У рамках страйку державних підприємств траплялися поодинокі акції шахтарів, коли вони приковували себе в шахті, відмовляючись підніматися на поверхню. У жовтні почали щотижня проводити марші пенсіонерів, а пізніше — також акції людей з обмеженими можливостями. Традиційно з другої половини серпня щосуботи в країні відбувалися жіночі протести, а щонеділі — загальний марш. Недільні марші в Мінську були найбільш масштабними (зазвичай, не менше 100 тисяч).

Серед одиночних акцій, як приклад, можна назвати протест шахтаря Ю. Корзуна із Солігорська. Гірник прикував себе в шахті наручниками до гірничодобувного обладнання і вимагав послабити тиск із боку керівництва підприємства на страйком та відставки О. Лукашенка.

Іншим потужним інструментом протестного впливу та комунікації стало створення опозицією Координаційної ради для передачі влади, члени якої ведуть переговори з представниками керівництва різних європейських країн. Зокрема, унаслідок таких переговорів багато країн засудили владу Білорусі та ввели проти неї низку обмежень. Так, Велика Британія, Канада і країни Балтії запровадили санкції проти Лукашенка й інших офіційних осіб, причетних до ймовірної фальсифікації виборів президента Білорусі й жорстокого придушення акцій протесту, аналогічні санкції запровадили Європейський союз і США; у санкції ЄС прізвище О. Лукашенка внесли дещо пізніше, у США ж він перебуває під санкціями ще з 2006 року.

Серед різних подібних акцій варто згадати ті, що здійснювали вплив на силовиків. Так, люди виходили навпроти них із червоними та білими квітами. Коли силовики опускали щити, деякі дівчата їх обіймали.

До традиційних інструментів впливу можна віднести і використання символічних атрибутів під час акцій та на видних місцях. Біло-червоно-білий прапор, що був офіційним прапором незалежної Білорусі з 1991 по 1995 роки, а також прапором Білоруської народної республіки в 1918 році, став символом демократичної опозиції та всіх противників О. Лукашенка. Його використання фактично заборонено, на демонстраціях міліція часто конфісковує ці прапори, а його власникам дають штрафи та короткі терміни ув'язнення. Серед інших символів — герб Погоня та пісня «Ваяцкі марш» (Мы выйдзем шчыльнымі радамі), які також використовувала БНР. Так, мешканці

житлового комплексу «Каскад» у Мінську намагалися підняти величезний біло-червоно-білий прапор. Один кінець стягу розмістили на 24-му поверсі, а інший — майже сягав землі. Його розміри становили 71 на 36 метрів. Зрештою сюди приїхали силовики та з двох сторін дахів обрізали кріплення прапора. Однак люди все ж встигли його підняти й забрати собі.

Протестувальники також часто співали пісні «Пагоня», «Купалінка», «Мури» (переклад пісні Яцека Качмарського) та «Перемен» Віктора Цоя. Народним гаслом протесту став заклик «Жыве Беларусь». Деякі протестувальники використовували офіційний прапор Білорусі, зокрема як символ єдності суспільства всупереч різним поглядам.

Щодня білоруські музиканти збиралися під будівлею державної філармонії в Мінську і співали на знак солідарності й культурного протесту. Хтось створював маленький майданчик і просто з людьми співав пісні або скандував: «Лукашенко — в автозак!». Спів білоруською — разом із біло-червоним прапором — став одним із символів мирного протесту, свободи й перемоги.

Популярним засобом стало розклеювання листівок із політичними гаслами, вигукування з вікон будинків чи транспорту фрази «Жыве Беларусь!». У Мінську люди розвішували червоні й білі стрічки на поручнях та фарбували лавочки в кольори національного прапора. На проспекті Дзержинського в столиці Білорусі стрічками обвішали статую зубра. Пізніше комунальники зрізали стрічки з поручнів і перефарбовували лавочки. Це відбувалося під суворим контролем силовиків.

Серед новітніх засобів протестних комунікацій у Білорусі варто назвати соціальні мережі. Фактично всі акції координувалися за їх допомогою. Одним з основних джерел інформації та інструментом координації дій став месенджер Telegram. Раніше можливості охопити велику аудиторію в такий спосіб не було. Крім того, у розпорядженні Світлани Тихановської (одна із лідерів опозиції) залишився Youtube-канал «Країна для життя», який створив і розвивав позбавлений можливості балатуватися в президенти Сергій Тихановський. У різних містах Білорусі на певний час зникав доступ до інтернету — і мобільного, і стаціонарного. У такий спосіб влада намагалася блокувати таку активність.

Окрім вуличних протестів набули популярності флешмоби в інтернеті. Професійні спільноти та колективи писали відкриті листи, записували відеозвернення із закликами продовжувати протест. Періодично з'являлися відеозвернення силовиків та працівників державних компаній про те, що вони йдуть у відставку на знак протесту.

Потужним інформаційним ударом проти влади стали записи білоруських спортсменів, що поширювалися через інтернет. Зірки бі-

лоруського спорту записали звернення до чиновників та закликали припинити тиск на них. У зверненні спортсмени розповіли, що силовики приходять до них та погрожують, а також наголосили, що оприлюднять усі прізвища тих, хто тиснув на них та їхні родини.

Велику вагу під час протестів займають вчинки чи діяльність народних активістів, які стають відомими завдяки чуткам та відео, що поширюється в інтернеті. Так, одним із символів білоруського протесту стала сімдесятитирічна Ніна Багінська. У середині серпня в мережі з'явилося відео, де літня жінка несе в руках червоно-білий прапор, а коли ОМОНівець намагається її зупинити, із викликом відповідає: «Я гуляю». Н. Багінська — білоруська активістка й націоналістка, яка виходить на протести з 1988 року, вболіває за білоруську мову й культуру, а ще її не раз затримував ОМОН. Після популярності цього відео, почали проводитися жіночі акції в Мінську під назвою «Я гуляю». Зокрема, кілька десятків жінок із червоно-білими парасольками прогулювалися поблизу одного з торгових центрів.

Вагому силу інтернету білоруси побачили ще під час ігнорування владою пандемії коронавірусу. Люди почали створювати горизонтальні зв'язки, передавали інформацію й координували зусилля за допомогою месенджерів і соціальних мереж. Вони навчилися допомагати один одному під час пандемії, самі шили костюми й маски. Це показало людям, що вони здатні на співпрацю між собою, що вони можуть діяти в обхід влади. Яскравий приклад: реальна статистика померлих через коронавірус у Білорусі замовчувалась. Із медиків брали підписку про нерозголошення інформації. Й ось фельдшер із Ліди (місто в західній частині Білорусі) наважився назвати справжні цифри по своїй дільниці. Його відразу звільнили. Але люди за три дні зібрали йому кошти, еквівалентні річній зарплаті.

Також потужним інноваційним інструментом стало поширення за допомогою інтернету мемів, фотожаб, карикатур на президента, події в країні тощо.

На противагу діям опозиційно налаштованих громадян, влада теж застосовувала ряд комунікаційних інструментів та засобів впливу. Більшою мірою — традиційних. Насамперед використовувався адмінресурс, жорсткі силові придушення, блокування інтернету тощо.

За даними ООН, під час жорстких дій силовиків проти протестувальників було затримано понад 30 тисяч людей. Також надходили повідомлення про катування та жорстоке поводження, кілька людей загинули. Опозиційна кандидатка Світлана Тихановська була змушена виїхати до Литви.

Білоруська влада намагалася всіма засобами придушити будь-які форми протесту, незважаючи на те, чи є конкретні дії забороненими. Наприклад, комунальники знімали біло-червоно-білі прапо-

ри чи просто комбінації кольорів із балконів громадян, або людину могли затримати за тримання в руках чистого аркуша (як натяк на протестний плакат). Протестувальники реагували на такі дії акціями, що покликані довести репресії до абсурду й показати їхню незаконність. Однією з таких форм протесту можна вважати те, як щодня люди з протестною символікою збиралися на подвір'ях між багатоповерхівками — сиділи, розмовляли, іноді відбувався вуличний концерт. Оскільки в країні заборонили несанкціоновані мітинги, їх регулярно відвідували силовики.

МЗС Білорусі скасувало акредитацію всіх журналістів, які працюють в іноземних медіаорганізаціях. Олександр Лукашенко підписав поправки до кодексу про адміністративні правопорушення і процесуально-виконавчий кодекс Білорусі. Водночас, голова Ради Республіки Національних зборів Республіки Білорусь Наталія Качанова повідомила, що нове законодавство передбачає серйозні штрафи за використання будь-якої «невстановленої символіки».

Однак, так само білоруська влада зрозуміла, що використання самих репресивних методів лише погіршує ситуацію. Тоді намагається організовувати свої мітинги. Важливим моментом стало повернення О. Лукашенка на вулицю, мобілізація (у стислі терміни) його прихильників на вуличну активність у відповідь.

У різних регіонах Білорусі держслужбовців, військових, працівників сільського господарства, вчителів, вихователів, працівників державних медіа закликали вийти на мітинг у Мінську на підтримку президента Олександра Лукашенка. Деяким погрожували звільненням у разі відмови від участі в акції.

На мітингу на свою підтримку Лукашенко не виглядав пригніченим, радше навпаки — мобілізованим і злим. Під час виступу він спробував консолідувати свій електорат, протиставити себе протестувальникам, продемонструвати активного й рішучого президента. Відвідування Мінського заводу колісних тягачів і спілкування з робітниками також стало свідченням спроби консолідувати традиційний для Лукашенка електорат і переконати його зберегти лояльність.

Через державні канали і прессслужбу президента доносилася відповідна інформація чи записи відео, що потім розповсюджувалися і в інтернеті, наприклад, відео Лукашенка з автоматом і сином у бронежилеті, що демонструвало його рішучість і мобілізованість, сюжет подяки самопроголошеного президента омонівцям за службу тощо.

Щоб оцінити ефективність провладних та опозиційних комунікаційних засобів, варто оцінити результати, які за їх допомогою були досягнуті. Як зазначає Г. Брестова (2015), не варто однозначно оцінювати політичний протест, адже питання ефективності в цьому сенсі завжди багатоваріантне й різне залежно від того, з позиції чиїх ін-

тересів розглядається. Неефективним протест визнається тоді, коли він не спричинив прогресу у вирішенні проблеми, яка змусила громадян вдатися до політичного акціонізму.

Щоб узагальнити всі опозиційні та владні комунікації та визначити їх ефективність, представимо їх у зведеній таблиці:

ОПОЗИЦІЙНІ КОМУНІКАЦІЙНІ ЗАХОДИ		
ТРАДИЦІЙНІ	**НОВІТНІ**	**РЕЗУЛЬТАТ**
Протестні мітинги		Влада побачила силу і мобілізованість суспільства, рішучість протидіяти, різке засудження арештів демонстрації, з чим не можна не рахуватися. У процесі багатьох акцій чинився психологічний тиск на силовиків, деякі з них переходили на бік протестувальників. Демократичні країни отримали сигнал про готовність білорусів відстоювати свої права.
Розповсюдження листівок, газет		Люди, особливо ті, які не активно використовують інтернет-засоби, за допомогою друкованої продукції, отримали можливість мати альтернативну інформацію, дізнаватися, де і коли проходитимуть протестні акції.
Вивішування і розповсюдження символіки		Повсюдна символіка протесту показувала владі й усім громадянам, що білоруси не змирилися і надалі нагадуватимуть усім про свою позицію.
Концертні програми		Революційні пісні, часто білоруською мовою, знаходили відгук в людей на емоційному рівні, що додатково підсилювало всю протестну активність.
Створення Координаційної ради для передачі влади		Координаційна рада для передачі влади, стала одним з центрів опозиційної активності, особливо за кордоном щодо підтримки білоруського народу, надала суб'єктність опозиційним лідерам.

Одиночні акції		Ставали інформаційним приводом для опозиційних неофіційних ЗМІ, міфотворчості й поширення історій про відвагу активістів і окремих протестантів, що підсилювало протестний рух.
Переговори із представниками керівництва різних країн		Призвели до санкцій проти влади, фінансової та організаційної підтримки опозиції.
	Комунікації через Telegram, інші месенджери та соц. мережі	Месенджери та соціальні мережі стали основним засобом для координації всіх вуличних акцій та активностей, платформою для спілкування, поширення важливої інформації, мемів тощо. Саме завдяки ним стало використання більшості традиційних протестних засобів комунікації.
	Використання опозиційних Youtube-каналів	Youtube-канали стали альтернативою провладних ЗМІ
	Флешмоби в Інтернеті	Дозволили підсилити відчуття єдності білоруського народу
	Відкриті листи, які поширювалися через Інтернет	Дозволяли висловити свої думки, звернутися публічно до владних осіб, знайти підтримку в простих білорусів, показати спільність думок протестантів, серед яких поважні члени суспільства.
	Поширення мемів, карикатур, історій про подвиги активістів тощо	Висміювання влади, возвеличення народних героїв впливало на емоційному рівні, дозволяло зменшувати страх перед репресивними механізмами влади, надихало інших активістів на подальшу боротьбу.
	Звернення в Інтернеті відомих людей	Артисти, спортсмени, письменники та інші відомі і видатні люди, яких люблять та більше довіряють підтверджували правильність і справедливість протестного руху, що наносило репутаційну шкоду владі і давало підтримку протестуючим.

ВЛАДНІ КОМУНІКАЦІЙНІ ЗАХОДИ		
ТРАДИЦІЙНІ	**НОВІТНІ**	**РЕЗУЛЬТАТ**
Силові придушення протестів		Викликали частково страх в суспільстві, але більшою мірою гнів і роздратування населення, спричинили ще потужніші протести з вимогою припинити насилля.
Використання адмінресурсу, можливостей державних інформаційних агентств, прес-служб		Стало приводом для критики, втрати довіри до влади і державних інституцій
Теле- і радіосюжети, новини, програми, статті в провладних ЗМІ		Викликали зменшення довіри до провладних каналів, спричинили пошук альтернативних каналів, найчастіше — опозиційних.
Провладні мітинги, тиск на працівників, щоб їх відвідували, погрози звільненням		Альтернативні мітинги дещо підсилили позиції влади, показали рішучість О. Лукашенка, здатність мобілізувати своїх прихильників, однак тиск і погрози їх відвідувати в обов'язковому порядку працівниками державних підприємств стало приводом для критики і висміювання.
Закриття опозиційних ЗМІ, заборона мітингів, ув'язнення		Позбавило опозицію доносити свою думку через офіційні канали, сприяло пошуку альтернативних. Спричиняло страх, але й підсилило спротив і бажання боротися, відстоювати свої права.
Блокування Інтернету		Ускладнило комунікацію щодо координації дій протестувальників, але викликало обурення і критику.
	Комунікації через провладні і підвладні інтернет-ресурси	Такі комунікації частково протидіяли опозиційним, дозволяли владі просувати і доносити до людей своє бачення ситуації.

	Поширення вигідних сюжетів, відео тощо через Інтернет	Фактично дали змогу владі вийти на «поле роботи» опозиції і протестного руху.
	Відстоювання точки зору влади на форумах та інших інтернет-платформах	Підсилило позиції влади на неофіційних платформах

Висновки

Аналіз засобів протестних комунікацій у Білорусі показав, що новітні інструменти в них відіграють ключову роль, адже навіть такі традиційні засоби як мітинги та інші протестні акції координуються за допомогою месенджерів і соціальних мереж. Так само потрібно відзначити впливовість і силу традиційних засобів, які не втрачають свою актуальність, адже ефективність протесту без їх використання була б невисокою. Тому вдале поєднання традиційних та новітніх засобів, офлайн і онлайн комунікацій приносить найкращий результат. Щодо дієвості та ефективності засобів комунікації, які використовували протестуючі в Білорусі, варто відзначити, яких основних результатів вдалося досягти. Насамперед, це: позбавлення легітимності сфальсифікованих виборів, невизнання виборів у Білорусі багатьма країнами світу, накладання санкцій на самопроголошеного президента та його оточення, мобілізація населення на боротьбу за свої права, послаблення позицій влади, примус її йти на певні поступки, зменшити репресії проти протестувальників тощо. Звичайно, не було досягнуто основної мети — зміни влади. Це пояснюється рядом обставин, зокрема епідеміологічною ситуацією, швидкою реакцією команди О. Лукашенка та роботи всього державного апарату, силових структур для приборкання хвилі протесту. Також самопроголошений президент застосовує симетричні заходи проти опозиції, організовує провладні акції, мобілізує своїх прихильників, робить ставку на силовий блок. Тому можна констатувати, що боротьба між владою і протестуючими ще триватиме, а кінцева перемога залежатиме від уміння швидко реагувати на внутрідержавні та зовнішні події, правильно використовувати наявні ресурси, зокрема організовувати ефективні інформаційно-комунікаційні кампанії.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Брестова, Г. (2015). Класифікація політичного протесту. *Studia Politologica Ucraino-Polona*, 5, 226–232.

Курас, А. І. (2015). Національна безпека Білорусі: військово-політичні парадигми. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України*, *2*(76), 184–196.

Логвиненко, І. А., & Логвиненко, Є. С. (2020, 27 листопада). Масові протести в Білорусі 2020 року і революційні події 2004 року в Україні: спільне та відмінне. В *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*, тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (с. 54–57). Харківський національний університет внутрішніх справ.

Масові протести в Білорусі: останні новини та що відомо. (2020, 7 грудня). 24 канал. https://news.24tv.ua/zavershilisya-vibori-prezidenta-bilorusi-siloviki-novini-svitu_n1393189

Павлович, Ю. О. (2017). Україна й Республіка Білорусь сьогодні: проблеми й перспективи відносин. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Економічні науки, 5*(354), 137–141.

Сіліцкі, В. (2003). Зьмяненьне палітычнага раскладу пасьля мясцовых выбараў і пэрспэктывы наступных выбарчых кампаній. В В. Булгакаў (Рэд.), *Мясцовыя выбары ў найноўшай палітычнай гісторыі Беларусі* (с. 271–279). Аналітычны Грудок.

Шадурский, В. Г. (2011). Формирование концептуальных основ внешней политики Республики Беларусь (1991–2011). *Веснік БДУ. Серыя 3*, *3*, 31–36.

Шипунов, Г. В. (2014). Авторитарний режим у Білорусі: історія становлення. *Грані*, 9, 92–99.

REFERENCES

Brestova, H. (2015). Klasyfikatsiia politychnoho protestu [Classification of Political Protest]. *Studia Politologica Ucraino-Polona*, *5*, 226–232 [in Ukrainian].

Kuras, A. I. (2015). Natsionalna bezpeka Bilorusi: viiskovo-politychni paradyhmy [National Security of Belarus: Military-Political Paradigms]. *Scientific Notes Kuras Institute of Political and Ethnic Studies National Academy of Sciences of Ukraine*, *2*(76), 184–196 [in Ukrainian].

Lohvynenko, I. A., & Lohvynenko, Ye. S. (2020, November 27). Masovi protesty v Bilorusi 2020 roku i revoliutsiini podii 2004 roku v Ukraini: spilne ta vidminne [Mass Protests in Belarus in 2020 and the Revolutionary Events of 2004 in Ukraine: Common and Different]. In *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy* [Modern Problems of Legal, Economic and Social Development of the State], Abstracts of Papers of the Internetional Scientific and Practical Conference (pp. 54–57). Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian].

Masovi protesty v Bilorusi: ostanni novyny ta shcho vidomo [Mass Protests in Belarus: the Latest News and What is Known]. (2020, December 7). 24TV. https://news.24tv.ua/zavershilisya-vibori-prezidenta-bilorusi-siloviki-novini-svitu_n1393189 [in Ukrainian].

Pavlovych, Yu. O. (2017). Ukraina y Respublika Bilorus sohodni: problemy y perspektyvy vidnosyn [Ukraine and the Republic of Belarus Today: Problems and Prospects of Relations]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriia: Ekonomichni nauky*, *5*(354), 137–141 [in Ukrainian].

Shadurskii, V. G. (2011). Formirovanie kontseptual'nykh osnov vneshnei politiki Respubliki Belarus' (1991–2011) [Formation of the conceptual foundations of foreign policy of the Republic of Belarus (1991–2011)]. *Bulletin of the Belarusian State University. Series 3*, *3*, 31–36 [in Russian].

Shypunov, H. V. (2014). Avtorytarnyi rezhym u Bilorusi: istoriia stanovlennia [Authoritarian Regime in Belarus: History of Formation]. *Grani*, *9*, 92–99 [in Ukrainian].

Silicki, V. (2003). Z«mjanen»ne palitychnaga raskladu pas«lja mjascovyh vybaraw i pjerspjektyvy nastupnyh vybarchyh kampanij [Changes in the Political Schedule After the Local Elections and the Prospects for the Next Election Campaigns]. In V. Bulgakaw (Ed.), *Mjascovyja vybary w najnowshaj palitychnaj gistoryi Belarusi* [Local Elections in the Recent Political History of Belarus] (pp. 271–279). Analitychny Grudok [in Belarusian].

РЕЦЕНЗІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

REVIEWS, MESSAGES

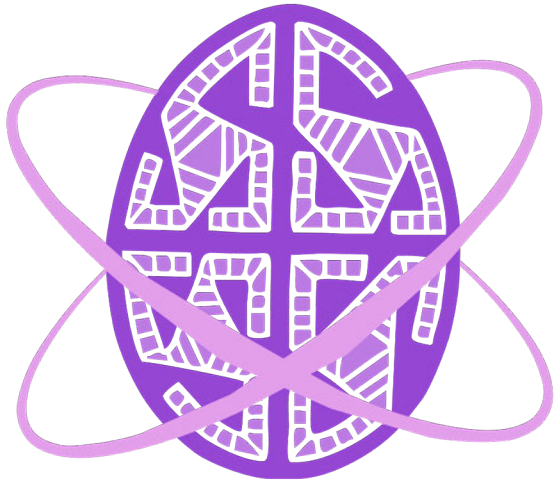

УДК 821.161.2–7(477–87=161.2)(049.32)

«Нашого цвіту — по всьому світу»: до виходу в світ Антології сатири і гумору української діаспори у двох книгах «Право на сміх» (за матеріалами часописів «Лис Микита», «Мітла», «Комар», «Їжак»)[1]

Іван ДЗЮБА
академік НАНУ

© Дзюба І., 2021

У видавництві «Либідь за сприяння Міжнародного фонду «Відродження» 2020 року вийшло у світ непересічне видання — антологія сатири і гумору української діаспори «Право на сміх». Основу щедро ілюстрованого двокнижжя великого формату в кольоровій оправі склали публікації рідкісних на сьогодні сатиричних журналів української діаспори.

До першої книги увійшли найцікавіші тексти, шаржі та карикатури з багатьох десятків чисел «Лиса Микити» — часопису, який українці видавали на чужині сорок років. Це неповторне явище в історії сатирико-гумористичної преси. Зі шпальт цього часопису читач має можливість ознайомитися із талановитими письменниками, публіцистами, журналістами, митцями українського походження зі США, Канади, Німеччини, Польщі, які не втратили актуальності й донині.

До другої книги антології увійшли вибрані різножанрові сатиричні й гумористичні твори з календаря-альманаху «Мітла» (Аргентина) і часописів «Комар», «Їжак» (Німеччина), які є немов уривками з літопису нелегкого, а все ж змістовного, активного життя українців, що їх доля закинула в чужі світи.

1 **Рецензія на книги:**
• Право на сміх. Антологія сатири і гумору української діаспори / упоряд., авт. передм. І. Дзюба. Київ: Либідь, 2020. Кн. 1: Часопис «Лис Микита». Сатира, гумор, карикатура. 1948–1985. 424 с.: іл.
• Право на сміх. Антологія сатири і гумору української діаспори / упоряд. І. Дзюба. Київ: Либідь, 2021. Кн. 2: Гумористика «Мітли» і «Комара/Їжака». 360 с.: іл.

UKRAINIAN SEEDS MAKE A GOOD CROP ALL OVER THE WORLD: dedicated to the publication of the Anthology of Satire and Humor of the Ukrainian Diaspora in two books "The Right to Laughter" (based on the magazines "Lys Mykyta", "Mitla" ("La escoba"), "Komar", "Yizhak"

Ivan Dziuba
Academician of the National Academy of Sciences
of Ukraine

In 2020, the Lybid publishing house, with the assistance of the International Renaissance Foundation, published an outstanding publication — an anthology of satire and humor of the Ukrainian diaspora: "The Right to Laughter". The basis of the generously illustrated large-format two-volume book in the color frame was the publications of today's satirical magazines of the Ukrainian diaspora.

The first book includes the most interesting texts, cartoons, and caricatures from many dozens of "Lys Mykyta" issues. That is a magazine that Ukrainians published abroad for forty years. Also, it is a unique phenomenon in the history of the satirical and humorous press. From the pages of this magazine, the reader has the opportunity to get acquainted with talented writers, publicists, journalists, artists of Ukrainian origin from the USA, Canada, Germany, Poland, which have not lost relevance to this day.

The second book of the anthology includes selected satirical and humorous works of various genres from the calendar-almanac "Mitla"("La escoba") (Argentina) and magazines "Komar", "Yizhak" (Germany), which are like excerpts from the chronicle of difficult, but meaningful, active life of Ukrainians that have been thrown into other worlds by their destiny.

Усім небайдужим добре відомо, українці — найдревніша, а отже, і найсміхотливіша нація в нашій Галактиці. Вони завзято й невтомно сміються ще з часів царя Гороха (коли Землі було трохи) і царя Панька (коли Земля була тонка). Сміються переважно із самих себе (голений зі стриженого, шолудивий із голомозого, бородатий із пелехатого, босий із узутого, дука з голоти, щирий із поміркованого, радикал із реаліста, москвофіл із русофоба, виборець із нардепа, слуги народу із самого народу, — і навпаки). А із входженням у світове життя й модернізацією горизонти сміху розширилися, і сам він зробився барвистішим і експансивнішим. Українське сміхацтво оформилося як сміхова культура, чи, інакше, як карнавальність, ще задовго до сакралізації М. Бахтіним цього веселого терміна.

Однією з особливих прикмет нескінченного українського сміху є те, що ми, українці, часто сміємося й за тих історичних катавасій, коли мали би плакати. Ну що ж, мовляв, так історично склалося...

А воно не раз складалося. От, для прикладу, промовистий історичний казус (чи не з перших!), котрий описав Іван Петрович Котляревський: коли греки «спалили Трою» і «зробили з неї скирту гною», то наші троянці не задумалися над своєю планидою, а засміялися на щасливо вцілілі кутні, чим добре збадьорилися, і під проводом «парубка моторного», славного козака Енея, таким собі реготливим гуртом гультіпак-волелюбців подалися звеселяти понурий середземноморський цивілізаційний ареал — дорогою до провіщаного майбутнього Риму.

Так і почалося оте славнозвісне розсіювання нашого цвіту по всьому світу, або: «Де наше не пропадало», — яке триває й досі. Хоч і не так утішно, як колись. Бо Трою палили не раз і не тільки греки — дурне діло нехитре. Навіть уже й не саму Трою, а її Руїни розворушували. А на Олімпі не було вже тих, хто колись підігравав Енеєві. У Єв-

ропі нас, кажуть, не ждали. Тож коли в пізнішу добу вигнанська доля спіткала зовсім інших історичних персонажів — величного гетьмана Мазепу, а з ним і молодого гетьмана, високоосвіченого, на відміну від самоука Енея, латиніста і європеїста Пилипа Орлика, то навряд чи їм було до сміху — не той історичний контекст.

Саме з Пилипа Орлика годилося б починати нашу Антологію, — бо ж був Пилип Орлик не лише гетьманом-вигнанцем, автором першої української конституції та численних маніфестів до козацтва й до традиційно глухуватих європейських достойників, а й літератором, поетом, можна сказати, публіцистом і полемістом — не без вигнанського сатиричного хисту.

Два наступні покоління українських троянців мали вже сучасний статус — політичні емігранти. Це, перше, ті, хто залишив Україну після поразки УНР. А потім ті, хто опинився в Європі під час та після Другої світової війни. Між цими двома хвилями еміграції чверть століття, але скільки спільного — ідеологічна мотивація, масовість, і ворог-насильник той самий. Але є й суттєво відмінне. Після поразки УНР рідну землю змушені були залишити українські вояки, що деякий час ще продовжували боротьбу, та частина інтелігенції, що пов'язала свою долю з УНР.

Ця інтелігенція знайшла притулок у сусідніх з Україною державах — Чехословаччині, Польщі (до складу якої тоді входила частина українських земель), сподіваючись продовжувати політичну і культурну роботу. І таки продовжувала її. Українська політична еміграція з Великої України, солідарно з українцями Західної України, створила в Празі й Варшаві свої громадські й наукові осередки, змогла розгорнути видавничу діяльність (говоримо тут саме про нову еміграцію, а не про відомі здобутки галицького суспільства).

Тепер зброєю нашої еміграції залишалося вільне слово. Воно супроводжувало й надихало її. А де вільне слово, там і вільний сміх —

як форма самоконтролю і спосіб досягнення рівноваги. Проте сміх цей, сміх утікачів, був гіркий.

Славетний на Батьківщині лірик Олександр Олесь у вигнанні стає і скорботним сатириком, звинувачуючи своє покоління в бракові сил — у провинах не лише власних, а й тих, яким було чи не триста літ. Біль утрати Батьківщини обертається спазмами національної самокритики, у якій панують наші вічні, ще Мазепині мотиви: «Десять об'єднань і безліч роз'єднань. —/ Як не радіти дурним ворогам?». А ось іще промовисте:

Не вороги в боях нас розбивали,
Палили збіжжя і хати.
Не вороги серця нам виривали,
Не вороги вели нас на хрести.

Не вороги нас вигнали із краю,
Щоб ми блукали по світах...

Не вороги... Самі ми зруйнували
В своїй пустелі інший храм.
Стократ самі ми відчиняли
Ворота нашим ворогам.

Це вірш 1921 року. І це вже перегук не так із Мазепою, як із Винниченком, який приблизно в той самий час, полемізуючи з обвинуваченнями на свою адресу й дещо спрощуючи, писав, що українську владу вигнали не більшовики, а українські селяни, яким вона не дала землі, через супротив поміщицтва і правих партій.

В Олеся, від природи «співця краси», цього соціального аспекту немає, у нього національна трагедія постає в ліричному чи морально-риторичному вимірі, а провина за поразку лягає на неспроможність українства як такого одностайно протистояти ворогам — отож і нарікання на внутрішні чвари та незгоди. Ці нарікання є і в Євгена Маланюка, але як частина політично наснаженіших і пристрасніших мотивів, близьких до патосу Дмитра Донцова. І вже молодше покоління цієї еміграції — Юрій Липа, Олена Теліга, Олег Ольжич (син Олександра Олеся) — ближчі до Маланюка, але йдуть далі за нього.

Юрій Липа у своїх працях запропонував нову геополітичну концепцію, що мала враховувати реальне становище України в Європі XX ст., Олег Ольжич у пристрасному засудженні вічних українських усобиць дав глибокий аналіз їхніх причин і наслідків.

Олена Теліга густими сатиричними барвами змалювала український (і вселюдський!) тип «партачів життя», які не здатні підпорядкувати себе великій справі, — й унаочнила зразок особистої жертовності в боротьбі за свободу свого народу. За трагічних історичних

обставин, коли гітлерівські «визволителі» від більшовизму несли Україні свій терор, — вона, як і Олег Ольжич, показала можливість стояти проти обох ворогів — у підпільних націоналістичних структурах.

Із цього погляду цивільні втікачі від радянської влади (1943 р. та ін.) були в складнішій політично-психологічній ситуації. Адже ця величезна маса людей мовби відступала разом із німецькою армією перед наступом радянської. Радянська пропаганда називала їх колаборантами, які прагнуть уникнути відповідальності.

Західний обиватель схильний був прийняти таку версію, а уряди західних держав у ряді випадків погоджувалися на вимоги СРСР повертати біженців назад, що призводило до численних трагедій і жахливих самогубств приречених людей. Над цим не можна було не задуматися. Західну громадськість вразив памфлет Івана Багряного «Чому я не хочу повертатися до СССР» (1944), перекладений багатьма мовами. Наче пелена впала з очей тим, хто не знав про реалії життя й політичний терор у «Країні Рад».

Тут треба зауважити, що в потік біженців із радянської України вливається потужна хвиля втікачів із Галичини, із Західної України взагалі — вони лише кілька років побули «під совітами», але встигли відчути «принади визволення» і, як могли, рятувалися. Лави української еміграції поповнилися новими силами європейськи освіченої і відповідно орієнтованої інтелігенції, діячів культури і мистецтва (а їх було чимало!), і це ще більше підвищило її інтелектуальний потенціал, що невдовзі дало про себе знати.

Тим часом на зміну ілюзіям західних політиків про наміри Сталіна приходить «холодна війна», і ставлення до біженців із СРСР у західних зонах окупації Німеччини та Австрії стає прихильнішим. Вони використовують свої можливості самоорганізації, при цьому, під впливом атмосфери західної політичної свободи, відбувається й певне розшарування за ідеологічними і культурними ознаками.

Дістає розвитку емігрантська преса, починають з'являтися гумористичні й сатиричні видання, що уяскравлюють інтелектуальну привабливість українського слова. Очевидного розквіту вони досягнуть тоді, коли емігранти хвиля за хвилею переселяться за океани — у Північну й Південну Америку, Австралію. Скрізь вони покажуть неабияку здатність до адаптації, засвоєння нового житейського й політичного досвіду, з еміграції стануть діаспорою, тобто стабільною національною групою на чужині. А свої проблеми обговорюватимуть у вільній пресі, використовуючи і «право на сміх».

Сміючись, як завжди, і з самих себе, і з прикрощів життя, і зі своїх ворогів та недоброзичливців, близьких і далеких, і з негараздів світового устрою та курйозів людської моралі й мислення. Як це в них ви-

ходило чи не виходило, — побачимо і з цієї Антології, що складається з двох книг.

З її сторінок читач має можливість ознайомитися не лише з добірками з численних сатиричних журналів, що виходили українською мовою на різних континентах, але й з окремими книжками найпопулярніших у діаспорі гумористів і сатириків.

Варто сподіватися, що читач оцінить багатство їхніх мотивів і сюжетів, житейську спостережливість, виразність вислову. А ще — унікальну життєздатність нашої політичної еміграції-діаспори, яка навіть після втрати Батьківщини, за найтяжчої історичної катастрофи і, здавалося, світового тріумфу Зла не втратила віри в ідеали Свободи, що прийде на рідну землю, не розгубила віри у свій народ, який переживе найтяжчі часи, — зберігала те, що ми втрачали, і створювала нові мистецькі й інтелектуальні цінності — цілий пласт національної культури, який ми ще мало знаємо.

Досвід творців української діаспорної преси може бути повчальним для нас і сьогодні. Адже наша Троя завжди була й залишається тяжко загроженою. Тому мусимо розраховувати тільки на себе і свою тверезу самооцінку, бо часи не Енеєві, і на Олімпі прихильних до нас богів немає.

УДК 070(477–87)(410)(049.32)

Український медіаматерик на «Туманному альбіоні»: до виходу у світ двох монографій М. Тимошика про українську журналістику і книговидання в діаспорі[1]

Ігор ПАВЛЮК
д-р н. із соц. комунік., проф.
Інститут літератури
ім. Т. Г. Шевченка НАНУ
вул. Грушевського, 4,
Київ, Україна, 02000
pihor@ukr.net
© Павлюк І., 2021

Рецензія знайомить читача із результатами проведених професором Миколою Тимошиком в архівах та бібліотечних колекціях у Великій Британії досліджень історії української журналістики і книговидання на британських островах. Ці результати подані у двох книгах, що рекомендовані до друку Вченою радою Київського національного університету культури і мистецтв: «Українська журналістика в діаспорі: Велика Британія» та «Українське книговидання в діаспорі: Велика Британія». Книги вийшли друком у київському видавництві «Наша культура і наука» 2021 року.

У першій книзі вперше узагальнено й осмислено в ретроспективі феномен журналістської діяльності українців у Великій Британії. У хронологічній послідовності висвітлюються становлення, здобутки та проблеми головних редакційних осередків за такими напрямами: агенційна, газетна, журнальна, радійна журналістика. Окремо йдеться про англомовну періодику та про місію і кредо українського журналіста на чужині.

У другій книзі віднайдено й описано сліди діяльності перших друкарень та книгарень у цій країні. У хронологічній послідовності висвітлюється становлення, здобутки та проблеми головних видавництв і видавничих осередків. Окремо йдеться про англомовний сегмент друкованої продукції українців для чужинців та про серію антирадянських видань, що переправлялися до СРСР. Уперше подано упорядкований автором каталог видань українців у Великій Британії.

Для журналістів, викладачів, науковців, дипломатів, студентів, усіх, хто цікавиться історією української еміграції.

1 **Рецензія на книги:**
• Тимошик М. С. Українська журналістика в діаспорі: Велика Британія. Київ: Наша культура і наука, 2021. 512 с.;
• Тимошик М. С. Українське книговидання в діаспорі: Велика Британія. Київ: Наша культура і наука, 2021. 484 с.

UKRAINIAN MEDIA MAINLAND ON THE "FOGGY ALBION": DEDICATED TO PUBLISHING OF TWO MONOGRAPHS BY M. TYMOSHYK ON UKRAINIAN JOURNALISM AND BOOK PUBLISHING IN THE DIASPORA[2]

Ihor Pavliuk
Doctor of Social Communications, Professor
Shevchenko Institute of Literature
The National Academy of Sciences of Ukraine
4, Hrushevskoho St., Kyiv, Ukraine, 02000
pihor@ukr.net

The review introduces the reader to the results of Professor Mykola Tymoshyk's research in archives and library collections in Great Britain on the history of Ukrainian journalism and book publishing on the British Isles. The author submitted these results in two books recommended for printing by the Academic Council of Kyiv National University of Culture and Arts: "Ukrainian Journalism in the Diaspora: Great Britain" and "Ukrainian book publishing in the diaspora: Great Britain". The books were published in Kyiv publishing house "Our Culture and Science" in 2021.

The first book, for the first time, generalized and comprehensive in the retrospective of the phenomenon of journalistic activity of Ukrainians in the UK. The chronological sequence illuminates the formation, achievements, and problems of the principal editorial cells in the following areas: agencies, newspaper, magazine, broadcast journalism. Separately, it is about English-language periodicals and a mission and credo of a Ukrainian journalist abroad.

The second book finds and describes traces of the first printing houses and bookstores activities in this country. The chronological sequence highlights the formation, achievements, and problems of major publishers and publishing houses. Separately, the book shows the English-language segment of Ukrainian printed materials for foreigners and a series of anti-Soviet publications that were transferred to the USSR. For the first time, a catalog of Ukrainian publications in Great Britain, edited by the author, was presented.

For journalists, teachers, scientists, diplomats, students, anyone interested in the history of Ukrainian emigration.

2 **Рецензія на книги:**
• Тимошик М. С. Українська журналістика в діаспорі: Велика Британія. Київ: Наша культура і наука, 2021. 512 с.;
• Тимошик М. С. Українське книговидання в діаспорі: Велика Британія. Київ: Наша культура і наука, 2021. 484 с.

Чин літератора і вченого-гуманітарія як духовного воїна

Микола Тимошик із тих гуманітаріїв-професорів, діапазон діяльності яких знаково ширший за межі вузькоспеціальних дисциплін — теорії, історії і практики журналістики, видавничої справи та літератури.

Відомий журналіст, публіцист та учений, один із першовідкривачів для сучасників духовного материка під назвою «Іван Огієнко», двотомника «Село» («своєрідної енциклопедії життя українського села» — за словами Степана Колесника), за який став лауреатом Народної Шевченківської премії, професор Микола Тимошик — реальний духовний воїн на культурно-інформаційному національному полі з експансивними виходами на діаспорний і світовий духовні простори.

Чого варті його низка книг та лекційні виступи в навчальних і наукових закладах Бельгії, Великої Британії, Іспанії, Ізраїлю, Канади, Китаю, Німеччини, Польщі, Росії, Сербії, Франції, Швейцарії, Швеції, який одним із перших прилюдно повстав проти профанації національної освіти і науки, оприлюднивши свою статтю «Українська гуманітарна наука під дамоклевим мечем «Скопусу» (Тимошик, 2021а) й організувавши *«Відкрите звернення до державного керівництва»*, тобто на чинний захист того, що сказав: «Куди й ким спрямована національна університетська освіта і наука?» («Куди і ким спрямована», 2021), «В Україні назріває «науковий переворот» — освітяни звернулися до Зеленського через глибоку кризу. Серед вимог — невідкладний розгляд наболілих питань у Парламенті (Романова, 2021).

Читаю численні інтерв'ю із ним, де він сам розповідає про текст, контекст, підтекст, надтекст творення його книг, його подорожей у часі і просторі, часопросторі.

Тобто слово і чин, текст і життєтекст гармонійно поєднуються в особі-особистості Миколи Степановича Тимошика, який не перестає дивувати-зацікавлювати нас і нащадків новими громадськими

ініціативами-викликами та свіжими дослідженнями — 1000-сторінковою українсько-британською епопеєю. Він надіслав мені їх із написом: *«Вельмишановному Докторові і Поетові Ігореві Павлюку — діаспорна тема і далі залишається для українських учених нерораною Цілиною. Пробуймо «брати» її своїми серцями. Автор. 18.01.21»*.

«Ці дві книги уводять читача в дивний, не пізнаний і не поцінований нами світ української еміграції. Розглядаю його і як явище національної історії, і як феномен нерозв'язаного понині світовою спільнотою «українського питання», і як місію захисту українського в Україні, і як чин служіння національній ідеї [...]. Зібраного матеріалу виявилося настільки багато, що довелося замість однієї книги робити дві. А щодо «загублення в нетрях тексту», то маю свою власну методу написання: сюжетний розвиток подій, інтрига окремих фактів, емоційні домінанти, публіцистична тональність викладу. Це зазвичай тримає увагу читача, спонукає його шукати в тексті відповіді на запитання: а що, як і чому було далі? І то незалежно — йдеться про підручник, монографію чи документально-публіцистичну оповідь» — розповідає професор Микола Тимошик про рідну Чернігівщину, українську діаспору у своєму інтерв'ю «Материн заповіт у вишитому 1933 року рушнику» головній редакторці щотижневого видання про українську і світову науку «Граніт Науки» Дарії Тарусовій (Тимошик, 2021b).

Це направду вдається авторові, про що свідчить наше ближче знайомство із його книгами.

Незнана в себе вдома українська преса на чужині

Рецензувати британське двокнижжя Миколи Тимошика для мене було особливо цікаво, адже віддавна сам вивчаю українську пресу, мав творчі виступи в Лондоні, де британці надрукували добірку моїх віршів «A Flight Over the Black Sea».

Ці ж книги — аргументоване і всеосяжне жовто-синє заповнення ще однієї «білої плями» в історії українців на чужині. Направду це є першим осмислено-узагальненим, хронологізованим, органічно диференційованим за головними редакційними осередками та видами журналістики, відкриттям культурно-інформаційного материка журналістської діяльності українців, яких доля закинула в цю країну і які формували і відстоювали принципи української журналістики на чужині, апріорі впливаючи на свідомість українців і «чужинців» у материковій Україні, в усьому світі на всі часи.

Не випадково автор узяв кредовим епіграфом до першої книги слова духовного генерала культурно-ідеологічної битви за Україну — Івана Багряного: «… Наша преса, народжена під Дамоклевим мечем репатріації…, не тільки вистояла і вціліла донині, а й виявила блискучу здібність рости й розвиватися… І цим поставлено дійсно непроминальний приклад — як «голота», що прийшла на Захід без гроша за душею, може та вміє діяти так організовано; у якій мірі сучасна «збільшовичена» та «зденаціоналізована» окупантом людина здібна до збірної масової акції». У своєму «Від автора» коротко й сильно дослідник подає своєрідний синопсис масштабної праці: історію своєї причетності до діаспорного тексту, контексту, дискурсу, дякуючи організаціям та людям, які допомагали йому.

Про масштабність зробленого колегою засвідчують оригінальний «Вступ» («Історія питання та його актуальність», «Феномен української еміграції та етапи формування», «Специфіка, осередки та етапи української еміграції у Великій Британії»), та не менш оригінальні сім журналістикознавчих розділів («Місія і кредо українського журналіста на чужині», «Пресове бюро як вид агенційної журналістики», «Газетна журналістика», «Журнальна журналістика», «Радійна журналістика», «Англомовна журналістика», «Резонансні акції українців в оцінці преси») із численними підзаголовками в кожному, що формують колосальну за обсягом дослідженого архівного та емпіричного матеріалу і глибиною змісту сюжетну канву розповіді. Крім «Висновків» у монографії присутні такі додаткові структурні складники, які вивищують будь-яке наукове дослідження: «Абревіатури, що зустрічаються в тексті книги»; іменний та предметний показники; «Summary» (англійською та німецькою мовами); «Основні праці автора з історії, теорії і практики української журналістики і книговидання на чужині». Тут подано також інтерв'ю професора Миколи Тимошика лондонській газеті «Українська Думка» (розмову вела Людмила Пекарська) під назвою «Українська книга і преса на чужині», опубліковане в Лондоні 2 квітня 2016 року.

Серед найцікавіших, знакових підрозділів книги, які власне і маркують її всеохопно-деталізований обшир, ємко й переконливо випи-

сані ракурси всіх сфер організованого життя українських емігрантів на чужині (від заснування церков, шкіл, освітніх осередків до редакцій газет і журналів: «Про газетні війни між своїми», «Мораль і журналістика», «Проєкт катедри журналістики при УВУ в Мюнхені», «Стосунки з головним проводом еміграції», «Акція компрометації у пресі силами своїх», «Оцінка чужинців», «Наклади, видатки і гонорари», «Перший журнал із військової журналістики», «Літопис історії церкви», «Протести адептів «русского міра» з Парижа, Москви та Києва», «Про факти утисків поляками українців на Галичині», «Промотор ідеї Гетьманської України», «Ситуація з вимушеними втікачами після Другої світової війни», «Англомовна періодика українців — на постійній основі», «На волю у вільному світі мали право не всі», «Синьо-жовтий стяг проти серпа і молота»…

Важлива акцентуація уваги автора на військовій періодиці («Сурмач»), церковних часописах («Наша Церква», «Відомості єпархіального Управління УАПЦ у Великій Британії»), періодичних виданнях для дітей, народжених у діаспорі, як-от на часописі «Юні Друзі» в параграфі «Що необхідно знати кожній українській дитині?» тощо.

Радійна журналістика в заявленому контексті репрезентована низкою мало не детективних сюжетів про із радіостанцій «Голос Америки», «Бі-Бі-Сі», українська англомовна журналістика — дипломатичним виданням «The Ukraine», «The Investigator», «The Ukrainian Review» та багатьма іншими. Контекстуальна увага природно приділена організаторам та іншим учасникам творення української журналістики у Великій Британії, серед яких Теодор Данилів, Ілля Дмитрів, Григорій Драбат, Ірена Збудовська, Зиновій Карбович, Володимир Кисілівський, Теодор Кудлик, Євген Ляхович, Маркіян Меленевський, Михайло Омелянович-Павленко, Софія Русова, Григорій Цебрій, Андрій Шуль, Дмитро Штикало…

Книга легка для читання, важка для переживання, фактологічно насичена, оптимально емоційно забарвлена, навіть певною мірою охудожнена енциклопедія пульсуючого буття українського національного культурно-інформаційного часопростору, боротьби за ідентичність, «головне завдання — промоцію України»…

Чим була українська книга для емігрантів

Становлення організованого життя тої чи тої національної спільноти на чужині гуманітарно й навіть технічно пов’язане з публікацією книг тією ж мовою чи кількома мовами, але націєцентричних.

Зазвичай цей процес взаємопов’язаний. Редакції газет та журналів часто засновували видавництва книг, книгарні для їхнього продажу, читання, популяризували ці книги через друк рецензій на українські книги. І — навпаки: книгарні популяризували відповід-

ні часописи, а самі письменники часто були й журналістами, видавцями.

Свідчення таких тенденцій наступна книга цього автора — «Українське книговидання в діаспорі: Велика Британія» із присвятою «світлої пам'яти колишньої президентки видавничої спілки «Тризуб», редакторки, журналістки, громадської діячки з канадського Вінніпега — Анни Фіґус-Ралько, яка благословила мене на вивчення та промоцію феномену Української Діаспори».

Створена автором, як і згадувана нами попередня, на основі опрацьованих архівів та бібліотечних сховищ у Великій Британії. Тут уперше системно оприявлено «феномен книговидавничої діяльности українців на чужині» із віднайденням слідів перших друкарень та книгарень у «Туманному Альбіоні». Охоплено також і англомовний сегмент друкованої книжкової продукції українців для чужинців та «серію антирадянських видань, що переправлялися до СРСР». Тут же — упорядкований автором системний каталог видань українців у Великій Британії.

Як і вище оглянута книга про українську журналістику у Великій Британії, ця — емоційно-енциклопедична, що загалом рідкісне явище в нашому гуманітарному просторі.

Подібні ці книги й за стилем поліграфічного оформлення, оскільки опубліковані в тому ж видавництві — «Наша культура і наука».

«На нас на чужині лежить обов'язок заховати те, що в Україні підлягає нищенню. Треба буде перевидати наукові та літературні твори, що віддзеркалюють правдиву українську думку, нефальшовані житейські цілі українського народу… Треба буде створити наші незалежні наукові та видавничі осередки. Будуть мусіти постати бібліотеки-книгозбірні, що дадуть нам добру рідну книжку, з якої і чужинці могли б виробляти собі правдивий погляд на Україну й українців».

Ця витинка із п'ятого числа лондонської газети «Українська Думка» за 1947 рік звучить у цій книзі як кредо, як бойовий мотиваційний клич, апостолований із того часу в нашу еру й далі — до нащадків, які продовжать духовну боротьбу за Україну на культурно-інформаційному полі, медіумом на якому і виступив сам професор Микола Тимошик. Про це переконливо вже констатували у своїх рецензіях на книги цього автора доктор філософії зі США Володимир Іваненко, Василь Верига із Канади, лауреат Шевченківської премії Любов Голота, професори Ірина Фаріон та Алла Бойко.

Готична архітектоніка тексту і цього видання маркована сімома розділами («Специфіка закордонного друкарства», «Початки», «Головні видавничі осередки», «Англомовне книговидання», «Підривна література для СРСР», «Лондонські сторінки української Біблії», «Проблеми каталогізації видань зарубіжного українства»), «Висно-

вки», Додатки («Каталог книжкових видань українців у Великій Британії (Укладач проф. М. Тимошик»), «Абревіатури, що зустрічаються в тексті книги»), Іменний та предметний покажчики, Summary…

Уже сам перелік назв розділів, назв друкованих у Великій Британії книг («Джерела пошуку інформації», «Приватні видавництва», «Чому я не хочу вертатися на «родіну», «З історії українських календарів», «Зачинатель безперервного видання українських книжок», «Друкарський верстат — у кредит», «Акція «Український «Буквар», «Проєкт «Українська пісня», «Фінансові засади видань», «Тематичний діапазон книжкової продукції», «Авторка — колишня каторжанка ГУЛАГу», «Марш молодости» від дивізійника-східняка», «Одна українська книжка проти тисячі російських», «Вибір шотландця Джона Стюарта», «Про поняття «підривна література», «Інші передруки з криївок УПА», «Степан Бандера в радянській обкладинці», «Переклад Пантелеймона Куліша з Відня», «Відновлення співпраці з британськими біблеїстами», «Медаль королеви Англії за українську Біблію»…) магічно-реалістично демонструє, зацікавлює потенційного читача-інтелектуала, репрезентанта різних сфер життя — політики, економіки, мистецтва, релігії, літератури.

Для таких читачів ця книга може апріорі стати підручником для реалізації своїх проєктів у тих же сферах, як і сигнальними маркерами є прізвища згадуваних тут людей (окрім знакових у нашій історії, на кшталт Івана Мазепи, Івана Франка, Степана Бандери), серед яких Леонід Бачинський, Юрій Борець-Чумак, Володимир Вашкович, Ольга Вітошинська, Ростислав Глувко, Степан Говерля, Григорій Голоскевич, Дмитро Грицько-Цяпка, Ігор Губаржевський, Марія Дейко, Ярослав Деременда, Іван Деснянський, Богдан Казанівський, Микола Клименко, Микола Кулицький, Ізидора Левкович, Андрій Легіт, Роберт Лісовський, Михайло Ломацький, Галина Мазуренко, Михайло Марченко (Павлюк), Олег Мартович, Микола Матвіївський, Борис Матушевський, Іванка Мащак, Петро Мірчук, Михайло Млаковий, Володимир Музичка, Іван Музичка, Осип Музичка, Михайло Осадчий, Микола Павлушков, Ярослав Рудницький, Євген Рей, Микола Стаховський, Маркіян Терлецький, Вадим Щербаківський…

Попри все і вся «українці залишаються єдиною в цивілізованому світі нацією (принаймні на теренах Західної Европи), які досі не мають повного репертуару книжкових видань своєю мовою від періоду нової доби української культури», — сумно констатує у «Висновках» професор Микола Тимошик, який зробив, як бачимо, дуже багато для того, щоби цю «білу пляму» нашої історії ліквідувати, зазначаючи часопростір творення своєї Монографії: «Київ — Лондон — Манчестер — Единбург — Хутір Тарасенки; грудень 2016 — серпень 2020».

* * *

Обидві книги Миколи Тимошика гармонійно, з естетичним смаком інкрустовані чорно-білими ілюстраціями на кшталт: «Перша шпальта «Нашого Кличу», «Перше число «Українського Кличу», «Один із редакторів «Української Думки» — відомий дослідник-українознавець Олекса Воропай».

Манера викладу цих видань настільки прозора, шліфовано-легка, а тема настільки вагома, що вони, я впевнений, зачеплять за живе всіх, кого цікавить історія України та світу, доля нашої еміграції та її найголовніших набутків на чужині — Української Книги і Преси.

Читати ці книги можна як детективні історичні романи…

Вітаємо усю прогресивну громадськість України і світу із цими двома духовними материками, книгами-формулами на британському острові, відкритими й оприявленими для всіх нас Професором Миколою Степановичем Тимошиком.

Це — Подія.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Куди і ким спрямована національна університетська освіта і наука? Відкрите звернення до державного керівництва. (2021, 15 лютого). *Слово Просвіти*. http://slovoprosvity.org/2021/02/15/kudy-i-kym-spriamovana-natsional-na-universytets-ka-osvita-i-nauka/

Романова, А. (2021, 17 лютого). В Україні назріває «науковий переворот» — освітяни звернулися до Зеленського через глибоку кризу. *Znaj.ua*. https://breaking.znaj.ua/367894-v-ukrajini-nazrivaye-naukoviy-perevorot-osvityani-zvernulisya-do-zelenskogo-cherez-gliboku-krizu?fbclid=IwAR3NpixxNRV7BIxrSnDL8Q0iPZlJrhbhUS_aTNIDm5DNjGWB-ZZ0Zn83T0Znaj.ua

Тимошик, М. (2021a, 18 січня). Українська гуманітарна наука під дамоклевим мечем «Скопусу». *Слово Просвіти*. http://slovoprosvity.org/2021/01/18/ukrains-ka-humanitarna-nauka-pid-damoklovym-mechem-skopusu/

Тимошик, М. (2021b, 23 січня). «Материн заповіт у вишитому 1933 року рушнику», — професор про рідну Чернігівщину, українську діаспору, освіту та інтелігенцію з нагоди свого 65-ліття (Інтерв'юер Д. Тарусова). *Міський портал Ніжина*. https://m.mynizhyn.com/news/misto-i-region/18247-materin-zapovit-u-vishitomu-1933-roku-rushniku-profesor-mikola-timoshik-pro-ridnu-chernigivshinu-ukrayinsku-diasporu-osvitu-ta-inteligenciyu-z-nagodi-svogo-65-littja.html

REFERENCES

Kudy i kym spriamovana natsionalna universytetska osvita i nauka? Vidkryte zvernennia do derzhavnoho kerivnytstva [Where and by whom is the national university education and science directed? Open appeal to the state leadership]. (2021, February 15). *Slovo Prosvity*. http://slovoprosvity.org/2021/02/15/kudy-i-kym-spriamovana-natsional-na-universytets-ka-osvita-i-nauka/ [in Ukrainian].

Romanova, A. (2021, February 17). V Ukraini nazrivaie «naukovyi perevorot» — osvitiany zvernulysia do Zelenskoho cherez hlyboku kryzu [A «scientific revolution» is brewing in Ukraine — educators turned to Zelensky because of the deep crisis]. *Znaj.ua*. https://breaking.znaj.ua/367894-v-ukrajini-nazrivaye-naukoviy-perevorot-osvityani-zvernulisya-do-zelenskogo-cherez-gliboku-krizu?fbclid=IwAR3Np-ixxNRV7BIxrSnDL8Q0iPZlJrhbhUS_aTNIDm5DNjGWB-ZZ0Zn83T0Znaj.ua [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2021a, January 18). Ukrainska humanitarna nauka pid damoklevym mechem «Skopusu» [Ukrainian humanities under the sword of Damocles «Scopus»]. *Slovo Prosvity*. http://slovoprosvity.org/2021/01/18/ukrains-ka-humanitarna-nauka-pid-damoklovym-mechem-skopusu/ [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2021b, January 23). «Materyn zapovit u vyshytomu 1933 roku rushnyku», — profesor pro ridnu Chernihivshchynu, ukrainsku diasporu, osvitu ta intelihentsiiu z nahody svoho 65-littia [«Mother's Testament in a Towel Embroidered in 1933» — a professor about his native Chernihiv region, the Ukrainian diaspora, education and intellectuals on the occasion of his 65th birthday] (Interviewer D. Tarusova). *Miskyi portal Nizhyna*. https://m.mynizhyn.com/news/misto-i-region/18247-materin-zapovit-u-vishitomu-1933-roku-rushniku-profesor-mikola-timoshik-pro-ridnu-chernigivshinu-ukrayinsku-diasporu-osvitu-ta-inteligenciyu-z-nagodi-svogo-65-littja.html [in Ukrainian].

Журнал «Україна» в Америці

Володимир ІВАНЕНКО

Журнал «Україна» (Вашингтон, США) на конкурсній основі формує Редакційну Раду (Колегію) та Редакцію журналу.

До участі в конкурсі на членів Редакційної Ради (Колеґії) запрошуються відомі українські журналісти, письменники, літературознавці, літературно-мистецькі критики, митці, мистецтвознавці, театрознавці, кінознавці, культурологи, науковці, громадські й політичні діячі, ділові особистості з України та діаспори.

JOURNAL "UKRAINE" IN AMERICA

Volodymyr Ivanenko

Journal "Ukraine" (Washington, USA) forms the Editorial Board and the Editorial Office of the journal on a competitive basis.

Well-known Ukrainian journalists, writers, literary critics, art critics, artists, theater critics, film critics, cultural scientists, scientists, public and political figures, business personalities from Ukraine and diasporas are invited to participate in the competition for members of the Editorial Board (Collegium).

Редакційна Рада (Колеґія) формується при шеф-редакторові й видавцеві з експертними дорадчими функціями і не є органом ухвалення колективних рішень чи контролю над шеф-редактором і видавцем.

Члени Редакційної Ради (Колеґії) працюватимуть на громадських засадах. У перспективі передбачається матеріальне заохочення членів на основі погодинної або акордної оплати.

Члени Редакційної Ради (Колеґії) можуть працювати також на посаді редактора (див. нижче).

Редакція журналу формується у такому складі:

Виконавчий редактор (Executive Editor), який безпосередньо підзвітний шеф-редакторові й видавцеві, організовує і скеровує роботу редакції на втілення в життя ідейно-тематичного спрямування, стратегії розвитку журналу та редакційної політики, визначених шеф-редактором і видавцем.

Менеджер редакції (Managing Editor), який безпосередньо підзвітний шеф-редакторові й видавцеві, організовує поточну роботу редакції і формує випуски журналу.

Редактор відділу прози формує прозовий портфель журналу, працює з письменниками-прозаїками, відбирає твори для публікації, пише редакторські висновки і редагує авторські оригінали.

Редактор відділу поезії формує поетичний портфель журналу, працює з поетами, відбирає твори для публікації, пише редакторські висновки і редагує авторські оригінали.

Редактор відділу літературної критики формує літературно-критичний портфель журналу, працює з літературними критиками, відбирає твори для публікації, пише редакторські висновки і редагує авторські оригінали.

Редактор відділу драматургії й театральної критики формує портфель журналу з драматургії та театральної критики, працює з драматургами, відбирає твори для публікації, пише редакторські висновки і редагує авторські оригінали.

Редактор відділу кіно й кінокритики формує портфель журналу з кіно та кінокритики, працює з кіносценаристами й кінокритиками, відбирає твори для публікації, пише редакторські висновки і редагує авторські оригінали.

Редактор відділу музичного мистецтва і музичної критики формує портфель журналу з музичної культури, працює з композиторами й музикознавцями, виконавцями й музичними критиками, відбирає твори для публікації, пише редакторські висновки і редагує авторські оригінали.

Редактор відділу образотворчого мистецтва і мистецької критики формує портфель журналу з образотворчого мистецтва, працює з художниками, скульпторами, архітекторами, мистецькими критиками, відбирає твори для публікації, пише редакторські висновки і редагує авторські оригінали.

Редактор відділу журналістики і ЗМІ та медіа критики формує портфель журналу із ЗМІ та медіа критики, працює з журналістами, медіа менеджерами й медіа критиками, відбирає твори для публікації, пише редакторські висновки і редагує авторські оригінали.

Редактор відділу національних традицій і звичаїв формує портфель журналу з національних традицій та звичаїв, працює з фоль-

клористами, етнографами, фахівцями з декоративно-ужиткового мистецтва та ін., відбирає твори для публікації, пише редакторські висновки і редагує авторські оригінали.

Редактор відділу громадсько-політичного життя і публіцистики формує портфель журналу з громадсько-політичної тематики, працює з громадськими діячами, політиками й урядовцями, лідерами громадської думки й публіцистами, відбирає твори для публікації, пише редакторські висновки і редагує авторські оригінали.

Усі редактори починають працювати на волонтерських засадах. У перспективі оплата праці редакторів здійснюватиметься на погодинній або договірній основі.

Менеджер фандрейзинґу, підзвітний шеф-редактору та видавцеві, професійно забезпечує залучення спонсорських внесків і пожертв на розвиток журналу. Оплата його праці здійснюється на комісійній основі, деталі якої будуть обумовлені в контракті.

Для участі в конкурсі кандидати мають подати українською або англійською мовою:

1. Резюме з фотографією паспортного зразка.
2. Супровідний лист із короткою біографією та обґрунтуванням своїх переваг над іншими можливими кандидатами.
3. Копії дипломів, атестатів, сертифікатів про освіту.
4. Концепцію свого бачення розвитку галузі/напряму, що її/його кандидат зголошується очолити.
5. Вибрану бібліографію (найважливіше) власних публікацій.
6. Вибрану бібліографію (найважливіше) з редакторського досвіду.

Детальніша інформація на сторінці журналу «Україна» (Вашингтон) https://ukrainainc.org/

Новини від Української Світової Інформаційної Мережі

Українська Світова Інформаційна Мережа (УСІМ) оголошує конкурсний набір у волонтерський інформаційний корпус.

Конкурс відкритий для досвідчених журналістів-практиків, для молодих журналістів, для студентів-журналістів, журналістів-початківців (старшокласників), громадських кореспондентів і активістів різних фахів, які мають потяг до інформаційно-репортерської діяльності, в Україні та діаспорі сущих.

NEWS FROM UKRAINIAN WORLDWIDE INFORMATION NETWORK

Ukrainian Worldwide Information Network announces competitive recruitment to the volunteer information corps.

The competition is open to experienced practicing journalists, young journalists, student journalists, novice journalists (high school pupils), public correspondents, and activists of various professions who are attracted to information and reporting activities in Ukraine and the diaspora.

Для участі в конкурсі учасники мають зареєструватися, надіславши на електронну пошту УСІМ ukrainainc@gmail.com таку інформацію:

1. Ім'я та прізвище учасника.
2. Рід занять, освіта, вік.
3. Місце роботи або навчання.
4. Контакти: поштову адресу, адресу електронної пошти і номер мобільного телефону.

Мета конкурсу — сформувати розгалужену кореспондентську мережу УСІМ, яка покривала б усю територію України та країни компактного проживання української діаспори.

Конкурс буде проводитися на мережевій сторінці групи «Українська Світова Інформаційна Мережа».

Основними ж критеріями оцінки публікацій будуть такі:

1. Фаховість вибору теми, її актуальність для суспільства в Україні й світового українства, для української справи.

2. Фаховість у доборі й викладі фактів, опису подій, осмислення явищ.

3. Вибір жанру, архітектоніка, культура викладу, стилістична досконалість тексту і, звичайно, грамотність.

У конкурсі беруть участь лише оригінальні інформаційні й аналітичні матеріали, написані спеціально для УСІМ. Це означає, що кожен автор був очевидцем події, використав первинні джерела інформації й нічого ні в кого не запозичував.

У разі виявлення недоброчесності учасник/учасниця конкурсу буде дискваліфікований/дискваліфікована і його/її наступні матеріали не будуть розміщуватися на сторінці групи.

Кращі матеріали тижня й місяця будуть публікуватися на сайті Української Світової Інформаційної Мережі.

Підсумки конкурсу буде оголошено наприкінці року.

Для відзначення переможців конкурсу встановлено такі премії:

одна перша премія — $100.

Дві других — по $50.

Чотири третіх — по $25.

Українська Світова Інформаційна Мережа

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Науковий журнал
Число 1 (7) за рік 2021

Засновник і видавець —
Київський національний університет культури і мистецтв

Виходить із 2018 р.

Редагування та коректура	*Оксана Гарачковська*
Редакторка англомовних текстів	*Марина Антонівська*
Технічне редагування та комп'ютерна верстка	*Сергій Шашенко*

Підписано до друку 20.05.2021. Формат видання 70×100/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PT Serif.
Ум-друк. арк. 18,5. Обл.-вид. арк. 19,5
Наклад 300 прим.
Зам. № 4664

Віддруковано з оригінал-макету на видавничо-поліграфічній базі КНУКіМ
м. Київ, вул. Чигоріна, 14.

Свідоцтво про внесення суб'єкта до державного реєстру видавців,
виготовників, розповсюджувачів видавничої
продукції серія ДК № 4776 від 09.10.2014